

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Yaz/Leto/Summer 2012 ■ Yıl/Год/Year 4 ■ Sayı/Число/Volume 15
ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308-6200 – <http://www.karadenizdergi.com>

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA
(+90) 312 4259353 – kulturajans@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Erhan İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör/ Директор/ Director

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ali ASLAN

Yayın Kurulu/ Редакция/ Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet BURAN ■ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN ■ Prof. Dr. Bekir DENİZ ■ Prof. Dr. Caval KAYA ■
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA ■ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN ■ Prof. Dr. Hüseyin TÜRK ■ Prof. Dr. İhsan
BULUT ■ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL ■ Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ ■ Prof. Dr. Remzi KILIÇ ■ Prof. Dr. Roin
KAVRELİŞVİLİ ■ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN ■ Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ ■ Doç. Dr. Ahmet Evren
ERGİNAL ■ Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ ■ Doç. Dr. Nadya TİDİKOVA ■ Dr. Ludmila EGOROVA

Redaksiyon/ Редакция/ Redaction

Arş. Gör. Fatih EGE – Arş. Gör. Samet AZAP – Arş. Gör. Sedanur DİNÇER ARSLAN – Arş. Gör. Serkan
DERİN – Arş. Gör. Cihan TUNCER

Teknik Sorumlu/ Ответственный по технической части / Technical Manager

Öğr. Gör. Arif Cem TOPUZ : arifcemtopuz@hotmail.com

Uluslar Arası İlişkiler / Международные отношения / international relations expert

Öğr. Gör. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları/ Советники по иностранным языкам/ Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Öğr. Gör. Vedi AŞKAROĞLU / Öğr. Gör. Kemal Gürcan ERTEKİN

Yazışma Adresi/ Адрес издательства/ Correspondance Address

Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE Tel.: (+90) 5308852928

e-mail: erdoganaltinkaynak@mynet.com – dergikaradeniz@gmail.com

Baskı/ Типография/ Press

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Bu dergi Tübitak/ULAKBİM, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA) ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by Tubitak/ULAKBİM, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA) and ASOS Index.

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Walter ANDREWS	(ABD)
Prof. Dr. Tayyar ARI	Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Erman ARTUN	Çukurova Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Aygün ATTAR	Giresun Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV	(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Uwe BLAESİNG	(Hollanda)
Prof. Dr. Bernt BRENDMEON	(Norveç)
Prof. Dr. İhsan BULUT	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ömür CEYLAN	Kültür Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet CİHAN	Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Maria CİKİA	(Gürcistan)
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Halit ÇAL	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Necati DEMİR	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Bekir DENİZ	Akdeniz Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Muğla Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. A. Bican ERCİLUSUN	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK	Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Orhan GÖKÇE	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN	Muğla Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Figen GÜRSOY	Ankara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ	(Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	(Bulgaristan)
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Nanuli KAÇARAVA	(Gürcistan)
Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV	(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Fitnat KAPTAN	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ	İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Recai KARAHAN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU	Gazi Üniversitesi (Türkiye)

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ	(Gürcistan)
Prof. Dr. Ceval KAYA	Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İsmail KERİMOV	(Kırım)
Prof. Dr. Remzi KILIÇ	Niğde Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Faruk KOCACIK	Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ	İnönü Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ	Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL	Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU	Marmara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Muhtar KUTLU	Ankara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK	Fırat Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY	Marmara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ	Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hakan POYRAZ	Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Abdulkerim RAHMAN	(Çin)
Prof. Dr. Hülya SAVRAN	Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA	(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ	Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN	Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ	Niğde Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Rüstem ŞÜKÜROV	(Rusya Federasyonu)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN	Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU	Rize Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Berrak TARANÇ	Ege Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Halil İbrahim USTA	Ankara Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÜNAL	Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. İlyas ÜSTÜNYER	(Gürcistan)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Kamil VELİ	İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Hakkı YAZICI	Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA	(Altay)
Dr. Stale KNUDSEN	(Norveç)
Dr. Ludmila EGOROVA	(Yakutistan)
Dr. Almagul SARYMSAKOVA	(Kazakistan)

Temsilcilikler/ Представители/ Representative**YURT İÇİ / Турция / Interior :**

Prof. Dr. Bekir DENİZ ■ANTALYA■ Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN ■AYDIN■ Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU ■BALIKESİR■ Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY ■BOLU■ Halis TEKİN ■BURDUR■Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR■GİRESUN■ Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR ■EDİRNE■ Doç. Dr. Davut KILIÇ ■ELAZIĞ■ Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN ■İSTANBUL■ Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN■İZMİR■ Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ ■KAYSERİ■ Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN ■KARS■ Osman KABADAYI ■KIRŞEHİR■ Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL ■KİLİS■ Dr. Erkan KALIPÇI■KONYA■ NEVŞEHİR■Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA ■MALATYA■Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN ■ NEVŞEHİR■Doç. Dr. Hikmet KORAŞ ■NİĞDE■ Doç. Dr. Ergin AYAN ■ORDU■ Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN ■SAMSUN■Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA ■SİVAS■ Doç. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ ■TRABZON

YURT DIŞI / Другие страны / Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ■ALMANYA■Jale İSMAİLOV■AZERBAJYAN■ İlya İVANOV ■ÇUVAŞİSTAN■ Serpil KUP ■FRANSA■ Maria ÇİKİA■ GÜRCİSTAN■ Mehmet TÜTÜNCÜ■ HOLLANDA■ Harid FEDAI ■KKTÇ■ Prof. Dr. Tacide HAFİZ ■KOSOVA■ Prof. Dr. Hamdi HASAN ■MAKEDONYA■ Lübov ÇİMPOYEŞ ■MOLDOVA■ Eden MAMUT ■ROMANYA■ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ ■SİRBİSTAN■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA ■RUSYA FEDERASYONU■ Dr. Ludmila EGOROVA ■ RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN■ Doç. Dr. Nadya TİDİGOVA■ALTAY■ Murat TOYLU ■TATARİSTAN M.C.■ Natalya BUDNİK ■KİRİM–UKRAYNA■ Dr. İrina KAYAN–POKROVSKAYA ■UKRAYNA■ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF ■ALMANYA■ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN ■TRİNİDAD–TOBAGO■ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV ■İNGİLTERE■ Prof. Dr. Charlyn DYERS ■ GÜNEY AFRİKA■ Prof. Dr. Shih–chung HSIEH ■TAYVAN■ Doç. Dr. Rainer CZICHON ■ALMANYA■ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI ■TATARİSTAN M.C.■ Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL ■ÖZBEKİSTAN■ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST ■KUVEYT■ Dr. Anarhan NADİROVA ■KİRGİZİSTAN■ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ ■NAHÇIVAN■ Prof. Dr. Rukiye HACI ■ÇİN■ Prof. Dr. Cengiz HAKOV ■BULGARİSTAN■ Dr. Nana KATCHARAVA ■GÜRCİSTAN■ Prof. Dr. Dosay KENÇATAY ■KAZAKİSTAN■ Prof. Dr. Kopi KYÇYKU ■ROMANYA■ Dr. Maria MAVROPOULOU ■YUNANİSTAN■ Dr. Emna CHIKHAOUİ ■TUNUS■ Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMİELWSKA ■POLONYA■ Prof. Dr. Tursun GABİTOV ■KAZAKİSTAN■ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN ■İRAN■ Doç. Dr. Ergali ESBOUNOV■KAZAKİSTAN■ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU ■NAHÇIVAN

**Dergimizin Bu Sayısı
Gurcistan Turkolojisinin Babası SERGI CIKIA (20 Ekim 1898 - 06 Aralık 1993)
Anısınadır**

Gurcistan Turkolojisinin Babası SERGI ÇIKIA Ailesiyle Birlikte

İÇİNDEKİLER

Söz Başı	
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK	9
<i>Presentation</i>	
Türkçe Kelimenin Uzunluğu Üzerine	
Prof. Dr. Marika ÇIKİA	11
<i>About The Length Of Turkish Words</i>	
<i>О Длине Турецкого Слова</i>	
Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli'nin Tarihçisi (XII. YY.) Tarafından Selçuklular Hakkında Verilen Bilgiler	
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ	20
<i>Data Of Historian Of King Davit Iv The Builder Of Georgia About Seljuks</i>	
<i>Сведения Летописца (XII В.) Грузинского Царя Давида Iv-Го Агмашенебели О Селджуках</i>	
Yunancadan megreliceye geçmiş söz varlığı	
Doç. Dr. Nanuli KAÇARAVA- Alina BAĞIŞVİLİ	26
<i>Greek Loanwords In Mengrelian</i>	
<i>Г Реческие Заимствования В Мегрельском</i>	
Türk Filolojisi İle İlgili Rusya Bilimler Akademisindeki Tezlerüzerine Bir Katalog Çalışması (Geçmişten Günümüze Rusya'da Karadeniz Ve Türkoloji İle İlgili Tezler Bibliyografyası Ve Bunların Özetlerinin Türkiye Türkçesine Çevrilmesi Projesi)	
Prof. Dr. Aygün ATTAR - Prof. Dr. Elfine SIBGATULLİNA	
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK - Yrd. Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA	33
<i>A Catalogue Study On Theses In Russia Science Academy About Turkish Philology (A Bibliography Of Theses About Black Sea And Turkology In Russia From The Past To The Present And A Project Of Their Translation Into Turkish)</i>	
<i>Каталог Диссертации По Турецкой Филологии Академии Наук России (В Рамках Проекта `Библиография Диссертации Защищённых В России По Тюркологии, Черноморскому Региону И Краткий Перевод Их Содержаний На Современный Турецкий Язык)</i>	
Günümüze Göre Sehî Bey Dîvânı'ndaki Arkaik Unsurlar	
Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR	89
<i>According To Today Archaic Elements In The Divan Of Sehî Bey</i>	
<i>Архаические Элементы В Диване Сехи Бейя</i>	
The Importance Of Empathic Communication In Dialog Process	
Murat YILDIZ	100
<i>Diyalog Sürecinde Empatik İletişimin Önemi</i>	
<i>Значение Эмпатических Отношений В Процессе Диалога</i>	

- Kırgız Halk İnanç ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan
Yrd. Doç. Dr. Mayrambek OROZBAEV 107
Snake In Kırgyz Folk Belief And Folk Medicine Practice
Змеи В Народном Верованиии И Практике Народной Медицины Кыргызов
- Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türk Romanında Kadın Öğretmen Kimliği: Tanzimat ve Cumhuriyet Dönemi Romanlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım
Yrd. Doç. Dr. Şahika KARACA 124
The Woman Teacher Identity In Turkish Novel In Terms Of The Society Gender: A Comprasion Approach To The Novels Of Tanzimat And Republic Term
Турецкий Роман Об Образе Преподавательницы В Турецком Обществе: (Сопоставление Романов Республиканского Периода И Танзимата)
- Yurtta Kalan Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları
Arş. Gör. Yahya ÖZDOĞAN-Dr. Hülya YARDIMCI
Prof. Dr. Ayşe Özfer ÖZÇELİK 139
The Nutritional Habits Of The University Students Living In Dormitories
Привычки Студентов Из Университетских Общежитий
- The European Union’s Black Sea Region Policy
Assist. Prof. Dr. Haydar EFE 150
Avrupa Birliği’nin Karadeniz Bölgesi Politikası
Политика Евросоюза К Черноморскому Региону
- Мотивы И Формы Прощания С Жизнью У Ираноязычных Народов В Древности
Prof. Dr. Lyudviĝ Alekseyeviç ÇİBİROV 165
Motifs And Forms Of Life’s Farewell Of The Ancient Iranian Peoples
Eski İranli Halklarda Hayata Vedanın Motif Ve Formlari
- Çeviri:
Altay Türklerinde Avcı İnançları ve Gelenekleri
L. P. ПОТАРОВ
(Çeviren: Atilla BAĞCI) 179

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular

15. sayımızla huzurunuzdayız. Bu sayımızı Gürcistan Türkolojisinin babası sayılan Sergiy Cikia adına yayınlıyoruz. Takdirlerinize sunarız.

Dergimiz yeniliklere açık olmakla beraber gelenekçi çizgide devam edecektir. 14. sayımızdaki kapak ve logo değişiklikleri alışkanlıkların dışında görülmüş olup eski şekil ve logoya geri dönmüştür. Bundan sonra böyle bir değişikliğe gidilmeyecektir.

Genel koordinatörümüz ve bazı arkadaşlarımız çalışmalarının yoğunluğu nedeniyle dergimizden ayrılmıştır. Bu nedenle dergimizin kadrolarında yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Dergimiz çizgisinden hiçbir şey kaybetmeden yoluna devam edecektir. Bu sayıdan sonraki sayılarda hakem ve yazarlar için makale takip sistemi kurulmuştur. Böylece bazı kırtasiyelerden kurtulmuş olacağız.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan sosyal bilimcilerle Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarımızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear readers;

We present you the 15th issue of our journal. We publish this issue in the name of Sergiy Cikia, regarded as the father of Georgian Turcology. We present it to your appreciation.

In addition to embracing novelties, our journal will maintain its traditional features. The changes in logo and cover designs of the 14th issue was criticised for being unusual and so we shifted to our previous logo and forms. We plan no changes as regards form and logo in the future.

Our general coordinator and some colleagues have asked for permission to discontinue their studies with the journal owing to their busy schedules. Therefore, as regards the working staff of the journal, new arrangements have been made. Our journal will continue to serve its mission in its traditional line. In the issues following this, an article monitoring system will be employed for both judges and writers. By this way, we will be able to get rid of extra paper work.

We congratulate those receiving academic promotion rights and remember those we have lost in the field of social sciences.

We wish you success in your studies.

Associate Professor Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемый читатель!

Выходит пятнадцатый номер нашего журнала. Он посвящается основателю грузинской тюркологии академику Серги Джикия.

Наш журнал традиционно продолжает существование и открыт для новинки. Изменения в переплёте и лого 14 – го номера не оправдали себя и с этого номера опять будем возвращаться к старому стилю.

Из за занятости главный координатор и некоторые члены оставили наш журнал. В связи с этим в работе над журналом были включены новые члены. В следующих номерах нашего журнала для редколлегии и авторов статей будет внедрена система автоматического наблюдения и этим путём сможем избежать излишней переписки.

Желаю Вам высоких достижений в академической деятельности, царство небесное всем учённым общественных наук ушедших от нас.

С уважением.

**Доктор филологических наук, доцент
Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК
ЭДИТОР ЖУРНАЛА**

TÜRKÇE KELİMENİN UZUNLUĞU ÜZERİNE**ABOUT THE LENGTH OF TURKISH WORDS****О ДЛИНЕ ТУРЕЦКОГО СЛОВА****Prof. Dr. Marika ÇIKİA*****ÖZET**

Çok yönlü bir olgu olan dilin temel bir özelliği unsurlarının düzgün olmamasıdır. Farklı dil düzeyleri – fonolojik, morfonolojik, morfolojik, morfosintaktik, söz dizimsel – konuşma akısında fonem dizileri, ekler sıraları, bileşik sözcüklerde kelimelerin seçimi, tümcenin yapısal ve anlamsal organizasyon vs ile ilgili belirli sınırlamalar gösterirler).

Lingvopsikolojik deneylere göre konuşma yaratığında dilin çeşitli birimleri insanın uzun süreli bellekte değil, operatif bellek içinde ortaya çıkarlar. Operatif belleğin hacmi, bir mesajın 7 ± 2 sembol ile sınırlıdır.

Bu sınırlama yapı biliminde Türk sözcüğü örnekleriyle kontrol etmenizi öneririz:

Ev - ler - im - de - ki - ler - den - di - n.

Bazı ekler dahil edilirse ek sırası doğru kalacaktır:

Ev- ler - im - iz - de - ki - ler - den - di-yse - n - iz.

Bu sözcükte soru eki de eklenilir.

Veya:

Kes - tir -il-e-bil - ecek - mi - ymiş - sin - iz?

Anadili konuşanlar için bunlar gibi hantal yapı anlamak zor değil, ama canlı konuşma ve bu amaçla incelediğim metinlerde tür örnekleri bulamadım. Ama çalışılan kavramların kapsamlı bir açıklama bilimsel nesir tarzı, uzun bir kelime formlarının oluşmasına neden olurlar.

Anahtar Kelimeleri:

Operatif bellek, onun sınırlı kapasitesi, dil seviyeleri, Türk sözcüğü, eklerin sayısı, sözcük uzunluğu.

ABSTRACT:

Irregularity of components is a basic property of a language as a multivariate phenomenon. In the process of speech various linguistic levels – phonological, morphonological, morphological, morphosyntactical and syntactical – display certain limitations associated with the combinability of morpheme sequences, combined nouns, the structure of phrases or sentences, etc. On the basis of a series of psycholinguistic

* Tiflis Devlet Üniversitesi, Gürcistan.

experiments it has been established that in the process of speech generation recording of different levels of units is performed not in the constants, but in the so called immediate memory. Its volume is limited to the 7 ± 2 symbols of a message.

We can illustrate this in the case of Turkish word-form :

Ev-ler-im-de-ki-ler-den-di-n

‘You was of those who had been in my houses’

The morpheme sequence will remain correct if some affixes are included:

ev-ler-im-iz-de-ki-ler-den-di-yse-n-iz

‘If you were (one) of those who had been in our houses’

Or else:

Kes-tir-il-ebil-ecek-mi-ymiş-sin-iz ‘

Could you have been cut off ? ’

A native speaker can easily understand such awkward morpheme constructions, but in natural speech and written texts which had been reviewed with this aim in view no examples were found. It should be noted that short constructions are particularly typical for colloquial speech, while the style of scientific papers, which implies a comprehensive description of concepts under study, gives rise to long wordforms.

Keywords:

Immediate memory, its limited volum, linguistic levels, Turkish wordform, the number of affixes, length of wordform.

РЕЗЮМЕ

Неравномерность составных элементов основной признак языка как многопланового феномена. Разные языковые уровни—фонологический, морфонологический, морфологический, морфосинтаксический, синтаксический—в речевом потоке проявляются с определёнными ограничениями, касающихся аранжировки фонем, последовательности морфем, выбору компонентов при словосложении, структурно-семантической организации предложения и др.

На основе лингвopsихологических опытов выявилось, что при порождении речи перекодировка разноязычных единиц осуществляется не в долговременной памяти человека, а в непосредственной, объём которой ограничен и равен 7 ± 2 символам сообщения. В статье предлагается проверка предположения о возможной связи величиной объёма непосредственной памяти и максимальной длиной турецких словоформ. Например:

Ev - ler - im - de - ki - ler - den - di-n ‘Ты (был) из тех, кто был в моих домах’.

В этой морфемной последовательности без нарушения правильности можно включить ещё несколько аффиксов:

ev - ler - im - iz - de - ki - ler - den - di-yse - n - iz

‘Если вы были из тех, кто был в моих домах’.

Или же:

Kes-tir-il-e-bil-ecek-mi-ymiş-sin-iz?

‘(Разве) вы могли быть отрезанными?’

Носителю языка не трудно понять такие громоздкие морфемные построения, но в живой речи и просмотренных с этой целью в текстах не нашлось таких примеров. Но стиль научной прозы, подразумевающего всестороннее описание изучаемых понятий, обуславливает возникновение длинных словоформ .

Ключевые слова:

непосредственная память, её ограниченный объем, языковые уровни, турецкая словоформа, количество аффиксов, длина турецкого слова.

Değişik düzeyleri (fonoloji, morfonoloji, morfoloji, morfosentaks, söz dizimi) kapsayan bilimsel bir olgu olan dilin önemli niteliklerinden biri içerdiği öğelerin düzensiz oluşudur.

Fonemlerin dağılımı, morfemlerin sıralanması, birleşimlerde birimlerin seçimi, tümcenin yapısal ve anlambilimsel oluşumu, her düzeyde dilsel birimleri kısıtlı birleşimleri ortaya koyar.

Bir birleşik sözcükte birimlerin en basit sinyal sayısı sabit olmayıp konuşmanın oluşum sürecinde fonemlerin morfemler içinde, morfemlerin kelimeler ve kelimelerin tümceler içinde dönüşüm yoluyla değişmektedir.

Türk dilinde kelimelerde çekim ekleri zincirinin tespiti ardından morfemler sıralanmasının iki temel ve iki birleşik grubu ortaya çıkmıştır.

Bazen ekler zincirinin gruplarıyla aslında isim çekimlerinin modelleri oluşturmaktadır. Kanımızca, sözü edilen düşünce çekim ekleri için değil yapım ekleri için geçerli.

Biz ekler zincirini söz bölüklerine göre ayırmaktayız.

Birinci yapısal grupta aynı anda çoğul, iyelik ve ad durum ekleri işlev görür.

Bu kategorilere göre herhangi bir isim çeşidi belirlenemez, günümüz Türkçesinde çoğul, iyelik, ad durum ekleri söz bölüklerinin tümüne gelir.

Örneğin:

isimlere – kızlarımızın,

sıfatlara – yeşillere,

sayı sıfatlarına – dörtten,

şahıs zamirlerine – onları,

ortaçlara – okuyanlardan,

mastarlara – yapmamı,

yer tamlayıcısının – içerisinde,

eklere ve ek eylemlerine – varını yoğunu (ona vermiş).

Bu morfemler, zincirinin isim açısından ayrı bir grup halinde olmasını zorunlu kılan etken şudur: Bu kategori yansıtan morfemler takımı isimlere -ile bağlacı ve -ki ilgi eki ile tam olarak eklenir.

Bu tür sıralamanın örnekleri şunlardır:

Okul-lar-ın-ız-ın,

arkadaş-lar-ımız-ın-ki-ler-den,
akraba-ları-yla...

Morfem sırasının ikinci yapısal grubuna 11 zincir biçiminde olan aşağıdaki ekler girmektedir:

- (1) -n-,
- (2) -dır-,
- (3) -I-,
- (4) -mA-, -abil-, -ama-,
- (5) -yor-, -r-, -AcAk-, -mIş-, -dI-, -mAll-, -sA-, -A-, -0-,
- (6) -mI,
- (7) -ydI-, -ymIş-,
- (8) -ysA,
- (9) teklik I., II., III., şahıslar,
- (10) çoğul,
- (11) -dır.

Ancak 11 sıradan aynı anda eklerin her biri mevcut olmayacak, çünkü dilin yapısı eklerin kısıtlı birleşiminde ifadesini bulmaktadır.

Bu tür sıralanışına şahıs ekli fiiller adını koyduk.

Örnekleri şunlardır:

bula-n-dır-mış-lar-mış,
bekle-ş-ti-m,
kapat-sa-m,
değiş-tir-meli-sin,
gel-me-yebil-ir-sin-iz,
uyan-amı-yor-du,
gül-üyor-mu-sun?
kaç-ır-ma-malı-dır...

Morfemler zincirinin III. ve IV. yapıları tarafımızdan aşağıdaki biçimde sunulmuştur:

I-II. gruplar III. zinciri vermektedir, II-I. zincir ise IV. grubu oluşturur. Oluşturulan III. ve IV. zincirlerde temel gruplar tam olarak temsil edilmemiştir. Aslında bunlar III. ve IV. tür zincirlerde yeni nitelikler edinen ekler zincirleridir. Ancak III. grup I. grubun yapısına yüklenen yüklemleşme yineler, IV. grup ise I. gruptaki morfemler zincirinin çizdiği isimleşme yenilemektedir.

III. gruptaki zincir aslında birleşik fiilin bir modeli olup ayrıca en uzun olanıdır ve I. gruptaki ekler zinciri ile II. gruptaki zinciri sorular morfeimlerden sonuna kadar kapsar.

Örneğin:

memleket-in-iz-den-im,
kaplan-lar-dan-sa,
zevce-si-yle-ydi,

oğul-lar-ım-mış,
öğrenci-ler-im-iz-den mi-si-niz?,
profesör-ün-dür...

Morfem sıralanmasının IV. grubunda III. grubun düzeni ters çevrilmiştir: Eylem eklerini isim yapısı izler.

Burada III. grupta olmayan II. gruptaki ekler yer almaktadır.

Örneğin:

tut-an-lar-dan,
ara-ma-dık-ta,
inan-ıl-ma-yacak-lar-ı,
yaz-ar-lar-a,
ayr-ıl-ma-yacağ-ım-ız-a,
bağ-lan-ma-dığ-ın-ın,
düz-el-t-il-ebil-eceğ-in-e...

Bu dört model ile yalnızca metin verilerinin özetlenmesi yapılmayıp konuşma dilinde az kullanılır, ancak prensip olarak varsayılabilen uzun zincirlemeler de elde edilmektedir.

Örneğin:

Tanı-ş-tır-ıl-ama-dı-ysa-n-ız ,
kes-tir-il-ebil-ecek-mi-ymiş-iz ...

İsim cümle yapısında sözcüksel morfem yerine ortacı koyduğumuz taktirde (yani sözcüksel morfem yerine ortacı yerleştirirsek), kendisinin en solda bulunan üye olarak açılması taktirde 16 morfemden oluşan zinciri elde etmiş olacağız (Djikiya, 101: 1984).

Burada ortaç ekinin önünde dönüşlülük, ettirgen ve edilgen çatılarının morfemleri yer alabilir ortaç ekinden sonra ise I. gruptaki morfemlerin “tam” takımı ve ardından ortaç morfemleri ile I grup zinciriyle bölünmüş, II. grup morfemleri zincirinin sonu vardır:

-n-,
-dIr-,
-I-,
-mA-,
-An-,
-lAr-,
-I- /-II-/-III- iyelik tekil,
iyelik çoğul,
durum ekleri,
-mI,
-ymIş-,
-ysA- ,
-ydI-,
-IŞ, /-IIŞ, /-IIIŞ,

-Ç,

-dır.

Sunduğumuz bu yapısal zincir uygulamada ancak 8 morfem ile kayıt edilmektedir.

Örneğin:

tut-tur-ul-ama-yan-lar-dan-dı,

geliş-me-yen-ler-im-iz-de-yim,

ev-ler-im-iz-de-ki-ler-den-dim,

türkleş-tir-eme-dik-ler-im-iz-den-sin-iz...

Dilbilimciler için (ancak bu dili taşıyanlar için değil) yukarıdaki ekler arasında yer verilmeyen bazı morfemleri de ekleyebiliriz.

Örneğin: soru morfemi -mI.

Bu morfoloji kurallarına da uygundur. Böyle cümle yada sözcüklerin yapay olmalarına rağmen uzun kelimeleri anlamak, o dile mensup olanlar için sorun değildir. Yalnız şu var ki anlamalarına rağmen şaşırırlar, çünkü bunlar dile mensup olanlar tarafından değil, dilbilimci tarafından vucüda getirilmişlerdir.

Hem günlük konuşma dilinde hem de incelenen metinlerde benzer örneklere çok nadir rastlanır.

Bunun sebebi şudur:

Yarım asır önce Harvard Üniversitesinde yapılan dilbilim-psikoloji alanındaki deneyler (Miller, 1956:81-97) sonucunda anlaşılmıştır ki, değişik seviyedeki bireylerin kodlarının değişmesi, genel bellekte değil, “operatif bellek”te gerçekleşiyor. Bu operatif belleğin kapasitesi sınırlı olup 7 ± 2 bildirme simgesine eşittir.

Bu simgeler, rastgele seçilen sözcükler olabileceği gibi:

harflar,

(çift) rakamlar,

özel isimler,

resimler,

belirli şekiller v.s. de olabilir.

Bu deneylerle insanın aklında tutup algılayabileceği bildirme simgelerinin azami sayısı belirlendi.

Adı geçen deneylerin sonuçları Derinlik Nazariyesi ile izah edildi.

V. Yngve ise bu “derinlik” kavramını cümle için kullandı.

O, kelimenin en sondaki öğenin sınırsız olarak uzayabileceğini öngören N. Chomsky'nin asıl içerik metodunu kullanarak konuşma sırasında insanın beyinde cereyan eden hareketlenmelerin izahına en çok yaklaşan bilim adamı oldu (Yngve, 1960: 211).

Operatif belleği, bellekte saklanan bilgiye, yani 7 ± 2 'ye eşittir.

Mevcut bilginin bu azami sınırı aşması durumunda, cümlelerin anlaşılması zorlaşır.

Burada cümlelerin uzunluğu kastedilmiyor, çünkü cümle uzun olabilir, fakat anlaşılması kolaylaştıracak parçalara ayrılmış olabilir ya da kolay anlaşılması sağlayacak öğeleri içerebilir.

Eğer cümle derinliğinin azami derecesi 7 ise, bu veri cümle malzemesi olan kelimeler için de geçerlidir.

Cümleyi meydana getiren türemiş ve birleşik kelimelerin azami derinliği, bunlar sıkıştırılmış kelimeler olduğundan, cümlenin azami derinliğini aşmamalı.

Cümlelerde ve kelimelerde 7 ± 2 'lik sistem şu tek durumda uygulamaz: Tipoloji araştırmalarıyla da kesinleştiği gibi, morfemlerin sayısı sınırlandırıldığında operatif belleğin kapasitesi, dilde cümlenin uzunluğunu belirlemez (Yngve, 1960: 15-33).

Örneğin:

türk-leş-tir-eme-dik-ler-im-iz-den-mi-si-niz?

Bu tahmin değişik tipteki dillerde incelenmiş ve morfemlerin azami sayısının 7 ± 2 'yi aşmadığı anlaşılmıştır.

Bu durumda eklemeli dillerde karşılaşıyoruz. Psikolojinin bir dalı olan mühendis psikolojisinin bu verilerinin doğal dillerin kodlanma hususiyetleriyle aynı olması şaşırtıcıdır.

Bu özel incelemeyi, hecelerdeki seslerin sayısını, kelimelerdeki morfe ve hece sayısını v.s. incelemek suretiyle genişletebiliriz.

Kelimeyi meydana getiren seslerin çıkarılması birden değil sırayla gerçekleşir ve dolayısıyla dinleyiciye de algılaması için sırayla iletilir.

İnsan, ne kadar uzun türemiş ve birleşik kelimeyi söylerse söylesin, operatif belleğin kapasitesi belirlenen sınırı aşmaz.

Aşığı taktirde dinleyici kendisine iletileni anlamakta zorlanır.

Bunu dilbilim de doğruluyor.

Dilbilim istatistiğine göre, kelimenin uzunluğu arttıkça anlaşılması zorlaşıyor. Örneğin:

İncelenen 11 milyon Almanca kelime arasında:

bir tane 15 heceli,

iki tane 14 heceli,

sekiz tane 13 heceli kelime tespit edilmiştir (Moskoviç, 1969: 118).

Kelimenin yapısının ne kadar zor olduğunu anlamak, kelime öğelerin sayısı ile mümkün olmaktadır.

Bu öğeleri iki:

1. kelime morfemlerin sayısı, yani derinlik ;

2. kelime hecelerinin sayısı, yani uzunluk – hece ile seslerle uzatılabilen kelimelerin uzunluk kategorilerine toplayabiliriz.

Bunlardan birincisi, yani kelime derinliği, direk kelimenin yapısını gösterir, ikincisi, yani kelime uzunluğu ise aynı fonksiyonu abartarak yerine getirir.

Bazı dillerde olağanüstü uzunlukta kelimeler mevcuttur. Bu tür kelimeler mensup oldukları dillerin kelime hazinesine dahil değildir.

Örneğin:

Almanca

– Kesselsteinverhinderungsmittellerzeugungsgesellschaft

“kazan taşının yok edici araçları üreten şirket”.

Evet, bu tek kelimedir. Bunun gibi olağanüstü uzunluktaki kelimeler kimya terminolojisinde de az değildir.

Örneğin:

tetrametilendioksidissulfonmethilsiklogeksilmetan

veya

trialkilarilsiletinilmagnium...

Webster Sözlüğünden bana böyle bir örnek gösterdiler:

Noultramicroscopicsilicovulkanokonivsis.

Bu kelime de tıba, daha doğrusu eczacılığa aittir.

Ayrıca burada şunu da belirtelim ki kelime bünyesindeki morfem sınırlandırılması özellikle konuşma dili için geçerlidir. Yazıda bu kısıtlama söz konusu değildir. Bu yüzden bu tür kelimelerin mevcut olan az sayıdaki örneklerini de konuşma dilinde değil, yazıda tespit edilmektedir (bk. yukarıdaki örnekler). Şunun da altını çizelim ki kelimenin uzunluğunu aşmak derinliğini aşmaktan daha elverişlidir, çünkü kelime derinliği daha temel dil bağlantılarını ifade eder.

Morfem zincirinin yukarıda vermiş olduğumuz dört yapı çeşidi, Türk gramerinin bu alandaki çalışmalarının bir parçasıdır. Zaten biz de çalışmamızın Türk dil bilgisinin bu alanını tamamen kapsadığı iddiasında da değiliz. Hatta biz burada bu hususun en önemli noktası olan sözcüksel morfemlerin kendisine bu veya şu ekin eklenebilme özelliğine bile, konumuzun dışında kaldığından temas etmedik. Bazı ekleri ise bu kategorinin dışında bıraktık.

Örneğin: Zarf-fiil ekleri.

Modelimize göre zarf-fiillerin ek sırası II. ve IV. grupların ilk yarısına dahil olan ek zincirine benzediğinden yeni bir grubu oluşturmaz.

Ayrıca partisip eklerinin yerini -A, -ArAk, -Ip, v.s. zarf-fiil ekleri tutar ve ek zinciri bu eklerle (-IncAyA kadar ve -ElldEn beri hariç) kesilir, fakat gerundium eklerine burada yer vermemenizin sebebi, bu eklerin yapı olarak ek zincirinin uzamasına elverişli olmamaları değil (I. grupta karşılaştır: Bu gruptaki ekler de bu yapıda, yani kısa olmalarına rağmen sayı, çekim ve aitlik kategorileri Türkçede bütün gramer ve yardımcı formlara katılabildikleri için bu kategoriye dahil ettik), bu açıdan yeni bir özelliği göstermemeleridir. Zarf-fiil ekleri içeren ek zincirine ne yeni morfemler eklenir, ne de kendisi böyle bir zincire katılır. Bu yüzden biz bu ekleri temel gruplarımıza dahil etmedik.

-AsI, -Iver-, -Akal-, -mAzllk, -mAllk ekleri ve birleşik fiil çeşitleri de böyledir, bunların kullanışı da çok sınırlıdır.

Sonuç olarak:

Türk dilinin oluşumu ile ilgili eklerin kök veya gövdelere eklenme sistemini inceledik. Bizce, çalışmanın bir sonraki aşaması, gövde yapımı hususundaki tespitleri teşkil etmelidir (Yngve, 1961:169). Morfemlerin sayılmasına gövdelerden başlanmalıdır. Bu ise sözcüksel morfemlerin kodlanmasını gerektirir.

Yazdığımın bilgisayara uygulanması konusunda da faydalı olacağı ümit ediyoruz.

KAYNAKLAR:

Джикия Марина Сергеевна, *Структура словоформ турецкого языка*. Издательство “Мецниереба”, Тбилиси, 1984. (Djikiya, Marina, *Struktura slovoform turetskogo yazıka*. Izdatel'stvo “ Mecniereba”, Tbilisi, 1984.)

Miller, George, *The Magical Number Seven Plus or Minus Two; Some Limitations of Our Capacity to Produce Information*, “Psychological Review”, 1956, vol.63.

В. А. Москович. *Глубина и длина слов в естественных языках*. “Вопросы языкознания”, 1969 №6, Москва. (Moskoviç, Vladimir, *Glubina i dlina slov v estestvennix yazıkah*, “Voprosı yazıkoznaniya”, Moskva, 1969, №:6.)

Yngve, Victor, *A Model and a Hypothesis of Language Structure*. Proseedings of the American Philosophical Society, vol. 104, 5, 1960.

Yngve, Victor, *The Depth Hypothesis*, Structure of Language and its Mathematical Aspects, Proseedings of Simposia in Applied Mathematics, vol. XII, American Mathematical Society, 1961.

**GÜRCİSTAN KRALI IV. DAVİT AĞMAŞENEBELİ'NİN TARİHÇİSİ
(XII. YY.) TARAFINDAN SELÇUKLULAR HAKKINDA
VERİLEN BİLGİLER***

***DATA OF HISTORIAN OF KING DAVİT IV THE BUILDER OF GEORGIA ABOUT
SELJUKS***

***СВЕДЕНИЯ ЛЕТОПИСЦА (XII В.) ГРУЗИНСКОГО ЦАРЯ ДАВИДА IV-ГО
АГМАШЕНЕБЕЛИ О СЕЛДЖУКАХ***

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ**

ÖZET

Makalede Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli ile Büyük Selçuklu Devleti ile Irak Selçukluları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Kral IV. Davit'in adı bilinmeyen müverrihi tarif ettiği haberlerin görgü sahibi olduğundan dolayı gerek Gürcistan'ın gerekse Selçuklu Devleti'nin iç ve dış siyaseti ile sultanlar hakkında dikkate değer bilgileri vermektedir.

Anahtar Kelimeler:

IV Davit, Selçuklu Devleti, Sultan Malikşah, Savtekin, Kafkasya

ABSTRACT

This articles deals with the relationship between Georgian King Davit IV and Great Seljuki State and İrak Seljuks. Unknown historian of the King Davit IV gives important information on internal and foreign affairs of Georgia and the Seljukids, and the Sultans depending on his personal observations.

Key Words:

Davit IV, the Seljuki State, Sultan Malikşah, Savtekin, Caucasia

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены отношения грузинского царя Давида IV-го Агмашенебели с Великим сельджукским государством и Иракскими сельджуками. Анонимный историк Давида IV-го был очевидцем описанных известии и в связи с этим даёт важные сведения о султанах, внешней и внутренней политики Грузии и сельджукского государства.

Ключевые Слова:

Давид IV-ый, сельджукское государство, султан Меликшах, Севтекин, Кавказ

* Makale I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumunda Sunulmuştur, 27-30 Eylül 2010, Kayseri.

** Akhalkalaki Devlet Yüksek Eğitim Kurumu - Kolej Rektörü - GÜRCİSTAN

“Krallar Kralı Davit’in Hayatı” başlıklı anonim tarih eserinde XI. asrın sonu ile XII. asrın ilk çeyreğinde Selçuklu Devleti hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Yazar tarif ettiği haberlerin görgü sahibi olup “...ve gözlerimizle gördük...” (“Kartlis Tskhovreba”2008:305) gibi kelimeleri ifade etmektedir. Eserden anlaşıldığı kadarıyla yazar kendi ülkesinin iç ve dış siyasetini en iyi şekilde kavramış ve aynı zamanda Selçuklu Devletinin iç ve dış durumu ile sultanların faaliyetleri hakkında dikkate değer bilgileri de vermektedir.

Yazarın “Tiflis o dönemlerde itaatımız altına tamamen girmiş değildi” (“Kartlis Tskhovreba”2008:333) kelimelerinden eser yazıldığında Davit Ağmaşenebeli’nin Tiflis’i hakimiyeti altına aldığı belli olmaktadır. Buradan eserin 1122 yılından sonra yazıldığı ve aynı eserin son kesiminin ise kralın vefat ettiğinden sonra tamamlandığı anlaşılmaktadır. Demek oluyor ki, eser 1123-1126 yılları arasında yazılmıştır (Cavakhişvili 1997:213). Tarihçi “Büyük Türklük” hadiseleri ile Kral Davit’in vefatını anlatırken 1080-1125 yılları arasında meydana gelen olaylardan bahsetmektedir (Cavakhişvili 1997: 211).

Kral Davit’in tarihçisi sadece meydana gelen olaylardan bahsetmekle yetinmiş değil, önemli olan bütün haberleri açıklayıp değerlendiriyor. Yazar, “Selçuklular güçlendiği zaman Yunanlılar Doğudaki ülkelerini, kalelerini, şehirlerini terk edip gittiler. Bütün bunları Türkler ele geçirip oraya yerleştiler” ifadeleri ile 25 Ağustos 1071 yılında yapılan Malazgirt Meydan Muharebesinin sonuçlarını açıklayıp bunun Gürcistan için de ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir, çünkü bundan sonra Selçuklular Gürcistan’a doğrudan doğruya komşu oldular (Şengelia 2003: 57).

Kendisi ayrıca Gürcü Kralı II. Giorgi’nin (1072-1089) muhalifi ve bir asilzade olan Liparit Oğlu İvane Bağvaşi ile Sultan Malikşah’ın ilişkilerinden de bahsetmektedir. Malikşah’ın Gürcistan hareketi döneminde İvane, sultanın tarafına geçmiş ve Liparit adlı oğlunu rehine olarak bırakmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Liparit oradan kaçmıştır. Bu nedenle sultan, İvane Bağvaşi’nin şehri olan Samşvilde’yi ele geçirmiş, kendisini ve ailesini tutsak almıştır. Samşvilde’den sonra Kartli bölgesini yağmalamış, bolca tutsak ele geçirmiş ve geri çekilmiştir. Yazara göre 1074 yılında Sultan’ın serhengi odusu ile birlikte gelmiş ve Samşvilde ovasında karargahını kurmuştur. Kral Giorgi ordusu ile birlikte onlara karşı hareket etmiş ve 1074 yılında Partskhisi’de Selçuklu ordusunu yenilgiye uğratmıştır (Cavakhişvili 1983: 160).

Kral Davit’in tarihçisi, XI. asrın 80’lı yıllarında Selçuklular tarafından Gürcistan’a yapılan birçok askeri hareketten bahsedip, aynı asrın 60’lı yıllarında Alp Arslan tarafından yapılan hareketleri ve bu hareketler arasında var olan farklığı da açıklamaktadır (Şengelia 2003: 58).

Müverrihe göre selçukluların Gürcistan’a bir sonraki gelişi Emir Ahmet tarafından yapılmıştır. Selçuklular ilk önce Kars’ı zaptetmiş ve daha sonra ansızın Kveli kalesinde olan Kral Giorgi’ye saldırmışlardır. Giorgi’yi yenilgiye uğratmış ve büyük bir ganimet kazanıp Gürcistan’dan çekilmişlerdir (Cavakhişvili 1983: 160). Müverrih kısaca ve açıkça Selçuklu Emirlerin Yaş ve Bujğob tarafından Gürcistan’a yaptıkları hareketlerin ağır sonuçlarından ve zaptettikleri bölgelerden bahsetmektedir: “Asisporni ve Klarcti denize kadar, Şavşeti, Acara, Samtskhe, Kartli, Argveti, Samokalako ve Çkondidi Türklerle doldu. Bu bölgelerin ahalisi kırıldı ve tutsak alındı ve bir günde Kutaisi’yi ve Ardanuc’u ve Klarcti’nin yerlerini yaktdılar ve bu birinci büyük Türklüktü... yıl kronikon üçyüz idi...” (“Kartlis Tskhovreba”2008:302) Bu yıl yeni takvime göre 1080 yılına denk gelmektedir. Selçuklular Gürcistan’da kar gelinceye kadar kaldılar.

Aynı olay çeşitli kaynaklara dayanarak Türk tarihçileri Ali Sevim ve Erdoğan Merçil tarafından da anlatılmıştır: "Savtekin'in mağlubiyetinden dolayı Sultan Melikşah işleri düzene koymak için Türkmen emirlerinden Ahmet'i bu bölgeye gönderdi. Emir Ahmet, Gürcü kralını ağır bir yenilgiye uğratmış ve Kars'ı kesin olarak Türk hakimiyeti altına alarak bu bölgede düzeni sağlamıştı (1080). Ayrıca Ebu Yakub ile İsa Bori adlarındaki emirler, beraberindeki Türkmenlerle Şavşat, Acara, Kartli, Ardanuc, Kutais ve yörelerine hakim oldular. Ertesi yıl, bu Türk kuvvetleri Çoruh vadisine kadar ilerlediler, hatta Trabzon'u da ele geçirdiler; ancak Bizanslılar bu şehri tekrar geri aldılar" (Sevim - Merçil 1995: 94)

Selçukluların Gürcistan'a dayandıkları ve sık sık yaptıkları akınlarından dolayı Gürcü kralı II. Giorgi'nin İsfahan'a gitmesi ve Melikşah'tan af istemesi kararlaştırıldı. Müverrih bunu, "Asilzadelere kendi niyetini söyledi... Yüce Sultan Melikşah'ın huzuruna gitmesini kararlaştırdılar. Giorgi anılan kararı yerine getirdi ve İsfahan'a gitti, Sultanla görüştü ve Sultan tarafından sevgili çocuğu gibi affedildi" cümleleri ile anlatmaktadır ("Kartlis Tskhovreba"2008:304). Aynı yerde Müverrih Malikşah ile Giorgi arasında kurulan dostluktan bahsetmektedir: "Malikşah, Giorgi'nin bütün dileklerini yerine getirdi ve Gürcistan'ı akıncılardan kurtardı. Aynı zamanda Giorgi'ye Kakheti ve Hereti bölgelerini verdi ve yerine haraç istedi. Giorgi haracı kabul etti ve sultan onu ülkesine büyük bir azamete gönderdi. Sultan Giorgi'ye Kakheti bölgesini ele geçirmek için takviye kuvvetler de verdi. Kral Giorgi, ordusu ve takviye kuvvetleri ile birlikte "üzüm topladığı zaman" Kakheti'ye gidip Vejini kalesini kuşattı, ama galip gelememi ve Kakhet-Hereti bölgelerini topraklarına katmayı sağlayamadı ("Kartlis Tskhovreba"2008:305). Kakheti kralı Ağsartan işi düzeltmek için Malikşah'ın yanına gitti ve amaçlarını da yerine getirebildi (Cavakhişvili 1983: 163). Yazara göre, kendisi sultanın yanına gidip "Hristiyanlıktan döndü, İslam dinini kabul etti ve böylelikle sultandan Kakheti'yi geri aldı" ("Kartlis Tskhovreba"2008: 304).

Önce Kral Giorgi'nin, sonra da Kakheti kralı Aqsathan'ın İsfahan'da bulunan sultan Melikşah'ın huzuruna gitikleri ile itaat altına girdiklerinden Türk kaynaklarında da bahsedilmiştir (Sevim - Merçil 1995: 95).

Kral Davit'in tarihçisi Malikşah'ı çok yönlü tarif etmektedir. Kendisi onun insani özelliklerine hayran olmuştur. Onu çok güçlü ve yetenekli devlet adamı olarak kabul ediyor. Müverrihe göre Melikşah güzel görünüşlü, adil, öfkesiz ve lütfekar bir insandı, Hristiyanlara karşı çok hoş davranıyordu. Davit'in tarihçisinin Malikşah'ın aldığı önemli tedbirlerden bilgisi var ve "daha fazla insani özelliklere sahiptir" diyor ve böylelikle ifadelerini tamamlıyor ("Kartlis Tskhovreba"2008:304).

Müverrih, Malikşah'ın Kral Giorgi'yi ağırladığını, uğurladığını ve 80'li yıllarda Gürcüler ile Selçuklular arasındaki münasebetleri özellikle anlatmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti'nin durumunu anlatıp Malikşah'ın vefat ettiği tarihi "Bundan sonra dört yıl geçti ve Sultan Malikşah vefat etti" kelimeleriyle belirtmektedir ("Kartlis Tskhovreba" 2008:308). Sultan Malikşah, 1092 yılında vefat etmiştir, Davit Ağmaşenebel'in tahta çıktığından sonraki 4 yıl ise 1093'te tamamlanmıştır. Yazar, haçlı ordular hakkında bilgi verip "O zaman Fransızlar gelip Kudüs ve Antiokya'yi ele geçirdiler" kelimeleri ile ifade etmektedir ("Kartlis Tskhovreba"2008:308). Yakın Doğu'da meydana gelen anılan olaylar Gürcistan'ın iç durumu için olumlu rol oynamıştır. Ülkenin askeri gücü artmış ve Gürcü kralı sultana haraç vermekten vazgeçmiştir. Bu durumu yazar şöyle anlatmaktadır: "Kartli ülkesi inşa edildi, Davit güçlendi ve askeri gücünü artırdı ve sultana haraç vermeyi kesti ve Selçuklular artık kışı Kartli'de geçiremiyorlardı" ("Kartlis Tskhovreba"2008:309). Ayrıca

“Kışın Avçala ve Diğomi’de, Kura nehrin alt kısmında ve İori nehrin kenerlarında duruyorlardı” gibi ifadelerle Selçukluların kışı geçirmek için seçtikleri yerleri belirtmektedir (“Kartlis Tskhovreba”2008:309).

Yazar, Selçukluların göçebe hayatından özellikle bahsedip onlar için Kafkasya yaylalarının ne kadar önemli olduğunu açıklamaktadır. Yazara göre Selçukluların göçebelik sistemi Kafkasya’daki Feodal toplum için yabancı geliyordu ve “Büyük Türklük” döneminde Gürcistan’da tarımcılık geri kalmış, tarlalar daha ekilmemiş ve üzüm bağları ormana dönüşmüştü (Şengelia 2003: 61).

Müverrih, Davit Ağmaşenebeli ve Selçuklular arasında yapılan savaşlardan, savaş yerleri ile tarihlerden bahsetmektedir. Kendisi anlattığı haberlerin görgü sahibi olmasından dolayı bu haberlerin çok değerli olduğu düşünülmektedir. Tarihçiye göre Selçuklular Gürcistan’ın iç ve dış kesimlerini yağmaladıkları zaman aralarında ticaretle uğraşıyorlardı. Yazar Selçuklu şehirleri ile göçebe Selçuklu askeri ekiplerin sultan ile ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Ona göre göçebe ekipleri sultana bağlı değildiler ve serbestçe dolaşıyorlardı (“Kartlis Tskhovreba”2008:315).

XI. asrın son çeyreğinde Selçuklu güçleri Güney Kafkasya topraklarında toplanmaya başladılar. Bu tabii bir sonuçtu, çünkü Selçuklular Küçük Asya’ya hakim olduktan sonra Güney Kafkasya’ya doğru harekete başladılar. Aynı zamanda Malikşah ve Nizamül Mülk göçebelerini Selçuklu Devleti sınırına yakın topraklara yani Gürcistan’a ve diğer ülkelere yerleştirmeye çalışıyorlardı (Şengelia 2003: 61).

Müverrih Malikşah’ın oğlu olan Sultan Malik’in vefat ettiği tarihten bahsedip onun ve Bizans İmparatoru Aleksı Komnen’in aynı yıl vefat ettiklerini anlatmaktadır: “Aynı yıl Ağustos ayında Malikşah’ın oğlu Sultan Malik ve Yunan Kralı Aleksı vefat ettiler ve birisi öbürünün ölümünden haberdar olmadı, tarih 1118 yıl idi” (“Kartlis Tskhovreba”2008:318).

Davit’in tarihçisi Selçuklu Devleti parçalandıktan sonra meydana gelen çeşitli emirliklerin durumundan, aralarındaki ilişkilerden ve Güney Kafkasya ülkelerine karşı yaptıkları hareketlerden bahsetmektedir. Muverrihe göre Malikşah’ın vefatından sonra hanedanlar arasında taht kavgası başlamış, Ön Asya’da durum Selçukluların aleyhine çevrilmiş ve Suriye ile Filistini kaybetmişler ve bu Yakın Doğudaki durumunun Gürcistan lehine dönüşmesine neden olmuştur. Müverrih tarafından ifade edilen bilgileri yabancı kaynaklarda mevcut olan ve farklı düşüncelerle yazılan bilgilerle karşılaştırdığımızda çeşitli konular hakkında objektif gerçeklere sahip oluyoruz (Şengelia 2003: 62-63).

Davit’in tarihçisinin 12 Ağustos 1121 yılında Davit Ağmaşenebeli ordusu ve Selçuklu emirlerin birleşik orduları arasında Didgori’de meydana gelen savaş hakkında anlattığı bilgiler çok önemlidir. Yazar bu olay hakkında “O zaman Sultan, Arabistan hükümdarı olan Sadaka Oğlu Dübeys’i çağırdı; ona kendi maliklerini ve bütün kuvvetlerini verdi ve komutan olarak Artuk Oğlu İlğazi’yi görevlendirdi

ve Halep’ten ve Şam’dan bu yana askerlik yapabilen bütün Türkmenlere, onlarla birlikte Gence Atabeyine ordusuyla ve Somkhiti emirlerine emretti. Kronikon 341 idi. Bunlar hepsi bir araya geldiler ve deniz kumundan da fazla idiler ve dünyaya sığmıyorlardı ve 12 Ağustosta Trialeti’ye, Manglisi’ye ve Didgoriye geldiler” gibi ifadelerde bulunmaktadır (“Kartlis Tskhovreba” 2008:324).

Daha sonra yazar Didgori Meydan Muharebesini anlatmaktadır. Davit’in tarihçisi tarafından dile getirilen bilgiler diğer kaynaklarda da teyit edilmektedir. Türk Tarihçileri Ali Sevim ve Erdoğan Merçil’e göre “Sultan Mahmut devrinde göze çarpan olaylardan

birisi de kuzeybatıda Erran ve Kafkasya'da olmuştü. İslahatçı olarak tanınmış olan Gürcü kralı IV. Davit, Tiflis'te yaşayan Müslüman halktan yılda 10.000 altın gibi oldukça ağır vergiler almakta idi. IV. Davit'in kendilerine karşı izlemekte olduğu bu şiddet politikasına uzun bir zaman tahammül eden Tiflis Müslümanları, 1121 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Mahmut'un kardeşi Erran, Nahçıvan ve Aras nehrine kadar memleketleri yönetiminde bulunduran Melik Tuğrul'a haber göndererek "kendilerini kral Davit'in baskılarından kurtarmasını ve Tiflis'e gelip hakim olmasını" bildirdiler. Melik Tuğrul bu öneriyi kabul etmiş, fakat Gürcülere karşı girişeceği bir sefer için yalnız kendi kuvvetlerinin yeterli gelmeyeceğini anlamış ve Haçlılarla yapmış olduğu başarılı savaşlar sebebiyle bütün İslam dünyasında tanınmış bulunan Mardin Emiri İlgazi'ye haber göndererek "Gürcü seferi için hazırlıklar yapılmasını" bildirmişti. Bu sıralarda İlgazi, Haçlılara karşı yeniden harekete geçmek için asker toplamak amacıyla Halep'den Mardin'e gelmiş bulunuyordu. Melik Tuğrul'dan aldığı haber üzerine İlgazi, bir yandan askeri hazırlıklara girişmiş, öte yandan da kendisi ile birlikte birçok kez Haçlı savaşlarına katılmış bulunan Bitlis ve Erzen hakimi Togan Arslan'a da Gürcü seferine hazırlanması için haber göndermiş ve ona "Tiflis'in doğusundan Gürcü topraklarına girmesini" bildirmişti. Togan Arslan, beraberinde Kadı Alemüddin bin Nebata ile oğlu Alemüddin Ebülkebir ve vezir Ebü Tamam bin Abdun olduğu halde ordusu ile Erzenü'r Rum'a, oradan da Tiryalis yolu ile Tiflis kapısına gitmek üzere hareket etmişti. Zira müteffikler, ordularının birleşme yeri olarak Tiflis kapısını kararlaştırmışlardı. Öte yandan Melik Tuğrul ve Atabey Gündoğdu da askerleriyle Gence'den hareket ettiler. Müteffiklerin asker sayısı 30.000 civarında idi. İlgazi, halifeyi tehdit etmesi sebebiyle sultan Mahmut'un hücumuna uğrayan ve kendisine sığınmış bulunan Emir Dübeyis ile birlikte Mardin'den hareket etti. İlgazi, ordusu ile Tiflis'e yarım gün mesafeye kadar yaklaşmış olmasına rağmen ne Melik Tuğrul'un ve ne de Togan Arslan'ın kuvvetlerine tesadüf etti. İşte tam bu sırada Gürcü Kralı Davit, yanında oğlu Dimitri olduğu halde, Gürcü ve Kıpçaklardan meydana getirdiği ordusu ile dağlardan süratle inerek müteffiklerden yoksun olan İlgazi'ye ansızın saldırdı. 18 ağustos 1121 tarihinde iki taraf kuvvetleri arasında yapılan şiddetli bir savaş sonunda İlgazi ağır bir bozguna uğradı. Zira Kral Davit, 200 kıpçak fedaisini gizlice İlgazi'nin ordusu içine sokmayı başarmıştı. Bu Kıpçak askerleri, Türk ordugahına kadar girmiş olmalarına rağmen, bunların kendilerine teslim olduklarını zanneden Türk askerleri, hiçbir harekette bulunmamışlardı. Fakat biraz sonra bu askerler, ansızın ellerindeki oklarla etrafa saldırmaya başladılar. Fedai Kıpçakların giriştikleri bu hareket sonunda Türk ordusunda büyük bir panik baş gösterdi. Aynı anda Kral Davit, bunların arkasından saldırmaya başlayınca İlgazi'nin kuvvetleri tam bir bozgun halinde oraya buraya dağılmaya ve kaçmaya başladılar. İlgazi ve Dübeyis, on fersah mesafeye kadar kendilerini takip etmiş olan Gürcü kuvvetlerinden canlarını güçlkle kurtarabilmişlerdi. Bütün ağırlıkları Gürcü askerleri tarafından yağma edildi. Gürcüler, bu savaşta 4. 000 kadar Türk tutsak aldılar. Bir yıl sonra Tiflis, Kral Davit tarafından işgal edilerek üç gün yağmaya tabi tutulmuştur. Böylece Tiflis'teki Müslüman Caferoğulları emirliği egemenliğini yitirmiş oldu. Bu arada Gürcüler, Derbende dek ilerleyerek Müslüman Şirvanşahlar emirliğini de baskı altına almışlardır. Öte yandan Tiflisli müslümanlar, Gürcülere karşı yardım sağlamak üzere Bağdat'a geldiler (1122/1123), fakat sultan Mahmut'un bu sırada Hemadan'da olduğunu öğrenince bu kez oraya giderek ondan yardım istediler. Aynı şekilde Derbend halkı ileri gelenlerinden bir grup da Hemedan'a gidip sultanın huzuruna çıkarak Gürcülerden şikayetçi oldular. Sultan bu şikayetler üzerine Gürcülere karşı harekete geçerek Şirvan bölgesine geldi. O, bu bölgeye ulaştığında Şirvanşah (muhtemelen II. Menuçih bin

Feridun) tarafından karşılandı. Fakat sultanın onu tutuklaması, şehirde kargaşa çıkmasına sebep oldu. Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine sınır bölgesinde bulunan Gürcüler, 30 bin kişilik bir kuvvetle harekete geçtiler. Kalabalık Gürcü ordusu karşısında Sultan Mahmut, bir savaşı göze alamayarak Temmuz/Ağustos 1123 yılında Hemedan'a döndü (Sevim-Merçil 1995:235-236; Merçil 2006:72).

Davit'in tarihçisi, Malikşah'ın vefatından sonra Doğudaki siyasi durum, çok sayıdaki atabeylik ve saltanat hakkında bilgi vermektedir. Anılan bilgiler çok önemli olup doğu ülkelerin kaynaklarındaki bilgileri tamamlamaktadır. Yazar, 1125 yılında yani Kral Davit'in vefat ettiği tarihte daha hayattaydı ve Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanması ile yerine çok sayıda emirliğin meydana gelmesine şahit olmuştur.

Sonuç olarak denilebilir ki, Davit Ağmaşenebeli'nin tarihçisinin eserinde bolca kronolojik bilgiler mevcuttur ve güvene değerlidir. Söz konusu bilgileri yabancı ülke tarihçilerinin bilgileriyle karşılaştırdığımızda bunların hakiki olduğu anlaşılmaktadır (Cavakhişvili 1997: 220).

KAYNAKLAR

CAVAKHİŞVİLİ İvane: (1983). *Gürcü Milleti'nin Tarihi*, c. II, Tiflis Devlet Üniversitesi Yay. Tiflis. (Gürcüce)

CAVAKHİŞVİLİ İvane: (1997). *Gürcü Milleti'nin Tarihi*, c. VIII, Tiflis Devlet Üniversitesi Yay., Tiflis. (Gürcüce).

Kartlis Tskhovreba (Kartli Tarihi), Gürcistan Bilimsel Milli Akademisi Yayınları, Tiflis, 2008. (Gürcüce).

MERÇİL Erdoğan: (2006). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara.

SEVİM Ali - Erdoğan Merçil: (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara.

ŞENGELİA Nodar: (2003). *Küçük Asya Selçukluları ve Gürcistan (XI. Asrın Son Çeyreği – XIII. Asır)*, Tiflis Devlet Üniversitesi Yay., Tiflis.

YUNANCADAN MEGRELCEYE GEÇMİŞ SÖZ VARLIĞI

GREEK LOANWORDS IN MINGRELIAN

Г РЕЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В МЕНГРЕЛЬСКОМ

Doç. Dr. Nanuli KAÇARAVA*

Alina BAĞIŞVİLİ

ÖZET

Yunan-Gürcü ilişkileri binlerce yıl öncesine dayanır. Yunancadan Gürcü dillerine geçmiş alıntı sözcükler, bu ilişkilerin sonucudur. Gürcü dillerinde bulunan Yunan menşei ödüncüler Helin-Kolhkida medeniyetlerine çağrışım yapmaktadır.

Megrelcenin araştırılması konusunda sadece Gürcü araştırmacılar değil, ünlü yabancı bilimadamları da çalışmaktadırlar. Alfabeti olmayan Megrelcenin incelenmesi, Sovyet dönemine oranla Çağdaş Gürcistan'da daha aktif bir hale geldi.

Megrelce-Gürcüce sözlüklerde ve Megrel metinlerinde bulunan, aynı zamanda bu iki dilde varlığını sürdüren ve tarafımızdan incelenmiş Yunan köklü Angilozi, Boria, Gegenia, Diakoni, Ekenia, Fırın ve bazı balık isimleri gibi yaklaşık 30 kelimelerin tahlili verilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Yunanca, Megrelce, Gürcüce, Lazca, Türkçe.

ABSTRACT

The Greek-Georgian relations count millennia of existence and as a result of it there are many Greek loanwords found in Kartvelian languages, which echo so called common Hellenistic-Colchic civilization.

Together with Georgian language, Mingrelian was studied not only by the Georgian but also with the famous foreign scientists. The study of Mingrelian, the language with no script is actively carried out in the modern Georgia, in comparison with the soviet period.

The article deals with the analysis of 30 lexical units (such as: *angilozi*, *boria*, *gegenia*, *diakoni*, *ekenia*, *purne*, as well as names of fish etc.) with the Greek origin that were found by us in various Mingrelian texts.

Key Words:

Greek, Mingrelian, Georgian, Lazish and Turkish languages.

* Tiflis Devlet Üniversitesi, Doğu Bilimleri Eğitim - Bilimsel Enstitüsü - Tiflis / GÜRCİSTAN

PEZİOME

Gruzinско-греческие взаимоотношения насчитывают тысячелетия. Результатом этих отношений являются греческие заимствования в картвельских языках. Вошедшая в картвельские языки греческая лексика – это отклик эллинской и колхидской цивилизаций.

Большой вклад в дело изучения мегрельского языка внесли не только грузинские, но и известные зарубежные ученые. В условиях современной Грузии по сравнению с советским периодом исследования бесписьменного мегрельского стали более активными.

Нами проанализировано около 30 лексических единиц греческого происхождения, засвидетельствованных в мегрельско-грузинских словарях и мегрельских текстах. Таковыми являются: Angilozi, Boria, Gegenia, Diakoni, Ekenia, Fıgın, а также названия рыб и др.

Ключевые слова:

Греческий, Мегрельский, Грузинский, Лазский и Турецкий языки.

Yunan-Gürcü ilişkileri binlerce yıl öncesine dayanır. Yunancadan Gürcü dillerine geçmiş alıntı sözcükler, bu ilişkilerin sonucudur. Gürcü dillerinde bulunan Yunan menşei ödüncler Helin-Kolhida medeniyetlerine çağrışım yapmaktadır. Bizans ve Gürcistan temasları da tek taraflı değildi. Bizans ve Gürcistan arasında olan dostluk ve komşuluk ilişkileri çok eski zamanlardan beri başlamıştır. Karadeniz'den *Argo* gemisiyle gelenler buralara ayak basan ilk Yunanlardan olabilir. Bu ilişkiler, Bizans'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesine kadar sürdürülmüştür. Gürcistan'da o zamanlarda iki yönlü mücadele vardı: Biri Batıya, diğeri ise Doğu - Güney tarafına bakıyordu. Hristiyanlık gitgide yaygınlaşınca III. yüzyıldan beri süregelen Bizans-Gürcistan kültürel ilişkileri sıkı bir biçimde birbiriyle bağlanmıştır.

Megrelcenin araştırılması konusunda sadece Gürcü araştırmacılar değil, ünlü yabancı bilimadamları da çalışmaktadırlar. Alfabeti olmayan Megrelcenin incelenmesi, Sovyet dönemine oranla çağdaş Gürcistan'da daha aktif bir hale geldi. Çok sayıda bilim adamı Megrelce gramer hakkında çalışmalar yazmıştır, ama Megrelce'ye girmiş alıntı kelimelere dair incelemeler bulunmamıştır. Megrel-Yunan dilleri birbirleriyle kıyaslanırken ilk önce fonem (harf) uyumu dikkat çekmektedir. Gürcü dillerinden Megrelce'nin, Yunan dilinde olan harf sıralanmasının oldukça zor bir süreciyle daha yakınlık gösterdiğini diyebiliriz. Megrel ve Yunan dillerinde çok sayıda ünlü ve ünsüz birbiriyle uyum sağlamaktadır; fonetik ve semantik süreçlerin uyumu da görülmektedir.

Fonetik ve semantik bakımından benzer kelimeler Yunan ve Megrel dillerinde bir hayli çoktur. Bize göre ödünc sözcüklerin bir kısmı edebi Gürcüce'den, diğeri bir kısmı ise doğrudan geçmiştir. Megrelce-Gürcüce sözlüklerde ve Megrel metinlerinde bulunan, aynı zamanda bu iki dilde varlığını sürdüren ve tarafımızdan incelenmiş Yunan köklü kelimelerin tahlili aşağıda verilmektedir.

Aia (άγιος, Αγία) – Aioba – Samegrelo (Megrelistan)'da Hristiyanlığa ait bir bayramdır. Bilimadamları arasında bu kelimenin eski Kolhida köklü olduğuna dair bir

görüş bulunmaktadır. Gerek Aioba, gerek Baioba Hristiyanlığa ait bir bayram olarak Yunanistan'da da var olmaktadır.

Anafora (αναχωρητής `keşiş`) – keşiş elbisesi (Eliava 1997: 18). Gürcücede aynı şekilde var olmaktadır.

Angilozî, Angiozî (άγγελος) – melek (Çaraia 1997: 35; Eliava 1997: 18). Örneğin 1. Angilozki taşı tqviisi do doçkeesia, miqiti tena gaatsxadesie (KHS 1991: 37). Melekler şöyle şöyle demişler ve lanet etmişler; Sakın, kimse bunu açıklamasın diye... 2. Doğuru ti çiçiek do meonapirki iuu angelozepeşe abraamişi kareeşa. (Tsagareli 1880: 96). Zavallı öldü ve melekler onu İbrahim'in çadırına götürdüler. Gürcücede 'angelozi' şeklinde vardır.

Angura (eski Yun. άγγος) – Mısır ekmeği yapılan taş tava (Çanturia 1996: 215). Ortak Hint-Avrupa köküdür ve "çamurdan yapılmış kap" anlamına gelmektedir. Lat. "ungo" (Etima Graeca 1890: 17).

Arketsi, Anketsi (αγκίστρο) – Olta (Eliava 1997: 19; Çanturia 1996: 219). Gürcüce ve Lazcada 'Ankesi' biçiminde vardır (KEGL 1986: 35; Lazca-Türkçe 2007: 42).

Baia (Βάγια) – Baioba, Bzoba (Şimşir bayramı). Örneğin, aianteli, baianteli, baia-şvinteli, baiaşi – Baia sarı çiçeği (Samuşia 1979: 175). Sovyet döneminde yapılmış araştırmalara göre, Baioba putperestlik zamanından kalan bayramdır. Bu fikri doğru bulmuyoruz. Megrelistan'da Baioba bayramı Paskalya bayramından önceki Pazar günü kutlanmaktaydı. Yunanca'da da bu bayram Baia (Βάγια) adını taşımaktadır. Baioba yani Bzoba (Şimşir bayramı) sırasında, çiçeklenmeye başlamış olan baia, menekşe ve çiğdem çiçekleri avlulara serpilip dağıtılıyor ve sevinçle şu şarkıyı söylüyorlar: 'Aia re, baia re, baiaşi tsoiri tanapa re'. – "Aia'dır, Baia'dır,/ Sonraki Pazar Paskalya bayramıdır." Megrel geleneklerine göre o gün şimşirin kutsanma günüdür ve şimşir fidanının avluya dikilmesi çok da makbule geçer. Bu adet, bu günlerde amansızca mahvedilen Kolkhida Şimşirinin emsalsiz cinsini kurtarmış olmaktadır.

Bisoni (βισσος) – Kral ya da dini adamın elbisesi. Örneğin, Arti mitine koç dindari ord do mikikunand porfirs do bisons (Tsagareli 1880: 96). – Bir zengin adam vardı, hem porfiri hem bisonu giyerdi.

Boria (βορεάς) – Kuzey rüzgârı (Eliava 1997: 33). Bu kelimeye Boreas biçiminde menşei işaret edilmeden S.S. Orbeliani sözlüğü'nde de rastlanmaktadır (Saba 1993: 98) Örneğin, eria do moriati, goleps mozud boriati (Paziseli 1991: 25) – Dağlara Boria (soğuk rüzgâr) esmektedir. Megrelistan'da güçlü rüzgâr sırasında ya da mısır yeşerdiği zaman ürünlerin bozulmaması amacıyla rüzgâra ithaf edilen 'Boriaş Okhvameri' adlı dua okunmaktaydı. Bu kelime Boran biçiminde Türkçe'de, Boria şeklinde Lazcada bulunmaktadır (Türkçe Sözlük 2005: 298; Lazca-Türkçe 2007: 67).

Genia, Gegenia (γένενα) – Ateşin büyük alevi. Örneğin, 1. Genia ontu ate dihas (Eliava 1997: 53). Bu toprak alevler içinde. Gegenia kelimesi cehennem anlamında da kullanılmaktadır. Ortak Hint-Avrupa köküdür, Latince'den hem Yunancaya hem İbraniceye girmiştir.

Diakoni (διάκονος) – Papaz yardımcısı. Örneğin, 1. papa rdzgels diakoniti rdzgeli uçkudua (KHS 1991: 441). – Tok papaz, yardımcısını da tok sanmıştır. 2. papaşi sismari, diakonişi sismari (Samuşia 1979: 156). Papaz rüyası yardımcısının rüyasıdır. Gürcücede 'Diakvani' biçiminde kullanılmaktadır.

Drama (δράμα) – 24 kuruşa eşittir (Çanturia 1996: 223). Drahma, Drakma Gürcücede de vardır. G.Tsereteli sözlüğü’nde bu kelime Yunancaya aittir (Tsereteli 2000: 203).

Ekenia, Enkenia (Εγκαίνια) – Eylül. Gürcücede Enkenistve (Enkeni ayı) olarak kullanılmaktaydı. Örnekler: 1. Enkenia mujğirişi tuta re. – Eylül son bahar ayıdır. 2. Ekenia, bekenia, bekişi xati kvetselia (KHS 1991: 496). – Dışarıda bırakılmış sığırları korumak amacıyla okunan dua. Bu kelime D. Çubinaşvili sözlüğü’nde şöyle açıklanmıştır: ‘Enkenia bayramı yıldan yıla kiliseleri yenileme günüdür’ (Çubinaşvili 1984: 491). Megrelistan’da 14 Eylül günü Kilise bayramıdır ve ‘Cveşi do ahalişi ikonthapa’ yani “eski ve yeninin görüşmesi” denmektedir.

Kalanda, Kayanda (καλένδες) – Yeni Yıl. Helvaçauri bölgesi Sarp köyünde ‘Okandale’ toponimine rastlanmaktadır: ‘Okandaleş gele’ – Okandale çayı. Bu toponimi Kalanda bayramına bağlayabiliriz. Latin “Kalend”lerle temasta bulunan Kalanda terimi Noel, Yeni Yılbaşı, aynı zaman büyük dini bayramlardan önce söylenen Yunan şarkıları anlamına gelmektedir (Vanilişi 2009: 296). Eski zamanlardan beri Megrelistan’da da “Kalanda şarkıları” aynı bayramlarda söylenirdi. Örnekler: 1. aia re, baia re, baiaşi tsoiri tanapa re. / kirse re do kalanda re, tsakurthia didi dğa re (KHS 1991:546). Aioba’dır, Baioba’dır, sonraki Pazar Paskalya bayramıdır. / Noel’dir, Yılbaşı’dır, Su kutsaması büyük bir gündür. 2. Zotonci re, Cahu, kalanda re dğahu (Kankia 2009: 39). Kış mevsimidir, Cahu, Yılbaşı bayramıdır. Ortak Hint-Avrupa köklü bu sözcük Lazcada da vardır. Batı Gürcistan’ın diyalektlerinde ‘Kalanda’ biçiminde bulunmaktadır.

Kandey, Kandeli (καντήλι) – Kandil. Latin köklü bu kelime çeşitli dillere geçip yaygınlık bulmuştur. Gürcücede bu sözcükten türetilmiş ‘Kandelaki’ soyismi de bulunmaktadır.

Keysari (Καίσαρ) – Sezar. Megrelistan’da lidere yahut bir komutana ‘Keysar’ denmekteydi. Köylüler ünlü isyanı zamanında halk, isyan başı olan Utu Mika’ya ‘Keysar’ olarak başvurmakta idi (Makalattia 2006: 24). Bu sözcük de Latin köklüdür.

Kirmaneuli (Κυρμανουήλ) (uzaltuni) – 10 kuruş (Çanturia 1996: 223). S.S.Orbeliani sözlüğü’nde: “Kirmaneuli eski para (akçe)dir” (Saba 1993: 375). Bu kelime D.Çubinaşvili sözlüğü’nde şöyle açıklanmıştır: “Kir” tanrı, “Manuel” özel isimdir, demek oluyor ki: Sezar Manuel’in parası. Bu da eskiden 10 kuruşa yani uzaltuna eşitti (Çubinaşvili 1984: 616). I. Manuel Büyük Komnenos (1218-1263) Trabzon İmparatoruydu. Anlaşılan sözü edilen para onun adına kesilmiştir (Erich TRAPP, Online Edition). Gürcüce ve Megrelcede olan uzaltun’a gelince, değer bakımından yüz altundan uzak olduğu, ama Türkçeden geçmiş bir sözcük olduğu aşikârdır.

Krialosani, Kriayosani (Κύριος έλεος) – Tespih. Gürcücede olan bu kelime Ak.Şanidze’ye göre “Tanrım bizi başışla” anlamına gelen Yunanca “Κύριος έλεος” dan geldiğini düşünmektedir (Şanidze 1980: 124).

Kondakhi (κοντάκι) – Kundak (tüfeğin). Bu alıntı kelime Türkçeye geçmiştir (Türkçe Sözlük 2005: 1255). Aynı biçimde Gürcücede de vardır.

Kotola// Kotora (Pont. κοτόλα) – Ense. “Kotula” şeklinde Lazcada rastlanmaktadır (Lazca-Türkçe 2007: 435). “Kotora” biçiminde Gürcücede “saçları kazımsı” anlamına gelmektedir.

Kirimiti, Krameti (κεραμείδι) – Kiremit. Yunancadan geçmiş bir alıntı kelime olarak Türkçede ve Gürcücede de rastlanmaktadır (Türkçe Sözlük 2005: 1186; KEGL: 270).

Melani, Meyani (μελάνι) – Mürekkep (Çaraia 1997: 92; Eliava 1997: 210). Gürcücede aynı biçimde vardır.

Porfiri (πορφίρα) – Kral ya da dini adamın elbisesi. Örneğini bak: “Bison” kelimesi.

Sabatoni (Σάββατο) – Cumartesi. Şurişha, Şuridğa (Manevi gün) kelimeleri Megrel eşanlamlı sözcükleridir. K.Danelia’ya göre sabatoni kelimesi, Megrel-Çancaya ödünç sözcüğü olarak direkt Yunancadan geçmiştir. ‘B’ harfinin ‘V’ olarak değil de, ‘B’ olarak geçmesi bunun erkenden alıntı olduğunu tasdik etmektedir. Tabii, S. S. Orbeliani, Megrel-Çancada olan sabatoni kelimesini bilmeyip bir ezberi Yunan kaynağından “savato” açıklama sözcüğünü getirmektedir (KHS 1991: 616). Örnekler: 1. Sabatonişi gunasarka bjaşha nasadilişahia (KHS 1991: 442). – Cumartesi günü açmış hava ancak Pazar öğleye kadar sürer. 2. İr sabatons kegmakithe kigmotvali, nanaskua (KHS 1991: 559). – Her Cumartesi uğra bana ve ağla benim için, yavrucuğum.

Trabezi, Trapezi (τραπέζι) – 1. direk, giriş (Pipia 2008: 42). 2. Değirmen taşlarını koyabilmek için gerekli olan meşeden ya da kestaneden yapılan değirmenin bir parçası (Cavakhişvili 1987: 223).

Pelua (φέλι) – budamak, filizlemek (Pipia 2008: 43). Bu sözcüğe Lazcada rastlanmaktadır (Lazca-Türkçe 2007: 844).

Purne (φούρνος) – fırın. Örneğin, Goro kobali, purneşi naçvi (Eliava 1997: 98). Fırında pişmiş uzunca ekmek. Latin köklü bu sözcük Lazca, Türkçe ve Gürcücede bulunmaktadır.

Haeri/Heeri (αέρας) – hava (Eliava 1997: 399). Örneğin, 1.Haeri goçkir gvediş tsvandk (İriatoni 2000: 18). – Kemerin ucu havayı kesti. Gürcücede aynı biçimde vardır. 2. daçhir, tskari, diha, haeri/tsaş sxeulebs sakavşiro (Beridze 1920: 135). Ateş, su, toprak, hava,/ gök cisimlerini bağlıyor.

Yunancadan Megrelceye geçmiş balık isimleri şunlardır: Kefali (κέφαλος) – Kefal; Skumuria (Skumbria) (σκούμβρι) – Uskumru; Pelamuti (παλαμίδα) – Palamut vs.

Bu tür çalışma tarafımızdan önce de yapılmıştır. Yunancadan direkt Megrelceye geçen ve Gürcücede olmayan 19 kelimenin tahlili ‘Kartvelologia’ adlı bilimsel dergide verilmiştir (sayı 1, Tbilisi 2012). Burada bu sözcüklerin tekrarlanmasını uygun görmedik. Yukarıda getirilen örneklerden Yunancadan Megrel-Laz dillerine geçmiş ortak kelimelerin çok olduğu görülmektedir. Bunların ödünçlenmesi Laz-Megrellerin beraberlik dönemine rastlandığına dair tahmin yürütülmesine imkân vermektedir.

KAYNAKLAR

Beridze (1920) – şalva beridze, megruli (iveriuli) ena, tbilisi, sablitgami (Şalva Beridze, Megrel (İveria) Dili, Tbilisi, Sablitgam Yayın Evi).

Cavakhişvili (1987) – iv. cavakhişvili, *Masalebi saqarvelos sinamresvelobisa da xelosnobis istoriisatvis*, akad. iv. javaxişvilis redaçciit 5 tomad, t. IV, nas. II, tbilisi, gamomtsemloba ‘metsniereba’ (İv. Cavakhişvili (1987): *Gürcistan İç Sanayi ve Esnaflık Tarihi hakkında*, 5 ciltlik, Editörü İv. Cavakhişvili, c.4, kısım 2, Tbilisi, Metsniereba Yayın Evi).

Çanturia (1996) – ak. çanturia, ”masalebi megrul-qartuli etnograpiuli leqsikonisatvis”, *tsu shromebi*, 321, tbilisi, tsu gamomtsemloba, 213-231 (Ak. Çanturia (1996): ‘Megrelce-Gürcüce Etnograafi Sözlük için Malzemeler’, *TDÜ Çalışmaları*, Tbilisi, TDÜ Yayın Evi).

Çaraia (1997) – p. çaraia, *megrul-qartuli leqsikoni*, tbilisi, s.-s. orbelianis sax. pedagogiuri universitetis gamomtsemloba (P.Çaraia (1997): *Megrelce-Gürcüce Sözlük*, Tbilisi, S.-S. Orbeliani Pedagoji Üniversitesi’nin Yayın Evi).

Çubinaşvili (1984) – d. çubinashvili, *qartul-rusuli leqsikoni*, tbilisi, gamomtsemloba ‘sabçota saqartvelo’ (D. Çubinaşvili (1984): *Gürcüce-Rusça Sözlük*, Tbilisi, ‘Sabçota Sakartvelo’ Yayın Evi).

Eliava (1997) – g. eliava, *megrul-qartuli leqsikoni*, tbilisi, gamomtsemloba ‘intelekti’ (G. Eliava (1997): *Megrelce-Gürcüce Sözlük*, Tbilisi, İntelekt Yayın Evi).

Erich TRAPP; unter Mitarbeit von H.-V. BEYER, R. WALTHER u. a. **Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, I, 1–12, Add. 1–2, Online Edition**

Etima Graeca (1890) – Edward Ross Wharton, M.A., Etima Graeca, London

İriatoni (2000) – Jurnalı ‘iriatoni’, №1, tbilisi, gamomtsemloba egrisi (İriatoni Dergisi (2000): №1, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

Kankia (2009) – p. kankia, *samargaloş saçiari*, tbilisi, gamomtsemloba egrisi (P. Kankia (2009): *Megrelistan’ın Şikayeti*, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

KEGL(1986) – qartuli enis ganmartebiti leqsikoni (erttomeuli), tbilisi, qartuli sabçota entsiklopediis mtavari samecniero redaqsia (Gürcüce Açıklamalı Sözlük (1986): tek ciltlik, Tbilisi, Gürcü Sovyet Ansiklopedisi’nin Genel Bilimsel Editörlüğü).

KHS (1991) – *qartuli xalxuri sityviereba, megruli teqstebi, t.II*, teqsti gamosasemad moamzades k. daneliam da a. tsanavam, tbilisi, tsu gamomsemloba (KHS (1991): *Gürcü Halk Sözü, Megrel Metinleri*, Hazırlayanlar K. Danelia ve A. Tsanava, Tbilisi, TDÜ Yayın Evi).

İsmail Avcı Bucaklışı, Hasan Uzunhasanoğlu, İrfan Aleksiva (2007), *Büyük Lazca Sözlük, Didi Lazuri Nenapuna, Lazca-Türkçe, Türkçe-Lazca Sözlük*, İstanbul, Çivi Yazıları Yayın Evi.

Makalatia (2006) – s. makalatia, *samegrelos istoria da etnografia*, tbilisi, gamomsemloba saari (S. Makalatia (2006): *Megrelistan’ın Tarihi ve Etnografi*, Tbilisi, Saari Yayın Evi).

Paziseli (1991) – i. paziseli, *maxaria, megruli lirikuli leqşebi*, qarti, gamomsemloba egrisi (İ. Paziseli (1991): ‘Maharia’ *Megrel Lirik Şiirleri*, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

Pipia (2008) – d. pipia, *megruli saleqsikono masalebi*, tbilisi, gamomsemloba egrisi (D. Pipia (2008): *Megrel Sözlük Malzemeleri*, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

Saba (1993) – sulxan-saba orbeliani, *leqsikoni qartuli*, tbilisi, gamomsemloba merani (Sulhan-Saba Orbeliani (1993): *Gürcüce Sözlük*, Tbilisi, Merani Yayın Evi).

Samuşia (1979) – k. samuşia, *qartuli xalxuri poeziis sakitxebi, megruli nimuşebi*, tbilisi, gamomsemloba egrisi (K.Samuşia (1979): *Gürcü Halk Şiirlerinin Konuları, Megrel Örnekleri*, Tbilisi, Egrisi Yayın Evi).

Şanidze (1980) – ak. şanidze, *txzulebani, qartuli enis gramatikis safudzvlebi*, t.III, tbilisi, tsu gamomsemloba (Ak.Şanidze (1980: *Çalışmalar, Gürcüce Gramerin Temelleri*, cilt 3., Tbilisi, TDÜ Yayın Evi).

Tsagareli (1880) – Ал. Цагарели, *Мингрельские этюды. Фонетика мингрельского языка*, Санктпетербург, Топография Императорской Академии Наукъ (Al.Tsagareli (1880): *Mingrel Etüdleri. Mingrel Dilinin Sesbilimi*, Sankt- Petersburg, İmparator Akademisi'nin Matbaası, Rusça).

Tsereteli (2000) – g. tsereteli, *arabul-qartuli leqşikoni*, tbilisi, tsu gamomsemloba (G.Tsereteli (2000): *Arapca-Türkçe Sözlük*, Tbilisi, TDÜ Yayın Evi).

Türkçe Sözlük 2005 – *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, Akşam Sanat Okulu Matbaası.

Vanilişi (2009) – gubaz vanilişi, ‘hidronim kalende[r]işi galis etimologia’, *saertaşoriso samecniero konferencia tbeloba, 2009 oqtomberi-noemberi (masalebi),saqartvelos sapatriarqos tsminda tbel abuserisdzis saxelobis universiteti*, tbilisi, ŞPS sezani, 296-297 (G.Vanilişi (2009): ‘Kalende[r]iş ğali’ hidroniminin etimolojisi’, *‘Tbeloba’ Uluslararası Bilimsel Kongresi,Gürcistan Patriği Üniversitesi*, Tbilisi, LTD CEZANNE, 296-297).

**TÜRK FİLOLOJİSİ İLE İLGİLİ RUSYA BİLİMLER AKADEMİSİNDEKİ
TEZLERÜZERİNE BİR KATALOG ÇALIŞMASI
(GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE RUSYA'DA KARADENİZ VE TÜRKOLOJİ İLE
İLGİLİ TEZLER BİBLİYOGRAFYASI VE BUNLARIN ÖZETLERİNİN TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE ÇEVİRİLMESİ PROJESİ)**

**A CATALOGUE STUDY ON THESES IN RUSSIA SCIENCE ACADEMY ABOUT
TURKISH PHILOLOGY**

**(A BIBLIOGRAPHY OF THESES ABOUT BLACK SEA AND TURKOLOGY IN
RUSSIA FROM THE PAST TO THE PRESENT AND A PROJECT OF THEIR
TRANSLATION INTO TURKISH)**

**КАТАЛОГ ДИССЕРТАЦИИ ПО ТУРЕЦКОЙ ФИЛОЛОГИИ АКАДЕМИИ
НАУК РОССИИ**

**(В РАМКАХ ПРОЕКТА `БИБЛИОГРАФИЯ ДИССЕРТАЦИИ ЗАЩИЩЁННЫХ
В РОССИИ ПО ТЮРКОЛОГИИ, ЧЕРНОМОРСКОМУ РЕГИОНУ И КРАТКИЙ
ПЕРЕВОД ИХ СОДЕРЖАНИЙ НА СОВРЕМЕННЫЙ ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК)**

Prof. Dr. Aygün ATTAR - Prof. Dr. Elfine SIBGATULLİNA

Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK - Yrd. Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA

ÖZET

Bu çalışma “Geçmişten Günümüze Rusya’da Karadeniz ve Türkoloji İle İlgili Tezler Bibliyografyası ve Bunların Özetlerinin Türkiye Türkçesine Çevrilmesi” projesi kapsamında hazırlanmıştır. Çalışma, Lenin Adıan Rusya Milli Kütüphanesi ve HİMİKİ adlarındaki iki kütüphanede yapılmıştır. Tezler; hazırlayanların soyadlarına göre sıralandırılmıştır. Katalog, tezleri hazırlayanların soyadı, adı, tezin adı, tezin kariyeri, tezin bilim alanı, tezin hazırlatan kurum adı – yeri ve yılı, tezin savunulduğu yer ve yıl, tezin danışmanı, tezin jürileri, tezin dili, tezin sayfa sayısı, ve Rusçası sırasıyla gösterilmiştir. Çalışmanın tamamı bu kadar değildir. Burada 261 kandidatlık ve 61 doktora tezi verilmiştir. Giriş kısmında Moskova, Moskovadaki kütüphanelerde çalışma durumu ile çalışma şekli hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Türkoloji, Rusya, tez, Moskova, HİMİKİ, katalog, Bilimler Akademisi.

ABSTRACT:

This study has been prepared in connection with “A BIBLIOGRAPHY OF THESES ABOUT BLACK SEA AND TURKOLOGY IN RUSSIA FROM THE PAST TO THE

PRESENT AND THEIR TRANSLATION INTO TURKISH” Project. This study has been conducted in Lenin Adıan Russian National Library and HIMKI library. The theses are classified according to the surnames of the writers. In the catalogue, the surnames of the writers, their names, the titles of the theses, careers, fields of study, the institution they are written by, its place and date, where and when it was defended, thesis consultant, its jury members, language, number of pages and translation into Russian are presented in an order. In the study, 261 MA and 61 PhD theses are included. In the introduction part, information about Moscow and the case and style of study in Moscow libraries is presented.

Key-words:

Turcology, Russia, Thesis, Moscow, HIMKI, Catalogue, Academy of Science

PEZİOME

В статье в рамках проекта `Библиография диссертации защищённых в России по тюркологии, черноморскому региону и краткий перевод их содержаний на современный турецкий язык” рассматриваются кандидатские и докторские диссертации российской национальной библиотеки им. Ленина и ХИМКИ.

Диссертации расположены по фамилиям авторов, а каталог, по следующему порядку: фамилия автора, имя автора, наименование диссертации, тема, научная сфера, наименование ведущей организации – место и дата, место и дата защиты, имя руководителя диссертации, количество страниц и заглавие на русском языке.

Рассматривается неполный список – всего 261 кандидатских и 61 докторских диссертаций. В ведении коротко излагается структура деятельности московских библиотек.

Ключевые слова:

Тюркология, диссертация, Москва, ХИМКИ, каталог, научная академия.

Türkoloji çalışmaları Türkiye dışında başlatılmış ve yayılmıştır. İlk Türkologlar maceraperestler, misyonerler, köklerini arayanlar, esaret altında olup da kendi kültürlerini diri tutmaya çalışanlardan oluşur. İlk büyük Türkologlar da misyonerler ile Türkiye dışındaki Türkler arasından çıkmıştır. Türkçülük hareketi de Türkiye dışındaki Türkler arasında, özellikle Çarlık dönemi Rusyasında yayılıp gelişmiştir.

Rusya’daki Türkoloji çalışmaları bir ekol halinde günümüze kadar gelmiştir. Rusya’daki Türkçe ve Türkoloji ile ilgili yayınlar veya çalışmalar hakkında İsmail Eren bir bibliyografya çalışması yapmış ve bunu da Türkiyat mecmuasında 2 kısımda yayınlamıştır. Çalışmaya 423 kitap, tez veya makale alınmıştır.

Bugünkü Türk nüfusunun büyük çoğunluğunun ve Türk halklarının yoğun olarak yaşadığı bölgeler doksanlı yıllara kadar bir başka ülke veya ulusun hegemonyası altındaydı. Doksanlı yıllardan sonra ortaya çıkan yeni cumhuriyetler ile (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) her ne kadar bu coğrafyaların ve halkların büyük çoğunluğu bağımsızlığını elde etse de hala bir başka ulusun veya siyasi gücün hegemonyası altında bulunan Türk soylu halklar ve bu halkların yaşadığı coğrafyalar mevcuttur. Geçmişte emperyal güçler kendi menfaatlerini korumak ve bu menfaatleri devam ettirmek

adına Türk halkları ile ilgili büyük projelere, sosyal araştırmalara çok fazla önem vermişlerdir.

Çarlık Rusyası'ndan günümüze kadar yapılan akademik çalışmaların pek çoğundan Türkiye sahası bilim adamlarının haberi yoktu. Haberdar olunanlar ile de dil problemi yüzünden faydalanma imkanı sınırlıydı. Biz bu problemi gidermek ve Rusya Türkolojisini ve çalışmalarını Türkiye sahasına iletmek amacıyla böyle bir projeyi başlatmış bulunduk. Düşüncemizi üniversitemizi ziyaret eden Prof. Dr. Elfine Sibgetullina paylaşıp, hazırlık aşamasına girdik.

Projenin amacı, Demirperde zamanında bağlı ülkelerin üniversitelerinde hazırlanan akademik çalışmaların Türkiye Türkçesine kazandırılması, bu sayede Türkoloji çalışmalarına ve Türkiye sahası sosyal bilimcilerine veri tabanı hazırlamaktır. Bu çalışmanın kapsamı sadece dil değil, tarih, sosyoloji, felsefe, psikoloji, antropoloji, coğrafya, kültür bilimi, din, hukuk, uluslar arası ilişkiler, sanat tarihi, folklor ve edebiyat çalışmalarını kapsamaktadır.

Bilgiye ulaşma kadar onu muhafaza etmek ve bilgiyi sistematik hale getirmek de çok önemlidir. Projemiz tamamlandığında, Türkiye'de herhangi bir sosyal bilim alanında akademik çalışma yapan kişinin eline son derece kapsamlı bir başvuru kaynağı oluşacaktır. Bu sayede çalışma yapan kişi Sovyetler Birliği Döneminde ve sonrasında meydana getirilmiş olan bütün literatürü taramak zorunda olmayacak, kendi işine yarayan kısımları elde etmek için kestirmeden hareketle zaman kazanacak ve çalışmasını eksiksiz olarak yapabilecektir. Ayrıca hangi konularda ve ne şekilde çalışmalar yapıldığı da ortaya çıkacaktır.

Lenin Adına Bilimler Akademisi Kütüphanesi ve HİMKİ Tezler Kütüphanesi Sovyetler Birliği döneminde demir perde ülkelerinin tamamında yapılan tezlerin birer nüshalarının toplandığı merkezlerdir. Bu merkezlerde yapılan tezlerle ilgili iki türlü katalog mevcuttur: dijital katalog, tasniflenmiş yazılı katalog. Gerek dijital katalog ve gerekse tasniflenmiş yazılı kataloğlardan bazı tezler kullanıma kapalıdır. Bazıları ise tamamıyla kullanıma açıktır. Kahhar çoğunluğun ise bir defaya mahsus kopyalanması %15'i fotokopi halinde kopyalanabilmektedir. Ancak, tezlerin basılı kısa özeti olan avtoreferatların kopyalanmasında bir sınır yoktur.

Bu zamana kadar proje ile ilgili olarak iki defa Rusya Federasyonu başkenti Moskova'ya gidilmiş, HİMKİ ve Lenin kütüphanesinde çalışmalarda bulunulmuştur. Birinci gidişte 454 tezin avtoreferatları veya tezin içindekiler kısmı ile kapak kısmı kopyalanmış bunların katalogu yapılmış ve Türkiye Türkçesine Rusçaları ile beraber aktarılmıştır. Hazırlanan katalog "Tezi yapanın soyadı, adı, tezin adı, tezin akademik derecesi, tezi yaptıran kurum-şehir-ülke-yıl, tezin savunulduğu kurum- şehir-ülke-yıl, tezin danışmanın unvanı, soyadı, adının baş harfleri, tezin jürisinde bulunanların, soyadı, adının baş harfleri, tezin dili, sayfa sayısı, içindekiler kısmı ve kısa özeti" sıralamasıyla çıkarılmıştır. İkinci ziyarette 376 adet tez aynı şekillerde hazırlanıp bir bütün haline getirilmiştir. Bu tezlerin avtoreferat veya bazı kısımlarının fotokopileri ayrı ayrı dosyalanmış ve Türkiye'ye getirilmiştir. Toplam 830 adet tezin tamamını tanıtılabilecek, haklarında kesin bilgi edinilebilecek dosya arşivimizde bulunmaktadır. Bu arşiv yine dijital ortama aktarılarak açılacak bir internet sitesinde bilim alemi ile paylaşılacaktır. Şurası da unutulmamalıdır ki 830 adet tez Rusya'dan ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinde Türkoloji ve Karadeniz ile ilgili tezlerin tamamı değildir.

Çalışmada bazı tezlerin özet ve içindekiler kısmı verilememiştir. Özet ve içindekiler kısmı verilmediğinin sebepleri:

1) Önce kataloglama yapılmış daha sonra özet ve içindekiler kısmına bakılmıştır.

- Bazı tezler kullanıma kapalıdır.
- Bazı tezlerin içindekiler kısmı kopyalanamamıştır.
- Bazı tezlerin kaydına rastlanmış ancak kendisine ulaşılamamıştır, yani kayıptır.
- Bazı tezler bilimsel tebliğdir. İçindekiler kısmı yoktur.

HİMKİ ve Lenin kütüphanesinde yüksek lisans doktora ve profesörlük tezlerinin ilgili kısımlarının kopyalanmasının % 15 oranında mümkün olduğu daha önce söylenmişti. Bu tezlerden bir kişi günde en fazla 10 adedine bakmakla sınırlandırılmıştır. Bu nedenlerle çalışmanın bazı kısımları eksik kalmıştır.

Kandidatlık tezleri Türkiye'deki doktora tezleri ile denktir. Kandidatlık tezi bir danışman yönetiminde hazırlanmaktadır. Bazı tezlerde iki ayrı danışman görürsünüz bu birinci danışmanın vefat ettiği veya ağır hastalık vb. durumlarından dolayı danışmanı olduğu öğrenciyi bıraktığı anlamına gelir. Tezi hazırlayanlar kandidatlık ise genellikle 15-35 sayfa arasında avtoreferat adı verilen ve tezi ile ilgili ne yaptığını, tezinin neyi içerdiğini anlattıkları, tezlerinin kısa özetinden oluşan bir kitapçık hazırlarlar. Bu kitapçıkta tezin savunulacağı yer ve jüri üyeleri belirtilmiş olur. Tez savunmasına konu ile ilgilenen veya ilgilenmeyen herkes katılabilir. Bu avtoreferat tezin savunulacağı günden birkaç hafta önce okuyucu salonlarına veya belirli kütüphanelere dağıtılmak zorundadır. Tez savunmasında hazır bulunan her kişi tezin sahibine konuyla ilgili soru sorabilir. Bu sorulan sorular ve verilen cevaplar. Jüri üyeleri tarafından dikkate alınır. Jüri üyeleri en az doktor unvanı ile akademik unvana sahip olanlardır. Doktora tezlerinin avtoreferatları ise 30-70 sayfa arasındadır. Doktora tezlerinin danışmanı olmaz ancak doktora tezini hazırlayan kişi saygı ifadesinden dolayı danışman olarak herhangi bir akademik unvanı olan kişiyi yazabilir. Gerek kandidatlık ve gerekse doktora resmi jürisi üçer kişiden oluşmaktadır. Bir de bu savunmanın görevlendirilmiş sekreteri bulunur. Bazı doktora tezleri önceden belirlenmiş bir konuyu ifade etmez. Bu doktora tezini hazırlayan kişi bundan önceki çalışmalarına ve çalışmalarından hareketle ulaştığı neticeyi bilimsel tebliğ şeklinde jüri önünde savunabilir. Bu savunma neticesinde de kendisine doktor unvanı verilebilir. Bu doktora unvanı alan kişi Türkiye akademik silsilesinde profesörlük unvanını almış sayılır. Yani Türkiye'deki karşılığı profesörlüktür. Pek çok kişi profesör unvanı yerine doktor unvanını kullanır.

Bilimsel tebliğ hazırlayarak doktor unvanı alan kişilerin hazırlamış olduğu savunmaları özet (avtoreferat) durumunda olup bunların tamamını, eğer görülmesi yasaklanmıyorsa, fotokopi yapmak mümkündür.

Başlangıçta çalışma konumuzla ilgili olarak Rusya Federasyonundaki bilim adamlarından öğrenebildiğimiz kadarıyla 250-300 kadar doktora ve kandidatlık tezinin bulunabileceği tahmin edilmekteydi ancak çalışmaya başladıktan sonra bu miktarın %2000 kadar fazlalığı görülmüştür. 250-300 kadar olduğu tahmin edilen tez sayısının yaklaşık 6000 kadar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da Sovyetler dönemindeki Türkoloji çalışmalarının Türkoloji için ne denli büyük bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Ne yazık ki Türkiye'de sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalara ve hazırlanan projelere pek fazla değer verilmemektedir. Projemiz için ayrılan ödeneğin de böylesine kapsamlı bir çalışma için son derece eksik kaldığı ve çalışmanın tamamlanamayacağı,

neticelendirilemeyeceği gün gibi ortadadır. Yapılan sözlü müracaatlarda olumlu bir hava yakalanamamış ve projenin neticelenmesi için gerekli ödenek ayrılmamıştır. Hattı zatında üniversitemiz BAB proje ödenekleri için ayrılan miktarın son derece kısıtlı olduğu ve bu kısıtlı imkânlarla projeye ayrılacak ödeneğinde kısıtlı olacağı ve projeye daha başka kurumların da yardım ve destek sağlaması gerektiği kesinleşmiştir.

HİMKİ adındaki tezlerin toplandığı kütüphane ile Lenin adındaki milli Kütüphanenin arası iki ayrı vasıta ile gidilecek kadar uzaktır (metro-dolmuş-otobüs). Moskova'da ulaşım özel araç ile bir hayli zordur. Taksiler kilometreye göre değil zamana göre çalışmaktadır. yani ücret için taksiye biniş zamanınızdan iniş zamanınıza kadar geçen süre hesaplanır. Taksi ile ulaşım sabah ve akşam saatlerinde oldukça zordur. Metro ile 15 dakikaya gideceğiniz yeri taksi ile bir buçuk saatten aşağı ulaşamazsınız. En işlek ulaşım aracı metro olup aşağı yukarı bütün Moskova'yı yeraltından birbirine bağlamaktadır. Ancak Himki Moskova'nın dışında, Moskova'ya bağlı bir yerleşim merkezidir. Buna rağmen Himki bilimler akademisine bağlıdır.

Lenin Kütüphanesinde mevcut olan tez özetleri dijital ortama aktarılmaya başlanmıştır. Bu nedenle tezlerin pek çoğunu görme imkanına kavuşamadık. Dijital ortama aktarılan tezlerin veya avtoreferatların bazılarının altında kırmızı noktalar görülmektedir. Bunlar görülmesi engellenmiş olan tezlerdir. Bazıları ise yeşil noktalıdır. Bu tezlerin de tamamı görülebilir dijital ortamda çoğaltılabilir anlamı taşımaktadır.

Moskova'da otel ücretleri Türkiye şartlarına göre hem pahalı (en aşağı 70 dolar) hem de haftanın günlerine göre değişkenlik göstermektedir. Mesela hafta sonları bu otel ücretleri iki katına çıkabilmektedir. Kiralık oda veya ev tutmaya kalkarsanız emlak komisyoncuları bir aylık kira bedeli kadar ücret olarak size ev gösterebiliyorlar bu evlerin ücreti de tek odalı ev metroya veya merkeze yakınlığına göre 700-1500 dolar civarındadır. İkinci gidişimizde Moskova'nın dışında bir yer bulabildik. Bu yer metroya bir buçuk saat uzaklıktadır. Moskova dışında tutulan bir evin fazla zaman kaybına sebep olduğu unutulmamalıdır. Zira ikinci gidişimizde kaldığımız ev, çalışma yerimiz Lenin kütüphanesine gelişimiz önce 15 dakikalık dolmuş sonra bir buçuk saatlik demiryolu ve yine 15 dakikalık metro ulaşımı ile mümkün olmaktadır. Bu arada dolmuş bekleme ve tarifeli tren saatine uyma arasında geçirilen zamanı da eklerseniz yaklaşık olarak sabah ve akşam olmak üzere günün en az altı saatini yolculukla geçirmiş olduğumuz anlaşılır.

Rusya Federasyonu'nda bürokrasi şekilci olmakla birlikte katıdır. Herhangi bir belgenin eksikliğinde büyük problemler yaşayabilirsiniz. Bürokratik engelleri aşmanın değişik yolları da vardır ancak bunlar belgelerinizin eksikliğinin giderilmesi yolunda belirli bir ücret mukabilinde kolaylıklar da sağlar. Lenin Kütüphanesi 31 gün çeken ayları takip eden ilk pazartesileri sayım nedeni ile kapalı tutulmaktadır. Haftanın diğer günlerinde ise sadece pazar günleri ve bayramlarda kapalıdır. Kütüphaneden faydalanmak için öncelikle okuyucu kartı çıkartmak zorundasınız. Bu kartla üç aranmadan sonra içeriye girebilmektesiniz kartın maliyeti 10 dolar civarındadır. İçeriye yazılı basılı evrak sokmanız yasaktır. Beraberinde götürdüğünüz dizüstü bilgisayar ise girişteki kontrolde onaylanıp size verilen karta işlenmelidir. Kütüphanenin kaynaklarından fotokopi veya çıktı almaya kalktığımızda her sayfası için (birim olarak tek sayfası için) 6 ruble ödemek zorundasınız. Siparişlerinizi önceden hazırlanmış forma doldurup (isim, eser, kaydıyla) vermelisiniz.

Himki'de kataloglardan bulduğunuz tezi size lazım olacak olan ilgili sayfalarını kopyalayabilmek için önce kataloglardan numarasını tespit ederseniz, tespit ettiğiniz bu kaynağı hazır formlardan birine yazmalısınız. 10'u geçmeyecek olan kaynak sayısını

okuyucu salonundaki görevliye teslim edersiniz. Görevli teslim aldığı bu formu 45 dakika sonra hazır edecek şekilde alır. 45 dakika sonra gelen kaynakların ihtiyacınız olan ilgili sayfalarını bir başka forma yazarsınız. Bu sayfaların sayısı tezin tamamının %15'ini geçmeyecek şekilde olmalıdır. Görevli kişi bunları kontrol ettikten sonra kütüphane içerisindeki fotokopi merkezlerine sizi yönlendirir. Formunuzda ilgili tezin hangi sayfalarını çekileceğine dair damga vardır. Fotokopi merkezlerine tezleri siz götürürsünüz. Fotokopi merkezindeki çalışan kişi yerinde olmayabilir kahve çay yemek molasında ya da tuvalet ihtiyacını gideriyor olabilir ya da işiniz sürerken sizi dışarı çıkartıp kapıyı kilitleyip bu ihtiyaçlarını için gidebilir. Bu süre zarfında beklemek zorundasınız. İsteğiniz olan fotokopileri aldıktan sonra tekrar okuyucu salonundaki görevliye getirip çekilen fotokopileri ve orijinaleri kontrol ettirmek zorundasınız. Kontrol neticesinde size bir belge verilecektir. Eğer bu belge yok ise fotokopilerinizi dışarıya çıkaramazsınız. Kütüphane içerisinde fotoğraf çekmek cep telefonunu açık olarak bulundurmamak herhangi bir şey yemek ve içmek (su hariç) yasaktır. Yemek için her kütüphanede bir büfe vardır. Sigara için de ayrı bir mekân vardır. İçeriye giriş ve çıkışlar birkaç kontrolden geçtikten sonra mümkün olduğu için böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulmuştur. Büfe ve kafeteryaların ücretleri Moskova şartlarına göre oldukça uygun ve ucuzdur. Tuvaletleri bakımlı ve temizdir ancak her saat için 15 dakika tuvaletler kapalı tutulmaktadır.

Kütüphanelerde temin ettiğiniz fotokopiler dışarıya çıkarıldıktan sonra taşınması da problemidir. Zira her seferinde birkaç kolilik fotokopi aldığınızda bunların metro ile taşınması oldukça zordur. Çünkü metro istasyonuna inişleriniz metroya binişiniz metrodan çıkışınız veya metro içi aktarmalarınız ve metrodan çıkışınızda yanınızda bulunan diğer evraklarla beraber taşınmanız insan kalabalığında mümkün görünmemektedir.

Bir Türk vatandaşı Moskova'da üç, tatil günleri girerse beş günden fazla kalacaksa oturma izni (registra) yaptırmak zorundadır. Bu oturma izninin başlangıç ve bitişini de belgelemek mecburiyetindedir. Eğer otele kalmış ise belirli bir ücret mukabilinde otelin kendisi görevli polis memuruna belgelerini sunarak bu işi halletmektedir. Eğer hususi bir evde kiralık olarak kalırsanız oturma işi iznini ev sahibinize yaptırtmalısınız. Eğer bu mümkün değilse ulusal postaneye giderek pasaport bilgilerinizle beraber oturma izni verilen yere posta yolu ile müracaat etmelisiniz. Şayet bunların hiçbirini yaptıramadıysanız oturma izni ile ilgili olarak çalışan gayri resmi kurumlara veya bazı kişilere belirli bir ücret mukabilinde müracaat ile oturma izni alabilirsiniz.

Sovyetler Birliği dönemi akademik silsilede başlangıç, lisans eğitimi sonrası aspiranturalıktır. Türkiye'deki master programına denktir. Daha sonra kandidatlık gelmektedir ki bu da Türkiye'deki doktora ile denktir. Kandidatlık sonrasında doktora gelmektedir ve dediğimiz gibi bu da Türkiye'deki profesörlük karşılığıdır.

Hazırlanan katalog "Tezi yapanın soyadı, adı, tezin adı, tezin akademik derecesi, tezi yaptıran kurum-şehir-ülke-yıl, tezin savunulduğu kurum- şehir-ülke-yıl, tezin danışmanın unvanı, soyadı, adının baş harfleri, tezin jürisinde bulunanların, soyadı, adının baş harfleri, tezin dili, sayfa sayısı, içindekiler kısmı ve kısa özeti" sıralamasıyla çıkarılmıştır. Bu bağlamda 261 kandidatlık, 61 doktora tezi burada verilmektedir. Yeterli derecede kaynak ayrıldığı takdirde çalışmaya devam edilecektir.

Türkoloji ve Türkiye'yi ilgilendiren meseleler ile Karadeniz ve civarı hakkında başlangıçtan günümüze kadar yapılan tezlerden yaklaşık 800 kadarının bibliyografik künyesi Türkiye Türkçesi'ne kazandırılmıştır. Bu tezlerden bazılarının özeti ve içindekiler

kısmı birlikte, bazılarının sadece özeti Türkiye Türkçesine çevrilmiş olarak hazırlanabilmiştir.

Çıkarılan kataloglar, alfabetik sıraya ve disiplin dallarına göre sıralanmıştır. Burada, sadece Türk filolojisi ile ilgili hazırlanan tezlerin bir kısmını vermekle yetineceğiz. İlerde, çalışmamızın tamamlanmasıyla özet ve içindekiler kısmıyla yayınlamayı düşünüyoruz.

KANDİDATLIK TEZLERİ:

- **Abdullayev, Tofik Alovzatoghı**, XVI. Asır Türkçe Hızır İbn Abdulhadi Al-Babazici'nin "Kavamil At-Ta'bir" Adlı Eseri ve Onun Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, El Yazmalar Enstitüsü, Bakı (Azerbaycan) 1991, Tezin Savunulduğu yer: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Bakı (Azerbaycan) 1991; Danışman: Prof. Dr. Kagramanov, C.V., Jüri: Prof. Dr. Gacıyev, T. İ., Kandidat Adilov, V. Z., Rusça, **Абдуллаев, Тофик Аловзат оглы**. Тюркязычный памятник XVI века "Кавамил ат-та'бир" Хызыра ибн Абдулхадиди ал-Бавазиджи и его лексика: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1991

- **Abdullayeva, Nadiye Magomedovna**, Kumuk Dilinde Fiillerle Yapılan Söz Grupları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaħkale (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. Kadırov, R. S., Doç. Dr. Sultan Muradov, A. M., Rusça, 138 s. **Абдуллаева, Надия Магомедовна**, Глагольные словосочетания в кумыкском языке: диссертация... кандидата филологических наук: 10.02.02 Махачкала, 2004, 138 с.

- **Abdullina, Florida Abdulhayevna**, Kùltürler Arasında İletişim Bağlamında Diller Arası Etkileşimin Neticesi Olarak Alıntı Kelimeler (1990 – 2003 Başkurtistan Cumhuriyeti Süreli Yayınlarında Tatar Türkçesi Metinlerinde), Filoloji kandidatlık tezi, Tezin Yapıldığı yer: Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu Yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Hayrullina, R. H., Jüri: Prof. Dr. Kildibekova, T. A.; Doç. Dr. Gareyeva, R. R., Rusça, 166 s. **Абдуллина, Флорида Абдулхаевна**. Заимствования как результат межъязыкового взаимодействия в контексте межкультурной коммуникации: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Уфа, 2004, 166 с.

- **Abubekirova, Liliya Fatihovna**, Başkurt Dilindeki Analitik Fiiller ve Onların Semantik – Grametik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık tezi, Ufa Bilimler Akademisi, Tarih Dil ve Edebiyat Enstitüsü Ufa (Rusya) 2003, Savunulan Yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2003, Danışman: Akademik Prof. Dr. Uraksin, Z. G., Jüri: Prof. Dr. İşbayev, K. G., Doç. Dr. Sultanbayeva H. V., Rusça, 168 s. **Абубакирова, Лилия Фатиховна**. Аналитические глаголы в башкирском языке и их семантико-грамматические особенности: диссертация кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2003. 168 с.

- **Abukarov, Şamil Gaspetoviç**, Lezgin Dilindeki Türkçe Alıntılar, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaħkale (Rusya) 1997, Tezin Savunulduğu yer: Dağıstan Devlet Üniversitesi, Moħaħkale (Rusya) 1997, Danışman: Prof. Dr. Zagırov, V. M., Jüri: Prof. Dr. Musayev, M. S., Kandidat Ganiyeva, F. A., Rusça, **Абукаров, Шамиль Гасретович**. Тюркские заимствования в лезгинском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.09 Махачкала, 1997.

• **Afanasyev, Lazar Andreyeviç**, Yakut Dilindeki İmaj Bildiren Kelimelerin Fonosemantigi., Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Yakut Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk, (Rusya), 1992, Danışman: Dr. Petrov, N. Ye., Jüri: Dr. Tatarintsev, B. İ., Doç. Dr. Gabışeva, L. L., Rusça, **Афанасьев, Лазарь Андреевич**. Фоносемантика образных слов якутского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1992.

• **Afanasyeva, Yevdokiya Nikolayevna**, Yakut Dilindeki Kelimelerin İkinci Anlamları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Saha (Yakutistan) Bilimler Akademisi, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Yakutsk, (Rusya), 1996, Danışman: Prof. Dr. Sleptsov, P.A., Jüri: Prof. Dr. Antonov, N. K., Doç. Dr. Fedorova, K. İ., Rusça, **Афанасьева, Евдокия Николаевна**. Переносное значение слова в якутском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1996.

• **Ahadov, Yavar Vahapogh**, Rus ve Azerbaycan Dillerinde Fiillerin Ettirgen Çatılarının Mukayeseli İncelemesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku, (Azerbaycan),1991, Danışman: Prof. Dr. Tagiyev, N. T., Jüri: Prof. Dr. Mirzoyev, G.İ., Prof. Dr. Kildibekova, T. A., Rusça, **Ахадов Явар Вахаб оглы**. Сопоставительное исследование глаголов страдательного залога русского и азербайджанского языков: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06;10.02.01 Баку, 1991.

• **Ahmatova, Mariyam Ahmatovna**, Karaçay – Balkar Dilindeki Aynı Kökten Gelen Sinonimler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kabardin – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçık (Rusya)1997, Tezin Savunulduğu yer: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 1997; Danışman: Prof. Dr. Guzeyev, J. M., Jüri: Prof. Dr. Bayçorov, S. Ya., Doç. Dr. Gaciahmedov, N. E., Rusça, **Ахматова, Мариям Ахматовна**. Однокоренные синонимы в карачаево-балкарском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Махачкала, 1997.

• **Ahmetova, Yazglem Mubarakşevna**, Finlandiya Tatarları Ağzı (Tarihi Mukayeseli Nokta), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004 ; Danışman: Prof. Dr. Yusupov, R. A., Jüri: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Prof. Dr. Ramazanova, D. B., Rusça, 182 s. **Ахметова, Язглем Мубаракшевна**, Говор татар Финляндии: В сравнительно-историческом аспекте: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004. 182 с. ил.

• **Ahmetzanov, İldar Gabdraşıtoviç**, (IX. – XVI. Asırlar) Rus Kroniklerindeki Türk – Tatar Coğrafya Adlarının Tarihi Lengüistik İncelenmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, İbragimov, G. Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Garipova, G. F., Jüri: Prof. Dr. Hisamova, F. M., Doç. Dr. Filkova, A. Yu., Rusça, 197 s. **Ахметзянов, Ильдар Габдрашитович**, Историко-лингвистическое исследование тюрко-татарских географических названий в русских летописях: IX - XVI вв.: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 197 с.

• **Akindikov, Esentay Beysebayeviç**, Rostov Eyaletinde Türk Toponimisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: V. İ. Ulyanov – Lenin Adına Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1992, Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Jüri: Prof. Dr. Yusupov, F. Yu., Kandidat Filkova, A. Yu., Rusça, **Акиндилов, Есентай Бейсебаевич**. Тюркская

топонимия Ростовской области: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1992.

- **Alçıkova, Olga Mihaylovna**, Altay Dilindeki Somut Sıfatların Leksik Semantik Grubu, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Novosibirsk Devlet Üniversitesi, Novosibirsk, (Rusya), 2004, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Filoloji Enstitüsü, Novosibirsk, (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Çeremisina, M. İ., Jüri: Dr. Nevskaya, İ.A., Kandidat Çumakayev, A. E., Rusça, 174 s. **Альчикова, Ольга Михайловна**, Лексико-семантическая группа параметрических имен прилагательных зрительного восприятия в алтайском языке: В сопоставлении с киргизским языком: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Новосибирск, 2004. 174 с.

- **Aldaşeva, Aymangül**, Çağdaş Kazak Edebi Dilinde Leksik Yeni Oluşumlar (1976 - 1991 Yılları Süreli Yayınlar Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1992; Danışman: Prof. Dr. Sızdıkova R. G., Jüri: Dr. Abilhasimov B. A , Kandidat Tayeva R. M., Rusça, **Алдашева, Аймаңгуль**, Лексические новообразования в современном казахском литературном языке (на материале периодической печати 1976-1991 гг.): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

- **Alekseyev, Mihail Petroviç**, Saha Söylem Kültürü: Geleneksel Çizgiden Kayma, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Saha (Yakutistan) Bilimler Akademisi, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Ykautsk, (Rusya), 2000, Danışman: Prof. Dr. Alekseyev, İ. Ye., Jüri: Prof. Dr. Filippov, G. G., Doç. Dr. Okoneşnikov, Ye. İ., Rusça, **Алексеев, Михаил Петрович**. Культура речи саха: отклонения от традиционного узуса: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 2000.

- **Alimbayeva, Gülşayan Gabsalamovna**. Çağdaş Başkurt Dilinde Fiilsiz Yüklemlerin Strüktür(Yapım) ve Semantik (Anlam) Özellikleri, Filoloji kandidatlık tezi, Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2005, Yapıldığı yer: Sterlitamak Devlet Pedagoji Akademisi, (Rusya) Danışman: Prof. Dr. Tikeyev, D. S., Jüri: Prof. Dr. Saitbattalov, G. G., Doç. Dr. Samsitova, L. H, Rusça. **Алимбаева, Гульшаян Габсалимовна**, Структурно-семантические особенности неглагольных сказуемых в современном башкирском языке: автореферат дис. кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2005.

- **Alişina, Hanisa Çavdatovna**, Güney Tümen Eyaletinde Sibir Tatarlarının Ağzı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ulyanov – Lenin Adına Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 1992, Danışman: Prof. Dr. Tumaşeva, D. G., Jüri: Prof. Dr. Garipov, T. M., Doç. Dr. Salimov, H. H., Rusça, **Алишина, Ханиса Чавдатовна**, Говоры сибирских татар юга Тюменской области: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1992.

- **Aliyev, Halil Guseynogh**, Gürcistan'ın Güneydoğu Bölgelerindeki Türkçe Etnoonimler (Lingüvo-tipolojik Analiz), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Zardabi Adına Gence Pedagoji Enstitüsü, Gence, (Azerbaycan), 1992, Tezin Savunulduğu yer: Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku, (Azerbaycan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Cafarzade, M. M., Jüri: Prof. Dr. Kurbanov, A. M., Dr. Maşadiyev, G. İ., Rusça, **Алиев, Халил Гусейн оглы**. Тюркские по происхождению этноонимы Юго-Восточных районов Грузии: Лингво-типологический анализ: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Aliyeva, Aleftina Ahatovna**, Çağdaş Sırp – Hırvat Edebi Dilinde ve İ. Andrić Eserlerinin Dilinde Türkçe Leksik Alıntılar, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi Yaptıran: Leningrad Devlet Üniversitesi, Danışman: Prof. Dr. Dimitriyev, P. A., Jüri: ?, Rusça, 202 s. **Алиева, Алефтина Ахатовна**. Турецкие лексические заимствования в языке И. Андрича и современном сербохорватском литературном языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.03 Ленинград, 1983. 202 с. ил.

• **Amirova, Camilya Raşidkızı**, Azerbaycan'ın Etnografik Toponimleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku, (Azerbaycan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Gurbanov, A. M., Jüri: Prof. Dr. Mollazade, S. M., Prof. Dr. Mamedov, M. B., Rusça, **Амирова, Джамиля Рашид кызы**. Этнографические топонимы Азербайджана: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02. Баку, 1992.

• **Ammasova, Raisa Terentyevna**, Yakut Dilindeki Diyen Hal Fiilinin Leksik Gramatik Manaları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk, (Rusya) 1994, Danışman: Dr. Petrov, N. Ye., Jüri: Prof. Dr. Antonov, N. K., Kandidat Afanasyev, L. A., Rusça, **Аммосова, Раиса Терентьевна**. Лексико-грамматические значения деепричастной формы ДИЭН в якутском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06, Якутск, 1994.

• **Andreyeva, Yevdokiya Aleksandrovna**, Çuvaş Dilinde Eklerle Fiil Yapımı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Yakovliv Adına Çuvaş Devlet Pedagoji Enstitüsü, Çeboksarı, (Rusya) 1995, Tezin Savunulduğu Yer: Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya) 1995, Danışman: Prof. Dr. Çernov, M. F., Jüri: Prof. Dr. Andreyev, İ. A., Doç. Dr. Pavlov, İ. P., Rusça, **Андреева, Евдокия Александровна**, Аффиксальное глагольное словообразование в чувашском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Чебоксары, 1995.

• **Appajev, Zaurbek Magomedoviç**, Azerbaycan Dilinin Terekeme Ağzı Leksik - Semantik Özellikleri, Filoloji kandidatlık tezi, Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi Mohaçkale (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Kadırov, R. S., Jüri: Prof. Dr. Abdulayeva, A.Z.,; Doç. Dr. Sultanmuradov, A.M., Rusça, 140 s. **Аппажев, Заурбек Магомедович**. Лексико-семантические особенности терекемейского говора азербайджанского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Махачкала, 2005. 140 с.

• **Appoyev, Alim Kanşayoviç**, Karaçay – Balkar Dilinin Etnografik Leksikası, Filoloji Kandidatlık tezi, Rusya Bilimler Akademisi Kabardey – Balkar Merkezi, Nalçik, (Rusya), 2003, Danışman: Prof. Dr. Ulakov, M. Z., Jüri: Prof. Dr. Guzeyev, J. M., Doç. Dr. Narayeva, S. M.,; Rusça, 129 s. **Аппоев, Алим Каншауович**. Этнографическая лексика карачаево-балкарского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Нальчик, 2003. 129 с.

• **Argunova, Tatyana Vasilyevna**, Yakut – Rus İki Dilliliği (Sosyo-Lingüistik Özellik), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Yakut Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk, (Rusya) 1993, Danışman: Prof. Dr. Sleptsov, P. A., Jüri: Prof. Dr. Korkina, Ye. İ., Prof. Dr. Robbek, V. A., Rusça, **Аргунова, Татьяна Васильевна**, Якутско-русское двуязычие

(социолингвистический аспект): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06. Якутск, 1993.

- **Arkitzkaya, Lyutviya Selimovna**, Kumuk Dilinde Birleşik Fiiller, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptırان: SSCB Bilimler Akademisi, Dağıstan Şubesi, Tsadasa Adına Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Moħačkale, (Rusya), 1990, Tezin Savunulduđu yer: SSCB Bilimler Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1990, Danışman: Prof. Dr. Murklinskiy, G. B. – Dr. Kerimov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. Kuznetsov, P. İ., Kandidat Orlov, S. N., Rusça, **Аркитская, Лютвия Селимовна**. Сложные и составные глаголы в кумыкском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1990.

- **Aronov, Kupsan Gumaroviç**, Kazak Dilinde Halk Kozmolojisinin Etnolengüistik Karakteri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptırان: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan),1993; Danışman: Prof. Dr. Kaydarov, A. T., Jüri: Dr. Canuzakov, T., Kandidat Şoybekov, R.N., Rusça, **Аронов, Куслан Гумарович**, Этнолингвистическая природа народных космоимов в казахском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

- **Arziyev, Ruslan Uyguroviç**, Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" Eseri Dilinin Leksik – Stilistik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptırان: Kazakistan Bilimler Akademisi, Uygur Araştırmaları Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan) 1991, Tezin Savunulduğu Yer: Abay Adındaki Kazakistan Devlet Pedagoji Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1991, Danışman: Prof. Dr. Sadvakasov, G. S., Jüri: Prof. Dr. Konırov, T. K., Doç. Dr. Samaldinov, O., Rusça, **Арзиев, Руслан Уйгурович**. Лексико-стилистические особенности языка поэмы "Кутадгу Билик" Юсуфа Хас Хаджиева: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1991.

- **Aslanhanova, Gulbes Zafeddin kızı**, Azerbaycan ve Lezgi Dillerinde Birbirine Uyumlu ve Birleşik Kelimeler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Rusya Bilimler Akademisi, Dağıstan Bilim Merkezi, G. Tsadası Adına Dil Edebiyat ve Kültür Enstitüsü, Moħačkale (Rusya) 2007, Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħačkale (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Gulmagomedov, A. G., Jüri: Prof. Dr. Kurbanov K. K., Prof. Dr. Efendiyev, İ. İ., Lezgi Dili, 164 s.

- **Atajanova, Zeynep Mirzahocakızı**, Kazak ve Özbek Dillerinde Elliptik Cümlelerin Kuruluşunda Konsituativliğin Rolü, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptırان: Almatı Yabancı Diller Pedagoji Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1992, Tezin Savunulduğu yer: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku, (Azerbaycan),1992 Danışman: Prof. Dr. Nurmahanova, A. N., Jüri: Prof. Dr. Alizade, Z. A., Prof. Dr. Aliyev, V. G., Rusça, **Атажанова, Зейнеп Мырзахожа кызы**. Роль конситуативности в образовании эллиптических предложений в казахском и узбекском языках: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

- **Aytbayeva, Liliya Hamitovna**, Ob ve İrtiş Nehirleri Arasında Oturan Tatarların Antroponimisinin Tarihi Lengüistik İncelemesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptırان: Tümen Devlet Üniversitesi, Tümen, (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu Yer: Mendeleyev Adına Tobol Devlet Pedagoji Enstitüsü, Tobolsk, (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Alışına, H. Ç., Jüri: Akademik Prof. Dr. Zakiyev, M. Z., Doç. Dr. Gilfanov, R. T., Rusça, 253 s. **Айтбаева, Лилия Хамитовна**, Историко-лингвистическое исследование антропонимии татар междуречья нижней Оби и Иртыша: XX век: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Тюмень, 2004. 253 с.

• **Azisova, Milyavşa Sahretdinovna**, Çağdaş Tatar Edebi Dilinde, Taksis, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, İbragimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Mindeleyev Adına Tobol Devlet Pedagoji Enstitüsü, Tobolsk, (Rusya) 2004 Danışman: Prof. Dr. Prof. Dr. Zakiyev, M. Z., Jüri: Prof. Dr. Salimova, D. A., Doç. Dr. Sagdiyeva, R. T., Rusça, 217 s. **Azisova, Milyavşa Sahretdinovna**, Таксис в современном татарском литературном языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 175 с.

• **Babahaccayev, Ahtam**, Rusça Sözlüklerde Türkçe Alıntılar (XVIII. – XX. Rusça Sözlükler Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ali Şir Nevai Adına Semerkant Devlet Üniversitesi, Semerkand, (Özbekistan) 1994, Tezin Savunulduğu yer: Taşkent Devlet Üniversitesi, Taşkent, (Özbekistan), 1994, Danışman: Prof. Dr. Racabov, N., Jüri: Prof. Dr. Pardayev, A. S., Doç. Dr. Zinim, S. İ., Rusça, **Babahadjaev, Ahtam**. Тюркские заимствования в толковых словарях русского языка (на материале толковых словарей русского языка XVII—XX вв.): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.01 Ташкент, 1994.

• **Babohocayev, Raşit Haşimoviç**, Özbekistan'ın Taşkent Bölgesi Hidronimlerinin Tarihi – Etimolojik Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya) 1993, Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Jüri: Prof. Dr. Bayramova, L. K., Prof. Dr. Garipova, F. G., Rusça, **Babohodjaev, Raşid Haşimoviç**. Историко-этимологический анализ гидронимии Ташкентской области Узбекистана: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1993.

• **Bacanlı, Eyüp**, Fonksiyonel Semantik Boyutta Türk Dilinde Evidensiyallik Kategorisi (Altay Dili ile Mukayeseli), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Moskova Devlet Üniversitesi, Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2005, Danışman: Prof. Dr. Nasilov, D. M., Jüri: Prof. Dr. Biçeldey, K. N., Doç. Dr. Varulin, A. N., Rusça, 209 s. **Badjanly Eyüp**. Категория эвиденциальности в турецком языке в функционально-семантическом аспекте: В сопоставлении с алтайским языком: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22 Москва, 2005. 209 с.

• **Bagışov, Dadaş Hasanogh**, Azerbaycan Dilinde Savaş Terminolojisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 1990, Danışman: Prof. Dr. Gasimov, M. Ş., Jüri: Prof. Dr. Kagramanov, C. V., Doç. Dr. Aslanov, A. A., Rusça, **Bagışov, Dadaş Hasanogh**. Военная терминология азербайджанского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1990.

• **Bakirova, Aygül Habibzyanovna**, Türk-Tatar Şiirinde 'Nefs' Motifi (Orta Çağlar - XX Asrın Başları). Filoloji Kandidat Tezi, Tezi yaptıran: Alaboğa Devlet Pedagoji Üniversitesi, Yelabuga (Rusya) 2008, Tezin Savunulduğu Yer: Moskova Pedagoji Devlet Üniversitesi, Moskova, (Rusya), 2008, Danışman: Dr. Sibgatullina A.T., Jüri: Prof. Dr. Şaripov, A. M., Doç. Dr. Lagoyeva, A. A., Rusça, 169 s. **Bakirova, Aygül Habibzyanovna**. Мотив "нафс" в тюрко-татарской поэзии (средневековье - начало XX в.): диссертация ... кандидата филологических наук: 10.01.02 Москва, 2008. 169 с.

• **Batırmurzaeva, Umukursum Mamaşovna**, Kumuk Dili Kelimelerinin Leksik – Semantik Yapımı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale, (Rusya), 1996, Danışman: Prof. Dr. Kerimov, İ.A., Jüri: Dr.

Cidalayev, N. S., Kandidat, Gaciahmedov, N. E., Rusça, **Батырмурзаева, Умукурсум Мамашевна**. Лексико-семантическая структура слова в кумыкском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Махачкала, 1996.

- **Baymatov, Abdujabbor Eşkabiloviç**, XIX. – XX. Asırlarda Almanca Sözlüklerde Türkçe Kelimelerin Yazılış Sistemi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: A. Kadri Adına Cizak Devlet Pedagoji Enstitüsü, Cizak (Özbekistan) 1996, Tezin Savunulduğu yer: Özbekistan Devlet Üniversitesi, Taşkent (Özbekistan) 1996; Danışman: Doç. Dr. Muminov, O., Jüri: Prof. Dr. Margaryan, A. A., Doç. Dr. Krasnogireva, S. A., Rusça, **Байматов, Абдужаббор Эшкабирович**. Система презентации тюркизмов в толковых словарях XIX—XX веков: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.19 Ташкент, 1996.

- **Bekmagambetov, Şanjarhan**, Kazak Dilinde Anlatıcı Konstrüksiyonların Genel Tiplerinin Strüktür – Semantik Karakteristiği, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan),1993, Danışman: Dr. Esenov, H. N., Jüri: Prof. Dr. Sergaliyev, M. S., Doç. Dr. Şalabayev, B., Rusça, **Бекмагамбетов, Шанжархан**. Структурно-семантическая характеристика основных типов пояснительных конструкций в казахском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1993.

- **Belbotayev, Almasbek Batanulı**, Kazak Metinlerindeki Kelime Türlerinin Lingostatistik Karekteri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan),1992, Danışman: Prof. Dr. Bektayev, K. B. – Dr. Adilhasimov, B. A., Jüri: Dr. İbatov, A. M., Kandidat Sadıkov, T., Rusça, **Белботаев, Алмасбек Батанулы**. Лингвостатистические характеристики частей речи казахского текста: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

- **Beloglazov, Peter Yegoroviç**, Hakas Dili Fiil Köklerinin Morfonolojik Yapımı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 1993, Danışman: Prof. Dr. Tumaşova, D. G., Jüri: Prof. Dr. Grunina, E. A., Prof. Dr. Yusupov, F. Y., Rusça **Белоглазов, Петр Егорович**, Морфонологическая структура глагольного корня в хакасском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1993.

- **Bigtagirova, Zubayda Albertovna**, İngiliz Türk ve Tatar Dillerindeki Atasözlerinde “Aile Konsepti”, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tatar Devlet Sosyalbilimler – Pedagoji Üniversitesi, Kazan, (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Yusupov, R. A., Jüri: Prof. Dr. Zaymullin, M. V., Hayrullin, M. B., Rusça, 228 s. **Биктагирова, Зубайда Альбертовна**. Концепт "Семья" в паремиологии английского, турецкого и татарского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2007. 228 с. ил.

- **Bilalova, Albina Anvarovna**, Tatar Dilinde Varyantlık ve Fakultetiflik (Rus ve İngiliz Dilleri İle Mukayeseli), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, İbragimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Zakiyev, M. Z, Jüri: Prof. Dr. Salimova, D. A., Prof. Dr. Hisamova, V. N., Rusça, 217 s. **Биялова, Альбина Анваровна**. Вариантность и факультативность в татарском языке: В сопоставлении с русским и английским языками: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02, 10.02.20 Казань, 2004. 217 с.

• **Biner, İsmet.** Başkurd ve Türk Dillerindeki Atasözlerin ve Deyimlerin Dil Özellikleri ve Stili, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi Ufa İlmi Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Ufa (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Başkurd Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Uraksin Z. G., Jüri: Prof. Dr. İşberdin E. F., Doç. Dr. Buharova G. H., Başkurt Türkçesi, 174 s. **Бинер Исет.** Особенности языка и стиля пословиц и поговорок в башкирском и турецком языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2004. 174 с. ил.

• **Boboyev, Ulaş Nigmatoviç,** Çağdaş Özbek Dilindeki Zaman Bildirici Bağlı Cümlelerin Sintaksik Derivasyonu (Fransızca İle Mukayeseli), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Engels Adına Taşkent Devlet Yabancı Diller Pedagoji Enstitüsü, Taşkent, (Özbekistan), 1992, Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Bilim Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Turniyazov, N. K., Jüri: Prof. Dr. Esenov, H. M., Doç. Dr. Nişanov, M. N., Rusça, **Бобоев, Улаш Нигматович.** Синтаксическая деривация придаточного предложения времени с современным узбекском языке (в сопоставлении с французским языком): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Buharova, Farida Timergaleyevna,** XIV. Asır İdil ve Ural Boyu Türk Dilli Şiiriyat: Estetik İdeal Problemi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Sterlitamak Devlet Pedagoji Akademisi, Sterlitamak, (Rusya) 2002; Tezin Savunulduğu Yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa, (Rusya) 2002, Danışman: Doç. Dr. Davletşin, K. S. – Prof. Dr. Minnegulov, H. Yu., Jüri: ? , Tatar Türkçesi, 176 s. **Бухарова, Фаридатимергалеевна.** Тюркоязычная поэзия Поволжья и Приуралья XIV в.: проблемы эстетического идеала: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.01.02 Уфа, 2003. 176 с.

• **Bukulova, Marina Georgiyevna,** Türki Dillerin Somatik Cümle bilimi (Türkiye Türkçesi Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2006, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R. – Prof. Dr. İsayev M. V., Jüri: Prof. Dr. Tsençin, Yu. V., Kandidat, Koval, A. İ., Rusya, 335 s. **Букулова, Марина Георгиевна.** Соматическая фразеология тюркских языков: На материале турецкого языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Москва, 2006. 335 с. ил.

• **Buşakov, Valery Anatoliyeviç,** Kırımdaki Türkçe Etno-Oykonomi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova (Rusya) 1992, Danışman: Akademik Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Dr. Grunina, E. A., Kandidat, İshakova, H. F., Rusça, **Бушаков, Валерий Анатольевич.** Тюркская этнооиконимия Крыма: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Херсон, 1992.

• **Butilov, Nikolay Vasilyeviç,** Mordova Dillerinde Türkçe Alıntılar, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ogaryof Adına Mordova Devlet Üniversitesi, Saransk, (Rusya), 1998, Danışman: Prof. Dr. Tsigankin, D. V., Jüri: Prof. Dr. Polyakov, O. Ye., Doç. Dr. Ruzankin, N. İ, Rusça, **Бутылов, Николай Васильевич,** Тюркские заимствования в мордовских языках: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.07 Саранск, 1998.

• **Byatikova, Olga Nikolayevna,** Tatar Edebi Dilinde Balıkçılık Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, İbragimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2003 Danışman: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Jüri: Prof. Dr. Hisamova, F. M., Doç. Dr. Nigmatullov, M. M., Rusça, 214 s. **Бятикова, Ольга**

Николаевна. Лексика рыболовства в татарском литературном языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2003. 214 с.

• **Calilova, Teyba Ahmedkızı,** Azərbaycan Dilinde Ekspressivlik ve Onun Bildirilmesi İçin Leksik Çareler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azərbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Bakı (Azərbaycan) 1992, Tezin Savunulduğu yer: Azərbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Bilim Enstitüsü, Bakı, (Azərbaycan) 1992 Danışman: Prof. Dr. Adilov, M. İ., Jüri: Prof. Dr. Mamedov, M. B., Prof. Dr. Aliyev, K. Yu., Rusça, **Джалилова, Тейба Ахмед кызы.** Экспрессивность в азербайджанском языке и лексические средства ее выражения: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Сапарбекова, Сауле Абдикүловна,** İki Dilli Sözlüklerde Frezyaloji, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adındaki Almatı Kazak Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1991 Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1991, Danışman: Akademik Dr. Kaydarov. A. T., Jüri: Prof. Dr. Konırov, T. K., Kandidat Tajmuratova A, E., Rusça, **Джапарбекова, Сауле Абдыкуловна,** Фразеология в двуязычных словарях: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06; 10.02.01 Алма-Ата, 1991.

• **Cusakinova, Şariyat Kalmahankızı,** Kazak Dilindeki Soru Cümlelerinin Gramatik ve Stilistik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi, A. Baytursunov Adındaki Dil Bilim Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1994, Danışman: Prof. Dr. Hasanov, E. – Prof. Dr. Esenov, K. M., Jüri: Prof. Dr. Sayrambayev, T., Kandidat Bazarbayeva Z. M., Kazak Türkçesi. **Джусакинова, Шарият Калмахановна,** Грамматическая природа и стилистические особенности вопросительных предложений в казахском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1994.

• **Dambıra, İrina Daş-oolovna,** Tuva Dilinin Kaa-Hem Ağzında Başka Ağız ve Dialektleri ile mukayeseli Olarak Vokalizm, Filoloji Kandidatlık tezi, Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi Sibiryա Merkezi Novosibirsk, (Rusya), 2003, Danışman: Dr. Selutina, İ. Ya., Jüri: Prof. Dr. Tatarintsev, B. İ., Doç. Dr. Kışımova, G. V.; Rusça, 225 s. **Дамбыра, Ирина Даш-ооловна.** Вокализм каа-хемского говора в сопоставлении с другими говорами и диалектами тувинского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Новосибирск, 2003. 225 с. ил.

• **Danilova, Nadejda İvanovna,** Yakut Dilinde Zamirler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Sibiryа Şubesi, Yakut Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk, (Rusya), 1993, Danışman: Prof. Dr. Petirov, N. Ye., Jüri: Prof. Dr. Çeremisina, M. İ., Doç. Dr. Vinokurov, İ. P., Rusça, **Данилова, Надежда Ивановна.** Местоимение в якутском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1993.

• **Daniyarov, Bahtiyor Hudayberdiyevič,** Çağdaş Özbek Dilindeki Alıntılar Nedeniyle Ortaya Leksik Sinoniminin İncelenmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 1993, Danışman: Prof. Dr. Musayev, K. M., Jüri: Prof. Dr. Nasilov, D M., Kandidat, İshakova, H. F., Rusça, **Данияров, Бахтиёр Худайбердиевич.** Исследование лексической синонимии, возникшей на базе заимствований в современном узбекском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1993.

• **Daukayeva, Guzel Rifgatovna**, İngiliz, Alman ve Tatar Dillerindeki Baş ve Ayak Giyim Adlarının Mukayeseli Analizi, Filoloji Kandidat Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Şafikov, S. G., Jüri: Prof. Dr. Nuhov, S. J., Doç. Dr. Novikova, O. N., Rusça, 208 s. **Даукаева, Гузель Рифгатовна**. Сопоставительный анализ наименований головных уборов и обуви в английском, немецком и татарском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Уфа, 2004. 208 с.

• **Devletbayeva, Diana Nyailevna**, İngiliz ve Türk Dillerinde Frazyolojik Okkazonallik, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tatar Devlet Sosyalbilimler Pedagoji Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2006, Danışman: Prof. Dr. Sadikova, A. G., Jüri: Prof. Dr. Arsentyeva, Ye. F., Doç. Dr. Ahmedzyanova, G. R., Rusça, 264 s. **Давлетбаева, Диана Няилевна**. Фразеологическая окказиональность в английском и турецком языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2006. 264 с. ил.

• **Dimitriyeva, Yudit**, Çuvaş Dilinin Flora Leksikası Tarih Karşılaştırmalı ve Ariel Tipolojik İnceleme Denemesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Çuvaş Devlet Bilim Enstitüsü, Çeboksarı, (Çuvaşistan), 1996, Rusça, **Дмитриева, Юдит**. Опыт сравнительно - исторического и ареально-типологического изучения флористической лексики чувашского языка (Названия высших растений): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Чебоксары, 1996.

• **Dorju Mayya Dadarovna**, Tuva Dili Şive Sisteminde Bay-Taygin Ağzı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler akademisi, Moskova (Rusya) 1997, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Nasilov, D. M., Kandidat, Livitskaya, L. S., Rusça, **Доржу, Майя Дадаровна**, Бай – тайгинский говор в системе диалектов тувинского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06. Москва, 1997.

• **Duysembekova, Lyazzat Seydimbekovna**, Kazak Dilinde Emir İfade Eden Fiillerin Fonksiyonel ve Semantik Aspekti, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adındaki Almatı Devlet Üniversitesi, Almatı, (Kazakistan), 1993, Danışman: Prof. Dr. Oralbayeva, N. O., Jüri: Dr. Kalibayeva, A. K., Kandidat Beysenbayev., Rusça, **Дуйсембекова, Ляззат Сейдимбековна**. Функционально-семантический аспект категории повелительного наклонения в казахском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1993.

• **Dyaçkovskiy, Fyodor Nikolayeviç**, Çağdaş Saha Dilinde Sıfatların Leksik Çok Manalılığı (Sistem ve Semantik Açısı), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Saha Cumhuriyeti (Yakutistan) Bilimler Akademisi, Yakutsk (Rusya) 1997, Danışman: Prof. Dr. Sleptsov, P. A., Jüri: Dr. Prokopyeva, S. M., Kandidat Vasilyeva, S. P., Rusça **Дьячковский, Федор Николаевич**. Лексическая полисемия производных имен прилагательных в современном языке саха: Системно-семантический аспект: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06. Якутск, 1997.

• **Ebzeyeva, Fatimat Paharatovna**, Karaçay – Balkar Dilindeki Benzer Çekimlerin Ayırıştırılması, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Berbekov Adına Kabardey – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçik, (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Ahmatov, İ. H. – Ketençiyev M. B., Jüri: Prof. Dr. Tekuyev, M. M., Doç. Dr. Napayeva, S. M., Rusça, 186 s. **Эбзеева, Фатимат Пахаратовна**, Разграничение формально совпадающих падежей в

карачаево-балкарском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Нальчик, 2004. 186 с.

• **Ernazarova, Zeures Şarşibekkızı**, Kazak Dilindeki Gerildiumlarla Bağlı Cümlelerin Semantik ve Gramatik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi, A. Baytursunov Adındaki Dil Bilim Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1993, Danışman: Prof. Dr. Esenov, K. M., Jüri: Dr. Ahmetjanova, Z. K., Doç. Dr. Kulkenova, O., Kazak Türkçesi. **Ерназарова, Зауреш Шаршыбековна**. Семантико – грамматические аспекты предложения с деепричастными оборотами в казахском языке.: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1993.

• **Eroğlu, Mehmet Ali**, Rusça ile Mukayeseli Türkçe Fiillerin Zaman ve Tasvir Formları, Filoloji kandidatlık tezi, Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moşaçkale (Rusya) 2000, Danışman: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. Olmesov, N. H; Doç. Dr. Kadırov, R. S, Rusça, 168 s. **Мехмет Али Эроглу**. Видо-временные формы глагола турецкого языка в сопоставлении с русским: Сравнительно с другими тюркскими языками: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Махачкала, 2000. 167 с.

• **Esenaliyeva, Janar Jorabekovna**, Abay'ın Eserlerinde Arapça ve Farsça Kelimelerin Kullanım Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi, Baytursinov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1993, Danışman: Dr. Abilhasimov, B. A., Jüri: Prof. Dr. Sızdikova, R. G., Doç. Dr. Majenova, M, Rusça, **Есеналиева, Жанар Жорабековна**. Особенности употребления арабизмов и фарсизмов в произведениях Абая: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1993.

• **Feyda Umarbek**, Özbek ve Uygur Dillerindeki Geçmiş Zaman Fiillerinin Tercüme Esnasında Kullanılışı, Filoloji Kandidatlık tezi, Hazırlanan yer: Uluğbey Adına Taşkent Devlet Üniversitesi, Taşkent (Özbekistan) 1998 Savunulan Yer: Özbekistan Cumhuriyeti Fenler akademisi, Elyazmalar Enstitüsü, Taşkent (Özbekistan) 1998, Danışman: Doç. Dr. Rafiyev, A. R., Jüri.; Prof. Dr. Rasulov, R., Kandidat Nazarova G., Özbek Türkçesi, **Фейда, Умарбек**. Использование в речи художественного перевода форм прошедшего времени глаголов узбекского и уйгурского языков: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Ташкент, 1998.

• **Filippov, Andrey Lvoviç**, Çuvaş ve Oğuz Dillerinde Sıfat Fiiller, (Tarihi - Karşılaştırmalı İnceleme Denemesi), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Sergeyev, V. İ., Jüri: Prof. Dr. Sergeyev, L. P., Doç. Dr. Vinogradov, Yu. M., Rusça, 160 s. **Филиппов, Андрей Львович**. Причастие в чувашском и огузских языках: Опыт сравнительно-исторического исследования: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Чебоксары, 2004. 160 с.

• **Filippova, Tatyana Mihailovna**, Selkup Dilindeki Türkçe Alıntılar, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: SSCB Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Tarih, Filoloji ve Felsefe Enstitüsü, (Rusya) 1991, Tezin Savunulduğu yer: SSCB Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü Leningrad Bölümü, Leningrad, (Rusya) 1991, Danışman: Prof. Dr. Ubryatova, Ye. İ. – Doç. Dr. Kuzmina, A. İ., Jüri: Dr. Pokrovskaya, L. A., Kandidat Gaşilov, A. İ., Rusça, **Филиппова, Татьяна Михайловна**. Тюркские заимствования в

селькупском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Ленинград, 1991.

• **Gabdullina, İlnara Foatovna**, İngiliz – Alman ve Tatar Dillerinde Özel İsimlerin Cins İsim Haline Gelmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2003, Danışman: Doç. Dr. Zaripova, Z. M., Jüri: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Prof. Dr. Salehova, N. H., Rusça, 347 s. **Габдуллина, Ильнара Фоатовна**. Переход имен собственных в имена нарицательные в английском, немецком и татарском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2003. 347 с. Ил

• **Gabitova, Gulnara Ahatovna**, Çağdaş Başkurt Edebi Dilinde Zorlaştırılmış Basit Cümleler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Sterlitamak Devlet Pedagoji Akademisi, Sterlitamak (Rusya)2004, Tezin Savunulduğu yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Tikiyev, D. S., Jüri: Prof. Dr. Sibagatov, R. G., Doç. Dr. Husnutdinova, R. Ya., Rusça, 169 s. **Габитова, Гульнара Ахатовна**, Простые осложненные предложения в современном башкирском литературном языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Стерлитамак, 2004. 169 с.

• **Gacihalilov, Mahmud Kamaloglu**, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Güney-Doğu Bölgelerinin (Dmanisk, Bolnisk, Marneulsk ve Gardabansk) Azerbaycan Toponimisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Coğrafya Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 1990, Tezin Savunulduğu yer: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Bilimi Enstüstüsü, Baku (Azerbaycan) 1990, Danışman: Prof. Dr. Saadiyev, Şç M. – Kandidat Yüzbaşov, R. M., Jüri: Prof. Dr. Kurbanov, A. M., Kandidat Haligov, F. R., Rusça, **Гаджихалилов, Махмуд Камал оглы**. Азербайджанская топонимия юго-восточных (Дманисского, Больнисского, Марнеульского и Гардабанского) районов Грузинской ССР: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1990.

• **Gaciyeva, Nergiz Musakızı**, Azerbaycan Dilinde Vokativler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, NesimiAdına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan), 1992, Danışman: Prof. Dr. Mamedov, M. V., Jüri: Prof. Dr. Abdullayev, A. Z., Doç. Dr. Gaciyev, K. B., Rusça, **Гаджиева, Наргиз Муса кызы**. Вокативы в азербайджанском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Galiyeva, Alfiya Timerbayevna**, Alman ve Tatar Dillerinde İnsanlar Arasındaki İlişkileri İfade Edici Fiil İçeren Deyimlerin Sinonimi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Savunulduğu yer: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Arsenyeva, Ye. F., Jüri: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Doç. Dr. Maslova, D. A., Rusça, **Галиева, Альфия Тимербаевна**, Синонимия глагольных фразеологических единиц, выражающих отношения между людьми, в немецком и татарском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004. 220 с. ил.

• **Galiyeva, Elmira Albertovna**. Çağdaş Tatar Edebi Dilinde Ekolojik Leksika, Filoloji kandidatlık tezi, Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2005, Yapıldığı yer: Tataristan Bilimler Akademisi, Kazan (Rusya), Danışman: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Jüri: Prof. Dr. Yusupov, F. Yu.,; Kandidat Farhedinova, G. D., Rusça. **Галиева, Эльмира Альбертовна**. Экологическая лексика в современном татарском литературном языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2005.

• **Garatayev, Saparmırat Gurbanmıradoviç**, Türkmen Dilinin Felsefik Terminolojisinin Oluşumu ve Normları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabad (1993), Tezin Savunulduğu Yer: Türkmenistan Bilimler Akademisi, Aşkabad (1993), Danışman: Dr. Aatanyazov, S., Jüri: Dr. Ovezov, A., Kandidat Akmemmedov, O., Türkmen Türkçesi

• **Garayeva, Almira Kadırovna**, Alabuga Eyaleti Toponimlerinin Tarihi Linguistik Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Alabuga Devlet Pedagoji Üniversitesi, Alabuga (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Mindeleyev Adına Tobol Devlet Pedagoji Enstitüsü, Tobolsk (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Arslanov, L. Ş., Jüri: Prof. Dr. Frolov, N. K., Doç. Dr. Şamarova, G. B., Rusça, 165 s. **Гараяева, Альмира Кадировна**. Историко-лингвистический анализ топонимов Елабужского уезда: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Елабуга, 2004. 165 с.

• **Garifullina, AlbinaMaratovna**, Türk ve İngiliz Dillerinde İnsanın Hislerini ve Duyularını İfade Eden Deyimler ve Tamlamalar, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tatar Devlet Sosyalbilimler ve Pedagoji Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2005, Danışman: Prof. Dr. Sadıkova, A.G., Jüri: Prof. Dr.Arsentyeva, Ye. F., Doç. Dr. Ahmedzyanova G. R., Rusça, 458 s. **Гарифуллина, Альбина Маратовна**. Фразеологические единицы, выражающие эмоции и чувства человека, в турецком и английском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2005. 325 с. Прил. (с.326-458)

• **Gasanov, Rasim Bilaloviç**, Tarih Işığında Mukayeseli Azerbaycan ve Türk Dillerinin Öz Söz Varlığı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağistan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moşaçkale, (Rusya), 2002, Danışman: Prof. Dr. Kadriyev, K. S., Jüri: ?, Rusça, 160 s. **Гасанов, Расим Билалович**. Исконная лексика азербайджанского и турецкого языков в сравнительно-историческом освещении: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Махачкала, 2002.160 с

• **Gasanzade, Nazim Narimanoglı**, “Kitabı – Dede Korkud”ın Terminoloji Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku, (Azerbaycan) 1992 Danışman: Prof. Dr. Gacıyev, T. İ., Jüri: Dr. Gasimov, M. Ş., Kandidat Cafarov, N. G., Rusça, **Гасанзаде, Назим Нариман оглы**. Терминологическая лексика "Китаби-Деде Коркуд": дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Gaynuddinova, Gulnara Raşadovna**, XIV. Asır Türk Tatar Yazılı Eser Cemal al-Din at-Turki'nin “Kitabu Bulgat al-Müştak fi Lügat at-Türk ve'l- Kifçak”ın Tarihi Linguistik Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Hakov, V. H., Jüri: Prof. Dr. Hakimcanov, F. S., Kandidat, İslamova, A. İ., Rusça, **Гайнутдинова, Гульнара Рашатовна**. Историко лингвистический анализ тюрко-татарского письменного памятника XIV века Джамал ад-Дина ат-Турки "Китабу булгат ал-муштак фи лугат ат-турк ва-л-кифчак": дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004.

• **Gelistanova, Tanzila Salihovna**, Çağdaş Karaçay-Balkar Dilinde Paronimler, Filoloji kandidatlık tezi, Tezi, Tezi yaptıran: Kabardey – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçik (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Guzeyev, J. M., Jüri: Prof. Dr. Tekuyev, M. M.,; Doç. Dr. Napçayeva, T. H., Rusça, 175 s. **Гелястанова, Танзиля Салиховна**. Паронимы в

современном карачаево-балкарском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Нальчик, 2004. 175 с.

• **Gereyeva, Ayda İslamgeryevna**, Kumuk ve İngiliz Dillerinde Edat Grubu Kelimeler, Filoloji, Kandidatlık tezi, Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħačkale (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Kadırov, R. S., Jüri.; Prof. Dr. Kadiracıyev, K. S., Doç. Dr. Batırmurzaeva, U. M., Rusça, 148 s. **Гереева, Айда Исламгереевна**. Служебные слова в кумыкском и английском языках: Послелогои и союзы: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Махачкала, 2004. 148 с.

• **Gergokova, Janeta Hızırovna**, “İnsan” Anlamının Deyimlerde Yorumlanması (Karaçay – Balkar, İngiliz ve Rus Dilleri Bağlamında) Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Berbekov Kabardey – Balkar Devlet Üniversitesi, Nałık (Rusya)2004, Danışman: Prof. Dr. Başıyeva, S. K, Jüri: Prof. Dr. Alikayev, R. S., Doç. Dr. Terehova, N. V., Rusça, 193 s. **Гергокова, Жанета Хызыровна**. Фразеологическая концептуализация понятия "человек": На материале карачаево-балкарского, английского и русского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19 Нальчик, 2004.193 с.

• **Gilemşin, Flyor Foatoviç**, Binbir Gece'nin Tatar Türkçesine Tercümesi (Dil ve Üslup Özellikleri) Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 1998, Danışman: Doç. Dr. Zaynullin, G. G., Jüri: Prof. Dr. Garipova, F. G., Doç. Dr. Yusupova, D. Ş., Rusça, **Гилемшин, Флер Фоатович**. Татарский перевод "Тысяча и одной ночи" (языковые и стилистические особенности): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1998.

• **Gilmutdinova, Laysan Rifkatovna**, Tatar Dilindeki Alkış ve Kargışların Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, İbragimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Jüri: Prof. Dr. Hakimcanov, F. S. Prof. Dr. Ramazanova, D. B., Rusça, **Гильмутдинова, Лайсан Рифкатовна**, Лексика заговоров и заклинаний в татарском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004.

• **Gizatullina, Larisa Rafisovna**, İngiliz ve Tatar Dillerinde Numarolojik Deyimler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Sadikova A. G., Jüri: Prof. Dr. Şafikov, S. G., Doç. Dr. Mardanova, G. B., Rusça, 231 s. **Гизатуллина, Лариса Рафисовна**. Нумерологические фразеологические единицы в английском и татарском языках: диссертация кандидата филологических наук: 10.02.20 Уфа, 2004. 231 с.

• **Gotovtva, Lina Mitrofanovna**, Mukayeseli İnceleme Objesi Olarak Saha Dilindeki İçinde Tıbbi Anlam İfade Eden Kelimelerden Oluşan Deyimler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Saha Yakutistan Bilimler Akademisi, Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk, (Rusya) 1994, Danışman: Prof. Dr. Korkina, Ye. İ., Jüri: Prof. Dr. Antonov, N. K., Doç. Dr. Prokopyeva, S.N., Rusça, **Готовцева, Лина Митрофановна**, Фразеологические единицы с соматическим компонентом языка саха как объект сопоставительного изучения: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1994.

• **Grişayeva, Zoya Valentinovna**, Çuvaş ve Rus Dillerinde Karşılaştırmalı Konstrüksiyonlar, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: İ. N. Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya) 1996, Danışman: Prof. Dr. Mihaylov, M. M., Jüri: Prof. Dr. Sergeev, L. F., Doç. Dr. Pastuhova, L. B., Rusça **Гришаева, Зоя Валентиновна**. Сравнительные конструкции в чувашском и русском языках: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Чебоксары, 1996.

• **Guşina, Vera Petrovna**, Türkçe Kelimelerin Fonksiyonel ve Semantik Gelişimi (XVII. – XVIII. Asırlar Rusça Yazılı Eserler Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufo (SSCB) 1983, Danışman: Doç. Dr. Kildibekova, T. A. – Prof. Dr. Uraksin, Z. G., Jüri: ?, Rusça, 190 s. **Гушина, Вера Петровна**. Функционирование и семантическая эволюция тюркизмов (на материале памятников письменности XVII-XVIII вв.): диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01 Уфа, 1983. 191 с. Ил

• **Güneş, Bahar**, “İnsan, Onun Sıfatları ve Davranışları” Anlamli Fiil Komponentli Deyimler (Türk Dilli İnsan Açısından), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Puşkin Adına Devlet Rus Dili Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2008, Danışman: Doç. Dr. Konstantinova, A. Yu., Jüri: Prof. Dr. Mamontov, A. S., Prof. Dr. Şeka, Yu. V., Rusça, 293 s. **Гюнеш Бахар**. Фразеологизмы с глагольным компонентом со значением "человек, его качества и поведение": с позиции носителя турецкого языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01 Москва, 2008. 293 с.

• **Habibullina, Fruza Yagafarovna**, Başkurt Dilinin Noktalama İşaret Sistemi, Filoloji Kandidatlık tezi, Hazırlanan yer: Sterlitamak Devlet Pedagoji Akademisi, Sterlitamak (Rusya) 2004, Savunulan Yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Tikeyev, D. S., Jüri: Prof. Dr. Sait Battalov G. G., Kandidat Urazbayeva, Z. G., Rusça, 176 s. **Хабибуллина, Фруза Ягафаровна**, Пунктуационная система башкирского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Стерлитамак, 2004.176 с.

• **Habibullina, Zulayha Ahmetovna**, Eski Türk Yazılı Kaynaklarla Mukayeseli Çağdaş Başkurt Dilinin Leksikası, (Hayvanlar Dünyasına Ait İsimler Üzerine), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ufa, (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Halikova, R. H., Jüri: Prof. Dr. İşberdin, E. F., Doç. Dr. Kagarmanov, G. G., Rusça, 184 s. **Хабибуллина, Зулайха Ахметовна**, Лексика современного башкирского языка в сравнении с языком древнетюркских письменных памятников: На материале названий, относящихся к животному миру: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2004. 184 с.

• **Habirova, Nailya Mazgutovna**, Tatar ve İngiliz Dillerinde Dilek - İstek Anlamının İfade Usulleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Salehova, N.H, Jüri: Prof. Dr. Zakiyev M. Z, Doç. Dr. Hisamova X. N, Rusça, 269 s. **Хабирова, Наиля Мазгутовна**, Способы выражения побудительных интенций в татарском и английском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004, 269 с.

• **Haçirova, Yelena Magomedovna**, Karaçay – Balkar Dilinde Fiillerin ve Sıfatların İsimleşmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Karaçay – Çerkes Devlet Üniversitesi, Çerkesk, (Rusya) 2003, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi

Dağıstan İlimi Merkezi Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Moħaçkale, (Rusya) 2003
Danışman: Prof. Dr. Guzeyev, J. M., Jüri: Prof. Dr. Gacıahmedov, N. E., Prof. Dr.
Tekuyev, M. M., Rusça, 164 s. **Хачирова, Елена Магомедовна**. Субстантивация
глаголов и имен прилагательных в карачаево-балкарском языке: диссертация...
кандидата филологических наук: 10.02.02 Карачаевск, 2003. 164 с.

• **Halimonenko, Grigoriy İvanoviç**, Ukrain Kazaklarının Dilinde Türkçe Savaş
Kelimleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezin Savunulduğu yer: Taras Şevçenko Adına Kiev
Devlet Üniversitesi, Kiev (Ukrayna) 1993 ; Danışman: Prof. Dr. Ponomariv, O. D., Jüri:
Dr. Kadontseva, L.O., Kandidat Çepiga İ. P., Ukrainece **Халимоненко, Григорий
Иванович**, Тюркская войсковая лексика в языке украинского казачества: дис. ...
кандидата филологических наук: 10.02.01 Киев, 1993.

• **Harisova, Nuraniya Rinatovna**, Çağdaş Tatar Edebi Dilinde Birleşik Fiiller,
Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi,
İbragimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan (Rusya), 2004; Danışman: Prof.
Dr. Zakiyev, M. Z., Jüri: Prof. Dr. Safiullina, F. S., Doç. Dr. Gallyamov, F. G., Rusça, 209
s. **Харисова, Нурания Ринатовна**, Глагольно-глагольные словосочетания в
современном татарском литературном языке: диссертация... кандидата
филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 209 с.

• **Hasanova, Liliya Gumyarovna**, İngilizce İle Mukayeseli Türkiye Türkçesi
Substantif Deyimler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji
Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2003, Danışman: Prof. Dr. Gatiatullina, Z. Z. – Prof. Dr.
Sadıkova, A. G., Jüri: Prof. Dr. Arsentyeva, Ye. F., Doç. Dr. Ahmetzyanova, G. R., Rusça,
235 s. **Хасанова, Лилия Гумяровна**. Турецкие субстантивные фразеологические
единицы в сопоставлении с английскими: диссертация ... кандидата филологических
наук: 10.02.20 Казань, 2003. 235 с.

• **Hismatova, Çulpan Garafutdinovna**, İngiliz ve Tatar Dillerinde Hikaye Cümleinin
Aktual Bölünmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji
Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2004, Danışman: Doç. Dr. Muhametdinova, R. G., Jüri: Prof.
Dr. Zakiyev, M. Z., Doç. Dr. Solnişkina, M. İ., Rusça, 168 s. **Хисматова, Чулпан
Гарафутдиновна**. Актуальное членение повествовательного предложения в
английском и татарском языках: диссертация ... кандидата филологических наук:
10.02.20 Казань, 2004. 168 с.

• **Hubolov, Sahadin Magometoviç**, Karaçay Balkar Dilinin Bir Yerli Deyimleştirilen
Cümlelerin Formal – Semantik Modelleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya
Federasyonu, Berbekov Adına Kabardey – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçik, (Rusya)
1998, Danışman: Prof. Dr. Ahmetov, İ. H., Jüri: Prof. Dr. Canbekov, H. S., Kandidat
Jarpuyev, A. A., Rusça **Хуболов, Сахадин Магометович**. Формально-семантические
модели одностных фразеологизированных предложений в карачаево-балкарском
языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Нальчик, 1997.

• **İdrisov, Edik İdrisoviç**, Dağıstan'daki Türk Dillerinin ve Türkiye Türkçesinin
Leksik – Semantik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet
Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale, (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Halipayeva, İ. A. –
Doç. Dr. Gacıyev, E. N., Jüri: Prof. Dr. Kadırov, R. S., Prof. Dr. Abdurahmanova, P. C.,
Rusça, 136 s. **Идрисов, Эдик Идрисович**. Лексико-семантические особенности

турецкого языка и тюркских языков Дагестана: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Махачкала, 2007. 136 с.

- **İmamkuliyeva, Kifayat Gamzakızı**, Azərbaycan Dilinin Şarur Ağızları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Nesimi Adına Dil bilimi Enstitüsü Azərbaycan Bilimler Akademisi, Baku(Azərbaycan) 1991 ; Danışman: Prof. Dr. İslamov, M. İ , Jüri: Dr. Magerramova, R. C., Dr. Azizov, E. İ., Rusça. **Имамкулиева, Кифаят Гамза кызы**. Шарурские говоры азербайджанского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1991.

- **İmayeva, Gulnara Zaynetdinova**, “Rampsinit Definesi” ve “Şemekin Mahkemesi” Masal Sujelerinin Edebiyata Yansıması (Doğu Slav ve Türkçe Materyaller Üzerinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsü, Ufa (Rusya) 1995, Tezin Savunulduğu yer: Ural Devlet Pedagoji Üniversitesi, Yekaterinburg (Rusya) 1995, Danışman: Prof. Dr. Barag, L. G. – Prof. Dr. Amirov, R. K., Jüri: Prof. Dr. Blajes, V. B., Doç. Dr. Bryantseva, L. İ., Rusça, **Имаева, Гульнара Зайнетдиновна**, Сказочные новеллистические сюжеты Ат 950 "Сокровища Рампсинита", АТ 1534 "Шемякин Суд" и их отражение в литературе: (На восточнославянском и тюркоязычном материале): автореферат дис. ... кандидата филологич. наук: 10.01.09;10.01.01 Екатеринбург, 1995.

- **İslamov, Zohid Mahmudoviç**, Mahmud Zamaşeri'nin “Mukaddemetü'l – Edeb” Eserindeki Türkçe Fiillerin Tahlili, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Özbekistan Cumhuriyet, Bilimler Akademisi, Hamid Suleymanov Adındaki El Yazmalar Enstitüsü, Taşkent, (Özbekistan), 1994, Tezin Savunulduğu Yer: Taşkent Devlet Üniversitesi, Taşkent, (Özbekistan) 1994, Danışman: Prof. Dr. Rustamov, A., Jüri: Dr. Abdurahmonov, G., , Doç. Dr. Kodirov, M., Özbek Türkçesi. **Исламов, Зоҳид Махмудовиç**, Исследование тюркских глаголов "МукаддаMAT Ал-Адаб" Махмуда Замахшари: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Ташкент, 1993.

- **İslamova, Albina İrekovna**, XIV. Asır Türk – Tatar Edebi Eseri Hisam Katip'in “Dastan- 1 Cime Sultan”ının Dil İncelemesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Tatar Filoloji, Tarih ve Doğu Dilleri Fakültesi, Kazan, (Rusya), 1998, Danışman: Prof. Dr. Nakov, V. H., Jüri: Prof. Dr. Hakimzyanov, F. S., Kandidat, Aleyeva, A. H., Rusça, **Исламова, Альбина Ирековна**, Исследование языка тюрко – татарского памятника XIV века "Дастан-и Джумджума Султан" Хисама Кятиба: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1998.

- **İsmailova, Aida Şeyhovna**, İngiliz Diliyle Mukayeseli Kumuk Dilindeki Aitlik Kategorisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Aleksiyev, M. Ye., Jüri: Prof. Dr. Kadirov, R. S., Prof. Dr. Gaciahmedov, N. E., Rusça, 185 s. **Исмаилова, Аида Шейховна**, Именная категория принадлежности кумыкского языка в сопоставлении с английским: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Махачкала, 2004.185 с.

- **İşkildina, Zulfiya Karimovna**, Farklı Yapıdaki Dillerde Paronimiyenin Leksik Semantik Kategorisi (Rus ve Başkurt Dilleri Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2003, Tezin Savunulduğu yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2003; Danışman: Prof. Dr. Garipov, T. M. , Jüri: Prof. Dr. Zaynullin, M. V., Prof. Dr. Kildibekova, T. A., Rusça, 220 s. **Ишкильдина**,

Зульфья Каримовна, Лексико-семантическая категория паронимии в разноструктурных языках: На материале русского и башкирского: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Уфа, 2003. 220 с.

• **İzbekova, Yevdokiya İgnatyevna**, Olonho Dilinde Sayılar: Yapımı ve Semantiği, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Saha (Yakutistan) Bilimler Akademisi, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Yakutsk, (Rusya), 2000, Danışman: Prof. Dr. Fleptsov, P. A., Jüri: Prof. Dr. Alekseyev, İ. Y., Doç. Dr. Gabışeva, L. L., Rusça, **Избекова, Евдокия Игнатьевна**. Числительные в олонхо: структура и семантика: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 2000.

• **Jabayeva, Saule Sagintayevna**. “Konukseverlik” Konseptinin Milli-Kültürel Özelliği (Kazak – Rus ve İngiliz Dilleri Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Çelyabinsk Devlet Üniversitesi, Çelyabinsk (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Tümen Devlet Üniversitesi, Tümen (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Nefedova, L. A., Jüri: Prof. Dr. Zelenina, T. İ., Kandidat Borkovets, N. İ., Rusça, 164 s. **Жабаева, Сауле Сагинтаевна**, Национально-культурная специфика реализации концепта "гостеприимство": На материале казахского, русского и английского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Челябинск, 2004. 164 с.

• **Jamyanova, Margarita Zoriktuyeva**, Moğol ve Türk Dillerinde Fiil Masterları (Semantik – Fonksiyonel Boyutlarıyla), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kalmık Devlet Üniversitesi, Elista (Rusya), 2008, Danışman: Akademik Prof. Dr. Rassadin V. İ., Jüri: Prof. Dr. Harçevnikova, R. P., Kandidat Gruntov, İ. A., Rusça, 205 s. **Жамьянова, Маргарита Зориктуевна**. Инфинитные формы глагола монгольского и турецкого языков: семантико-функциональный аспект: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22. Элиста, 2008. 205 с. ил.

• **Janpeyisova, Saulet Erbol kızı**, Kazak Dilinin Ruhani Medeniyet Leksikası (Kazak Akın ve Yazarlarının Eserleri Örneklerinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: El-Farabi Adına Kazak Devlet Milli Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1996; Danışman: Prof. Dr. Emirov, R. S., Jüri: Dr. Nurmagambetov, E., Doç. Dr. Şoybekov, R., Kazak Türkçesi. **Жанпеисова, Саулет Эрболовна**. Лексика духовной культуры казахского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1996.

• **Jartıbayev, Asılбек Eсенкулович**, Karaganda Bölgesi Toponimlerinin Muhtevası ve Yapımı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi, Baytursinov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1991, Danışman: Dr. Canuzakov, T. J., Jüri: Dr. Nurmagambetov, A., Kandidat Kerimbayev, Ye. A., Rusça, **Жартыбаев, Асылбек Есенкулович**. Состав и структура топонимов Карагандинской области: .дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1991.

• **Jekova, Nina Timofeyevna**, Gagavuz – Rus İki Dilliliğinin Yaşamı ve Gelişimi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: SSCB Pedagoji Bilimler Akademisi, İlmi Araştırmalar Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 1991, Danışman: Prof. Dr. Baskakov, A. E., Jüri: Prof. Dr. İsayev, M. İ., Kandidat Karaşeva, N. İ., Rusça, **Жекова, Нина Тимофеевна**. Функционирование и развитие гагузско-русского двуязычия: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1990.

• **Jeksembayeva, Galiya Erkinovna**, Kazak Dilindeki Alıntıların Söz Yapımı Fonksiyonu, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji

Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1992; Danışman: Dr. Kaliyev G. K. , Jüri: Dr. Omarbekov, S., Kandidat Beysenbayeva Z., Rusça, **Жексембаева, Галия Еркиновна**. Словообразовательные функции заимствованных слов в казахском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

- **Jirkova, Rimma Romanovna**, Kolima Yakutlarının Konuşma Dili: Strukturu, Semantiği, İntonasyonu (Dil Laboratuarı İncelemesi), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Bölümü, Yakutistan Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk (Rusya) 1992, Danışman: Prof. Dr. Dyaçkovskiy, N. D., Kandidat Alekseyev, İ. Ye., Jüri: Dr. Cunisbekov, A. D., Kandidat Kornilova, O. S., Rusça, **Жиркова, Римма Романовна**, Разговорная речь колымских якутов: Структура, семантика, интонация: (Экспериментально – лингвистическое исследование): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1992.

- **Jurtubayev, Hisa Çipayeviç**, Karaçay Balkar Antraponimlerinin Leksik Varlığı ve Semantik Tipleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Berbekov Adına Kabardin – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçık (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Ulakov, M. Z., Jüri: Prof. Dr. Kokov, C. N., Doç. Dr. Harçayeva, T. H., Rusça, 173 s. **Джуртубаев, Хиса Чипаевич**, Лексический состав и семантические типы карачаево-балкарских антропонимов: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Нальчик, 2004. 173 с.

- **Kaljanova, Altınay Kencemuratovna**, Emotiv ve Koloristik Leksikanın Uyumunun Psikolengüistik Özellikleri (Rus ve Kazak Dilleri Metin Örneklerinde) Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Sorokin, Yu. A., Jüri: Prof. Dr. Mygkova, Ye. Yu., Kandidat Perfiļyeva, S. Yu., Rusça, 231 s. **Калжанова, Алтынай Кенжемуратовна**. Психолингвистические аспекты соотносённости эмотивной и колористической лексики: На материале русского и казахского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19 Москва, 2004. 231 с. ил.

- **Kamaletdinova, Gakila Aryafetdinovna**, Hadis Tercümesi Prensipleri ve Lengüistik Özellikleri (R. Fahretdin;'in Cevamiü'l-Kelim Şerhi Üzerinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2000; Danışman: Prof. Dr. Zaynullin, G. G. , Jüri: Dr. Kurbatov, H. R, Doç. Dr. Mannarova, A. H., Rusça **Камалетдинова, Гакиля Аряфетдиновна**. Принципы перевода хадисов и их лингвистические особенности: На материале "Джавамигуль-Калим шархе" Р. Фахретдина: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 2000.

- **Kamaletdinova, Zulfiya Salihyanovna**, Rusya Fedarasyonu Tomsk Bölgesi Türk Tatar Coğrafya Terminolojisi ve Toponomisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1997, Danışman: Prof. Dr. Tumaşeva, D. G., Jüri: Prof. Dr. Yusupov, R. A., Kandidat Bayazitova, F. S., Rusça, 182 s. **Камалетдинова, Зулфия Салихьяновна**, Тюрко – татарская географическая терминология и топонимия Томской области РФ: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1997. 182 с.

- **Kara-Ool, Lyubov Saçakovna**, Tuva Dilindeki Akrabalık Terimleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tuva Devlet Üniversitesi, (Rusya) 2004 Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Kormuşin, İ. V., Jüri: Dr. Burukin, A. A., Kandidat Normanskaya, Yu.

V., Rusça, 199 s. **Кара-Оол, Любовь Салчаковна**, Термины родства и свойства в тувинском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Кызыл, 2003. 199 с.

• **Karçayeva, Halimat Jekeryayevna**, Karaçay – Balkar Dilinde Basit Cümlelerin Yapımı ve Semantiği, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Berbekov Adına Kabardey – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçık, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Ahmatov, İ. H. – Prof. Dr. Ketenciyeve, M. B., Jüri: Prof. Dr. Ulakov, M. Z., Prof. Dr. Kandidat Bulgarova, M. A., Rusça, 178 s. **Карчаева, Халимат Жекерьяевна**, Структура и семантика простых предложений с обязательными обстоятельственными распространителями в карачаево-балкарском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Нальчик, 2004. 178 с.

• **Kardaşev, Eldar Nadıroviç**, Çağdaş Kumuk Dilinde Mekan - Hal Eki Sistemi (Türkiye Türkçesi ile Mukayeseli, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale, (Rusya), 2009, Danışman: Doç. Dr. Gacıyev, E.N., Jüri: Prof. Dr. Abdurahmanova, P. C., Doç. Dr. Batırmurzaeva, U. M., Rusça, 168 s. **Кардашев, Эльдар Надырович**. Система пространственных падежей современного кумыкского языка: сравнительно с турецким языком: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Махачкала, 2009. 168 с.

• **Karımşakova, Ayşta Talgarovna**, Kırgız Dilindeki Edatların Simantik – Gramatik Fonksiyonları (Mukayeseli), Filoloji Kandidatlık tezi, Bilimler Akademisi, Almatı (Kazakistan) 1992, Yapıldığı yer: Pedagoji Üniversitesi, Bişkek (Kırgızistan) Danışman: Dr. Sartbayev, K. K. - Dr. Esenov, K. M.; Jüri: Prof. Dr. Konırov, T., Doç. Dr. Nuruyev, T.; Rusça, **Карымшакова, Айша Талгаровна**. Семантико-грамматические функции частиц в кыргызском языке (в сравнительном плане): дис. кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Karibayeva, Aziza Utegenovna**, Karakalpak Dilinde Spor Terimlerinin Oluşumu ve Gelişimi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Özbekistan Bilimler Akademisi N. Davkarayev adına Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Taşkent, (Özbekistan) 1991, Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1991; Danışman: Prof. Dr. Dospanov, U. D. - kandidat Aytbayev U. A., Jüri: Prof. Dr. Sarıbayev, Ş. Ş., Kandidat Semyatova G., Rusça, **Карибаева, Азиза Утегеновна**. Становление и развитие спортивных терминов в каракалпакском языке: дис. кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1991.

• **Karımova, Rimma Hatıpovna**, Akraba Olmayan Dillerin Paremiolojisinde “iş/tembellik” Konsepti (Alman – İngiliz – Rus – Başkurt ve Tatar Dilleri Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Gataullin, R. G., Jüri: Prof. Dr. Nuhov, S. J., Prof. Dr. Zaymullin, M. V., Rusça, 199 s., **Каримова, Римма Хатиповна**, Концепт "труд/лень" в паремиологии неродственных языков: На примере немецкого, английского, русского, башкирского и татарского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Уфа, 2004. 199 с.

• **Kasabekova, Kalamkas Kasabekovna**, Tek Heceli Fiil Köklerinin Semantik Strukturu, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adındaki Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı, (Kazakistan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Oralbayeva, N. O., Jüri: Dr. Kajıbekov, E. Z., Dr. Şayahmetova, M. Ş., Rusça, **Касабекова, Каламкас Касабековна**,

Семантическая структура непереходных односложных корневых глаголов: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Kasımova, Balhiya**, Çağdaş Kazak Dilinde Birleşik Fiiller, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adına Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Oralbayev, N. O., Jüri: Dr. Kalıbayeva, A. K., Kandidat Baltabayeva, J. K., Rusça, **Касымова, Балхия**. Сложные глаголы в современном казахском языке: дис. кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Kaskarakova, Zinayda Yefremovna**, Hakas Dilinde Cinaslar, Filoloji Kandidatlık tezi, Tezin Yapıldığı Yer: Hakas Devlet Üniversitesi, Abakan (Rusya), 2005, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilimler Enstitüsü, Moskova (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Karpov, V. G. – Dıbo, A.L., Jüri.; Prof. Dr. Musayev, K. M., Kandidat Kırılov, S. A., Rusça, 171 s. **Каскаракова, Зинаида Ефремовна**. Омонимы в хакасском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Abakan, 2005.171 c.

• **Kayırov, Sulayman Turduyeviç**, “Er – Töştük” Destanının Edebi Tasfirleri (Kırgız ve Diğer Türk Dilli Versiyonlar Materyallerinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: SSCB Bilimler Akademisi, Gorki Adına Dünya Edebiyatları Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1984, Danışman: Dr. Koroglu, H. G., Jüri: ?, Rusça, 169 s. **Кайыпов, Сулайман Турдуевич**. Художественно-изобразительные средства эпоса "Эр Төштүк" (на материале киргизской и других тюркоязычных версий): диссертация ... кандидата филологических наук: 10.01.09 Москва, 1984. 169 c. Ил

• **Kaytukova, Yelena Grigoryevna**, Türkçe İktisad Terminolojisinin Oluşum Usulleri ve Gelişim Yolları (1960 – 1990 Yılları), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Moskova Devlet Lıngüistik Üniversitesi, Moskova, (Rusya), 2007, Danışman: Prof. Dr. Melikov, T. D., Jüri: Prof. Dr. Şeka, Yu. V., Doç. Dr. Ştanov, A. V., Rusça, 267 s. **Кайтукова, Елена Григорьевна**. Способы образования и пути развития турецкой экономической терминологии: 60-90 гг. XX в.: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22 Москва, 2007. 267 c.

• **Keçil-ool, Saida Vladimirovna**, Tuva Dilinin Ağızlar Sisteminde Sut-Hol Ağzı Konsonantizminin Tipolojik Spesifiği, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Novosibirsk Devlet Üniversitesi, Novosibirsk (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Filoloji Enstitüsü, Novosibirsk, (Rusya), 2004, Danışman: Dr. Selyutina, İ. Ya., Jüri: Dr. Biçeldey, K. A., Doç. Dr. Kışımova, G. V., Rusça, 336 s. **Кечил-Оол, Саида Владимировна**. Типологическая специфика консонантизма сүт-хольского говора в системе говоров и диалектов тувинского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Новосибирск, 2004. 336 c.

• **Kızlasov, Artyom Samuiloviç**, Hakas Dilinde Tek Heceli Kökler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih İlmi Araştırma Enstitüsü, Abakan, (Rusya) 1998, Tezin Savunulduğu Yer: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi, Baytursinov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1998, Danışman: Prof. Dr. Kaydar, A. T., Jüri: Dr. Mankeyeva, J. A., Kandidat Dıyhanova, Ç. K., Rusça, **Кызласов, Артём Самуилович**. Односложные корни и основы в хакасском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1998.

• **Kıştikova Lyubov Hizirovna**, , Türk Dillerindeki Zarfların Söz Yapımındaki Potansiyeli, Filoloji Kandidatlık tezi, Kabardin – Balkar H. M. Barbekova Adına Devlet Üniversitesi, Nalçık (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Guzeyev, J. M., Jüri: Prof. Dr. Gelyayeva, A. İ., Kandidat Нараяева S. M., Rusça, 184 s. **Киштикова, Любовь Хизировна**. Словообразовательный потенциал наречия в тюркских языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Нальчик, 2004. 184 с. ил.

• **Koblanova, Ayman**, Kazak Söz Etiketi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1993; Danışman: Prof. Dr. Sızdıkova, R. G, Jüri: Prof. Dr. Sarıbayev, I. I., Doç. Dr. Şalabayev, B., Kazak Türkçesi, **Кобланова, Айман**. Казахский речевой этикет: дис. кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1993.

• **Kolesnikova, Anna Valeryevna**, Altay Dilinde Ekler Yoluyla Fiil Türetme (Eski Türk Diliyle Mukayeseli), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Filoloji Enstitüsü, Novosibirsk, (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Çeremisina, M. İ., Jüri: Prof. Dr. Tıbıkova, A. T, Kandidat Almadakova, N. D., Rusça, 243 s. **Колесникова, Анна Валерьевна**. Аффиксальное глаголообразование в алтайском языке: В сопоставлении с древнетюркским языком: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Новосибирск, 2004. 243 с. ил.

• **Konratbayev, Tınısbeg Auelbekoviç**, A. Konratbayev'in Çalışmalarında Türkoloji Sorunları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler Akademisi, Avazov Adına Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1993, Danışman: Dr. Narınbetov, A. K., Jüri: Prof. Dr. Süyüpsalıyev, H. J., Kandidat, Jarmuhamedov, M., Rusça, **Конратбаев, Тынысбек Ауелбекович**. Проблемы тюркологии в исследованиях А. Конратбаева: дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.03 Алматы, 1993

• **Korkmazova, Lyalya Manafovna**, Rus Dilinin Türkçeden Kesin Olmayan Kelime Köklerini Alması, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Şotskaya, L. İ., Jüri: Prof. Dr. Zagirov, V. M., Prof. Dr. Batçayev, A. H., Rusça, 162 s. **Коркмазова, Ляля Манавовна**. Освоение в русском языке тюркизмов с неясными основами: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01 Махачкала, 2004. 162 с.

• **Kostoçakov, Gennadiy Vasilyeviç**, Şor Antroponimisinin Tarihi Lengüistik İncelemesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1995; Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Jüri: Prof. Dr. Yusupov, F. Yu., Doç. Dr. Mazitova, F. V., Rusça, **Косточаков, Геннадий Васильевич**. Историко-лингвистическое исследование шорской антропонимии: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1995.

• **Kovalev, Petr Aleksandroviç**, Rus Edebiyatının Türk Dilli Şiir Kalıplarını Kendileştirmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1991, Tezin Savunulduğu yer: Özbekistan Bilimler Akademisi, Edebiyat Enstitüsü, Taşkent (Özbekistan) 1991, Danışman: Prof. Dr. Jovtis, A. L., Jüri: Prof. Dr. Sarımsakov, B. İ., Doç. Dr. Cuanışpekov, N. O, Rusça, **Ковалев, Петр Александрович**, Освоение стихотворных форм тюркоязычной поэзии в русской литературе: дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.02; 10.01.01 Ташкент, 1991.

• **Kuliyeva, Huraman Veyselkızı**, Rus Dilinden Azerbaycan Türkçesine Kalkalama Usulleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Nesimi Adına Azerbaycan Bilimler Akademisi, Baku(Azerbaycan) 1990; Danışman: Prof. Dr. Orucev, A. A. – Dr. Yusifov, M. İ., Jüri: Dr. Magerramova, R. C., Kandidat Hudiyev, N. M., Rusça **Кулиева, Хураман Вейсал кызы**. Способы калькирования с русского языка на азербайджанский: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку 1990.

• **Kurbanova, Fidan Afatkızı**, Yakın Akriba Türk Dillerinde Antroponimlerin Lingüistik Özellikleri (Oğuz Grubu), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Devlet Diller Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 1998, Tezin Savunulduğu Yer: Rasulzade Adına Baku Devlet Üniversitesi, Baku, (Azerbaycan), 1998, Danışman: Prof. Dr. Abdullayev, K. M., Jüri: Prof. Dr. Mollazade, S. M., Dr. Maşadiyev, G. M., Rusça, **Курбанова, Фидан Афат кызы**. Лингвистические особенности антропонимов в близких родственных тюркских языках (Огузская подгруппа языков): автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1998.

• **Kurboniyozov, Gulmurza Alambergenoviç**, Çağdaş Özbek ve Karakalpak Dillerindeki Halet (Durum Bildirici) Sıfatlarda Çok Manalılık (Özbek Türkçesindeki “kattik” ve Karakalpak Türkçesindeki “katti” Sıfatları Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Nukus Devlet Pedagoji Üniversitesi, Nukus, (Özbekistan) 1996; Tezin Savunulduğu Yer: Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi, Elyazmalar Enstitüsü, Taşkent (Özbekistan) 1996, Danışman: Prof. Dr. Rahmatullayev, Ş. U., Jüri: Dr. Dadaboyev, H., İlim Namzedi, Kalenderov, M., Özbek Türkçesi. **Курбониязов, Гулмурза Аламбергенович**, Многозначность прилагательных состояния в современных узбекском и каракалпакском литературных языках: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Ташкент, 1996.

• **Kusimova, Gülbanu**, Kazak Destanlarında Deyimler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adına Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1991, Danışman: Dr. Kaliyev, G. K, Jüri: Dr. Abilhasimov, B, Kandidat Şoybekov, R., Rusça. **Кусимова Гулбану**. Фразеологизмы в Казахском эпосе: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1991.

• **Kuzmina, Halisa Hatipovna**, XIII. Asır Eseri Kul Gali'nin “Kıssa-i Yusuf”unun Leksik Semantik ve Stilistik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 1998, Danışman: Prof. Dr. Nakov, V. K., Jüri: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Prof. Dr. Hakimzyanov, F.S., Rusça, **Кузьмина, Халиса Хатиповна**. Лексико-семантические и стилистические особенности поэмы XIII в. "Кысса-и Йусуф" Кул Гали: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1998.

• **Lasunova Naylya Azamatovna**, Güney-Doğu Başkurtistan'ın Oronimisi (Linguistik analiz), Filoloji Kandidatlık tezi, Tezin Yapıldığı Yer: Sterlitamak Devlet Pedagoji Akademisi, Sterlitamak (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu Yer: Başkurt Devlet Üniversitesi Ufa (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. İşbayev, K. G., Jüri.; Prof. Dr. İşberdin, E. F., Doç. Dr. Dilmuhametov, M. İ., Rusça, 174 s. **Ласынова, Найля Азаматовна**. Оронимия Юго-Восточного Башкортостана: Лингвистический анализ: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2004. 174 с.

• **Latbova, Rida Marsovna**, XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başına Ait Yazılı Kaynaklar ve Onların Başkurt Edebi Dilinin Oluşmasına Etkisi (Rus ve Latin Alfabesindeki

Kaynaklara Göre), Filoloji Kandidatlık tezi, Hazırlanan yer: Rusya Bilimler akademisi Ufa Bilim Merkezi Ufa (Rusya) 2005, Savunulan Yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Uraksin, Z. G., Jüri.; Prof. Dr. Galyautdinov, İ. G., Doç. Dr. İskujina, F. S, Rusça, 240 s. **Латыпова, Рида Марсовна**. Письменные источники конца XIX - начала XX веков и их влияние на формирование башкирского литературного языка: На основе русской и латинской график: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2005. 240 с.

- **Latipova, Alfinur İsmayilovna**, Çağdaş Tatar Dilinin Alış – Veriş Alanında Kullanımı, Filoloji Kandidat Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya) 2003, Danışman: Prof. Dr. Nakov, V. H., Jüri: Prof. Dr. Nizamov, İ. M., Kandidat Maksimov N. V., Rusça, **Латыпова, Альфинур Исмагиловна**. Функционирование современного татарского языка в потребительской сфере: подъязык информации для потребителя: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2003. 327 с. Ил

- **Latipova, Rasima Arsenovna**, İngiliz ve Başkurt Paremiolojisi Işığında Söylem Normları, Filoloji Kandidat Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ufa (Rusya), 2003, Tezin Savunulduğu Yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2003, Danışman: Prof. Dr. Nuhov, S. J. – Prof. Dr. Sençin , Yu. V. Jüri: Prof. Dr. Uraksin, Z. G., Prof. Dr. Fatihova, L. A., Rusça, **Латыпова, Расима Арсеновна**. Нормы речевого поведения в зеркале английской и башкирской паремиологии: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.04, 10.02.20 Уфа, 2003. 224 с.

- **Lebedev, Eduard Yevgenyeviç**, Çuvaş ve Türk Dillerindeki Bileşik Analitik Fiil Formlarının Anlamları, Filoloji Kandidat Tezi, Tezi yaptıran: Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Gubanov, A. R., Jüri: Prof. Dr. Sergeev, L. P., Kandidat Degtyarev, G. A., Rusça, 207 s. **Лебедев, Эдуард Евгеньевич**. Акционсартовые значения сложновербальных аналитических форм в чувашском и турецком языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Чебоксары, 2004: 207 с.

- **Lizunova, Rayhan Daniyalovna**, Hareket Bildiren Fiillerle Yapılmış Analitik Söz Gruplarının Semantiği (Tatar ve Diğer Türk Lehçeleri Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1991, Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1991; Danışman: Prof. Dr. Tumaşeva, D.G , Jüri: Prof. Dr. Yusupov, F.Yu., Kandidat Tuymebayeva, H.K., Rusça, **Лизунова, Райхан Данияловна**, Семантика аналитических конструкций в глаголами движения (на материале татарского и других тюркских языков): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1991.

- **Lotrya, Ludmila Valentinovna**, Halkların Hayat Bakış Açılarının Dillerine Yansımada “iyilik – zulüm” Konseptinin Aykırılığı, Filoloji Kandidat Tezi, Tezi yaptıran: Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Kornilov, G. Y., Jüri: Prof. Dr. Aminova, A. A., Doç. Dr. Biryukova, L. P., Rusça, 237 s. **Лотря, Людмила Валентиновна**. Концептуальная оппозиция "добро-зло" в этноязыковой картине мира: На материале русского и чувашского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Чебоксары, 2004. 237 с.

• **Lutfullina, Gülnara Firdavisovna**, Fransız ve Tatar Dillerindeki Eylemlerdeki Çok Kezliliğin Bildirilme Usullerinin Mukayeseli analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Enerji Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2004, Tezin Savunulduğu yer: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2004; Danışman: Prof. Dr. Zakamulina, M. N., Jüri: Prof. Dr. Zakiyev, M. Z., Doç. Dr. Makarova, G. A., Rusça, 229 s. **Лутфуллина, Гюльнара Фирдависовна**. Сопоставительный анализ средств выражения способов действия кратности во французском и татарском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004.: 229 с.

• **Madraimov, Hindol Abdumacidoviç**, Ebu Hamid Gazali'nin "Kimya-yı Saadet" Eseri ve Onun Türki Dillere Tercümeleleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Taşkent Devlet Şarkiyat Enstitüsü, Taşkent (Özbekistan) 2000, Danışman: Doç. Dr. Habibullayev, A. Jüri: Dr. Usmanov, O., Doç. Dr. Halilov, L., Rusça, **Мадраимов, Хиндол Абдумаджидович**. "Кимийа-йи са Адат" Абу Хамида Газали и его переводы на тюрки: дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.06 Ташкент, 2000.

• **Madyarova, Asiye Mubarakşovna**, Tobol Bölgesi Sibir Tatarlarının Rusça Konuşmalarının Fonetik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tümen Devlet Üniversitesi, Tümen (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Frolov, N. K., Jüri: Prof. Dr. Vaşeyev, R. A., Doç. Dr. Gilfanov, R. T., Rusça, 338 s. **Мадьярова, Асия Мубаракшовна**, Фонетические особенности русской речи сибирских татар Тобольского района в русском диалектном окружении: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01 Тюмень, 2004. 338 с.

• **Mahiyeva, Lyudmila Hamangireyevna**, Karaçay-Balkar Dili Lingüistik Terminolojisinin Oluşumu ve Gelişimi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kabardey-Balkar Hükümeti Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Rusya Bilimler Akademisi Kabardey-Balkar İlimi Merkezi, Nalçık (Rusya) 2003, Tezin Savunulduğu yer: Kabardey-Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçık (Rusya) 2003; Danışman: Prof. Dr. Ahmatov İ. A.- Prof. Dr. Ulakov M. Z., Jüri: Prof. Dr. Ketenciyeve M. B., Doç. Dr. Harçayeva T. H., Rusça, 166 s. **Махиева, Людмила Хамангериевна**, Формирование и развитие лингвистической терминологии карачаево-балкарского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Нальчик, 2003. 166 с.

• **Majitayeva, Şara**, XX. Yüzyılın 20'li – 30'lu Yıllarında Kazak Edebi Dilinin Sosyal, Lingüistik, Karakteristiği (Sürelî Yayın Materyalleri Üzerine), Filoloji Kandidatlık tezi, Bilimler Akademisi, Almatı (Kazakistan) 1992, Danışman: Dr. Adilhasimov, B. A., Jüri: Dr. Janpeisov, E. N.; Doç. Dr. Şalabayev, B.,; Rusça, **Мажитаева, Шара**. Социально лингвистическая характеристика казахского литературного языка 20-30-х годов XX века (по материалам периодической печати): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Malbakov, Mirzabergen**, Kazak Leksikografisinin Tarihi (XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı - 1917, Filoloji kandidatlık tezi, Tezi yaptıran: Bilimler Akademisi, Almatı, (Kazakistan) 1992, Danışman: Tomanov, M. T. – Abilhasimov, B. A., Jüri: Dr. Sızdıkova, R. G.; Doç. Dr. Şoybekob, R. N., ; Rusça **Малбаков, Мырзаберген**. История казахской лексикографии (2 половина XVIII в. - 1917 г.): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Manafov, Namaz Rızvan Oglı**, Azerbaycan Dilinin Lehçe ve Ağızlarında Edatlar, Filoloji kandidatlık tezi, Tezi yaptıran: Bilimler Akademisi, Baku (Azerbaycan) 1995,

Danışman: Prof. Dr. Kaydarov, E. T., Jüri: Dr. Janpeyisov, E. N.; Doç. Dr. Şoybekov, R., Kazak Türkçesi. **Манафов, Намаз Ризван оглы.** Служебные части речи в диалектах и говорах азербайджанского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1995.

• **Mansurova, Oksana Yuryevna,** İngiliz Rus ve Türk Dilleri Örneğinde Çok Dilli Elektronik Çeviri Sisteminde Mekan Anlamını Verme Neticeleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Devlet Sosyalbilimler Üniversitesi, Moskova, (Rusya), 2006, Danışman: Dr. Leontyeva, N. N., Jüri: Prof. Dr. Şeka, Yu. V., Doç. Dr. Muravenko, Y. V., Rusça, 160 s. **Мансурова, Оксана Юрьевна.** Представление и передача пространственных отношений в многоязычной системе машинного перевода: на материале английского, русского и турецкого языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22, 10.02.21 Москва, 2006. 160 с. ил.

• **Maralbayeva, Saule Musayevna,** Kazak Dilinde Hareketin Süreci Semantiği ve Onun Bildirim Usulleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan) 1991, Tezin Savunulduğu Yer: Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1991, Danışman: Prof. Dr. Oralbayeva, N. O., Jüri: Prof. Dr. Orazov, M. , Kandidat Baltabayeva, J. Rusça **Маралбаева, Сауле Мусаевна.** Семантика процессности действия и способы ее выражения в казахском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1991.

• **Marazikov, Turusbek Sedakmatoviç,** Kırgız Dilinde Metinleri Bir Yapıya Getirme Usulleri, Filoloji Kandidatlık tezi, Tezi yaptıran: Kırgızistan Bilimler Akademisi, Bişkek (Kırgızistan) 1996, Danışman: Doç. Dr. Musayev, S. J, Jüri: Dr. Toyçubekova, B. T., Kandidat İbragimov S. İ.,; Kırgız Türkçesi, **Маразыков, Турусбек Сейдакматович.** Текстобразующие средства кыргызского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Бишкек, 1996

• **Mardanova, Dina Marsovna,** İngiliz ve Türk Dillerindeki Zoonimler Bulunan Deyimlerin Mukayeseli Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 1997; Danışman: Doç. Dr. Sadıkova, A. G., ?, Rusça, 283 s. **Марданова, Дина Марсовна,** Сопоставительный анализ фразеологических зоонимов в английском и турецком языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 1997. 283 с.

• **Medvedeva, Marina Alekseyevna,** Hakas Edebi Dilinin Oluşma Problemleri ve Onun Normları, Filoloji Kandidatlık tezi, Tezi yaptıran: N. F. Katanov Adına Hakas Devlet Üniversitesi, Abakan (Rusya) 2005, Savunulan Yer: Bilimler akademisi, Dil Bilimleri Enstitüsü, Moskova (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Karpov, V.G., Prof. Dr. Nastov, D. M., Jüri.; Prof. Dr. Grunina, E.A, Kandidat Donitze, G. İ., Rusça, 188 s. **Медведева, Марина Алексеевна.** Проблемы формирования хакасского литературного языка и его нормы: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Абакан, 2004. 188 с. ил.

• **Miftahutdinova, Liliya Tagirovna,** İngiliz ve Türk Dillerinde Sıfatlarla Yapılan Deyimlerin Mukayeseli Analizi, Filoloji Kandidatlık tezi, Hazırlanan Yer: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2003, Savunulduğu yer: İ. N. Ulyanov Adındaki Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı (Rusya) 2003, Danışman: Prof. Dr. Gatiatullina, Z. Z., Jüri.; Doç. Dr. Habibullina, E. H., Doç. Dr. Lankina, N. A., Rusça, 432 s

Мифтахутдинова, Лилия Тагировна. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом-прилагательным в английском и турецком языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2003. 432 с. ил.

• **Minnullin, Farit Gilmulloviç,** Tatar Dilinde Fiiller ve Onların Sözlüklerde Sistemleştirilmesi, Filoloji Kandidatlık tezi, Hazırlanan Yer: Tataristan Bilimler Akademisi, G. İbragimov Adındaki Dil Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan (Rusya) 2003, Savunulan yer: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2003, Danışman: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Juri.; Prof. Dr. Yusupov, F. Yu., Kandidat Kadirova, E. H., Rusça, 213 s. **Миннуллин, Фарит Гилмуллович.** Глаголы татарского языка и их лексикографирование: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2003. 213 с.

• **Mirsayetova, Laysan Anvarovna,** Tatar Dilinin (Rus Diliyle Karşılaştırmalı) Deyimlerle İfade Ettiği Dünya Görüşünde İnsan, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004.; Tezin Savunulduğu Yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Hayrullina, R. H., Jüri: Prof. Dr. Şayhulov, A. G., Doç. Dr. Timirhanov, V. R., Rusça, 165 s. **Мирсаєтова, Лайсан Анваровна,** Образ человека во фразеологической картине мира в татарском и русском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Уфа, 2004. 165 с.

• **Mokayeva, İrina Ramazovna,** Dille İfade Edilen Dünya Görüşünde Ahlak Konsepti (Rus ve Karaçay – Balkar Örneklerinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Berbekov Adına Kabardin – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçik (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Bijeve, Z. H., Jüri: Prof. Dr. Ketenciyeve, M. B., Kandidat Kumikova, D. M., Rusça, 155 s. **Мокаєва, Ирина Рамазановна,** Этические концепты в языковой картине мира: На материале русского и карачаево-балкарского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19 Нальчик, 2004. 155 с.

• **Mugtasiyeva, Gülnaz Rinatovna,** Tatar Atasözlerinin Leksikası (Arkaik Kelimeler, Ağızlarda Kullanılan Kelimeler ve Rus - Avrupa Dillerinden Alıntılar), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Safiyullina, F. S., Jüri: Prof. Dr. Yusupov, R. A., Doç. Dr. Muhiyarova, R. H., Rusça, 187 s. **Мугтасимова, Гульназ Ринатовна,** Лексика татарских народных пословиц: Устаревшая лексика, диалектизмы и русско-европейские заимствования: диссертация кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 187 с.

• **Muhamadaliyev, Hislathon Matlaboviç,** “Gıyasü'l-Lügat” ve Ondaki Türki Tabaka, Filoloji Kandidatlık tezi, Tezi Yaptıran: Taşkent Pedagoji Üniversitesi, Taşkent (Özbekistan) 1998, Tezin Savunulduğu Yer: Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi, Elyazmalar Enstitüsü, Taşkent (Özbekistan) 1998, Danışman: Prof. Dr. Rasulov, R., Juri.; Akademik. Dr. Rustamov, A., Kandidat Hamidov, Z., Özbek Türkçesi, **Махамдалиев, Хислатхон Матлабович.** «Гиес-ул-лугот» и его тюркский пласт: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Ташкент, 1998.

• **Muhametov, İldar Rinatoviç,** Tatar – Türk Edebi Bağları Işığında Muhammed Çelebi'nin “Muhammediye” Kitabı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2006, Danışman: Prof. Dr. Minnegulov, H. Yu., Jüri: Prof. Dr. Hisamov, N. Ş., Doç. Dr. Şafigullina, R.F., Tatar Türkçesi, 168 s. **Мухаметов, Ильдар**

Ринатович. Книга Мухаммеда Челеби "Мухаммадия" в контексте татарско-турецких литературных взаимосвязей: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.01.02 Казань, 2006. 168 с.

• **Muratova, Gulnar Amuarbekovna**, Kazak Edebi Söylemlerinde Okkazonal Kelimeler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1991, Tezin Savunulduğu Yer: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Bilimi enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1991, Danışman: Prof. Dr. Sızdıkova, R. G., Jüri: Prof. Dr. Sarıbayev, Ş. Ş. Kandidat Aygabılov, A., Rusça, **Муратова, Гульнар Ануарбековна**, Окказиональные слова в казахской художественной речи: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06. Алма-Ата, 1991.

• **Musayev, Davud Nabiyeviç**, Kumuk ve Rus Dillerindeki Sıfatların Tipolojik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale, (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. Kadıracıyev, K. S., Doç. Dr. Suleymanova, A. M., Rusça, 133 s. **Мусаев, Давуд Набиевич**, Типологические особенности имен прилагательных в кумыкском и русском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Махачкала, 2005, 133 с.

• **Napolnova, Yelena Markovna**, XIII. – XIV. Asır Türk Edebi Dili Tarihi (Başlangıççı), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova (Rusya) 1995, Jüri: Prof. Dr. Gurunina, E. A., Doç. Dr. Orlov, S. A., Rusça, **Напольнова, Елена Марковна**, История турецкого литературного языка XIII-XIV вв.: Начальный период: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1995.

• **Nasilov, Dimitriy Mihayloviç**, Türk Aspektolojisinin Sorunları: Aksiyonallik, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Bilimler Akademisi, Dil Bilimleri Enstitüsü Leningrad Şubesi, Leningrad (Rusya) 1989, Tezin Savunulduğu Yer: Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova (Rusya) 1989, Jüri: Prof. Dr. Gurunina, E. A., Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Prof. Dr. Tihonov, A. N., Rusça, 207 s. **Насилов, Дмитрий Михайлович**. Проблемы тюркской аспектологии: акциональность: научный доклад дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1989, 207 с.

• **Nazarova, Gulnisa Şavketovna**, Çağdaş Uygur Dilinde Şifalı Bitkilerin Adları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi, Uyguroloji Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Sadvakasov, G. S. – Akademik Dr. Kaydarov, A. T. , Jüri: Prof. Dr. Sarıbayev, Ş. Ş., Kandidat Camaldinov, O., Rusça, **Назарова, Гульниса Шавкетовна.**, Названия лекарственных растений в современном уйгурском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1992.

• **Nazbiyev, Jaksikeldi**, Kazak Dilinde Hecede Ünlü Uyumu (Fonetik Laboratuar Çalışması), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler akademisi Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1992, Danışman: Dr. Cunisbekov, A., Jüri: Dr. Nurmaganbetov, A., Doç. Dr. Abuov, Ye., Rusça **Назбиев, Хаксыкелды**. Сингармонизм слога в казахском языке (экспериментально-фонетическое исследование): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Nemirovskaya, Anna Valentinovna**, Türk Dilli Kültürel Metinlerde Metafor: Çevirilere Bütünsel Geçiş, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Sibirya Federal

Üniversitesi, Krasnoyarsk (Rusya) 2007, Tezin Savunulduğu Yer: İrgutsk Devlet Dilcilik Üniversitesi, İrgutsk (Rusya) 2007, Danışman: Doç. Dr. Razumovskya, V. A., Jüri: Prof. Dr. Pimenov, E. A., Doç. Dr. Telitsin, N. N., Rusça

• **Nikiforova, Janna Babasanovna**, Buryat ve Türk Dillerindeki Söz Yapımı Sisteminin Mukayeseli Tipolojik İncelemesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Buryat Devlet Üniversitesi, Ulan - Ude, (Rusya), 20068; Tezin Savunulduğu Yer: Kalmık Devlet Üniversitesi, Elista, (Rusya), 2008, Danışman: Prof. Dr. Trofimova, S. M., Jüri: Prof. Dr. Suseyeva, D.A., Kandidat Bukulova, M. G., Rusça, 160 s. **Никифорова, Жанна Бабасановна**, Сопоставительно-типологическое исследование словообразовательных систем бурятского и турецкого языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22. Улан-Удэ, 2008. 160 с.

• **Niyazgaliyeva, Agilaş Alilovna**, Kazak Ağızlarında Rus Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi, A. Baytursunov Adındaki Dil Bilim Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1993, Danışman: Prof. Dr. Sarıbayev, Ş. Ş., Jüri: Dr. Omarbekov, S, Kandidat Aytazin, K., Rusça. **Ниязгалиева, Агилаш Адилевна**. Русская лексика в казахских говорах: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1993.

• **Niyazova, Gülsina Mavlyutovna** Sibir Tatar Oykonimlerinin Tipleri ve Yapımı (Tümen Bölgesi Materyallerine Dayalı Olarak) , Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tümen Devlet Üniversitesi, Tümen (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Tobolsk Pedagoji Enstitüsü, Tobolsk (Rusya) 2004.; Danışman: Prof. Dr. Alişina, H. Ç., Jüri: Prof. Dr. Şaykulov, A. G., Prof. Dr. Bayazitova, F. S., Rusça, 212 s. **Ниязова, Гульсина Мавлютовна**. Типы и структура ойконимов сибирских татар: На материале Тюменской области: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Тюмень, 2004. 212 с.

• **Niyetbayeva, Kazina Abenovna**, Kazak Soy Adlarının Tarihi Lengüistik Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1993, Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Jüri: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Kandidat Mazitova, F. L., Rusça, **Нияетбаева, Казина Абеновна**, Историко-лингвистический анализ казахских фамилий: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1993.

• **Novruzova, Svetlana İbrahimkızı**, Rusça Öneklili Beynelmillel Terimlerin Azerbaycan Türkçesine Aktarma Usulleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 1990, Danışman: Prof. Dr. Gasımov, M. Ş., Jüri: Prof. Dr. Tagiyev M. T., Kandidat Kerimov, L. G., Rusça, **Новрузова, Светлана Ибрагим кызы**. Способы передачи префиксальных русско-интернациональных терминов на азербайджанский язык: дис. кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1990.

• **Nurmahanov, Arıstanbek, V. V.** Radloff Eserlerindeki Türkçe Atasözleri ve Deyimlerin Leksik – Gramatik Yapısı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi, Almatı, (Kazakistan) 1994, Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Bilim Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan) 1994, Danışman: Doç. Dr. Ahmetov, E. K., Jüri: Prof. Dr. Sayrambayev, T., Kandidat Mukayateva, A., Kazak Türkçesi., **Нурмаханов, Арыстанбек**. О лексико-грамматической структуре тюркских пословиц и поговорок в трудах В.В. Радлова.: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1994.

• **Obraztsov, Aleksey Vasilyeviç**, Ahmedî'nin "İskender-name"sinin Türkçe Versiyonu, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Leningrad Devlet Üniversitesi, Leningrad (Rusya) 1991; Danışman: Prof. Dr. İvanov S.N , Jüri: Prof. Dr. Maştakova Ye. İ., kandidat Fomkin M. C. Rusça, **Образцов, Алексей Васильевич**. Турецкая версия "Романа об Александре": ("Искендер-наме" Ахмеди): дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.06 Ленинград, 1991.

• **Oganova, Yelena Aleksandrovna**, Çağdaş Türk Dramatojisinde Halk Draması Gelenekleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Lomonosova Adına Moskova Devlet Üniversitesi, Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2003, Danışman: Doç. Dr. Borolina, İ. V., Jüri: ? , Rusça, 186 s. **Оганова, Елена Александровна**. Традиции народной драмы в современной турецкой драматургии: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.01.03 Москва, 2003. 186 с.

• **Omonov, Kudratulla Şaripoviç**, XIV. – XV. Asırlarda Uygur Harfli İmtiyaz Hukukunu Veren Devlet Hüccetlerinin Dil ve Üslup İncelemesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Özbekistan Fenler Akademisi, Suleymanov Adına El Yazmalar Enstitüsü, Taşkent, (Özbekistan), 1997, Danışman: Dr. Sodikov, K., Jüri: Prof. Dr. Rustamov, A., Doç. Dr. Hamidov, Z., Özbek Türkçesi, **Омонов, Кудратулла Шарипович**. Филолого стилистическое исследование уйгурописьменных государственных жалованных грамот XIV - XV веков: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Ташкент, 1997.

• **Ondar, Biçen Kırgısoyna**, Tuva Hidronimisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya) 1993, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1993; Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G. F. – Dr. Kormuşin, İ. V., Jüri: Dr. Kuznetsov, P. İ., Kandidat, İshakova, H. F., Rusça, **Ондар, Биçен Кыргысоyna**, Гидронимия Тувы: дис... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1993.

• **Ondar, Nelli Mihaylovna**, Tuva Dilindeki Çifte Kelimeler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tuva Devlet Üniversitesi, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Kormuşin, İ. V., Jüri: Prof. Dr. Nasilov, D. M., Kandidat, İshakova, H. F., Rusça, 177 s. **Ондар, Нелли Михайловна**, Парные слова в тувинском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Кызыл, 2004.161 с. Прил. (177с.)

• **Ödemiş, Zeynel**, Güney Sibirya'da Türkçe ve Türk Dillerinde Türkçe – Moğolca Unsurlar, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Buryat Devlet Üniversitesi, (Rusya) 2005; Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Rassadin, V. İ., Jüri: Dr. Mudrak, O. A., Kandidat, Gruntov, İ. A., Rusça, 166 s. **Одemiş Зейнел**, Тюрко – монгольские элементы в турецком и тюркских языках Южной Сибири: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Улан-Удэ, 2004. 166 с.

• **Pavlov, Vladimir Vasilyeviç**, Türk ve Çuvaş Atasözlerinin Yapısı ve Semantiğinin Mukayeseli Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Çernov, N. F., Jüri: Prof. Dr. Sergejev, V. İ., Kandidat Dimitriyev, V. İ., Rusça, 164 s. **Павлов, Владимир Васильевич**, Сравнительно-сопоставительный анализ структуры и семантики

турецких и чувашских пословиц: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20. Чебоксары, 2004. 164 с.

- **Pavlova, İrina Petrovna**, Yakut Dili Evfimizmlerin Leksik Sistemi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ammasov, M. K. Adına Yakut Devlet Üniversitesi, Yakutsk, (Rusya) 1996, Tezin Savunulduğu Yer; Saha Yakut Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Danışman: Doç. Dr. Gabışeva, L. L., Jüri: Dr. İvanov, S. A., Kandidat Vasilyev, Yu. İ., Rusça, **Павлова, Ирина Петровна**. Лексическая система эвфемизмов якутского языка: семантика и структура: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1996.

- **Pinigina, Hargulana Vasilyevna**, Yakut ve Rus Dil Anlamı Üzerine Mukayeseli Analiz (Aile Konulu), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Tarasov, Ye. F., Jüri: Prof. Dr. Pyurbeyev, G. Ts., Doç. Dr. Markovina, İ. Yu., Rusça, 391 s. **Пинигина, Саргылана Васильевна**, Сопоставительный анализ якутского и русского языкового сознания: Тематическое поле "семья": диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19 Москва, 2004. 224 с. ил. Прил. (с.225-391).

- **Popova, Natalya İnnokentyevna**, Yakut Türkçesindeki Sıfat Fiilerin Fonksiyonel Semantik analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi Yakutistan Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk (Rusya) 1992, Danışman: Prof. Dr. İvanov, S. N., Jüri: Prof. Dr. Tıbkova, A.T., kandidat Neustoyev N. N., Rusça, **Попова, Наталья Иннокентьевна**, Функционально-семантический анализ причастий якутского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1992.

- **Porhomovskiy, Mihail Viktoroviç**, Türk Atasözlerinin Dili (Gramatik ve Leksik Bakış Açısı), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Lomonosova Adına Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2009, Tezin Savunulduğu Yer: Lomonosova Adına Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova (Rusya) 2009, Danışman: Şeka, Yu. V., Jüri: Dr. Blagova, G. F, Doç. Dr. Telistin, N. N., Rusça

- **Prmanova, Naaziya Akimbekovna**, Kazakistan'ın Kızılorda Bölgesi'nin Türk Oykonomisinin Tarihi Lengüistik Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1997, Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Jüri: Prof. Dr. Garipova, F. G., Kandidat Filkova A. Yu., Rusça, **Прманова, Назия Акимбековна**, Историко-лингвистический анализ тюркской ойкономии Кызылординской области Казахстана: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1997.

- **Racabaliyeva, Rahmina Gatemsultanovna**, Türk ve Kumuk Dillerinin Rusça İle Mukayeseli Fonetik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moğaçkale, (Rusya), 2003, Danışman: Prof. Dr.Kadirov, R. S., Jüri: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Doç. Dr.Batırmurzayeva, U. M., Rusça, 158 s. **Раджабалиева, Рахмина Гатемсултановна**. Фонетические особенности турецкого и кумыкского языков в сопоставлении с русским: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Махачкала, 2003. 158 с.

- **Ragimov, Arif Ragimogh**, Mahmud Kaşgari'nin Divanu Lügati'türk Eseri ve Azerbaycan Dilinin Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku, (Azerbaycan) 1985; Danışman: Dr. Magerramova, R. C. Jüri: ?, Rusça, 192 s. **Рагимов, Ариф Рагим оглы**. "Дивану Лугат-

ит-тюрк" Махмуда Кашгари и лексика азербайджанского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1985. 192 с.

• **Ragimova, Gülnara Sahib Kızı**, Çağdaş Azerbaycan Dilinde Fiil Çatılarının Sintaksik Semantiği, Filoloji kandidatlık tezi, Tezi Yaptıran: Bilimler Akademisi, Baku(Azerbaycan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Mamedov, M. B., Jüri: Prof. Dr. Alekperov, A. G.; Dr. Aliyev, V. G., Rusça. **Рагимова, Гюльнара Сахиб кызы**. Синтаксическая семантика залоговых отношений в современном азербайджанском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Risbergenova, Kızdarhan Kurmaşevna**, Güney Kazakistan Eyaleti Toponimlerinin Tarihi Lingüistik analizi (Kuzey Bölgeleri Örnekleriyle), Filoloji kandidatlık tezi, Bilimler Akademisi, Almatı (Kazakistan) 1993, Danışman: Prof. Dr. Canuzakov, T. C., Jüri: Prof. Dr. Sarıbayev, Ş. Ş.; Doç. Dr. Şoybekov, R. N, Rusça. **Рисбергенава, Кыздархан Курмашевна**. Историко-лингвистический анализ топонимов южно-казахстанской области (на материале западных районов): дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1993.

• **Sadıkova, Rezeda Kamilovna**, Rusya Federasyonu Ulyanov Eyaleti Türk Tatar Toponimlerinin, Tarihi Lengüistik Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2003, Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G.F., Jüri: ?, Rusça, 210 s. **Садыкова, Резеда Камилловна**, Историко-лингвистический анализ тюрко-татарской топонимии Ульяновской области Российской Федерации: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2003. 210 с.

• **Safaraliyeva, Camila Abbaskızı**, Rus Dilinden Ve Rusça Üzerinden Azerbaycan Türkçesine Terim Alma Prensipleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan), 1991, Danışman: Prof. Dr. Gasimov, M. M., Jüri: Prof. Dr. Mamedov, M. B., Doç. Dr. Hudiyev, N. M., Rusça, **Сафаралиева, Джамиля Аббас кызы**, Принципы заимствования терминов из русского языка и через его посредство: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1991.

• **Safarov, Pirnazar**, Tarihi Gramer Belgelerine Dayalı Çağdaş Özbek Dilindeki Zoonimik Leksikanın Yapımı, Filoloji kandidatlık tezi, Bilimler Akademisi, Moskova (Rusya) 1992, Danışman: Dr. Kormuşin, İ. V., Jüri: Dr. Nasilov, D. M.; Kandidat Şeka, Yu. V., Rusça. **Сафаров, Пирназар**. Формирование зоонимической лексика современного узбекского языка по данным исторической грамматики: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1992.

• **Safina, Zarema Miniaminovna**, Renk Adları Geçen Deyimlerin Kognitiv – Leksikografik Tasfiri (İngiliz – Rus ve Başkurt Türkçesi Materyallerinde) Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004 Danışman: Prof. Dr. Fatihova, L. A., Jüri: Prof. Dr. Nuhov, S. J., Doç. Dr. Sirayeva, S. N., Rusça, 213 s. **Сафина, Зарема Миниаминовна**. Когнитивно-лексикографическое описание фразеологических единиц со структурно-семантическим компонентом цвета: На материале английского, русского и башкирского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Уфа, 2004. 213 с.

• **Sagidoldagiyn, Gulgayşa**, Kazak- Moğol Toponomik Paralelleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler Akademisi, A. Baytursunov Adına Dil Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1993, Danışman: Dr. Kajıbekov, Ye. Z , Jüri: Dr.

Abdrahmanov, A., Kandidat Konkabayev, K., Rusça Сагидолдагийн Гулгайша. Казахско-монгольские топонимические параллели: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1993.

• **Sagitova, Alfiya Galejevna**, Günlük Kullanım Eşya Adlarında Türkçe Kelimeler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: V. İ. Ulyanov - Lenin Adına Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1992, Danışman: Prof. Dr. Yunaleyeva, R. A., Jüri: Prof. Dr. Zdonnova, Z. P., Dr. Burganova, L. S., Rusça, 233 s. **Сагитова, Альфия Галеевна**, Тюркизмы в названиях предметов домашнего обихода: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01 Казань, 1992, 223 с.

• **Sagitova, Alsu Mahmutovna**, Tatar Dilinde Ahşap (Ağaç) Mimarisi Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, İbrahimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Jüri: Prof. Dr. Yusupov, R. A., Doç. Dr. Galiullina, G. R., Rusça, 245 s. **Сагитова, Алсу Махмутовна**. Лексика деревянной архитектуры в татарском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 245 с. ил.

• **Salahova, Ruzilya Raşitovna**, Tatar Dilinde Omonim Ekler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, İbrahimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Jüri: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Doç. Dr. Nigmatullov, M. M., Rusça, 283 s. **Салахова, Рузиля Рашитовна**, Омонимичные суффиксы татарского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 283 с.

• **Salyahova, Zugura İdrisovna**, Çağdaş Başkurt Dilinde Nezaket Bildirme Yolları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa, (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Zaynullin, M. V., Jüri: Prof. Dr. İşberdin, E. F., Doç. Dr. Kagarmanov, G. G., Rusça, 213 s. **Саляхова, Зугура Идрисовна**. Средства выражения вежливости в современном башкирском языке: диссертация. кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2004. 213 с.

• **Samalova, Bayaru, Borisovna**, Altay Dilinde Entelektüel Çalışmalarını Bildirici Fiiller (Mukayeseli Planda), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Novosibirsk Devlet Üniversitesi, Novosibirsk, (Rusya), 2004, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Filoloji Enstitüsü, Novosibirsk, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Çeremisina, M. İ., Jüri: Prof. Dr. Lukyanova, N. A., Kandidat D'ayım, N. A., Rusça, 180 s. **Саналова, Байару Борисовна**, Глаголы интеллектуальной деятельности в алтайском языке: В сопоставительном аспекте: диссертация... кандидата филологических наук: 10.02.20 Новосибирск, 2004. 180 с.

• **Samarkina, Nadejda Olegovna**, İngiliz ve Türk Dillerinde "Müzik" Semantik Anlamlı Deyimlerin Yapısında Metafor, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tatar Devlet Sosyal Bilimler Pedagoji Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2006, Danışman: Prof. Dr. Sadikova, A. G., Jüri: Prof. Dr. Fattahova, N. N., Kandidat Safiyullina, G.R., Rusça, 212 s. **Самаркина, Надежда Олеговна**. Метафора в формировании фразеологических единиц с компонентом, относящимся к фразеосемантическому полю "Музыка", в английском и турецком языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2006. 212 с. ил.

• **Samirhanova, Gelnur Raşitovna**, Tatar Edebi Dilinde Çekim Hallerinin Gösterilmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Cumhuriyeti Bilimler

Akademisi, İbragimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Ganiyev, F. A., Jüri: Prof. Dr. Hakimzyanov, F. S., Doç. Dr. Rahimova, A. R., Rusça, 219 s. **Самирханова, Гельнур Рашитовна**, Выражение падежных отношений в татарском литературном языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 219 с.

• **Sanher, Diana Ferdinandovna**, İngiliz ve Türk Dillerinde Modallik Anlatan Fiillerle Yapılmış Deyimler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 2003, Danışman: Doç. Dr. Muhametdinova, R. G., Jüri: Prof. Dr. Yunalayeva, R. A., Doç. Dr. Hisamova, V. N., Rusça, 192 s. **Санльер, Диана Фердинандовна**. Глагольные фразеологические единицы с компонентом модальности в английском и турецком языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2003. 192 с.

• **Sarıhanov, Mameddurdı**, Türkmen Dilinde Balıkçılık Leksikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Türkmenistan SSR Bilimler Akademisi, Aşkabad (SSCB) 1991, Tezin Savunulduğu Yer: Türkmenistan SSR Bilimler Akademisi, Aşkabad (SSCB) 1991, Danışman: Prof. Dr. Çarıyarov, B., Jüri: Dr. Penjiyev, M. P., Kandidat Atayev, K., Rusça

• **Seren Polina Sergejevna**, Tuva Dilinin Tere-Hol Ağzının Ariel Metodla İncelenmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1992, Danışman: Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Dr. Kuznetsov, P. İ., Kandidat İshakova H. F., Rusça, **Серен, Полина Сергеевна**. Тере-Хольский диалект тувинского языка в ареальном освещении: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1992.

• **Smagulova Guldarhan Nurgaziyevna**, Kazak Dilindeki Deyimlerin Varyantlaşması, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: El-Farabi Adındaki Kazakistan Devleti Milli Üniversitesi, Almatı, (Kazakistan) 1993 Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi, A. Baytursunov Adındaki Dil Bilim Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1993;, Danışman: Akademik Prof. Dr. Kaydarov, A. T. , Jüri: Dr. Siddikova, R. D., Doç. Dr. Orazbayeva, F. Ş., Rusça, **Смагулова, Гулдархан Нургазиевна**. Вариантность фразеологизмов в казахском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1993.

• **Sozayev, Azamat Borisoviç**. Rus Ve Karaçay – Balkar Dilleri Fonetik Sisteminin Mukayeseli İncelenmesi Sorunları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kabardey-Balkar Üniversitesi Nalçık (Rusya) 2003, Tezin Savunulduğu yer: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 2003; Danışman: Prof. Dr. Guzeyev: J. M., Jüri: Prof. Dr. Abdullayeva A. Z., Prof. Dr. Gadjahmedov N. E., Rusça, 185 s. **Созаев, Азамат Борисович**, Проблемы сопоставительного исследования фонетических систем русского и карачаево-балкарских языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Нальчик, 2003. 185 с.

• **Sultanmuradov, Agaragim Magomedoviç**, Kumuk Dilinde Aspektual Mana Bildirmenin Usulleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale, (Rusya), 1997, Danışman: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. Canibekov, H. S., Doç. Dr. Hangişiyev, D. M., Rusça, **Султанмуратов, Агарагим Магомедович**. Способы выражения аспектуальных значений в кумыкском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06, Махачкала, 1997

• **Sultanov, Kazimurza Gadjiyeviç**, Kumık ve İngiliz Dillerindeki Fiillerin Analitik Zaman-Tasvir Formları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Gadjiyahmedov, N. E., Jüri: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Kandidat Suleymanova, A. M., Rusça, 148 s. **Султанов, Казимурза Гаджиевич**. Аналитические видовременные формы глагола в кумыкском и английском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Махачкала, 2004. 148 с.

• **Sultanov, Vugar Servazoglu**, Azerbaycan Dilindeki Fiillerin Valentlik Kategorisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan), 1992, Danışman: Prof. Dr. Ahundov, A. A., Jüri: Prof. Dr. Mirzaoyev, G. İ., Kuliyev, G. K., Rusça, **Султанов, Вугар Серваз оглу**, Валентностные категории глагола в азербайджанском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Suvandii, Nadejda Dariyevna** Tuva Antroponomisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tuva Devlet Üniversitesi, (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler akademisi, Dil BilimEnstitüsü, Moskova (Rusya) 2005; Danışman: Prof. Dr. Tatarintsev, B. İ., Jüri: Prof. Dr. Blagova, G. F., Kandidat Orlova, K. V., Rusça, 191 s. **Сувандии, Надежда Дарьевна**, Тувинская антропонимия: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Москва, 2004. 191 с. Ил

• **Suyargulov, Nurmuhamet Alibayeviç**, Kur'an'ın Başkurt Diline Çevirisinin Dil ve Üslup Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa, (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Zaynullin, M. V., Prof. Dr. İşberdin, E. F., Jüri: Prof. Dr. Galyautdinov, İ. G., Doç. Dr. Bulgakov, R. M., Rusça, 243 s. **Суяргулов, Нурмухамет Алибаевич**, Особенности языка и стиля башкирского перевода Корана: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2004. 243 с.

• **Şabanova, Figuma Avazkızı**, Oğuz – Selçuk Abidelerinin Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 1988, Danışman: Prof. Dr. Zeynalov, F. R. , Prof. Dr. Racabov, A. A., Jüri: Prof. Dr. Kagramanov, C. V., kandidat Adilov V.Z. Rusça, **Шабанова, Фигума Аваз кызы**, Лексика огузско-сельджукских памятников: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1988.

• **Şaldanova, Alla Aleksandrovna**, Altay Dilinin Altay – Kiji Ağzında Vokalizm (Mukayeseli), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Gorno – Altaysk Devlet Üniversitesi, Gorno – Altaysk, (Rusya) 2003, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Filoloji Enstitüsü, Novosibirsk, (Rusya) 2003, Danışman: Dr. Selyutina, İ. Ya., Jüri: Prof. Dr. Şentsova, İ. V., Kandidat, Urtegeşev, N. S., Rusça, 218 s. **Шалданова, Алла Александровна**. Вокализм диалекта алтай-кижи алтайского языка: В сопоставительном аспекте: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20, Новосибирск, 2003. 218 с. ил.

• **Şarapidenova Alma Temirbulatovna**, Kazak ve Rus Dillerindeki Aspektuallik Sisteminde Başlama, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adındaki Almatı Devlet Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1993, (Savunma Kazakça ve Rusça ayrı ayrı yapılmıştır.) Danışman: Prof. Dr. Saykiyev, H. M., Jüri: Prof. Dr. Ablakov, A.A., Doç. Dr. Tezekbayev, M. T., Rusça, **Шарапиденова, Алма Темирбулатовна**. Начинательность

в системе категории аспектуальности казахского и русского языков: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06;10.02.01 Алматы, 1993.

• **Şaripova, Rezeda Yoldızovna**, İngiliz ve Tatar Dillerinin Fraziolejisinde Cins Kategorisi (Eriş ve Dişil İsimli Deyimler Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Sadikova, L. G., Jüri: Prof. Dr. Arslanov, L. Ş., Doç. Dr. Polkina, G. M., Rusça, 263 s. **Шарипова, Резеда Йолдызовна**, Категория рода во фразеологии английского и татарского языков: На материале фразеологических единиц с компонентом-существительным мужского и женского рода: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004. 263 с. ил.

• **Şayahmetov, Viner Abdulmanoviç**, Başkurt Dilinde İzafe Konstruksionları (Struktur – Semantik Analiz), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Zaynullin, M. V., Jüri: Prof. Dr. Tikeyev, D. S., Kandidat Bulgakov, R. M., Rusça, 179 s. **Шаяхметов, Винер Абдулманович**, Изаяетные конструкции в башкирском языке: Структурно-семантический анализ: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Уфа, 2005.179 с. ил.

• **Şeriyev, Abdiganı Jeenaliyeviç**, Kırgız Destanı “Manas”ın Dilinde Titulatura, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 1992, Danışman: Prof. Dr. Musayev, K. M., Jüri: Prof. Dr. Kuznetsov, P. İ., Doç. Dr. Orlov., S. A., Rusça, **Шериев, Абдыганы Жээналиевич**. Титулатура в языке Киргизского эпоса “Манас”: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1991.

• **Şigabutdinova, Leysan Nailevna**, İngiliz Rus ve Tatar Dillerindeki Denizcilik Deyimlerinin Mukayeseli Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Sav yer Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi Danışman: Prof. Dr. Arsenyeva, Ye. F. , Jüri: Prof. Dr. Garipova, F. G., Doç. Dr. Tarasova, F. H., Rusça, 222 s. **Шигабутдинова, Лейсан Наилевна**, Сопоставительный анализ фразеологизмов – маринизмов в английском, русском и татарском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004. 222 с.

• **Şilhanova, Aida Nabiyevna**, Kumuk ve Azerbaycan Dillerinde Bağlaçlar ve Bağlaç Görevi Gören Kelimeler (Ruşçayla Mukayeseli), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. Kadırov, R. S., Doç. Dr. Batırmurazayeva, U. M., Rusça, 150 s. **Шилханова, Аида Набиевна**, Союзы и союзные слова в кумыкском и азербайджанском языках: В сопоставлении с русским: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Махачкала, 2005. 150 с.

• **Şlyuşinskiy, Aleksandr Vladimiroviç**, XIII – XVI Asır Kuzey Sibiryа Türk Dilli Halklarında Silah ve Askerlik, Tarih Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünün Omsk Şubesi Tezin Savunulduğu Yer: Altay Devlet Üniversitesi Barnaul (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Matyutşenko, V. İ. – Doç. Dr. Tataurov, S. F., Jüri: Prof. Dr. Hudyakov, Yu. S., Dr. Gorbunov, V. V., Rusça, 333 s. **Шлюшинский, Александр Владимирович**. Вооружение и военное дело тюркоязычного населения Западной Сибири XIII-XVIII вв.: диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.06 Омск, 2007. 333 с. ил.

• **Tadinova, Roza Abdumanapova**, Kafkas Dillerinde Türkçe Fiillerin Semantik ve Strüktür Özdeşleşmesi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 1998, Danışman: Prof. Dr. Musayev, K. M., Jüri: Prof. Dr. Nasilov, D. M., Kandidat, İshakova, H. F., Rusça, **Тадинава, Роза Абдуманаповна**. Семантическое и структурное освоение тюркских глаголов в кавказских языках: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1998.

• **Tagirova, Fyaridya İnsanovna**, Çağdaş Tatar Dilinde Birleşik Kelimeler: Leksikografya ve Orkografya Sorunları, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, İbragimov Adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, (Rusya), 2004, Jüri, Prof. Dr. Hisamova, F. M., Prof. Dr. Arslanov, L. Ş., Rusça, 151 s. **Тагирова, Фяридя Инсановна**. Сложные слова в современном татарском языке: проблемы лексикографирования и орфографирования: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 151 с. ил.

• **Tahmezova, Emiliya Başırovna**, Azerbaycan Dili Terekeme Ağzının Fonetik ve Morfolojik Özellikleri, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Kadirov, R. S., Jüri: Prof. Dr. Kadiracıyev, K. S., Doç. Dr. Sultanmuradov, A. M., Rusça, 172 s. **Тажмезова, Эмилия Башировна**, Фонетические и морфологические особенности терекемейского говора азербайджанского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Махачкала, 2004, 172 с.

• **Tamayeva, Bigatke**, Kazak Dilindeki Saygı ve İtaat İfadeli Kelimelerinin Leksik Semantik Grubu, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adına Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Oralbayeva, N. O., Jüri: Prof. Dr. Janpeisov, E. N., Kandidat Hasanov, B., Rusça, **Тамаяева, Бигатке**, Лексико-семантическая группа слов казахского языка с семантикой уважительности-вежливости: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Tarasov, Aleksandr Mihayloviç**, Rus ve Tatar Dillerinde Sıfatların Halk Sınaklarında Kullanımı ve Semantiği, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya), 2004, Danışman: Prof. Dr. Fattahova, N. N., Jüri: Prof. Dr. Aminova, A. A., Doç. Dr. Zakirov, R. R., Rusça, 164 s. **Тарасов, Александр Михайлович**, Семантика и функционирование прилагательных в народных приметах русского и татарского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004, 164 с.

• **Tarhanova, Flora Gabdrahmanova**, Resmi Evrak ve Yazışmalarda Rus – Tatar Terminolojisinin Denkliği, Filoloji Kandidatlık tezi, Hazırlanan yer: V. İ. Ulyanov - Lenin Adına Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Bayramova, L. K., Jüri.; Prof. Dr. Sadikova, A. G., Prof. Dr. Gubanov, A. R., Rusça, 190 s. **Тарханова, Флера Габдрахмановна**. Русско-татарские терминологические эквиваленты в деловых бумагах и официальных документах: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004. 190 с.

• **Timirov, Ravil Rustamoviç**, İngal Vadisinin Türk Toponimisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Tümen Devlet Üniversitesi, Tümen (Rusya) 2009, Savunulduğu yer Tobolsk Devlet Pedagoji Enstitüsü (Tobolsk) Danışman: Prof. Dr. Alişina, H. Ç., Jüri: Prof. Dr. Şayhulov, A. G., Prof. Dr. Habibov, L. G., Rusça **Тимиров, Равиль Рустамович**.

Тюркская топонимия Ингальской долины: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Тюмень, 2009.

• **Timkanova, Guzaliya Faritovna**, XX. Yüzyıl Tümen Şehri Tatarlarının İsimlerinin Tarihi Lengüistik Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: V. İ. Ulyanov – Lenin Adındaki Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Jüri: Prof. Dr. Alişina, H. Ç., Doç. Dr. Mazitova, F. L., Rusça, **Тимканова, Гузалия Фаритовна**, Историко-лингвистический анализ личных имен татар г. Тюмени XX века: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2005. 252 с. ил.

• **Tokhojayeve, Orınbike**, Kazak Dilinde Fauna Leksikası, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi, A. Baytursunov Adındaki Dil Bilim Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1991, Danışman: Dr. Husaynov, K. Ş., Jüri: Prof. Dr. Sarıbayev, Ş. Ş., Kandidat Şoybekov, R. N., Rusça **Токхожаева, Орынбике**, Лексика фауны в казахском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1991.

• **Tuguşeva, Fatimat Ammayevna**, Farklı Sistemli Dillerde Renk Anlatımının Semantiği (Balkar- Rus ve Fransız Dilleri Örneğinde), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Berbekov Adına Kabardey – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçık, (Rusya), 2003, Danışman: Prof. Dr. Gabunia, Z. M., Jüri: Prof. Dr. Aminova, A. A., Doç. Dr. Gugetlova, F. N., Rusça, 125 s. **Тугушева, Фатимат Аммаевна**, Семантика цветообозначений в разносистемных языках: На материале балкарского, русского и французского языков: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19 Нальчик, 2003. 125 с.

• **Tumanskaya Dorianna Konstantinovna**, Dilin Konseptual Sistemini Genişletme Usulü Olarak, Leksik Alımlar (Yeni Yunanca'da Türkçe Kelimeler), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kuban Devlet Üniversitesi, Stavropol, (Rusya), 2006, Tezin Savunulduğu yer: Rostov Devlet Pedagoji Üniversitesi, Rostov-na-Donu, (Rusya), 2006, Danışman: Prof. Dr. Yıloyeva, F. A., Jüri: Prof. Dr. Ryabov, V. N., Doç. Dr. Kudryaşov, İ. A., Rusça, 313 s. **Туманская, Дорианна Константиновна**. Лексические заимствования как способ расширения концептуальной системы языка: турцизмы в новогреческом: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19 Краснодар, 2006. 313 с. ил.

• **Tunç, Yasin**, Moğol ve Türk Dillerinde İsim (Semantik – Fonksiyonel Boyut), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Buryat Devlet Üniversitesi, Ulan-Ude, (Rusya), 2009, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler akademisi, Sibirya Şubesi Moğol Buddha ve Tibet Araştırmaları Enstitüsü, Ulan- Ude, (Rusya), 2009, Danışman: Prof. Dr. Rassadin, V. İ., Jüri: Prof. Dr. Şagdarov, L. D., Doç. Dr. Tevilitsin, N. N., Rusça, 151 s. **Тунч Ясин**. Имя существительное как часть речи монгольского и турецкого языков: семантико-функциональный аспект: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22. Улан-Удэ, 2009. 155 с.

• **Turdibayev, Tohir Hasanoviç**, Özbek Dilinde Yardımcı Sözlerin Konversiyonu, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Hujand Devlet Üniversitesi, Hujand (Tacikistan) 1996, Tezin Savunulduğu yer: Özbekistan Cumhuriyeti, Fenler Akademisi, Dilşinaslık Enstitüsü, Taşkent, (Özbekistan), 1996, Danışman: Prof. Dr. Berdialiyev, A., Jüri: Prof. Dr. Mahmudov, N., Kandidat Şamsiddinov, H., Özbek Türkçesi, **Турдибоев, Тохир**

Хасанович. Узбек тилида ёрдамеи сузлар конверсиязи: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Ташкент, 1996.

- **Ujiniñ Yevgeniy Yevgenyevič,** Doğu Akdeniz Bölgesindeki Dillerde Türkçeden Alıntılar (Osmanlı İmparatorluğu Topraklarında Dil Kontakları), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Devlet Sosyalbilimler Üniversitesi, Moskova, (Rusya), 2008, Danışman: Mudrak, O. A., Jüri: Dobrodomov, İ. G., Kandidat Bukulova, M. G., Rusça, 289 s. **Ужинин, Евгений Евгеньевич.** Турецкие заимствования в языках восточно-средиземноморского ареала: языковые контакты на территории Османской империи: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22 Москва, 2008. 289 с.

- **Ünal, Kerami,** Rus Dilindeki Türkiye Türkçesi ve Türki Dil Asıllı Askeri – İdari Leksika, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Bırsk Devlet Pedagoji Enstitüsü, Bırsk (Rusya) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Ahmetyanov, R. G. – Prof. Dr. Yunaleyeva, R. A., Jüri: Prof. Dr. Uraksin, Z. G., Doç. Dr. Mansvetova, Ye. N., Rusça, 223 s. **Юнал Керами,** Военно-административная лексика турецко – тюркского происхождения в русском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01 Бирск, 2004. 223 с. ил.

- **Üstüner, İlyas,** Rus ve Türk Dillerindeki İnsan Karakteri İçin Kullanılan Zoomorf Metafor, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ural Devlet Pedagoji Üniversitesi, Yekaterinburg (Rusya) 2004; Danışman: Prof. Dr. Gridina, T. A. – Doç. Dr. Konovalova, N. İ., Jüri: Prof. Dr. Nefedova, L. A., Doç. Dr. Şarafuddinov, C. R., Rusça, 172 s. **Устуньер Ильяс,** Зооморфная метафора, характеризующая человека, в русском и турецком языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Екатеринбург, 2004. 172 с.

- **Vahriyevski, Yevgeniy Vladislavoviç,** XVII. Asır Ortalarında Kırım'da Dil Durumu, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2000, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Şika, Yu. V., Kandidat İshakova, H. F., Rusça, **Бахревский, Евгений Владиславович.** Языковая ситуация в Крыму в середине XVII века: дис. ... кандидата филологических наук: Москва, 2000.

- **Vasilyeva, Nadejda Nikolayevna,** Saha Dilindeki Leksik Sinonimler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler akademisi, Yakutistan Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk (Rusya) 1993, Danışman: Prof. Dr. Slepsov, P. A., Jüri: Prof. Dr. Çeremisina, M. İ., Doç. Dr. Fedorova, K. İ., Rusça, **Васильева, Надежда Николаевна,** Лексические синонимы в языке Саха: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1993.

- **Velibeyli, İrada Gezalkızı,** Çağdaş Azerbaycan Dilindeki Fiillerin Çok Manalılığı, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan), 1991, Danışman: Prof. Dr. Budagova, Z. İ. – Mamedov, M. B., Jüri: Dr. Aliyev, V. G., Kandidat Mamedov, İ. T., Rusça, **Велибейли, Ирада Гезалкызы.** Полисемия глагола в современном азербайджанском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Баку, 1991.

- **Yaimova, Nina Aleksandrovna,** Altay Dilindeki Tabu Leksikası ve Evfemizm, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova (Rusya) 1986, Danışman: Prof. Dr. Baskakov, N.A, Jüri: Prof. Dr. Grunina, E. A., Kandidat Donidze, G. İ., Rusça, **Яимова, Нина Александровна.** Табуированная

лексика и эвфемизмы в алтайском языке: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Москва, 1985.

• **Yakimova, Nadejda İvanovna**, Çuvaş Dilinde Somatik Deyimler (Tatar – Başkurt – Türkiye Türkçesi ile Mukayeseli İnceleme), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya), 2007, Danışman: Prof. Dr. – Çernov, M. F. – Kornilov, G. Ye., Jüri: Prof. Dr. Sergejev, L. P., Doç. Dr. Vasilyeva, Ye. F., Rusça, 269 s. **Якимова, Надежда Ивановна**. Соматические фразеологические единицы чувашского языка: опыт сравнительно-сопоставительного исследования с татарским, башкирским, турецким языками: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Чебоксары, 2007. 269 с.

• **Yerlenbayeva, Nadejda Viktorovna**, Altay Dilinin Günlük Hayatı Anlatan Leksikası, Filoloji, Kandidatlık tezi, Tezi yaptıran: Gorno-Altaysk Devlet Üniversitesi, Gorno-Altaysk, Tezin Savunulduğu yer: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2005, Danışman: Prof. Dr. Tıbıkova, A. T. - Prof. Dr. Zaynullin, M. V., Jüri.; Dr. Usmanova, M. G., Kandidat Nikolina Ye. V., Rusça, 166 s. **Ерленбаева, Надежда Викторовна**. Бытовая лексика алтайского языка: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Горно-Алтайск, 2005. 166 с. ил.

• **Yertayev, Kair Yertayevič**, V. V. Radloff Eserlerinde Kelime Sonu Edatların Lenguistik Statüsü, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran:Almatı Pedagoji Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1992, Tezin Savunulduğu Yer: El Farabi Adına Kazakistan Devlet Üniversitesi, Almatı, (Kazakistan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Nurmahanova, A. N., Jüri: Prof. Dr. İsenkaliyeva, V. A., Doç. Dr. Medetova, G. A., Rusça, **Ертаев, Каир Ертаевич**. Лингвистический статус послелогов в трудах В.В. Радлова: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Алма-Ата, 1992.

• **Yılmaz, Özlem**, Çağdaş Türk Dilinde Fiillerin Nominalleşme Kategorisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Sank-Peterburg Devlet Üniversitesi, (Sank-Peterburg (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Guzev, V. G., Jüri: Prof. Dr. Nasilov, D. M., Dr. Burukin, A. A., Rusça, 134 s. **Йылмаз, Озлем**, Категория номинализации действия в современном турецком языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.22 Санкт-Петербург, 2004. 134 с.

• **Zagirova, Zarema Raşitovna**, İngilizcedeki Antroponim İçeren Deyimlerin Leksik – Semantik ve Fonksiyonel Ölçütleri (Fransız – Rus ve Tatar Dilleri İle Mukayeseli), Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Üniversitesi, Ufa (Rusya) 2003; Danışman: Prof. Dr. Şafikov, S. G., Jüri: Prof. Dr. Nuhov, S. J., Prof. Dr. Garipov, R. K., Rusça, 215 s. **Загирова, Зарема Рашитовна**, Лексико-семантические и функциональные параметры антропонима в составе фразеологической единицы в английском языке: В сопоставлении с французским, русским и татарским: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.04, 10.02.20 Уфа, 2003. 215 с.

• **Zakirov, Abdurahob Abdumalikoviç**, Özbekistan SSC, Cizak Bölgesi Toponimisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: SSCB Bilimler Akademisi, D,İ Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 1992, Danışman: Prof. Dr. Musayev, K. M, Jüri: Prof. Dr. Kuznetsov, P. İ., Doç. Dr. S. A., Rusça, **Закирова, Гульфия Камилловна**. Историко-лингвистический анализ ойконимии Казанского ханства: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1998.

• **Zakirov, Rafis Rafaeleviç**, İngiliz – Rus ve Tatar Dillerinde Renk İfade Eden Deyimler, Filoloji Kandidatlık tezi, Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya), 2003, Danışman: Prof. Dr. Yusupov, R. A., Jüri: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Dr. Fidayeva, L. İ.; Rusça, 267 s. **Закиров, Рафис Рафаелевич**. Фразеологические единицы с компонентом цветообозначения в английском, русском и татарском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2003. 267 с.

• **Zakirova, Gulfiya Kamilovna**, Kazan Hanlığı Oykonimisinin Tarihi Lengüistik Analizi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya) 1998, Danışman: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Jüri: Prof. Dr. Garipova, F. G., Prof. Dr. Mazitova, F. V., Rusça, **Закирова, Гульфия Камиловна**. Историко-лингвистический анализ ойконимии Казанского ханства: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1998.

• **Zakirova, Gulnaz Kamilevna**, Altınorda Dönemi Tük – Tatar Yazılı Kaynaklarında Sinonimler, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: V. İ. Ulyanov - Lenin Adına Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2007, Danışman: Prof. Dr. Nuriyeva, F. Ş., Jüri: Prof. Dr. Başırova, İ. B., Kandidat Kadırova, E. H., Rusça, 223 s. **Закирова, Гульназ Камилевна**. Синонимы в языке тюрко-татарских письменных памятников периода Золотой Орды: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.02 Казань, 2007. 223 с.

• **Zaripova, Alfiya Nailevna**, Alman – Rus ve Tatar Dillerinde İktisat Terminolojisi, Filoloji Kandidatlık Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Yusupov, R.A., Jüri: Prof. Dr. Fattahova, N. N., Doç. Dr. Volkova, L. V., Rusça, 208 s. **Зарипова, Альфия Наилевна**, Экономическая терминология в немецком, русском и татарском языках: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 Казань, 2004, 208 с.

DOKTORA TEZLERİ

• **Ahmetyanov, Rifkat Gazizyanoviç**, Volga – Kama Dil Birliğinde Tatar Dili, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Tataristan Bilimler Akademisi, İbragimov Adına Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Kazan, (Rusya) 1993, Tezin Savunulduğu yer: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya) 1993, Jüri: Prof. Dr. Sattarov, G. F., Prof. Dr. Gruzov, L. P., Prof. Dr. Yusupov, R. A., Rusça, **Ахметьянов, Рифкат Газизьянович**. Татарский язык в волго-камском языковом союзе: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Казань, 1993.

• **Ahmetcanova, Zauruş Kanaşovna**, Kazak ve Rus Dillerinin Mukayeseli Fonksiyonel İnceleme Prensipleri, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan SSC Bilimler Akademisi, Dil Bilimleri Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1990, Jüri: Prof. Dr. Kalıbayeva, A. K., Dr. Lomov, A. M., Dr. Orazov, M., Rusça, **Ахметжанова, Зауреш Канашовна**. Принципы сопоставительного функционального исследования казахского и русского языков: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06, 10.02.01 Алма-Ата, 1989.

• **Alekseyev, İvan Yegoroviç**, Yakut Dilinde İfadelerin Struktur – Kominikatif ve İntonasyon Sisteminin Tipolojisi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Sibiryа Şubesi Yakuts Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Yakutsk, (Rusya)

1994, Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Bilim Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1994, Jüri: Prof. Dr. Talipov, T. T., Prof. Dr. D'yaçkovski, N. D., Dr. Kaliyev, B. K., Rusça, **Алексеев, Иван Егорович**. Типология структурно-коммуникативных и интонационных систем высказывания в якутском языке: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1994.

• **Aliyev, Vilayat Guseynoglu**, Azerbaycan Dilindeki Çekimsiz Fiil Formları, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: V. İ. Lenin Adına Devlet Pedagoji Enstitüsü, Baku, (Azerbaycan) 1990, Tezin Savunulduğu yer: Azerbaycan Bilimler akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 1990; Danışman: Prof. Dr. Şiraliyev, M. Ş., Jüri: Prof. Dr. Abdurrahmanov, G. A., Prof. Dr. Seidov, Yu. M., Rusça, **Алиев, Виляят Гусейн оглы**. Неспрягаемые формы глагола в азербайджанском языке: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Баку, 1989.

• **Ayımбетов, Makset Kallyevič**, Türk Dillerinin Akrabalılığını Kıvantitatif – Tipolojik Ölçüm Problemleri ve Metodları (Karakalpak – Kazak ve Özbek Dilleri Örneğinde), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Azimiyaz Adına Nukus Devlet Pedagoji Enstitüsü, Nukus, (Özbekistan), 1997, Tezin Savunulduğu yer: Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Suleymanov Adına El Yazmalar Enstitüsü, Taşkent, (Özbekistan) 1997, Jüri: Dr. Nacıyev, A., Prof. Dr. Mirtacıyev, M., Prof. Dr. Sadıkov, T., Rusça, **Айымбетов, Максет Каллыевич**. Проблемы и методы квантитативно-типологического измерения близости тюркских языков (На материалах каракалпакского, казахского и узбекского языков): дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Ташкент, 1997.

• **Bayjanov, Tuzelbay Baycanoviç**, Kazak Dili Savaş Leksikasının Tarihi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Enstitüsü, Almatı (Kazakistan), 1993, Jüri: Dr. Nurmagambetov, A., Dr. Kurişcanov, A., Dr. Kerimbayev, E., Rusça, **Байжанов, Тuzелбай Байжанович**. История военной лексики в казахском языке: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1993

• **Canıbekov, Hasan Seyitaliyevič**, Karaçay Balkar Dilinde Cümlelerin Aktüal Bölünmesi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kabardey – Balkar Devlet Üniversitesi, Nalçık (Rusya) 1992, Tezin Savunulduğu yer: Abay Adına Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi, Almatı, (Kazakistan) 1992; Jüri: Prof. Dr. Demesinova, N. H., Prof. Dr. Sergaliyev, M. S., Prof. Dr. Ablakov, A. A., Rusça, **Джанибеков, Хасан Сеиталиевич**. Актуальное членение предложений в карачаево-балкарском языке: дис. доктора филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992,

• **Caparov, Cafar Asadoghı**, Çağdaş Azerbaycan Dilinde Kelime Türlerinde Göçümlülük Prosesleri, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Baku (Azerbaycan) 1992, Tezin Savunulduğu yer: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Bilim Enstitüsü, Baku, (Azerbaycan) 1992, Jüri: Prof. Dr. Cavadov, A. M., Prof. Dr. Abdullayev, K. M., Prof. Dr. Cabbarov, H. M., Rusça, **Джафаров, Джафар Асад оглы**. Переходные процессы в частях речи в современном азербайджанском языке: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Curayev, Aziz Boltayevič**, Özbek Dilli Masivin Arial İncelemesinin Teorik Esasları, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: SSCB Bilimler Akademisi, Dil Bilimi

Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 1991., Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Grunina, E.A., Prof. Dr. Nigmatov, H. G., Prof. Dr. Nasilov, D. M., Rusça **Джураев, Азиз Болтаевич**. Теоретические основы ареального исследования узбекоязычного массива: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1991.

- **Cusupov, Mahanbet**, Seslerin Singarmonik ve Singarmonik Olmayan Sistemlerinin Karşılaştırılması (Kazak ve Rus Dilleri Örneğinde), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Özbekistan Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi, Taşkent, (Özbekistan) 1993, Tezin Savunulduğu Yer: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi, Baytursinov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1992, Jüri: Dr. Omarbekov, S., Dr. İsayev, M. K., Dr. Ahmetjanova, Z. K., Rusça, **Джусупов, Маханбет**. Сингармонический звуковой строй в сопоставлении с несингармоническим (на материале казахского и русского языков): дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

- **Çeçenov, Aliy Ahmatoviç**, Karaçay – Balkar Dilinin Tarihi Fonetigi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1997, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Şerbak, A. M., Prof. Dr. Nasilov, D. M., Prof. Dr. Yegorov, N. İ., Rusça, **Чеченов, Алий Ахматович**. Историческая фонетика карачаево-балкарского языка: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1997.

- **Egorov, Nikolay İvanoviç**, Çuvaş Dili Leksikasının Genetik veya Kronotopolojik Stratifikasyonu Sorunları ve Bulgar – Çuvaş Etnik Dil Devamlılığı Teorisi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Çuvaşistan Cumhuriyeti Dil Edebiyat Tarih ve İktisat Enstitüsü, Çeboksarı (Rusya) 1992, Tezin Savunulduğu yer: Abay Adındaki Almatı Kazak Pedagoji Üniversitesi, Almatı (Kazakistan) 1992, Jüri: Prof. Dr. Şerbak, A. M., Prof. Dr. Garipov, T. M., Dr. Kanıbekov, Ye. Z., Rusça, **Егоров, Николай Иванович**, Проблемы генетической и хронотопологической стратификации лексики чувашского языка и теория болгаро-чувашской этноязыковой преемственности дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

- **Gaciyeve, Eldar Nabiyeviç**, Kumuk Dilindeki Fiilin Önemli Özelliği – Aspektuallik (Türkiye Türkçesiyle Mukayeseli), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale, (Rusya), 2006, Danışman: Prof. Dr. Gaciahmedov, N. E., Jüri: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Prof. Dr. Guzeyev, J. M., Prof. Dr. Ulakov, M. Z., Rusça, 300 s. **Гаджиев, Эльдар Набиевич**, Аспектуальность - важнейший категориальный признак кумыкского глагола: сравнительно с турецким: диссертация доктора филологических наук: 10.02.02, Махачкала, 2006. 300 с.

- **Davletov, Abatbay**, Çağdaş Karakalpak Edebi Dilinin Sesler Sistemi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Berdah Adına Karakalpak Devlet Üniversitesi, Nukus, (Kırgızistan) 1994, Tezin Savunulduğu Yer: Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bilimler Akademisi, Baytursinov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1994, Jüri: Dr. Talipov, T. T., Prof. Dr. Hamidov, H. H., Dr. Kaliyev, B. K., Rusça **Даулетов, Абатбай**, Звуковой строй современного каракалпакского литературного языка: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1994.

- **Galauddinov, İşmuhamet Gilmuddinoviç**, Başkurt Edebi Dilinin Tarihi (XIX. – XX. Asrın Başı) Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1992, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Grunina, E.A., Prof. Dr. Garipov, T. M., Prof. Dr. Baskakov, A. N., Rusça,

Галаятдинов, Ишмухамет Гильмутдинович. История башкирского литературного языка (XIX - начало XX века): дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1992.

• **Garifullin, Vasil Zagitoviç,** Tatar Gazete Metinlerinin Lingvostilistik Sistemi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya), 1998, Jüri: Prof. Dr. Yusupov, F. Yu., Prof. Dr. Yusupov, R. A., Dr. Kurbatov, H. R., Rusça, **Гарифуллин, Васил Загитович.** Лингвостилистическая система татарского газетного текста: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Казань, 1998.

• **Gubanov, Aleksey Rafailoviç,** Çeşitli Yapıdaki Dillerde Şartlılık İlişkileri, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: İ. N. Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya) 1999, Savunma: 2000. Danışman: Prof. Dr. Lyapon, M. V., Jüri: Prof. Dr. Andramonova, N. A., Prof. Dr. Sergeyevev, V. İ., Prof. Dr. Tihonov, A. N., Rusça, **Губанов, Алексей Рафаилович.** Отношения обусловленности в разноструктурных языках: дис. кандидата филологических наук: 10.02.06 Чебоксары, 1999.

• **Guzevev, Camal Magomedoviç,** Türk Dillerinin Sözlük Yapımının Teorik Esasları, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kabardey – Balkar Tarih, Filoloji ve İktisat İmi Araştırma Enstitüsü, Nalçik, (Rusya) 1986, Tezin Savunulduğu yer: SSCB Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova (Rusya), 1986, Jüri: Prof. Dr. Baskakov, N. A., Prof. Dr. Oruzbayeva, B. O., Prof. Dr. Uraksin, Z. G., Rusça, **Гузеев, Жамал Магомедович.** Теоретические основы составления толковых словарей тюрских языков: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1986.

• **Hakimcanov, Farid Sabircaneviç,** Volga Bulgarlarının Epigrafik Yazıtları ve İdil Boyu Bulgar Devletindeki Dil Stratifikatsisi, Filoloji Doktora Tezi, Kazakistan Bilimler Akademisi, Almatı (Kazakistan) 1992. Hazırlanan yer RBA, G. İbragimov Adındaki Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü (Kazan) 1992., Jüri: Prof. Dr. Garkavets A. E.; Prof. Dr. Kurişjanov, A.; Prof. Dr. Nakov, V. H., Rusça. **Хакимзянов, Фарид Сабирзянович.** Эпиграфические памятники волжских булгар и языковая стратификация в Волжской Булгарии: дис. доктора филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Halikov, Fikret Ramazanoğlu,** Azerbaycan Dilinin Folklor Onomastikası, Filoloji Doktora tezi, Hazırlanan yer: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 2004, Danışman: Prof. Dr. Meşediyev, Q. İ., Jüri: Prof. Dr. Qurbanov, A. M., Prof. Dr. Mollazade, S. M., Dr. Kazımov, İ. B., Azerbaycan Türkçesi, **Халигов, Фикрет Рамазан оглы.** Фольклорная ономастика азербайджанского языка: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Баку, 2004.

• **Halikova, Raisa Halilovna,** Başkurt Şecerelerinin ve XVIII. – XIX. Asır Akit (Senet) Dokümanlarının Dili, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Başkurdistan İlim Merkezi, Ufa (Rusya) 1992, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova (Rusya) 1992; Jüri: Prof. Dr. Blagova, G. F., Prof. Dr. Garipov, T. M., Prof. Dr. Tihonov, A. N., Rusça, 197 s. **Халикова, Раиса Халиловна,** Язык башкирских шежере и актовых документов XVIII-XIX вв.: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06. Москва, 1992. 197 с.

• **Halimonenko, Grigoriy İvanoviç,** Ukrain Dilinin Profesyonel Leksikasında Türkçe Kelimeler, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Taras Şevçenko Adına Kiev Devlet Üniversitesi, Kiev (Ukrayna) 1996, Tezin Savunulduğu yer: Ukrayna Bilimler Akademisi, Agatangel Kırımkiy Adına Enstitüsü, Kiev (Ukrayna) 1996; Jüri: Dr. Koçergan M. P., Dr.

Loboda, V. V., Dr. Tenişev, E. R., Ukraine, **Халимоненко, Григорий Иванович**, Тюркизмы в профессионально-рабочей лексике украинского языка (лексика животноводства): дис. ... доктора филологических наук: 10.02.13 Киев, 1996.

• **Hisamitdinova, Firdaus Gilmitdinovna**, Başkurt Dilinin Oykonim Sisteminin Oluşumu, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsü, Ufa, (Rusya) 1992, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova (Rusya) 1992; Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Superanskaya, A. V., Prof. Dr. Uraksin, Z. G., Dr. Garipova, F. G., Rusça, **Хисамитдинова, Фирдаус Гильмитдиновна**, Формирование ойконимической системы башкирского языка: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1992

• **İsabekov, Serik Ergaliyeviç**, Dilin Nominativ Sisteminde Tamamlama Prensibi (Alman ve Kazak Dilleri Örneğinde), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kazak Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi, Almatı, (Kazakistan) 1996, Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Enstitüsü, Almatı, (Kazakistan), 1996, Jüri: Prof. Dr. Sarıbayev, Ş. Ş., Prof. Dr. Bekbalayev, A. A., Dr. Buketova, N. İ., Rusça, **Исабеков, Серик Ергалиевич**. Принцип дополнительности в номинативной системе языка (на материале немецкого и казахского языков): дис. ... доктора филологических наук: 10.02.04 Алматы, 1996.

• **İsanbayev, Nikolay İsanbayeviç**, Mari – Türk Dil Kontakları, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Vasıliyev Adına Mari Dil, Edebiyat ve Tarih İlmî Araştırma Enstitüsü, Yaşkarola, (Rusya) 1993, Tezin Savunulduğu yer: Mari Devlet Üniversitesi, Yaşkarola, (Rusya), 1993, Jüri: Prof. Dr. Anduganov, Yu. V., Prof. Dr. Arslanov, L. Ş., Prof. Dr. Tsgankin, D. V., Rusça. **Исанбаев, Николай Исанбаевич**. Марийско-тюркские языковые контакты: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.07 Йошкар-Ола, 1993.

• **İvanov, Spiridon Alekseyeviç**, Yakut Dili Şivelerinin Merkez Bölgesi: Fonetik ve Morfolojik (Ariyal ve Tarihin Aydınlığında), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Saha Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Dil, Edebiyat ve Tarih, Enstitüsü, Yakutsk (Rusya) 1995, Jüri: Prof. Dr. Dyaçkovskiy, N. D., Prof. Dr. Kondratyev, V. G., Dr. Dıbo, A. V., Rusça. **Иванов, Спиридон Алексеевич**. Центральная диалектная зона якутского языка: фонетика и морфология: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Якутск, 1995

• **Kadırov, Ruslan Sultanoviç**, Karşılaştırmalı Tarih Işığında Azerbaycan Dilinin Derbent Ağzı, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Moħaçkale, (Rusya), 2000, Danışman: Prof. Dr. Kerimov, İ. A., Jüri: Prof. Dr. Gacıahmedov, N. E., Prof. Dr. Bayçorov, S. Ya., Prof. Dr. Hangişiyev, D. M., Rusça, **Кадыров, Руслан Султанович**, Дербентский диалект азербайджанского языка: дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Махачкала, 1996.

• **Kaliyev Gabdulla**, Kazak Ağızlarının Dialektal Söz Yapımı, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Abay Adındaki Devlet Pedagoji Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1989, Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Almatı (Kazakistan), 1989, Jüri: Dr. Nurmagambetov, A., Dr. Mirjanova, S. F., Prof. Dr. Şermatov, A., Rusça, **Калиев Габдулла**. Диалектное словообразование в казахских говорах: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1989.

• **Karpov, Venedikt Grigoryeviç**, Çağdaş Hakas Dilinin Fiiller Sistemi (Yapısı ve Fonksiyonel – Semantik Özellikleri), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Katanov Adına

Hakas Devlet Üniversitesi, Abakan, (Rusya), 1995, Tezin Savunulduğu Yer: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1995, Danışman: Prof. Dr. Musayev, K. M., Jüri: Prof. Dr. Nasilov, D. M., Prof. Dr. Garipov, T. M., Dr. Dıbo, A. B., Rusça, 73 s., **Карпов, Венедикт Григорьевич**. Система глагола в современном хакасском языке (структурный и функционально-семантический аспекты): дис. доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1995. 73 с. Ил

• **Kerimbayev Esengeldı Auelbekovic**, Kazak Özel İsimlerinin Etno-Kültür Temelleri ve Fonksiyonları, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bilimler Akademisi, A. Baytursunov Adındaki Dil Bilim Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1992, Jüri: Prof. Dr. Begmatov, E. A., Prof. Dr. Japarov, Ş., Dr. Nurmagambetov, V. A., Rusça, **Керимбаев, Есенгельды Ауельбекович**. Этнокультурные основе номинации и функционирования казахских собственных имен: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1992.

• **Korelov, İosif Agapyeviç**, Urumların Dil Yapısının Genel Ölçülerinin Mukayeseli Analizi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Tiflis Devlet Pedagoji Enstitüsü, Tiflis (Gürcistan) 1993, Tezin Savunulduğu Yer: Gürcistan Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, Tiflis, (Gürcistan) 1884, Jüri: Prof. Dr. Canaşka, N. N., Prof. Dr. Tsalkalamanidze, A. A., Dameniya, M. Y., Rusça, **Корелов, Иосиф Агапьевич**, Сопоставительный анализ базисных уровней структуры языка урумов: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.05 Тбилиси, 1993.

• **Kornilov, Gennadiy Yemelyanoviç**, Çuvaş Dilinde İmitativler, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Ulyanov İ. N. Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya) 1989, Tezin Savunulduğu yer: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Baku (Azerbaycan) 1990; Jüri: Prof. Dr. Adilov, M. İ. , Prof. Dr. Sergeyevev, L. P., Dr. Yusifov, M. İ., Rusça, **Корнилов, Геннадий Емельянович**, Имитативы в чувашском языке: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Баку, 1989.

• **Koşkarov, Amankeldi Buteşeviç**, Kazak Dilinin Firikativ Ünsüzleri (Diakronik ve Senkronik Aspektler), Filoloji doktora tezi, Kazakistan Bilimler Akademisi, Almatı (Kazakistan) 1996, Jüri: Dr. Omerbekov, S. O; Dr. Talipov, T. T.; Prof. Dr. Orusbayev, A. O, Rusça. **Кошкарров, Аманкельды Бутешевич**. Фрикативные согласные в казахском языке (диахронический и синхронический аспекты): дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1996.

• **Kudaybergenov, Mambetkerim Sarsenbayeviç**, Karakalpak Dilinde Morfonolojik Hadiseler, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Berdak Adındaki Karakalpak Devlet Üniversitesi, Nukus (Özbekistan) 2004; Danışman: Prof. Dr. Devletov, A., Jüri: Prof. Dr. Memetov, H. G., Prof. Dr. Cusufov, M., Dr. Devletov, M., Özbek Türkçesi **Кудайбергенов, Мамбеткерим Сарсенбаевич**. Морфологические явления в каракалпакском языке: дис. доктора филологических наук: 10.02.06 Нукус, 2004.

• **Kuduyarov, Anatoliy Vasilyeviç**, Sibiryа Moğol ve Türk Dilli Halklarının Destanlarında Edebi Üslup Gelenekleri, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi; Gorki Adına Dünya Edebiyatları Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2000, Jüri: ?, Rusça, 328 s. **Кудияров, Анатолий Васильевич**. Художественно-стилевые традиции эпоса монголоязычных и тюркоязычных народов Сибири: диссертация... доктора филологических наук: 10.01.09 Москва, 2003. 328 с

• **Kuliyev, Gasan Keramoglu**, Türk Dillerindeki Fiillerin Semantiği, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nesimi Adına Dil Enstitüsü, Bakı, (Azerbaycan) 1992, Jüri: Prof. Dr. Adilov, M. İ., Prof. Dr. Mirzoyev, G. İ., Dr. Sadıhov, A. Ş., Rusça, **Кулиев, Гасан Керам оглы**, Семантика глаголов в тюркских языках: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Kurbatov, Helef Rahimoviç**, Tatar Lengüistik Stilistikasının ve Poetikasının Sistemi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, İbrahimov Adına Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü, Kazan, (Rusya), 1992, Tezin Savunulduğu Yer: Ulyanov – Lenin Adına Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan, (Rusya), 1992, Jüri: Prof. Dr. Hakov, V. H., Prof. Dr. Uraksin, Z. G., Prof. Dr. Yusupov, F. A., Rusça. 330 s. **Курбатов, Хэлеф Рахимович**. Система татарской лингвистической стилистики и поэтики: автореферат дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Казань, 1992. 330 с.

• **Mahmudov, Kazakbay**, XIII. – XIV. Asırlar Türkçe Yazılı Kaynakların Fonolojik Özellikleri, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Özbekistan Bilimler akademisi, Süleymanov Adına Elyazmalar Enstitüsü, Taşkent, (Özbekistan) 1992, Tezin Savunulduğu yer: Taşkent Devlet Üniversitesi, Taşkent (Özbekistan) 1992, Jüri: Prof. Dr. Abdurahmanov, G.A., Prof. Dr. Rustamov, A. R., Prof. Dr. Memetov, A., Rusça, **Махмудов, Казакбай**, Фонологические особенности тюркоязычных письменных памятников XIII-XIV вв.: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Ташкент,

• **Nakisbekov, Okaz**, Kazak Türkçesinin Güney Ağız Grubu, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kazakistan Bilimler Akademisi Baytursınov Adına Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1994, Jüri: Prof. Dr. Omarbekov, S., Prof. Dr. Kaliyev, G., Dr. İbatov E.M. Kazak Türkçesi, **Накисбеков, Оказ**, Южная группа говоров казахского языка: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06. Алматы, 1994.

• **Mehtiyeva, Sevil Gacı Kızı**, XVII – XIX Asırlarda Kaleme Alınan Azerbaycan Halk Destanlarının Dili, Filoloji doktora tezi, Tezi yaptıran: Bilimler Akademisi, Bakı(Azerbaycan) 1992, Jüri: Prof. Dr. Gacıyev T. İ.; Prof. Dr. Kazimov G. Ş; Prof. Dr. Agayeva F. M., Rusça. **Мехтиева, Севиль Гаджи кызы**. Язык азербайджанских народных дастанов в записях XVII-XIX вв.: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Баку, 1992.

• **Mirbadaleva, Abelma Sabirovna**, Türk Dilli Destanların Metin Bilimi (Manas ve Diğer Destanların İki Dilde Metnin Bastırmak İçin Teorik ve Metodik Görüşler, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, A. M. Gorki Adına Dünya Edebiyatları Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1995, Jüri: Prof. Dr. Koroglu, H. G., Prof. Dr. Kirdan, B. P, Dr. Blagova, G. F., Rusça, **Мирбадалева, Адэльма Сабировна**, Текстология тюркоязычного эпоса: теоретические и методические аспекты двуязычного научного издания "Манаса" и других эпических памятников: дис. ... доктора филологических наук: 10.01.09 Москва, 1995

• **Nizamov, İldar Malikoviç**, Kamuoyu Komünikasyonunda Tatar Türkçesinin Konuşma Sisteminin Oluşumu ve Gelişimi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: V. İ. Ulyanov - Lenin Adına Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1996, Jüri: Akademik Prof. Dr. Zakiyev, M. Z., Prof. Dr. Tenişev, E. R., Prof. Dr. Yusupov, R. A, Rusça, **Низамов, Ильдар Маликович**. Функционирование и развитие татарской речевой системы в массовой коммуникации: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06, Казань, 1996.

• **Nuriyeva, Fanuza Şakurovna**, Altınordu Dönemi Türk – Tatar Edebi Dilinin Oluşumu ve Kullanım Alanı, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Nasilov, D. M., Prof. Dr. Galautdinov, İ. G., Prof. Dr. Garipova, F. G., Rusça, 423 s. **Нуриева, Фануза Шакуровна**, Формирование и функционирование тюрко-татарского литературного языка периода Золотой Орды: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 423 с.

• **Nurmukanov Hayrola Mirzagaliuğı**, Söz ve Onun Kontekste Kullanımı, Filoloji Doktora tezi, Hazırlanan yer: Kazakistan Bilimler Akademisi, Almatı (Kazakistan) 1994, Danışman: Prof. Dr. Sızdıkova R. G., Jüri.; Prof. Dr. Esenov, K. M., Prof. Dr. Sergaliyev, M., Prof. Dr. İbatov, E., Kazak Türkçesi, **Нумурханов, Хайрулла Марзагалиевич**, Слово и его контекстуальное поведение: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1994.

• **Olmesov, Nurammat Hayrullayeviç**, Kumuk Dilinin Diyalekt Sisteminin Mukayeseli – Tarihi Araştırılması (Fonetik – Morfonolojik), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Dağıstan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1996, Tezin Savunulduğu yer: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 1996; Jüri: Akademik Prof. Dr. Zakiyev, M. Z, Prof. Dr. Zaynullin, M. V., Prof. Dr. Ahmetyanov R. G, Rusça, **Ольмесов, Нурамат Хайруллаевич**, Сравнительно-историческое исследование диалектной системы кумыкского языка: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Казань, 1996

• **Paşayev, Gazanfar Memedoghı**, Irak Türkmen Folkloru, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rasul-zade Adına Baku Devlet Üniversitesi, Baku (Azerbaycan) 1992, Danışman: Prof. Dr. Nabiyev, A. M. Jüri: Prof. Dr. Caferzade A. M., Prof. Dr. Akimov, M. İ., Dr. Abbasov, İ. İ., Rusça, **Пашаев, Газанфар Мамед оглы**, Иракско – Тюркманский фольклор: дис. ... доктора филологических наук: 10.01.09 Баку, 1992.

• **Tursunov, Askar**, Kırgız Dilinde Fiillerle Yapılmış Tamlama Grupları, Filoloji doktora tezi, Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Almatı (Kazakistan) 1991, Jüri: Prof. Dr. Çarıyayov, B. Ç.; Prof. Dr. Caparov, A. C.; Prof. Dr. Ablakov, A., Rusça. **Турсунов, Аскар**. Глагольные словосочетания в киргизском языке: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алма-Ата, 1991.

• **Prokopyeva, Svetlana Mitrofanovna**, Fraziyolojik İmaj Doğurma Mekanizması (German ve Türk Dil Grupları Örneklerinde), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Moskova Devlet Lingüistik Üniversitesi, Moskova. (Rusya), 1996, Danışman: Prof. Dr. Çernişeva, İ. İ., Jüri: ?, Rusça, 268 s. **Прокопьева, Светлана Митрофановна**, Механизмы создания фразеологической образности: На материале языков герман. и тюрк. групп: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.19 Москва, 1996. 268 с. Прил. (с.268-518).

• **Psyancın, Yulay Valiyeviç**, , Çağdaş Başkurt Edebi Dilindeki İsimlerin Kelime Değiştirme Kategorisinin Stilistiği, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova, (Rusya), 2000, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Musayev, K. M., Prof. Dr. Nasilov, D. M., Murdak, O. A., Rusça, 333 s. **Псянчин, Юлай Валиевич**. Стилистика словоизменительных категорий имени существительного современного башкирского литературного языка: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 2000. 333 с.

• **Sadikov, Kasimjon Paziloviç**, XI – XV. Asırlar Uygur Türkçesi Eserlerinin Grafik ve Fonetik Özellikleri, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Özbekistan Bilimler Akademisi, Suleymanov adına Elyazmalar Enstitüsü Taşkent (Özbekistan) 1992, Tezin Savunulduğu Yer, Taşkent Devlet Üniversitesi, Taşkent, (Özbekistan) 1992. Jüri: Prof. Dr. Amanjolov, A. S., Dr. Abdurahmanov, G., Prof. Dr. Mirtajiyev, M. M., Rusça **Садыков, Касимжон Пазылович**. Графико-фонетические особенности тюркских уйгурописьменных памятников XI-XV вв.: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Ташкент, 1992.

• **Sadikov, Taşpolot**, Kırgız Fonolojisinin ve Morfonolojisinin Teorik Esasları, Filoloji doktora tezi, Bilimler Akademisi, Almatı (Kazakistan) 1995, Jüri: Prof. Dr. Talipov, T., Prof. Dr. Japarov, Ş.; Dr. Kaliyev, B., Rusça. **Садыков, Ташполот**. Теоретические основы кыргызской фонологии и морфологии: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1995.

• **Sagındıkuli, Berikbay**, Türk Dillerinin Leksikası Gelişiminin Fonolojik Kuralları, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Farabi Adına Kazak Devlet Üniversitesi, Almatı, (Kazakistan) 1994, Tezin Savunulduğu yer: Kazakistan Bilimler Akademisi, Baytursunov Adına Dil Bilimi Enstitüsü, Jüri: Prof. Dr. Nurmagambetov, E., Prof. Dr. Kurşkanov, E., Prof. Dr. Talipov, T., Kazak Türkçesi. **Сатылдық-Ули, Берикбай**. Фонологические закономерности развития лексики тюркских языков.: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Алматы, 1994.

• **Sergeyev, Vitali İvanoviç**, Çuvaş Dili Leksik Semantiği'nin Gelişiminin Genel Yolları, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: İ. N. Ulyanov Adına Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çeboksarı, (Rusya), 1992, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Sergeyev, L. P., Prof. Dr. Sattarov, G. F., Prof. Dr. Tihonov, A.N., Rusça, **Сергеев, Виталий Иванович**, Основные тенденции развития лексической семантики Чувашского языка: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Чебоксары, 1992.

• **Sıdıkov, Sagalı**, Yenisey ve Talas'taki Eski Run Yazıtlar, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Kırgız Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü, Bişkek, (Kırgızistan) 2004, Tezin Savunulduğu yer: Kırgızistan Bilimler Akademisi, K. Tınıstanov Adına Issıkgöl Devlet Üniversitesi ve Bişkek Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek, (Kırgızistan), 2004, Danışman: Prof. Dr. Oruzbayeva, B. Ö., Jüri: Prof. Dr. Mamıtov, J., Prof. Dr. Sarıbayev, Ş. Ş., Prof. Dr. Abılkasımov, B., Kırgız Türkçesi, **Сыдыков, Сагалы**. Древнетюркские рунические памятники Енисея и Таласа: дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Бишкек, 2004.

• **Tajıbayeva, Suale Jaksılıkbayevna**, Kazak Dilinde Kavzal İlişkilerin Bildirilme Usulleri, (Mukayeseli), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Şubesi, Filoloj, Enstitüsü, Novosibirsk, (Rusya) 2004, Danışman: Prof. Dr. Çeremisina, M. İ., Jüri: Prof. Dr. Tıbıkova, A. T., Prof. Dr. Şentsova, İ. V., Prof. Dr. Kolosova, T. A., Rusça, 356 s. **Тажібәева, Сауле Жаксылыкбаевна**. Способы выражения каузальных отношений в казахском языке: Сопоставительный аспект: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.20 Новосибирск, 2004. 356 с.

• **Şamina, Lyudmila Alekseyevna**, Güney Sibirya Türk Dillerinde Masterlarla Yapılmış İki Pridakatlı Konstruksiyonlar Sistemi, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler akademisi, Sibirya Şubesi, Filoloji Enstitüsü, Novosibirsk, (Rusya) 2004, Jüri: Dr. Yefremov, N. N., Dr. Tıbıkova, A. T., Dr. Şentsova, İ. V., Rusça, 205 s. **Шамина**,

Людмила Алексеевна, Структурные и функциональные типы полипредикативных конструкций со значением времени в тувинском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.06 Новосибирск, 1985. 205 с. Ил

• **Şaripov, Anvar Magdanuroviç, Şaripov, Anvar Magdanuloviç**, VIII. – XIV. Asırlar Eski Türk ve Türk Tatar Edebiyatında Şiir Türlerinin Sistemi (Oluşumu – Gelişimi - Yaşamı), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Yarçallı Devlet Pedagoji Enstitüsü, ne haberejniye Çelny, (Rusya) 2001, Tezin Savunulduğu Yer: Kazan Devlet Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2001; Danışman: Prof. Dr. Yuzeyev, N. G. – Prof. Dr. Minyegulov, H. Yu., Jüri: (Tezin Basılı Özeti Bulunamamıştır), Rusça, 372 s. **Шарипов, Анвар Магданурович**. Система стихотворных жанров в древнетюркской и тюрко-татарской литературе VIII - XIV вв.: Зарождение, становление и функционирование: диссертация ... доктора филологических наук: 10.01.02 Набережные Челны, 2001. 372 с.

• **Şeka Yuriy Vladimiroviç**, Türk Dilinin İntonolojisi ve Onun Genel Teorik Delilenme Sorunları, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Enstitüsü, Moskova (Rusya) 1993, Jüri: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Prof. Dr. Antipova, A. M., Prof. Dr. Vasilov D. M., Rusça. 360 s. **Щека, Юрий Владимирович**, Интонология турецкого языка и проблемы её общетеоретического обоснования: дис. доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1993.

• **Şentsova, İrina Vitalyevna**, Şor Dilinde Fiil. Fonksiyonel – Semantik İnceleme, Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Federasyonu, Novokuznetsk Devlet Pedagoji Enstitüsü, Novokuznetsk, (Rusya), 1998, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1998, Danışman: Prof. Dr. Tenişev, E. R., Jüri: Prof. Dr. Musayev, K. M., Prof. Dr. Mudrak, O. A., Prof. Dr., Şeka, Yu. V., Rusça, 195 s. **Шенцова, Ирина Витальевна**, Шорский глагол: Функцион. семан. исслед: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.06 Москва, 1998. 195 с.

• **Ulavov, Mahti Zeytunoviç**, Karaçay – Balkar Dili Stilistiğinin Sorunları (Leksik ve Leksikografik Özellikler), Filoloji Doktora Tezi, Tezi yaptıran: Rusya Bilimler Akademisi, Kabardey – Balkar İlim Merkezi, Tarih, Filoloji ve İktisat Enstitüsü, Nalçik, (Rusya) 1995, Tezin Savunulduğu yer: Rusya Bilimler Akademisi, Dil Bilim Enstitüsü, Moskova, (Rusya) 1996, Jüri: Prof. Dr. Musayev, K. M., Prof. Dr. Nasilov, D. M., Dr. Dıbo, A. V., Rusça, 63 s. **Улаков, Махти Зейтунович**. Проблемы стилистики карачаево-балкарского языка: Лексический и лексикографический аспекты: автореферат дис. ... доктора филологических наук: 10.02.06 Нальчик, 1995. 63 с.

• **Zamaletdinov, Radif Rifkatoviç**, Tatarların Milli Dünya Görüşleri ve Onun Sözle İfadelenişi, Filoloji Doktora tezi, Kazan Pedagoji Üniversitesi, Kazan (Rusya) 2004, Juri: Prof. Dr. Hisamova, F. M., Prof. Dr. Zaynullin, M. V., Prof. Dr. Çeçenov A. A, Rusça, 499 s. **Замалетдинов, Радиф Рифкатович**. Национально-языковая картина татарского мира: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.02 Казань, 2004. 499 с.

GÜNÜMÜZE GÖRE SEHÎ BEY DÎVÂNI'NDAKİ ARKAİK UNSURLAR*

ACCORDİNG TO TODAY ARCHAIC ELEMENTS IN THE DÎVAN OF SEHÎ BEY

АРХАИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ В ДИВАНЕ СЕХИ БЕЙЯ

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR*

ÖZET

Klasik edebiyat verdiği ürünlerle bugün yalnızca edebiyatçılar için değil dilciler için de zengin bir kaynak olma niteliğine sahiptir. Sosyal hayata ve diğer kültürel değerlere ait pek çok bilgi gibi dönemin birçok özelliği, bu metinler yardımıyla takip edilebilirken bunun yanında söz varlığında veya birtakım gramer şekillerinde görülebilen arkaik özellikler incelemeye değer konular oluşturmaktadır. Bu konu çerçevesinde ele alınan *Sehî Bey Dîvânı* XVI. asırda Türk dilinde yaşayan arkaik unsurların bir kısmını barındırması bakımından önemli verileri ihtiva etmektedir. *Dîvân*'da sıkça görülen arkaik şekillerden birine şu örneği vermek dikkat çekici olacaktır: “*Dâğlar halkası geydüirdi zırhlar tenüme / Cebe satmak nic'olur göstereyin düşmenüme*” beytindeki I. teklik şahıs emir/istek eki *-eyin* eki içerdiği şekil itibarıyla eski Türkçe dönemine kadar indirilebilirken bugün artık yerini *-eyim* şekline bırakmıştır. Bu örnek, hem geçmişteki bir ögenin metinde yer alması bakımından hem de kullanımın bugüne ulaşamamış olması bakımından dikkat çekicidir. “*Bu emre ey dil oldu'n çünkü me'mür/Dürüş kim oldı el-me'mür ma'zür*” beytinde “çalış-” anlamındaki *dürüş-* fiili de yine Eski Anadolu Türkçesinde yani bir önceki dönemde kullanılan ama bugüne ulaşamayan bir başka kullanımı göstermektedir. Bu örnek, gramer şekillerinin yanında söz varlığında da görülen bir şekil olması bakımından ilgi çekicidir. Bu ve buna benzer arkaik şekillerin sayısını örneklemeler yoluyla artırmak suretiyle incelemek günümüzdeki tarihî gramer araştırmaları için de yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Sehî Bey, eskicil biçim, tarihî gramer araştırmaları.

ABSTRACT

Our classical literature with its given works, today not only for litterateurs but also for us linguists has an identity of rich source. While various features of the era like countless datas belonging to social life and other cultural values can be followed with the help of these texts, furthermore, archaic features seen in vocabulary and some grammar forms are

* 10-12 Mayıs 2012 tarihleri arasında düzenlenmiş Türkiye Cumhuriyeti Ordu Üniversitesi Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Anısına)'nda sunulmuş “Sehî Bey Dîvânı'na Yansıyan Arkaik Unsurlar” adlı bildirisinin değiştirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

* Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Giresun / TÜRKİYE

subjects worth for being studied. *Sehî Bey Dîvân* about which also we discussed in the frame of this subject, contains important datas from the aspect of having alive archaic elements in Turkish language in XVI. century. It will be noteworthy to give an example for one of archaic forms frequently seen in *Dîvân*: Whilst in the stave of “*Dâğlar halkası geydürdi zırhlar tenüme / Cebe satmak nic’olur göstereyin düşmenüme*” first oneness character order/wish affix –*eyin* affix as at its own form can be diminished to old Turkish era, today now it left its place to –*eyim* form. This example is noteworthy in terms of both an element in the past having placed in the text and also its usage couldn’t have reached today. *esle* word meaning “to listen” in the stave of “*Hakkıla ger hak olmag istersen/Zikr-i Hakk eyle sözimi esle*” also shows another usage again in Old Anatolia Turkish namely having used in the former era but not able to have reached today. This example, besides grammar forms in terms of being a form seen also in vocabulary is interesting. It will be beneficial for also today’s historical grammar researches to study by increasing the number of these and similar to these archaic forms with samples.

Key Words:

Sehî Bey, archaic morphemes, research in historical grammar.

РЕЗЮМЕ

На сегодня классическая литература богатый источник не только для литераторов, но и для языковедов. В этих произведениях можно соблюдать некоторые особенности общественной жизни и другие культурные ценности того времени. Наряду с этим встречаются некоторые архаические грамматические формы. Диван Сехи Бейя XVI-го века содержит в себе значительные примеры для исследования архаических форм турецкого языка. Например в диване часто встречается следующая форма: “*Dağlar halkası geydürdi zırhlar tenüme/Cebe satmak nic’olur göstereyin düşmenüme*”. В этом двустийший первый повелительный аффикс множественного числа – *eyin*, как аффикс старо турецкого, а в современном турецком языке принял форму – *eyim*. Он пример одного из членов предложения старого образца и как недействующего в современном языке. В двустийшии “*Bu emre ey dil oldu çünkü temur/Dürüş kim oldu el-me’mur ma’zür*” глагол “*Dürüş*”, имеет смысл как “*çalış(работай)*”, тоже употреблялся в форме старого анатолийского турецкого языка, а сегодня встречается уже в изменённой форме. Подобные архаические примеры важны для исследования грамматических и лексикологических форм турецкого языка.

Ключевые слова:

Сехи Бей, древняя форма, грамматические исследования

Giriş:

Sehî Bey, XVI. yüzyıl divan edebiyatının önemli simalarından biridir. Doğal olarak onun söz varlığına atfedilecek bu çalışma da XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunun söz varlığının bir kısmına onun şiirleri üzerinden bir bakış olacaktır. Bu yönüyle şair üzerinden dönemin Osmanlı toplumunun söz varlığına bakılacak olması bu çalışmanın önemini biraz daha artırmaktadır denebilir.

Örneklere geçmeden önce çalışmanın bakış açısını oluşturan arkaizm teriminin sınırlarının çizilmesi faydalı olacaktır. Terimin anlamını *Türkçe Sözlük*'te iki şekilde bulduğu görülmektedir.

Fransızca *archaisme* sözcüğünün alıntılanması olan *arkaizm*'e *arkaik* sıfatı üzerinden edebiyatta şöyle bir anlam yüklenmiştir: “2. ed. Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)” (*Türkçe Sözlük* 2011, 153)

Sözcüğün ikinci anlamı ise biraz daha genel bir çerçeve çizmektedir: “Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağdan kalma bir biçimin, bir yapının özelliği” (*Türkçe Sözlük* 2011, 153)

İki tanımın ortak yönü, arkaizme konu olan malzemenin geçmişle olan ilintisidir. İkinci özellik ise kullanıldığı çağ ile olan ilgisinin bu eskicil özelliğine bakarak kesilmiş olmasıdır. Aşağıda da değinileceği üzere bu eskiciliğin ölçütü ne olmalıdır? Mesela Eski Türkçede kullanılan her şekil, Sehî Bey zamanı için arkaik bir unsur olarak değerlendirilebilir mi? Bu ve buna benzer problemler araştırmaya bir sınırlama getirmeyi zorunlu kılmaktadır. O yüzden arkaizme esas oluşturan zamanı o güne göre değil bugünü esas alarak belirlemek ve arkaik unsurları zamanımıza ulaşamayanlar olarak sınırlamak sağlıklı olacaktır. Öyleyse Sehî Bey için eskicil unsurlardan bugüne ulaşamayanlar olarak bir sınırlama yapılırsa çalışmanın genel hatları da belirlenmiş olur (Arkaizm konusunda farklı yaklaşımlar için bk. Ölmez 2003, 135-138; ağızlarda bir örnekteki uygulama için bk. Akar 2011, 305-309).

Arkaizm konusunda bir başka problem ise daha önce de dile getirilmiş olan (Argunşah 2003, 26-31) eskimiş kaydının nasıl belirleneceğidir. *Türkçe Sözlük*'te geçen ve eskimiş kaydı düşülen *muhasara* veya *muhasabe* sözcükleri gibi dil malzemelerinin eskidiğine neye bakıp karar verilecek? Bu probleme yazı dilinde kullanımdan düştüğü düşünülen ve ağızlarda yaşayan şekiller de eklenebilir. Aşağıda örnekleri verilecek olduğu üzere *eslemek* fiili gibi seçimlerin ağızlardaki kullanımına bakıp konuşma dilindeki kısmi kullanım problemi nereye yerleştirilmelidir? Bu ve buna benzer problemleri sağlam bir temele oturtmak çalışmanın sıhhati açısından zorunludur.

Öncelikle çalışmada Türkçe söz varlığı ve şekillerin ele alınacağı belirtilmesi yararlı olacaktır. Bunun dışında sözcük için “eskimiş” kaydı gibi öznel bir değerlendirme yerine malzemenin *Türkçe Sözlük*'te yer alıp almama durumu sözcüğün arkaik bir veri olarak incelenmesinde ölçü kabul edilecektir. Bununla beraber inceleme altına alınan malzemenin karşılaştırılmasında ağız söz varlığına dair kaynaklara da başvurulacak fakat ağızlardaki bu kullanım arkaizme engel sayılmayacaktır. Bir başka nokta da dil bilgisi şekillerinde arkaizm modern dil bilgisi çalışmalarına göre belirlenecektir.

1. İnceleme Alanı ve Yöntem:

Türkçe söz varlığı ve şekiller üzerinde durulacağı daha önce ifade edilmişti. *Sehî Bey Dîvânı*'nin seçilmesinin sebebi, şüphesiz şairin yaşamının dil tarihi içinde Osmanlı Türkçesinin başlangıç denilebilecek bir dönemine tekabül etmesi ve zengin söz varlığı içinde aranan malzemeye rahatça ulaşılabilir olumasıdır. Divan edebiyatının dil özelliklerine sahip olmasının yanında şair, çalışmanın da konusunu oluşturan çağına göre eski sayılabilecek dil malzemesine de eserinde bolca yer vermiştir.

Çalışmada tutulacak yol ise belirlenen verilerin kullanımlarına dair bilgileri aktardıktan sonra metindeki örneklere yer vermek, ardından da varsa ağızlardaki kullanımları üzerinde

durmak şeklinde olacaktır. İlk bölümde incelenecek dil bilgisi şekilleri için de dil bilgisi kaynaklarından faydalanılarak genel bir çerçeve çizdikten sonra örnekleme yapılacaktır.

2. Eklerde Görülen Arkaizm Örnekleri:

Dil bilgisi şekillerinin eskiyip dilden düşmesi söz varlığına göre biraz daha fazla zaman almasının yanında sayısındaki sınırlılık sebebiyle kullanım alanı dışına itilenlerin sayısı biraz daha düşük olmaktadır. Önemli olan bu iki sebep “sayıca az olanın sıklıkla kullanımı” şeklinde bir maddede birleştirilebilir. Buna rağmen sayıca az olsa da dil kullanıcısı, bazı gramer şekillerini zaman içinde terk edebilmekte yerlerine yenilerini ikame edebilmektedir.

Sehî Bey Dîvânı’nda rastlanan fakat bugün kullanılmayan şekillerin çeşitçe sayısı yirmi beşi bulmaktadır. Bir kısmının ağızlarda yaşadığı belirlenebilen dil bilgisi şekillerinin bugün için ölçünlü dilde kullanımından bahsetmek pek olası değildir. Örnekler kip, şahıs ve zarf-fiil eklerinde görülen arkaizimler olmak üzere çeşitli başlıklar altında toplanabilir. Sayının yirmi beşi bulmasının altında şüphesiz kiplere göre değişen şahıs eklerinde görülen çeşitlilik yatmaktadır. Dört başlık altında toplanabilecek örneklerin *Dîvân*’daki gösterimi şöyledir:

2. 1. Şahıs Eklerindeki Arkaizm Örnekleri:

I. şahıslarda görülen örnekler genellikle kiplere göre çeşitlilik göstermektedir. Emir veya istek şekilleri (Bu konudaki tartışmalar için bk. Ercilasun 1994: 3-9) I. şahıslardaki kullanımı Eski Türkçeye kadar götürülebilecek *-ayın* ekinin örnekleri şöyle yer alır:

Âb-ı luṭfindan anuñ ben niye **nevmîd olayın**

Himmet-i ḥânına müstağraḫ iken bay u geda (Yekbaş 2010: 94) beytinde *nevmîd olayın* yüklemi,

Yolunda **nişâr eyleyeyin** cânımı cânâ

Sen dil-beri sevdi diyeler bana nihâyet (Yekbaş 2010: 192) beytinde *nişâr eyleyeyin* yüklemi,

Bir iki taş **şu dökeyin** diyü yâr ayağına

Yüz sürüp ḥıdmet ider göz yaşı ḥammâmlara (Yekbaş 2010: 317) beytinde *dökeyin* yüklemi,

Niçe dil-bend oluban ‘âşıka zülfün geçe bend

Göreyin dil bu güne uğraya ol şâne gibi (Yekbaş 2010: 340) beytinde *göreyin* yüklemi,

Çeşm-i mestün külbe-i dilde içerse **kanımı**

Bağrumı tennür-ı ğamda **ideyin biryân** ana (Yekbaş 2010: 185) beytinde *biryân ideyin* yüklemi,

...

İtdi dîvâne beni ol ḥat u ḥâl u göz ü **kaş**

N’deyin çare nedür veh **basayın** bağruma taş (Yekbaş 2010: 348) dörtlüğünde *n’deyin* ve *basayın* yüklemeleri, emir kipinin teklik I. şahsında çekimlere birer örnektir. Günümüzde

yazı dilinde kullanılmayan bu örneklerin Eski Türkçe döneminden başlayarak şairin içinde bulunduğu XVI. yüzyıla kadar varlıklarını korudukları bilinen bir gerçektir (Yapının dilek kipi olarak adlandırılması için bk. Von Gabain 2000: 79).

I. teklik şahıs için diğer çekimler de belirsiz geçmiş zaman, geniş zaman ve istek kipleri olarak şöyle gerçekleşmiştir:

Ayağa **düşmüşem** elümi al şefâ‘at it

Bir artuğ olsa şehlere itmez ziyân kılıç (Yekbaş 2010: 110) beytinde *ayağa düşmüşem* yüklemi,

Ĥōş andum tîşe-i âhıla ol şîrîn-dehen gönlin

Ķaya kesmekde **olmuşam Sehî** üstâdı Ferhâd’un (Yekbaş 2010: 253) beytinde *Ferhâd’un üstâdı Sehî olmuşam* yüklemine belirsiz geçmiş zamanda,

VaĶti durur ki bende daĶı ‘**arż-ı ĥâl idem**

Ola ki vâĶıf ola şehen-şâh-ı baĥr ü ber(r) (Yekbaş 2010: 129) beytinde ‘*arż-ı ĥâl idem* yüklemi,

Büseye ağzuñla **itmeyem nizâ‘**

Sözümü cân ile itsen istima‘ (Yekbaş 2010: 246) beytinde *nizâ‘ itmeyem* yüklemi istek kipinde,

Her gice yaşum işigün topraĶına Őu serper

Şubĥ olunca kirpigümle yüz urup **pâk eylerin** (Yekbaş 2010: 280) beytinde *pâk eylerin*,

Ķatı dîvâne idi bend olalı zülfünde

Delü gönüm **umarın** bir pere uşlana gibi (Yekbaş 2010: 340) beytinde *umarın*,

Zülf-i dil-ber fitneyi kesmezse ağlar **varurın**

Ana kim oldur penâh-ı ‘adl ü dâd u mülk ü dîn (Yekbaş 2010: 159) beytinde *varurın* yüklemeleri geniş zamanın teklik I. şahsıyla çekimlenmiş şekillerdir. Bugün kullanılmayan şekillerin içinde özellikle istek kipinin yerini emir şeklinin almış olması üzerinde durulmaya değer bir konu oluşturur denilebilir.

Diğer şahısların çekiminde de benzeri bir durum olduğu görülmekte olup konuyla ilgili örnekler şöylece sıralanabilir:

Ķadrimüz bile **olavuz** der-i cânânda ‘**azîz**

Şatabilürsek eger yâra Sehî kendüzümüz (Yekbaş 2010: 236) beytinde ‘*azîz olavuz* yüklemi I. çokluk şahıs istek kipinde,

Görmeye diyü gün yüzün biz gönümüzden **kaçaruz**

Ķurtulmazuz sayeden bekler durur bir yanumuz (Yekbaş 2010: 237) beytinde *Ķurtulmazuz* yüklemi I. çokluk şahıs olumsuz geniş zamanda,

Niceler şîrîn leb-i dil-dâra cânlar virdiler

‘Aşk meydana **şanmañ** yalınuz ferman imiş (Yekbaş 2010: 240) beytinde *sanmañ* yüklemi II. çokluk şahıs emir kipinde,

Ƙana girdi ħāk-i pāyin gözlerüm kuĥl itmedi

Döstlar ħayr itmez āñir **göresiz** ol Ƙan ana (Yekbaş 2010: 185) beytinde *göresiz*,

Ölse bir sengin-gönül servün hevāsından Sehî

Bi’llāhî ey serv-i men mermer **yapasız** türbetin (Yekbaş 2010: 284) beytinde *yapasız* yüklemli ise II. çokluk şahıs istek kipinde çekimlenmiş olup yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu şekillerin bugün yazı dilinde kullanılmadığı burada ifade edilmelidir.

2.2. Kip Eklerindeki Arkaizm Örnekleri:

Şahıs eklerine dair örnekleri verirken bir kısımdan dolayı olarak bahsedilen şekillerin tekrara düşmemek için burada yeniden üzerinde durulmayacaktır. Şu kadarı ifade edilmelidir ki istek kipine dair verilen örneklerde bugün için büyük değişimler olmuştur. Bu şeklin dışında kalan iki şekil ise belirli geçmiş zaman veya anlama göre belirsiz geçmiş zaman ve gelecek zaman eklerinde görülmektedir. Günümüzde kullanımdan düşmüş ve arkaik örnekler arasına karışmış gözükten şekiller için şu örnekler verilebilir:

Nebiler olmağičün ana ümmet

Olupdur enbiya silkine **temmet** (Yekbaş 2010: 74) beytinde geçen *temmet olupdur* yüklemi arkaik bir yapıyı içinde saklar. Bu şekle belirlemelere göre (Eckmann 1998: 206; ayrıca bk. Ata 2002: 74) ilk defa Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmıştır. Bu şeklin Harezmi Türkçesindeki “-p Zarf-fiil eki + turur + şahıs zamiri” kalıbından kısaldığı anlaşılmaktadır. *Divân*’da geçen bir diğer örnek bu ilk şekle daha yakın durmaktadır:

İşigün ehl-i şafāya **olup durur Ka’be**

Anun-çün oldı Necef kıble-gāh-ı ħācet-ħāñ (Yekbaş 2010: 82) beytinde *olup durur* yapısının kullanımı açıkça görülmektedir.

Bugün Kars ili gibi ağızlarda da (Ercilasun 2002: 171) rastlanan şeklin yazı dilinde kullanımdan düştüğü anlaşılmaktadır.

Belirsiz geçmiş zaman ekiyle aynı akıbeta uğramış bir diğer yapı ise gelecek zaman eki *-IsAr*’dır:

Şerbet-i dil **leb-i ħabīb olısar**

Derdüme emsem ol **ħabīb olısar** (Yekbaş 2010: 228) beytindeki gelecek zaman eki *-IsAr*’ın kullanımı Oğuz’la ilişkilendirilmek kaydıyla (Eckmann 1998: 204 ayrıca bk. Ata 2002: 78) Harezmi Türkçesine, muasırı olarak da Eski Anadolu Türkçesine kadar indirilebilir. Yerini *-AcAk* gelecek zaman ekine bırakacak olan yapı da bu anlamda bugüne ulaşmayan arkaik bir şekil olarak metinde yerini almıştır.

2.3. Zarf-fiil Eklerindeki Arkaizm Örnekleri:

Kip ve şahıs işaretlerindeki arkaizm örneklerinden sonra zarf-fiil eklerindeki arkaizm örnekleri de dikkat çekicidir:

Ƙadri şeh-bāzı şıĥār itmege **pervāz idicek**

Nesr-i Tāyir göge çıkmag ile kırtulmaya (Yekbaş 2010: 90) beytinde *pervāz idicek* zarf-fiilinde kullanılan *-IcAk* eki Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kadar hâlâ sıklıkla kullanımına ilişkin örnekler aşağıda da gösterilmeye çalışılacaktır. Yapı, zamanla yerini *-InCA* veya *-DIğIndA* şeklindeki zarf-fiil eklerine bırakmıştır. *-AcAk* gelecek zaman ekine de benzerliğiyle dikkati çeken ekin arkaizme uğramasında diğer zarf-fiil eklerinin daha sık kullanımı yanında, bu benzerliğin etkisine yenik düştüğü de ileri sürülebilir. Bu yapının örneklerini şu şekilde artırmak mümkündür:

Yüzünü **göricek** şifa gördüm

Dil marîzine hōş [devā] gördüm (Yekbaş 2010: 147) beytinde *göricek*,

Eyerlenüp **yola çıkıcağ** cümle cife-hör

Her birisi yanumca gelüp **şaf tıutup gider** (Yekbaş 2010: 128) beytinde *yola çıkıcağ*,

Dil-i bîmāra lebün hokkasını **‘arz idicek**

‘Aceyley irişür merhem-i vaşlun ciğere (Yekbaş 2010: 310) beytinde *‘arz idicek*,

Dülbendin ol şanem ki **şarıcağ** kabā şarar

Var ise yine anı şararsa kabā şarar

Sultân-ı heft-kişver-i ‘âlem degül midür

Şol kimse ki anun gibi bir pâdişâ **şarar**... (Yekbaş 2010: 352) dörtlüğünde ise *şarıcağ* zarf-fiilleri bu arkaik yapıyı içlerinde barındırmaları sebebiyle dikkat çekici örneklerdir.

Bir başka arkaik yapıya *-uban* zarf-fiil eklerinin kullanımında şahit olunmaktadır:

Degnegün dayanup mihr ü meh kapun bekler

Birisi gice biri gündüz **oluban hâcib** (Yekbaş 2010: 86) beytinde *hâcib oluban* zarf-fiilinde geçen şekil, Uygur Türkçesi döneminden itibaren takip edilebilmektedir (Sertkaya 1994: 335-352). Ek bugün Yeni Uygur Türkçesi gibi bazı lehçelerde görülebilmeye karşın Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Ekin metindeki diğer kullanımları da ilgi çekicidir:

Zühd ü **taqvâyı dişâr eyleyüben** fazlı şi‘âr

Gey yaraşur sara bu hil‘at u devlet **hağğa** (Yekbaş 2010: 94) beytinde *dişâr eyleyüben*,

Yarı ağyâr ile görsem ölürin gayret ile

Kendümi **unuduban** yoğ olurın hayret ile (Yekbaş 2010: 349) beytinde *unuduban*,

(D)erhem itdi bu söze incindi

Süciyüben ziyâde kocındı (Yekbaş 2010: 364) *süciyüben* zarf-fiilleri yine arkaik şekilleri barındırmaları bakımından benzeri bir durum arz etmekte denebilir.

-UbAn yapısından sonra *-I* zarf-fiil ekinde farklı bir durumla karşılaşılmaktadır. Bilindiği üzere (Ergin 1977: 328) bu ekin müstakil kullanımı Türkiye Türkçesinde söz konusu değildir (Bu konuda bk. Korkmaz 2009, 174). Ancak *aliver-*, *çekiver-* gibi tezlik bildiren iki fiili birbirine bağlamakta kullanımı görülmektedir. Bağlama görevinin dışında müstakil zarf-fiil yapan şu örnekler bu anlamda dikkat çekicidir:

Emr-i neffâzına râm oldu ħalâyık yek-ser

Ki gelür **yüz süriyü** işigine şubĥ u mesâ (Yekbaş 2010: 94) beytinde *yüz süriyü* deyiminde,

İtleründen gizlü gelse küyuna düşmen n'ola

Döstim çünkü bilürsin **görini** gelmez kaçâ (Yekbaş 2010: 183) beytinde yapının *görini gelmez kaçâ* deyimi içinde, *görini* şeklinde yerini almış olmasının yanında ünlü uyumuna uymuş olması da dikkatlere sunulması gereken bir başka özellik sergilemektedir.

Üzerinde durulmaya değer bir başka yapıyı *-DİkDA* zarf-fiil eki oluşturmaktadır. Karahanlı Türkçesinden itibaren 1950'li yıllara kadar (TBMM 1953: 139) tanıklanabilen yapı, bugün için yerini iyelik ekli kullanımlara bırakmıştır (Korkmaz 2009: 1032-1033). Belli başlı örnekleri şöyle sıralamak mümkündür:

Egine **dikdükde** devlet ĥil'atin itmiş ĥudâ

Ĥilm dâmen ma' delet ceyb ü seĥâvet âstîn (Yekbaş 2010: 159) beytinde *dikdükde*,

Küy-ı yâre ey şabâ **vardıkda** luĥ it ĥâlüm an

Ol meh-i bî-mihr ola ben zerreyi bir gün ara (Yekbaş 2010: 184) beytinde *vardıkda*,

Ĥüsnüni **gördükde** böyle ĥayret almışken beni

Gün yüzün mâhiyyetin ben nice idrâk eylerin (Yekbaş 2010: 280) beytinde *gördükde*,

Ĥuzâtı **emr itdükde** gâzâya

İşidüp ehl-i küfrün benzi şoldı (Yekbaş 2010: 361) beytinde *emr itdükde* zarf- fiillerinde karşılaşılan şekiller yine arkaizm örnekleri olma bakımından ilgi çekicidir.

2.4. Diğer Şekillerdeki Arkaizm Örnekleri:

Yukarıdan beri bahsedilen şekillerin dışında ek durumunda başka arkaizm örneklerine de rastlamak mümkündür. Bunlardan ilk sırada çeşitli yapım eklerine yer vermek yararlı olacaktır:

Ĥoma bu bâdiye-i ģamda anı ser-gerdân

Murâda **irgür** o miskîni ana eyle niĝâh (Yekbaş 2010: 82) beytinde *ir-* fiiline getirilen ettirgenlik eki *-gür* Eski Türkçe metinlere (Von Gabain 2000: 59) kadar götürülebilirken artık yerini diğer ettirgenlik eklerine bıraktığı ileri sürülebilir.

Bir başka arkaizm, 'gibi' anlamında kullanılan *-cİlAyIn* ekinde görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi boyunca çok sıkça kullanılan yapı bugün için kullanımdan düşmüşken eserdeki örnekleri şöyledir:

Bir günü zâhir eyledün iki hilâlden

Devr-i ĥamerde **sencileyin** kim yazar nişân (Yekbaş 2010: 155) beytinde *sencileyin*,

Bir tâze serv dikdi Sehî bâĝ-ı vaşfa kim

Görmedi hergiz **ancılayın** rüzgâr serv (Yekbaş 2010: 164) beytinde *ancılayın* örneklerinde kullanılan yapı, 'gibi' edatının da etkisiyle bugün için kullanım dışına itilmiştir.

Son olarak araç durumu eki *-n*'nin kullanımıyla ilgili örneklerle eklerdeki arkaizm bölümü sonlandırılabilir. Bilindiği üzere kullanımı Eski Türkçeden bu yana takip edilebilen araç durum eki *-n* bugün için yerini *-la'*ya bırakmış olup yapı *yazın*, *kışın* gibi şekillerde donmuştur. Eserdeki örnekleri ise şöyledir:

Pāk olmağın ol zāt-ı şerîfün çok ezelden

Dünyāya bulaşdırmadun el hācī Efendi (Yekbaş 2010: 85) beytinde *pāk olmağın*,

‘Arızundan reng ü bū **uğurlamağın** rüzgār

Başına taşlar geyürdi eylemez ikrār gül (Yekbaş 2010: 135) beytinde *uğurlamağın*,

Bir dem ārām it Sehī yanında gitme sevdüğüm

Dār-ı dünyā **sensizin** bir künc-i mihnetdür baṅa (Yekbaş 2010: 187) beytinde *sensizin* yapılarında görülmektedir. Yukarıdaki kullanımlardan farklı olarak *sensiz* sözcüğüne eklenmiş olan araç durumu eki için bugünkü anlamlandırmayla işlevsizdir denilse yanlış bir belirleme yapılmış sayılmaz.

3. Söz Varlığında Karşılaşılan Arkaizm Örnekleri:

Dillerin doğasında çeşitli sebeplerden kaynaklanan sözcük ölümü olayına rastlanabilmektedir. Kavramaları karşılarken sözcükler tek başlarına bu görevi üstlenmezler. Aynı kavram için birçok kullanım da söz konusu olabilir. Esas olan kavramın karşılanmasıdır. Bu anlamda Türkçede geçmişten günümüze kavramları karşılarken farklı kullanımlar arasından çeşitli seçimlerde bulunmuştur. Ve geride kalanlar, bugün ele alınacak örneklerde görüleceği üzere ya tarihî metinlerde kendilerine yer bulur ya da ağır söz varlığında genellikle giderek daralan bir çerçevede sıkışıp kalır. *Sehī Bey Divānı*'nda da bu açıklamaya örnek oluşturacak kullanımların sayısının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bunlardan bazıları anlam ve sayfa numaralarıyla¹ şu şekilde sıralanabilir:

düriş- ‘çalış-’ (77), *inen* ‘çok’ (86) *y(i)lte-* ‘harekete geçir-’ (88) *tam-* ‘damla-’ (91), *gey* ‘çok’ (94), *toylan-* ‘nimetlen-’ (99), *yab yab* ‘yavaş yavaş’ (100), *kalğıd-* ‘sıçrat-’ (110), *taş* ‘diş’ (117), *yatlu* ‘kötü’ (117), *c(i)v c(i)v* ‘sürekli olarak’ (118), *örü tur-* ‘ayağa kalk-’ (124), *yaraklan-* ‘hazırlan-’ (130), *karsa-* ‘El çırp-’ (135), *bitit-* ‘nasip et-’ (168) *tek* ‘gibi’ (168), *dögün* ‘dağlamakla açılan yara’ (187), *alda-* ‘aldat-’ (190), *burtar-* ‘yüzünü buruşturmak’ (198), *karaçı* ‘gönül alan’ (203), *çigzinmek* ‘dönmek’ (206) *il-* ‘dokun-’ (217), *emsem* ‘ilaç’ (219), *gözüngü* ‘ayna’ (225), *yalman-* ‘dilen-’ (229), *sermen-* ‘sıvan-’, *çeler-* ‘göz açılıp parlamak’ (249), *tan* ‘hayret’ (252), *okış-* ‘say-’ (254) (*kardaş okuşmak* deyimi için *krş.* Dilçin 1983, 127), *tolu* ‘içki dolu kadeh’ (259), *sep-* ‘serp-, saç-’ (280), *güvleyüp düş-* ‘aşırı istemek’ (310) (*güvleye düşmek* için *bk.* Dilçin 1983, 104), *irte* ‘gelecek sabah’ (313), *kannış* ‘naz’ (313), *agran-* ‘eriş-’ (366), *yasdan-* ‘yaslan-’ (367), gibi *Türkçe Sözlük*'te bulunmayanların yanında *yel-* gibi, *göynük* gibi kimi ‘halk’ kimi de ‘eskimiş’ kaydı düşülmüş birçok sözcüğe rastlamak mümkündür.

4. Deyimlerde Görülen Arkaizm Örnekleri:

Kavramın esas olduğu, söz varlığının değişmek ve bir kısmının kullanımdan düşmek durumunda bulunduğu yukarıda ifade edilmişti. Fakat bu söz varlığından bir kısmı var ki bunları sadece sözcük boyutunda ele almak genel resmi görmeye engel oluşturur. Çünkü bu sözcüklerin bir kısmı, içinde kalıplaştıkları deyimlere aittirler. Bu sebeple değişmeleri veya

kullanımdan düşmeleri sadece sözcük boyutunda ele alınmamalıdır. Bunlar deyimlerin zaman içinde gösterdikleri değişimin birer göstergesi veya belirleyeni olarak kabul edilmelidir. İşte bu açıklamaya göre, değişim gösteren ve ilk şekilleri geçmişte kalması yönüyle arkaik sayılabilecek bazı deyimler şu şekilde örneklendirilebilir:

Cevr-i gâmzen den kırudum üstüñân oldum bu çağ

Bana rahm it pâdişâhım **sühüğe irdi bıçağ** (Yekbaş 2010: 370) beytinde geçen *bıçağ sühüğe irmek* deyiminin durumu oldukça ilgi çekicidir. Burada değişen iki unsurdan *sühük* sözcüğünün arkaizme uğraması, yukarıda ifadesini bulduğu üzere sadece sözcüğün tek başına arkaizme uğraması olarak değerlendirilmemelidir. Bugün *bıçak kemiğe dayanmak* şeklinde kullanılmasına bakarak deyim ilk hâlinin kullanımdan düşmesi, arkaizm örnekleri içine sokulmalıdır. Buna benzer bir duruma yine şu örnekte rastlanır:

Elmâs-ı tîğ-i şî'rüm Zâtî'yi itdi şağır

Albız kulağına kırşun dinür meşeldir (Yekbaş 2010: 366) beytinde geçen *albız kulağına kırşun* şekli, yerini bugün *şeytan kulağına kırşun* söyleyişine bırakarak arkaizme uğramıştır denilebilir.

Tîr-i gâmzen deldi bağrum cevri le hey pür-belâ

Oldı şöyle eyle kim **ne sîh yansun ne kebâb** (Yekbaş 2010: 100) beytinde *ne sîh yansun ne kebâb* deyiminde Türkçe *şış* sözcüğünün *sîh* yerine kullanılmasıyla artık bu şekle de geçmişteki örnekler arasına katıldığı söylenebilir.

Deyimlerdeki bir sözcüğün değişimiyle arkaizme düşen şekle bir başka örnek olarak şu kullanım verilebilir:

Yaraya n' için lebün tuz ekmege hâlün kômaz

Yoğsa göz göre benüm **itmek mi doğrar kanuma** (Yekbaş 2010: 307) Bugün *kanına ekmek doğramak* şeklini almış deyim bu haliyle arkaizme uğramıştır denebilir.

Buna benzer bir kullanımın “Çeşmümi kanlu yaşum itse n'ola garğa-i âb / Bu meşeldür güzelüm **şulu süñük şuda yiter**” beytinde geçen *şulu sühük şuda yiter* tabirinde olduğu söylenebilir. Deyim, bugün tamamen kullanımdan düşmüştür.

İtleründen gizlü gelse küyuna düşmen n'ola

Döstüm çünkü bilürsin **görini** gelmez kaçâ (Yekbaş 2010: 183) beytinde *görini gelmez kaçâ* atasözü bugün için *kaza geliyor demez* şeklini almıştır. Bu yönüyle atasözünün ilk şekli arkaizme uğramıştır.

Ye- fiiliyle kurulmuş deyimlerdeki değişim dikkati çekmektedir. Öyle ki Farsça *horden* mastarıyla kurulmuş keder, hüzn, tasa anlatan deyimlerinin Türkçeye çevirisi *yemek* fiili üzerinden olmuştur. *Gam yememek* deyimini bir tarafa bırakılacak olursa bu deyimlerde *çek-* fiili *ye-* fiilinin yerini almıştır. Şu örnekteki şekil de bu anlamda ilgi çekicidir:

Ŧatlu kıl ağzumı bir büseyle **ğuşşan çok yidüm**

Çün yine efyün geredür döstüm **Ŧatlu yine** (Yekbaş 2010: 300) beytinde *gussa yemek* şekli deyim eski hâlini vermekte olup bugün *gussa çekmek, kaygı çekmek, husa çekmek, tasa çekmek* gibi şekilleri ağızlarda ve yazı dilinde tespit etmek mümkündür.

Bir başka örnek “Şaklar sıfâl-i dilde ciger kanın âl ile / Benzer ki ğamze neşteri kanuma **yirer aş**” (Yekbaş 2010: 240) beytindeki *aş yir-* deyimidir. ‘Aşerme’ anlamındaki ‘aş yirliği’ (Dilçin 1983, 15) deyimine bakıp *aş yir-* deyimine ‘iste-’ anlamı verilebilir.

Sonuç:

1. Tarihî metinlerin, içlerinde barındırdıkları birbirinden değişik söz varlığı ve biçimbirimlerin bu açıdan incelenmeye ihtiyacı olduğu ortadadır.
2. Söz varlığının ve şekillerin yanı sıra bazı deyimlerin durumu da incelenmeyi gerektirmektedir.
3. Kalıplaşmaya uğramış deyimlerin değişimden önceki ilk şekilleri de gösteriyor ki; kalıplaşma süreci hâlâ belirli deyimler için sonlanmamıştır.

NOTLAR

- ¹ Sayfa numaralarının belirlenmesinde Yekbaş yayını esas alınmıştır.

KAYNAKLAR

- AKAR Ali: (2011). “Ağızlardaki {-dlklİğIn} Zarf-Fiil Ekinin Yapısı” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1, p. 305-309.
- ARGUNŞAH Mustafa: (2003). “Türkçe Sözlüklerin İçeriği ve Sınırları?”, *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz Sempozyumu*, Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı, 3-4 Mart 2003, Ankara, s. 26-31.
- DİLÇİN Cem: (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- ECKMANN Janos: (1998). “Harezmi Türkçesi”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (hzl.: Mehmet Akalın), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- ERCİLASUN Ahmet Bican: (2002). *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- ERCİLASUN Ahmet Bican: (1994). “Türkçe’de Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ocak, C. 1994/I, S: 505, s. 3-9.
- ERGİN Muharrem: (1977). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Minnetoğlu Yay.
- KORKMAZ Zeynep: (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- ÖLMEZ Mehmet: (2003). “Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine”, *Mustafa Canpolat Armağanı*, hz: A. Ata, M. Ölmez, Ankara 2003, s. 135-142
- SERTKAYA Osman Fikri: (1994). “-an / -en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekleri Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1989, s. 335-352.
- TBMM (1953), *Düstur Üçüncü Tertip Cilt 34 (Kasım 1952-Ekim 1953)*, Ankara.
- TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- VON GABAIN Annemarie: (2000). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev: Mehmet Akalın) Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
- YEKBAŞ Hakan: (2010). *Sehî Bey Divânı*, İstanbul, Kitabevi Yay.

**THE IMPORTANCE OF EMPATHIC COMMUNICATION
IN DIALOG PROCESS*****DİYALOG SÜRECİNDE EMPATİK İLETİŞİMİN ÖNEMİ*****ЗНАЧЕНИЕ ЭМПАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ДИАЛОГА****Murat YILDIZ*****ABSTRACT**

When we observe today's world, we can safely say that tensions and clashes still continue and that some of them arise from interreligious and intercultural conflicts. In search of a safer future world, man, naturally, looks for a solution. In this context, it is thought that **empathic communication** model will contribute greatly to the reduction of prejudices and to the formation of a healthy interreligious and intercultural dialog process. The aim of this study is to draw attention towards the importance of learning and teaching of empathic communication skills as a procedural method in interreligious and intercultural relations. In this study, emphasis was placed upon communication conflicts and prejudices and contributions that empathic communication can make in the reduction of prejudices were outlined.

Key words:

Empathic communication, interreligious dialog, intercultural dialog, prejudices, communication conflicts.

ÖZET

Bugün dünyamızda yaşananları gözlemlediğimizde gerilim ve çatışmaların devam ettiği ve bunların bir kısmının da dinler ve kültürler arası anlaşmazlıklardan kaynaklandığı söylenebilir. Doğal olarak, gelecekte daha güvenli bir dünyada yaşamayı isteyen insanların bu sorunu çözmek için yöntem arayışları içinde oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda, dinler ve kültürlerarası iletişim sürecinde, önyargıların azaltılmasında, dolayısıyla diyalog sürecinde sağlıklı bir iletişim kurulmasında, **empatik iletişim** modelinin önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. İşte bu çalışmanın amacı, empatik iletişim becerilerinin öğrenilmesi ve öğretilmesinin, dinler ve kültürlerarası ilişkiler açısından çok önemli bir yönetsel süreç olduğuna dikkat çekmektir. Çalışmada iletişim çatışmaları ve önyargılar üzerinde durularak, bu olumsuzluğun azaltılmasında empatik iletişimin yapabileceği katkılar, dayanaklarıyla birlikte ana hatalarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Empatik iletişim, dinler arası diyalog, kültürler arası diyalog, önyargılar, iletişim çatışmaları.

* Doç.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.

РЕЗЮМЕ

Следуя за событиями в мире, наблюдаются продолжительные противостояния и напряжения. В некоторых случаях причиной этого является разногласие между разными культурами и религиями. Естественно, для проживания в более безопасной среде в будущем, люди ищут разные методы. В этой связи, в период соотношения между культурами и религиями, для уменьшения предубеждений и с целью установления нормальных отношений, предполагается, что в этом значительную роль может сыграть модель эмпатических отношений.

Цель этой статьи, уделить должное внимание изучению и преподаванию навыков эмпатических отношений, отношениям между разными культурами и религиями. Обращая внимание к предубеждениям и конфронтациям в разных отношениях, изучены его основные причины и роль эмпатических отношений для уменьшения противоречивости.

Ключевые слова:

эмпатическое отношение, диалог между религиями, межкультурный диалог, предубеждение, конфронтация в отношениях.

“It is impossible to talk about the necessity of nations thinking the same,
they should only know of each other,
they must understand...”

Goethe

“When a dispute arises, put yourself in your opponent’s shoes.”

An Indian proverb

Introduction

In platforms where religions and intercultural issues and problems are discussed, “dialog”, a communication concept, is often used. In the context of this paper, “dialog” is defined as “the process of communication, of people coming together, who have different religious beliefs, traditions or convictions, in order to learn more about the Absolute Truth (Creator) and to learn from each other” (Aydin 2008: 22).

That people come together and talk does not always necessarily mean that dialog has taken place. When and if every speaker believes that his or her words are the truth, and when, for various reasons, he or she does not want to hear the opponent’s words, ideas or thoughts, then nature of the communication ceases to exist being a dialog and becomes a monologue. Such a communication can be non-confrontational (non-conflicting) where opponents just air their ideas and ignore each other, where there is no exchange of ideas, knowledge and insight. However, when he or she forces his/her beliefs and opinions upon

others, it becomes confrontational. In this type of communication, there may be an exchange of ideas, albeit limited, but since there is no compromise, each side continues to consider each other as “the other”. Consequently, with this type of communication, I do not believe the goal can be achieved in dialog process. For this reason, I think empathic communication model will contribute to dialog process in reaching its goal.

Today, when we observe what goes on in our world, we can better understand just how much we need empathic communication. With the increasing of world population, the natural resources, once thought would never expire, has started to dwindle; the world, once thought nothing could harm it, is facing serious problems. The number of people who feel safe and secure is starting to decrease because of war and terror. Since our problems are getting globalized as well, no person or community can say “This is none of my business. It is not my problem”. There is no other world we can escape to. As a result, if we want to live in a safe and peaceful world, we have no choice but to enter into a communication process whereby we can understand each other. This communication process must encompass all areas including economics, politics, culture and religion.

Communication Process and Its Importance

Religious and cultural area, where communication proceeds with difficulty and affects other areas, is vital. The aforementioned areas have the power to shape attitudes and policies of people and societies in other areas. For that reason, in a communication process that got started in religious and cultural areas, there are politicians, scientists, educators, philosophers, experts and intellectuals in various fields, as well as clerics. Consequently, the methods to be adopted in interreligion and intercultural communication process become very important.

When mentioning the communication and its importance, I would like to explain briefly the process and the concept. Communication is defined as “putting across our feelings, ideas and knowledge by any means imaginable” (Eren et al. 1988: 696). Communication process is explained as “conveying of a message (a situation or a finding) after coding and sending it through a channel or a medium by the individual who is the source or sender; resending of the coded feedback (whether or not the message is understood) by the receiver (targeted individual or mass) after receiving (by hearing, reading) and decoding the message” (McQuail and Windahl 1993:5). As can be seen, communication is realised in a short or a long process and depends upon many factors. This makes it clear that not every contact means communication.

The modern times are described as the age of information, technology and communication. Today, the dizzyingly fast development of mass communication media has rendered the physical and spatial distances obsolete. In that sense, our world has indeed become a “global village”, as McLuhan (1964) put it. But we come face to face with a paradox here: *Non-communication*. While we try to communicate with a person thousands of kilometers away via the internet, we may be facing problems communicating with the members of our family or neighbours. One of the most important problems that today’s people have is the lack of communication and this threatens our quality of life and mental health. Because where there is no communication; feeling of loneliness, alienation or conflict surfaces.

Cüceloğlu (1993) also draws our attentions to this negative outcome. According to him, people have to communicate in order to resolve their problems, no matter what the content may be. In order to democratically solve the individual or societal problems, a communication based on mutual talk and discussion is needed. Otherwise, an interaction that was started for solving a problem may become a platform for conflict and violence in a short time. Providing an opportunity for contact among groups may not always lead to desired outcome and may pave the way for new conflicts. However, avoiding contact for fear of such a risk means we don't have any room for problem resolution. For this reason, it will be a much more rational approach to think about the reasons and solutions of communication conflicts.

The Reasons of Communication Conflicts and Prejudices

The following can be considered among the reasons of communication conflicts:

personal factors (stereotyped and rigid ideas, prejudices, over generalizations, polarization, an effort to change the other person, negative perceptions, communication failures, gender, physical appearance etc.),

cultural factors (societal rules, language, social roles etc.),

social and physical environment (metropol, village, crowded, noisy, relaxed, intellectual, aesthetical etc., positive or negative environments) and *quality of the message* (wrong information, erroneous codes etc.) (Budak and Budak 1995: 61-62, Dökmen 2008: 82).

The resolution of communication conflicts depends on knowing the psychosocial processes that lie beneath these problems (Cüceloğlu 1993:15). We need to spend more time on prejudice, one of the most important factors that cause communication problems. However it impossible to claim that this awareness has reached a point where it can be useful in solving the conflicts.

In fact, prejudice is a natural human inclination and is the result of some broad generalizations caused by social classification. When a person does not change his/her perception towards another person, group or object even if he/she encounters with evidences to the contrary, then it shows that the person is acting with prejudice (Allport 1954: 7-8). Prejudices form emotional aspect of group hatred; whereas stereotypes form cognitive aspect and discrimination indicates behavioral aspect. It must be pointed out, however, that every notion has a relationship with cognitive, emotional as well as behavioral aspects (Taylor, Peplau and Sears 2007: 179).

Traditional prejudices are often learned at very early stages in life. Children learn their prejudices against strangers from the ages of 5-6. Factors such as the area where they grow, the level of the parent's education or religious convictions of the parents contribute to this process (Taylor, Peplau and Sears 2007: 185).

Mass communication media are another possible social learning source, and play an important role in increasing of prejudices (Arslan 2001) (for instance, cartoons published in some Danish and then in some other European newspapers against the prophet of Islam, frequent usage of the notion "Islamic terror" or "Muslim terrorists" and counter statements and actions from Islamic countries).

Depending on the person's religious perceptions and way of life, in other words in the process of formation of religious identity, religious beliefs can play a role for increasing or decreasing the prejudice. For instance, the advice "love others" can be a factor in decreasing the prejudice, and "principles regarded as indispensable and unquestionable in forming different denominations and communities" can be effective in increasing prejudices (Yıldız 2006).

It is more important than ever to decrease prejudices in the dialog process. This subject must be considered with its many aspects, since any one approach will not be able to solve the problem alone. These principles should be taken into account in decreasing prejudice:

An interdependence (interaction and sharing of gains) based on cooperation towards mutual goals must be developed;

The position of parties must be equal or accepted as equals;

The frequency and intensity of interaction process must be adjusted well in order to form friendships.

These contact efforts must be supported by institutions (Allport 1954).

At this point, I am of the opinion that empathic communication model will make considerable contributions in reducing prejudice and consequently forming a healthy communication towards dialog.

The Role of Empathic Communication in Social Relationships

As Dökmen (2008) mentioned, empathy is an important buzz word today in psychology and psychiatry. Empathy is generally described as "a person's understanding of other's thoughts and feelings by putting himself in their place" (Rogers 1983, Irving and Dickson 2004). The way a person perceives and understand himself or his environment is unique and subjective. Hence, if we are to understand a person, we need to try and perceive the world and events from his/her perspective. In order to empathize, we need to know and accept the fact that this person is a being like us, and that he has different values and beliefs. With this acknowledgement, the person being communicated with must not be deemed right/wrong or good/bad, but only an effort must be exerted to understand the situation the person is in. In this context, just hearing our opponent is not enough in the realization of empathic communication. We need to be an effective listener in order to understand what the person says. Empathic communication is needed to give room and create an environment for expression of feelings and thoughts. In order to complete the process of empathy, we need to state to the person that we understand his/her feelings and thoughts (Davis 1983, Mehrabian, Young and Sato 1988, Dökmen 2008: 134-137). In this regard, it can be said that empathic communication is a very effective way to solve the problems arising from individuals' misunderstanding each other.

In fact, we have existential grounds to make empathic communication possible. In the process of human existence, there are very special stages such as birth and death. Even though they look like the opposites, they, in actuality, are related and complimentary of each other. Death starts at birth, but how we die as a human being is determined by our lives till death. As is known, a person does not have the freedom to chose birth place, parents and the environment he/she grows up in. For that reason, it is important to

remember that family and socio-cultural environment in which the child will grow up will have a very important and decisive effect on forming the child's religious and other beliefs. According to psychologists and educators, the effects of childhood years are undeniable on forming the individual's personality, attitudes and beliefs. And it is exceedingly difficult to change them in later years. We can judge from ourselves just how difficult it is to change or give up one's religious beliefs. We need to consider and realize that the meaning of changing our religion is the same for the other person as well. In that case, this psycho-social reality alone is a very important source of motivation for those with different religious beliefs not to impose their religion on other person and to treat them with utmost tolerance.

Conclusion

In conclusion, empathic communication helps form and establish a democratic culture. An individual in communication process does not have to adopt the other person's beliefs and thoughts, but he must adopt and use a rational method for a healthy communication. Use of a method that is based on rationale and one that is not emotional, subjective, defensive, condescending and judgemental, is more important than with "what kind of content" the communication is realized. Hence, empathic communication model may fulfill the demand for desired method. Learning and teaching of empathic communication skills is a very important methodical process in terms of intercultural and interreligious dialog.

It must be remembered that, today, a variety of groups in some modern democratic societies can live together and cooperate in considerable harmony and tolerance, and that we are together in Noah's ark. This should be enough motivation for us all (Taylor, Peplau and Sears 2007: 209).

REFERENCES

- Allport GW: (1954). *The Nature of Prejudice*. Garden City, NY: Doubleday.
- Arslan A: (2001). Türk Medya Elitleri: Bir Durum Tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 8:135-164.
- Aydın M: (2008). *Dinlerarası Diyalog: Mahiyet, İlkeler ve Tartışmalar*. İstanbul: Pınar Yay.
- Budak G & Budak G: (1995). *Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yay.
- Cüceloğlu D: (1993). *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Davis MH: (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *J Pers Soc Psychol*, 44:113-126.
- Dökmen U: (2008). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Yay.
- Eren H, Gözaydın N, Parlatur İ, Tekin T & Zülfikar H: (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türkiye Dil Kurumu Yayınları .
- Irving P & Dickson D: (2004). Empathy: towards a conceptual framework for health professionals. *Int J Health Care Qual Assur Inc Leadersh Health Serv*, 17: 212-220.

Mehrabian A, Young AL & Sato S: (1988). Emotional empathy and associated individual differences. *Current Psychology*, 7: 221-240.

McLuhan M: (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. London: Rutledge and Kegan Paul.

McQuail D & Windahl S: (1993). *İletişim Modelleri*. (Çev.: M. Küçük Kurt), Ankara: İmaj Yay.

Rogers C: (1983). Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış bir Varoluş Şeklidir. (Çev: F.Akkoyun) *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16(1):103-124.

Taylor SE, Peplau LA & Sears DO: (2007). *Sosyal Psikoloji*. (Çev: A. Dönmez), Ankara: İmge Yay.

Yıldız M: (2006). Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23: 87-127.

KIRGIZ HALK İNANCI VE HALK HEKİMLİĞİ UYGULAMALARINDA YILAN

SNAKE IN KYRGYZ FOLK BELIEF AND FOLK MEDICINE PRACTICE

ЗМЕИ В НАРОДНОМ ВЕРОВАНИИ И ПРАКТИКЕ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ КЫРГЫЗОВ

Yrd. Doç. Dr. Mayrambek OROZBAEV*

ÖZET

Farklı bir vücut yapısı, gizemli yaşam tarzı ve olası tehlike uyandırması sebebiyle her zaman insan topluluğunun dikkatini çeken bir sürüngen türü olan yılan hakkında dünyadaki birçok halkın kültüründe çeşitli inanış ve uygulamalar mevcuttur. Bu inanış ve uygulamaların bir kısmı en eski Türk halklarından olan Kırgızlarda hala varlığını korumaya devam etmektedir. Örneğin, Kırgızlar kırsal bölgelerde çadırın içine ya da avluna yılan girdiği zaman evin fertleri üzerine süt, ayran, kıymaz gibi sütlü içecekleri serpererek onun o bölgeden uzaklaşmasını sağlarlar. Buna da *ak çaçuu* (ak serpmeye) derler. Ayrıca çoğu *közü açık* (halk hekimleri)'lar kendi koruyucu ruhlarının *Ak cılan* (Ak yılan) olduğunu ileri sürer ve özellikle de tedavi sırasında yılan organından hazırlanmış *ak darı* (beyaz ilaç) denilen tedavi malzemesini kullanırlar. Bu tür inanış ve uygulamaların kökünün hangi temellere dayandığı henüz tam olarak bilinmemektedir. Öte yandan yılan, çoğu folklorik kaynaklarda sinsi, kurnaz, kindar, ölümcül, kötü niyetli bir varlığı simgelerken, bazı Kırgız masallarında bilinenin aksine onun zeki, dürüst, duyarlı, becerikli ve kutsal bir varlık olarak betimlenmesi dikkat çekicidir. Bütün bunlar çalışmamızda Kırgız kültüründeki yılan konusunu ayrıntılı olarak ele almamıza vesile olmuştur. Kırgız kültüründeki yılan konusuna ilgi birçok bilgi sözlü kültür anlatımlarına dayanmaktadır. Çalışmamızda bu bilgilerin yanı sıra kendi gözümüz ile görüp bizzat tanık olduğumuz geleneksel uygulamalar da dikkate alınmıştır. Makalenin konusu *Kırgız Halk Kültüründe Yılanla İlgili İnanışlar ve Kırgız Halk Hekimliğinde Yılan* alt başlıkları çerçevesinde ele alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, yılanın Kırgız kültüründeki yeri ve önemini tanıtmak, ayrıca günümüzde Kırgızlar arasındaki yılanla ilgili bazı inanış ve uygulamaların kökenini tespit etmek ve böylece genel Türk kültürünün henüz aydınlığa kavuşturulmamış yönlerinin araştırılmasına katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler:

Yılan, yılan tedavisi, Kırgız halk hekimliği, Kırgız halk inançları.

* Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü - Ardahan / TÜRKİYE

ABSTRACT

Today, there are various beliefs and practices about snake that is a reptile species that always attracts the attention of the community due to the different body structure, mysterious way of life and wakening of potential danger. Some of these beliefs and practices continue to exist in the Kyrgyz, an ancient Turkish community. For example, when a snake enters a tent in the rural areas or yard the house members spread milk drinks such as milk, buttermilk, koumiss on themselves to alienate the snake from the region. This is called "white spreading" (ak çaçuu in Kyrgyz). In addition, most keen people (folk doctors) set forth that their protective spirits are the "White Snake" (ak cılan) and use the so-called "white-medicine" (ak darı) treatment prepared from the organ of a snake during their treatments. The basis of the foundation of such belief and application is not fully understood yet. On the other hand, although snake symbolizes sly, cunning, vindictive, lethal, presence of malicious creature in most folkloric sources, it is remarkable that some Kyrgyz tales describe snake as intelligent, honest, responsive, resourceful and sacred creature. All these conducted towards the detailed study of snake in the Kyrgyz culture in our study. Snake in the Kyrgyz culture is based on a number of knowledgeable oral culture narrations. In our study, the traditional practices that we have seen and witnessed have been considered as well as this information. The subject of the article has been discussed within the framework of sub-headings *Beliefs Related to the Snakes in Kyrgyz Folk Culture and Snake in Kyrgyz Folk Medicine*.

The purpose of this article is to introduce the place and importance of snake within the Kyrgyz culture, determine the roots of belief and practices regarding snakes between the Kyrgyz today and contribute to the research of aspects that have not been clarified in the general Turkish culture.

Key Words:

Snake, snake treatment, Kyrgyz folk medicine, traditional belief of the Kyrgyz.

РЕЗЮМЕ

В культуре многих народов мира существуют разные верования и практика, предметом которых является змея, всегда привлекавшая внимание человеческого общества необычной структурой тела, таинственностью образа жизни и представляющей потенциальной опасностью. Некоторые из этих верований до сих пор существуют среди самого древнего турецкого народа – кыргызов. Например в сельской местности, если в юрту попала змея, жильцы поливают её молоком, айраном, кумысом или другим кисло-молочным продуктом, таким образом змея покидает жилище. Эта практика называется *ак чачуу*, то есть «разбрызгивание белого». А так же люди *козю ачык*, то есть ясновидящие или народные целители своих прокровительствующих духов называют *Ак жылан*, «белая змея» и среди лечебных средств применяют *ак дары*, «белое лекарство», которое изготовлено из различных органов змеи. Корни этих верований и традиций пока не изучены. С другой стороны привлекает внимание, что змея во многих фольклорных источниках представляется коварным, хитрым, мстительным, смертоносным, злым героем, а в кыргызских сказках напротив умным, честным, чувствительным, находчивым и святым. Всё это повлияло на подробное рассмотрение в нашей работе темы змеи в кыргызской культуре. Сведения о змеях в кыргызской культуре исходят из

произведений устной культуры. Кроме этих сведений в статье представлены вашему вниманию традиции, свидетелями которых мы были лично. Предмет статьи рассмотрен под двумя темами *Змея в кыргызском народном веровании и в практике народной медицины*.

Цель этой статьи, определить место и важность змеи в кыргызской культуре, кроме этого определить корни некоторых верований и практических действий до сих пор имеющих место в жизни кыргызов, таким образом способствовать изучению неосвященных сторон общей туркской культуры.

Ключевый Слова:

Змея, лечение змеёй, кыргызская народная медицина, кыргызское традиционное верование.

1. Giriş:

Hiç kuşkusuz, Kırgızlardaki geleneksel inanç, inanış ve uygulamaları genel Türk kültürü çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Genel Türk kültürünün temelini oluşturan en önemli öğelerden biri de geleneksel Türk inancıdır. Bilindiği gibi, geleneksel Türk inancı, başta Gök Tanrı inancı olmak üzere onun etrafında şekillenmiş ve akademik dilde Animizm, Natürizm, Fetişizm, Totemizm, Şamanizm, atalar kültü, tabiat kültleri: su kültü, ateş kültü, ağaç kültü vs. olarak adlandırılmakta olan inanç sistemlerine verilen genel addır (Polat 2005:31). Günümüzde bu inanç sistemlerinin izlerine sadece gelenek-göreneklerimizde değil, dilimizde, edebiyatımızda, yaşam felsefemizde, etnik karakterimizde, halk hekimliğimizde, eğitimimizde vs. rastlamak mümkündür. Bunlar aynı zamanda Türk halklarının ortak kültürel mirasa, düşünceye sahip akraba toplulukları olduklarını kanıtlayan önemli değerlerdir. Bu değerler günümüzde çeşitli dinî, siyasi, ekonomik, coğrafik, kültürel faktörlerin etkisi altında kalmalarına rağmen varlığını korumaya devam etmektedir. Ayrıca bu değerler sadece bir alanla sınırlı kalmayıp hayatın tüm alanlarını kapsamış ve kendi varlığını hissettirmiş durumdadır. Örneğin, ateş, Türk halklarının yaşam felsefesinde hayata canlılık kazandıran vazgeçilmez kutsal bir unsur olarak kabul edilirken, halk hekimliğinde hastalığa neden olan kötü ruhlardan arındırıcı şifa olarak kullanılır. Hayvansal ya da bitkisel yağ, günlük hayatta bir besin kaynağı olarak kullanılırken Kırgızlarda her Perşembe kendi evini ziyarete gelen ata ruhlarına saygı göstermek amacıyla kokusu etrafa yayılması için ateşe atılan ya da dökülen ve bu şekilde ölenlerin ruhlarıyla ilişki kurulmasına yardımcı olan araç olarak kabul edilir. Bu nedenle gelenek-göreneklerimizde, örf-adetlerimizde dikkatimizi çeken bir unsur sadece bir adet ya da uygulama olarak değerlendirilemez. Çünkü bu değerlerin kökü kültürümüzün temelini oluşturan geleneksel inancımıza dayanmakta ve geleneksel inancımız da kültürümüzün tüm alanına yansımaktadır. Bu düşünceyle çalışmamızda yılanın Kırgız kültüründeki yeri hem geleneksel inanç, hem de halk hekimliği çerçevesinde ele alınmıştır. Makalede yılan konusunun Kırgız kültüründeki önemi üzerinde durulmasının en önemli nedenlerden biri bu konu üzerinde henüz bu güne kadar derinlemesine araştırılmış bilimsel bir çalışmanın olmamasıdır. Hâlbuki diğer bazı Türk halklarında da görüldüğü gibi Kırgız halk inancında yılanla ilgili pek çok değişik inanış ve uygulamalar mevcuttur. Ayrıca “gizemli” olması nedeniyle diğer hayvanlardan belirgin bir biçimde ayrılan ve çoğu efsanelerde olağanüstü roller aldığı için tipik örnek olarak gösterilen yılan hakkındaki bu inanış ve uygulamalar,

doğal olarak Kırgızcanın sözlü kültürüne yansımış olmalı ki günümüz Kırgız halk edebiyatında yılanla ilgili epey malzeme bulunmaktadır. Ancak bunlar henüz istenilen bilimsel düzeyde araştırılmış değildir. Burada yılanın Kırgız halk hekimliğinde en önemli tedavi malzemesi olduğunu da belirtmek gerekir. Günümüzde bile Kırgız halk hekimlerinin en az %80'inin hastaları tedavi ederken bu sürüngenin organından yapılmış tedavi malzemelerinden yararlandıkları söylenebilir. Kırgız hekimleri yilandan yapılan bu tedavi malzemesini *ak darı* (Hak ilacı) olarak adlandırır ve *miñdin biri* (bin ilaç varsa onun en iyisi) olduğunu söylerler. Kırgız halk hekimleri için vazgeçilmez tedavi unsuru olan bu sürüngen hakkında asırlardır nesilden nesle, babadan oğla, hekimden hastaya, ustadan çırağa anlatılagelen efsane masallar günümüzde halk arasında ağızdan ağza dolaşmaktadır. Bütün bunlar Kırgız kültüründeki yılan konusunu halk bilimsel açıdan araştırmam için vesile olmuştur.

Makale, özetle de belirtildiği üzere *Giriş*, *Sonuç* ve *Kaynakça* kısımlarının yanı sıra *Kırgız Halk Kültüründe Yılanla İlgili İnanışlar* ve *Kırgız Halk Hekimliğinde Yılan* alt başlıklı iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her ikisinde de yılan konusu hem inanç hem de halk hekimliği açısından etraflıca tanıtılmış ve yılanın Kırgız kültüründeki önemine, bununla ilgili inanış ve uygulamaların oluşum kaynağına ve diğer kültürlerle olan kültürel etkileşimlerine yer verilmiştir.

Makalenin hazırlanması sırasında Kırgız kültüründeki inanç, hekimlik ve edebiyatla ilgili çalışmaların yanı sıra diğer Türk halklarındaki yılan konusuyla ilgili bu güne kadar yapılan çalışmalara da başvurulmuştur. Ayrıca burada Kırgız kültürünün en iyi korunduğu Kırgızistan'ın kuzey-doğu bölgesinde büyümüş biri olarak Kırgız halk hekimlerinin hekimlik faaliyetlerine bizzat tanık olmam ve mesleğim gereği 1995-2000 yılları arasında Kırgızistan'ın Isıkköl ve Narın bölgelerinde oturan halkın arasından derlemiş olduğum folklorik malzemeler çalışmanın temel kaynağını oluşturmuş olduğunu da belirtmek gerekir. Bu güne dek araştırılmamış böyle bir konu üzerinde yapmış olduğumuz bu çalışmanın genel Türk kültürünün daha aydınlığa kavuşturulması yönlerinin giderilmesine katkı sağlayacak kanaatindeyiz.

2. Kırgız Halk Kültüründe Yılanla İlgili İnanışlar

Türkiye Türkçesinde “1. Sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı; 2. *mec.* Sinsi ve hain” (TS 1992: 1630) anlamlarında kullanılan *yılan* kelimesinin Kırgızcadaki karşılığı *cılan*'dır. Söz konusu kelime, Kırgızca sözlüklerde “1. Yılan (sürünmek için uygun uzun ve yuvarlak vücutlu, bacaksız, çoğunlukta zehirli olan hayvan); 2. Yıl ismi (Kırgızlardaki on iki hayvanlı yıl takvimine göre altıncı sıradaki yılın adı); 3. *mec.* Çok ağır ve kırıcı sözler söyleyen; dili zifir” (Abduldayev ve İsayev 1969: 230; Yudahin 1985: I, 279) anlamlarında açıklanmıştır. Yılan kelimesi Türklere ait en eski yazılı kaynaklar olan Orhon yazıtlarından itibaren *yılan*, *ylam* (Gabain 2000: 310), *cılan*, *ılan* (Toparlı vd. 2003: 43, 101) biçimlerinde görülmekte ve günümüzde Türkçenin çeşitli lehçelerinde *ylān* (Hal.), *yılan*, *yılan*, *ılan* (TT., Az., Trkm.), *ılan* (Özb., Uyg.), *cılan* (Kırg., KMalk.), *cılan* (Uyg.), *çılan* (Alt.), *jılan* (Kaz.), *çılan*, *şılan* (Hakas), *zılan*, *çulan* (Tuv.), *selen* (Çuv.) şekillerinde kullanılmakta olup *yıl-* “kaymak, sürünmek” fiiline +*ān* ‘fiilden ad yapan ek’in eklenmesi sonucu meydana geldiği bilinmektedir (Gülensoy 2007: 1138). Kültür tarihimizde ise yılanla ilgili kökeni bu dönemlerden çok daha eski çağlara uzandığı düşünülen çeşitli kültürel kaynaklara rastlamak mümkündür. Örneğin, Başar, eski devirlerde yılanın Orta Asya Türkleri tarafından saadet sembolü olarak kullanıldığını kaydetmiş ve gittikleri her yerde yılan, kulaklı ejderha, kartal, kuş, öküz başı, aslan gibi

hayvanların kabartmalarını, resimlerini işlemiş olduklarına değinmiştir (1978: 48). Ayrıca genel Türk halk edebiyatında yılanla ilgili pek çok folklorik kaynak, özellikle hikâye ve masallar bulunmaktadır. Bu folklorik malzemelerin çoğunun kökeni dünyadaki en eski dinî ve kültürel kaynaklara, efsane ve mitolojik unsurlara dayanmaktadır. Bunların büyük bir kısmına Kırgız halk edebiyatında da rastlanmaktadır¹. Bu folklorik kaynaklardaki yılan konusunu karakter bakımından değerlendirdiğimizde, günümüz Kırgız kültüründe yılanın hem olumlu hem de olumsuz sıfatlarda zoomorfik bir karakter olarak kalıplaştığını söylemek mümkündür². Olumsuz karakter olarak yılan Kırgız edebiyatında genellikle *sinsi, kurnaz, şeytan, uyanık, kindar, kılıktan kılığa giren, soğuk, ölüm meleği* (Azrail vb.) gibi kavramlar için kullanılmıştır. Yılan kelimesi, bu anlamda özellikle sözlü kültürümüzün en önemli didaktik ve dil malzemeleri olan atasözleri ve deyimlerde yer almaktadır. Örneğin, *Cılandın başın çigaruu* (karşısındakini korkutacak, çekindirecek bir olaya değinmek, hatırlatmak), *Cılandın kuyruğun basuu* (yılanın kuyruğuna basmak), *cılanday ışkiruu* (sinirli, öfkeli, kızgın şekilde görünmek, köpürmek, feryat etmek) (Osmonova vd. 2001: 197) vb. gibi.

Yılanın diğer Türk halklarının birçoğunun geleneksel kültüründe görüldüğü gibi Kırgız kültüründe de olumsuz bir kavram olarak karşımıza çıkmasının nedenlerini incelediğimizde, onun kökünün günümüz Türk kültürünün kalıplaşmasında büyük tesiri olan İslam mitolojisine ve İslam'ın etkisiyle Türkler arasında yaygınlaşan İran ve Arap mitlerine dayandığını görmek mümkündür³.

B. Âbcet'in de belirttiği üzere İslam'ın kutsal kitabı olan Kuran'daki efsanelerde Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten kovulmasına neden olanlardan biri de yılanıdır. Yılan İblis'e kanarak onu kendi vücuduna gizleyip cennete getirir. İblis'in tuzağına düşen Hz. Âdem ve Hz. Havva cennetten kovularak dünyaya gelirler. Böylece insanoğlu cennetteki ebedî hayatından uzaklaştırılarak bu dünyadaki ölümlü mahlûka dönüşür. Bundan başka "Büyük Tufan" olayında da yılanın adı geçmektedir. Olayda insan ve diğer canlı ırkının devam etmesi için Nuh'un yaptığı büyük geminin delinmesi nedeniyle o deliği kapatan yılanın insan kanıyla beslenme olasılığı kırlangıç sayesinde engellendiği rivayet edilir (Âbcet 2008). Başar, Kuran-ı Kerim'in Taha suresinin 20., Eşşuara suresinin 32., Ennemel suresinin 10., El-Kasas suresinin 31. ayetlerinde yilandan söz edildiğini, ayrıca Taveri'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamberin cinleri üçe ayırdığı ve bir kısmını yılan olarak nitelediğini belirtmiştir. Bununla birlikte yazar, yılanın kutsal kitaplarda yer alması onun ona görülen ilginin sadece eskiliğini değil, aynı zamanda öneminin derecesini de gösteren dayanak olduğunu kaydetmiştir (1978: 9-10).

Yılan, dünyadaki birçok halkın edebiyatında kimi zaman insanların mutluluğa ya da bir zenginliğe kavuşmasına mani olan bir tehlike, kimi zaman ölümsüzlüğü, ebedî yaşamı ellerinden alan bir ecel, ölüm meleği olarak izah edilir. Örneğin, eski Hint destanı *Mahabharata*, Firdevsi'nin eski İran efsanelerinin üzerine kurulu manzum destanı *Şehname*, tarihin en eski yazılı destanı olan *Gılgamış* gibi destanlarda bir ölüm meleği olarak kullanılan yılan motifine Oğuz Türklerinin en bilinen epik destanlarından Dede Korkut Hikâyelerinde de rastlanmaktadır. Dede Korkut ile ilgili Kazakistan'da sözlü gelenekten derlenen bir rivayette Dede Korkut'un rüyasında kendi mezarının hazırlandığını görmesi nedeniyle ölümden kaçarak ölümsüzlüğü aradığı ancak, bir gün Sirderya'nın kıyısında kopuz çalarak otururken ölümün yılan olarak gelip kendisini sokarak öldürmesiyle bunu başaramadığı anlatılır (Âbcet, 2008).

Yılan ismi Türk mitolojisinde bazen ejderha anlayışını da kapsamaktadır. Ögel, ejderha unsurunun Türklere çok eski çağlarda Çin'den gelen bir motif olduğunu kaydetmiştir (1995: II, 566). Roux da ejderhanın Orta Asya halklarına komşularından geldiğinin kesin olduğunu ve Çince ejderha anlamındaki *lu* kelimesinin *lung* kelimesinden türemiş olabileceğini belirtmiştir (2005: 39). Kırgızcada bu mitolojik varlık için Farsça kökenli olduğu bilinen *acidaar* (ejderha) kelimesinin dışında bazen Çince kökenli *ulu* (<*lu*) isminin de kullanılması Ögel'in yukarıdaki fikrini güçlendirmektedir. Ayrıca eski Türk destanlarından olan "Manas" destanında Kırgızların eski düşmanları olan Çinliler hakkında anlatılırken onların çok kalabalık köklü bir millet olmasının yanı sıra aralarında tek gözlü devleri, cin-perileri, yedi başlı uzun boynuzlu, yedi kollu insan şeklinde çirkin yaratıkları, bir kale içinde yetiştirilen altmış başlı uzunluğu dört yüz metre olan ejderhaları olduğundan da bahsedilmektedir (Orozbekov 1982: 224; 1988: 194). Bunun dışında Kırgız masallarında da ejderha motiflerine sıkça rastlamak mümkündür. Bu masallarda ejderha genellikle yedi başlı, ağzından ateş püskürten uçabilme özelliğine sahip yılan benzeyen korkunç bir yaratık olarak izah edilir. Dolayısıyla Kırgız edebiyatında ejderha, kötülüğün, çirkinliğin ve korkunçluğun simgesi sayılmakta ve bazen yılanla özdeşleştirilmektedir.

Bütün bunlar Kırgız kültüründe yılanın bir olumsuz kavram olarak kalıplaşmasına sebep olan önemli etkenler olmuştur. Hâlbuki yılanın Kırgız kültüründeki konumu derinlemesine incelendiğinde onun tamamen bir olumsuz kavram ya da kötü karakter olarak algılanmadığını görmek mümkündür. Hatta Kırgız halk inancında bir yılan kültürünün bile mevcut olduğu anlaşılmaktadır⁴. Ayrıca halk ağzında söylenegelen *Üç meerim* (Üç sevgi), *Cılandar hanıçası* (Yılanlar kraliçesi), *Cılandın öcü* (Yılanın öcü), *Cılan ayal* (Yılan kadın) vb. gibi hikâye, masallarda yılan dünyası renkli motiflerle derinlemesine işlenmiş ve yılanın genellikle bilinenin aksine zeki, temiz, dürüst, nazık, becerikli, duyarlı ve kutsal bir varlık olduğu savunulmaktadır. Bunun yanı sıra onların yer altında bir toplum halinde yaşadıkları, kendi yaşam kurallarına (kanunlarına) sadık hayvanlar oldukları ve her yılan toplumunun kendi yöneticisi (kraliçesi, koruyucuları), hizmetçileri olduğu ileri sürülmektedir.

Bazı Kırgız masallarında yılanın don değiştirerek insan (çoğunlukla kadın) kılığına girip yiğitle evlendiği söylenir. Buna örnek olarak, A. Stamov'un halk mitolojisi üzerinde kurulu *Üç meerim* (Üç sevgi) hikâyesini göstermek mümkündür. Hikâyede bir genç dişi yılan ormanda her gün *çoor* (ney) çalan Börübay adlı bir delikanlıya âşık olur ve yılan kanunlarını çiğneyip güzel bir kadın kılığına girerek onunla evlenir. Zamanla hamile kalır ve doğum vakti yaklaşınca kocasından altı gün boyunca evden uzak kalmasını rica eder. Kocası evinden uzaklaşır ancak, onları gözlemleyen Bakalbay adlı *bakşı*'nın sayesinde eşinin yılan olduğunu öğrenir. Yılan olan eşi kocasına yeni doğan oğlunu teslim ederek: "Sen bana verdiğin sözü tutmadın ve doğum sırasında gizlice gelip benim yılan olduğumu öğrendin. Yoksa ben sana güvenmiştim. Artık bundan böyle beni insan olarak göremeyeceksin. Oğlumuzu iyi bak! Eğer ağlarsa ağzına at" diye kendi göz yuvarını çıkartarak Börübay'a verir ve kendisi göle doğru gider. Oğlu çabucak büyür ancak, annesini isteyerek devamlı ağlamaya başlar. Babası ona annesinin yılan olduğunu söylese de oğlunu isteyenden vazgeçiremez. Börübay oğlunu eşinin bulunduğu göle götürür ve *çoor*'unu çalmaya başlar. *Çoor* sesini duyan kör anne yılan gölden çıkarak onlara yaklaşır. Çocuk kendilerine yaklaşan yılanın annesi olduğunu hissederek ona doğru koşmaya başlar. Oğlunun sesini duyan anne yılan onu ürkütmemek için göle doğru kaçır. Fakat oğlu peşini bırakmayınca geri döner ve oğluna sarılır. Oğlu yılan annesinin boynundan kucaklayıp

ağlarken gözyaşı yılanın kör olan gözlerine damlar ve yılanla yeni gözler oluşarak eskisi gibi güzel bir kadın kılığına girer ve Börübay ile tekrar evlenir” (Stamov 1992: 249-313).

Kırgızlar, tarihin en kadim dönemlerden itibaren göçebelik ve yarı göçebelik hayat tarzını benimsemiş ve 20. yüzyılın başına kadar bu tarz hayat sürdürülmüştür. Dolayısıyla asırlardır doğayla iç içe yaşamaları, onlarda diğer halklarla olan kültürel etkileşimin dışında doğaya karşı saygı ve sevgi çerçevesinde kendilerine özgü bir takım ön yargıların (gelenek ve göreneklerin) kalıplaşmasına zemin oluşturmuştur. Kırgızlarda doğadaki birçok canlı ve cansız varlıklarla ilgili çeşitli inanışların bugüne kadar korunduğu gibi, yılanla ilgili de bugüne kadar uygulanmış birtakım inanış unsurları mevcuttur. Örneğin, Kırgızlar yanlışlıkla evin içine giren yılanı dışarı çıkarmak için üzerine süt, kıymız, ayran gibi sütlü içecekleri serperler. Kırgızcada *ak çaçuu* ((düz çev.) ak serpmeye) denilen bu uygulamanın anlamı “bizim sana niyetimiz süt gibi beyaz, temiz, sen de bize zarar verme, günaha girme” şeklinde olduğu söylenmektedir. Ancak bu uygulamanın çıkış kaynağını yılan kültürüyle ilişkilendirmek, daha doğrusu bu uygulamanın yılanların iyisine, halk ağzında *Ak cılan* olarak bilinen bir dişi koruyucu ruha gösterilen saygı, tapınma şekli olduğunu tahmin etmek mümkündür. Kırgızlardaki yılanın iyisine (koruyucu ruhuna) hitap etme, onunla ilişki kurmaya çalışma, onu etkileme inancı ileride üzerinde durulacak olan halk hekimliğiyle ilgili uygulamalarda, tedavi yöntemlerinde daha açık görülmektedir.

Kırgızlardaki yılan kültürüyle ilgili buna benzer totemci unsurlara Kazak, Başkurt, Hakas, Tuva, Yakut gibi diğer bazı Türk halklarında da rastlanmaktadır. Örneğin, Başkurtlarda on iki kavme karşılık gelen on iki tanrıdan bir yılanıdır (Roux 2005: 389). Butanaev, Hakaslarda da yılanı özel bir muamele gösterildiğini belirterek özellikle Honguraylarda (Hooray) yılanı kendi adıyla seslenmekten çekinerek *uzun hurt* (uzun kurt), *soylaas* (sürüngen) gibi örtmece adlarla hitap edildiğini kaydetmiştir. Yazar, ayrıca göçebe Sibirya Türklerinin keçe çadırlarını bel kısmından sararak bağlayan organların renginin alaca olmasına dikkat çekerek bunun bir efsaneye göre yılanın korunmanın bir yöntemi olduğunu vurgulamıştır. Efsanede Hakaslarda *Aara* adlı kalabalık bir kabilenin yılanlar tarafından büyük saldırıya uğradığı ve saldırıların sonu kesilmeyince kabile üyelerinden akıllı birinin tavsiyesi üzerine çadırlarını ala organla bağladıkları ve bundan sonra saldırıların sona erdiği anlatılır (2003: 71). Buradaki keçe çadırını ala organla bağlama olayı günümüzde Kırgızlarda da görülmektedir. B. Äbcet de, çadırın bel kısmından ala organla sararak bağlama âdeti efsanede anlatıldığı üzere yılanın korunmanın bir yöntemi olmakla birlikte yılan kültürünü kabul etmek, ona boyun eğmek anlamına da geldiğini vurgulamıştır. B. Äbcet, ayrıca Tuvalı şamanların kendi soylarının *Aza* adlı kutsal ruhtan geldiğini söylemelerine değinerek buradaki *Aza* isminin yukarıdaki efsanede adı geçen *Aara* ile ilişkili olabileceğini belirtmiş ve onlarda yılanın bir totem haline geldiğini kaydetmiştir. Ona göre buradaki *Aza*, *Aara* isimlerini Kırgızca ve Kazakçadaki *aca*, *aco* kelimeleriyle ilişkilendirmek mümkündür (Äbcet 2008).

Kırgızlar ölen yılanı bile demir dokunduramazlar. İnanışa göre yılanın en çok korktuğu iki şey varmış. Biri ateş, diğeri ise demir. Demirin sesi duyulan yerden yılan kaçarmış. Dolayısıyla yılanı demirle vurmaya ya da öldürmeye onun iyisine yapılan en büyük hakaret, saygısızlık olarak kabul edilir. Ancak yılanlar altını severmiş. Kırgızlar, altın olan yerde yılan olur derler. Eğer yer altında ya da bir mağarada altın hazinenin bulunduğu tespit edilirse onu almak için önce hazinenin “sahibi, koruyucusu” olan varlıklara adanarak (yılanı) kurban kesip onları memnun ederek izin almak gerekir⁵. Bundan dolayı olmalı ki rüyada yılan görmek zenginliğin işareti olarak yorumlanır.

Bilindiği üzere yılanlar ilkbaharın gelmesiyle yuvasından dışarı çıkar, üzerindeki eski kılıfından (gömleği) sıyrılarak ayrılır ve yeni kılıfa kavuşurlar. Butanayev, Hakasların bu olayı yılbaşının gelmesiyle ilişkilendirerek *çıl pazı aylandı, çılan pazı soyıldı* (yılbaşı döndü (geldi), yılan başı soyuldu (kabuğundan ayrıldı)) dediklerini ve yılanın bırakıp giden eski kılıfını bulduklarında hayra alâmet ederek sandıklarına sakladıklarını belirtmiştir (2003: 72). Bulunan yılan kılıfının uğur getireceği inancı Kırgızlarda da mevcuttur. Ancak Kırgızlar yılan kılıfını genellikle tedavi amaçlı ve süs eşyası olarak özellikle kamçı, beşik gibi eşyaların süslemesinde kullanırlar.

Yılan doğu halklarının on iki hayvanlı yıl takvimine göre aynı zamanda bir yıl ismidir. Kırgızlarda yılan yılıyla ilgili de birtakım inanışlar vardır. Kazaklar *jılan jılında jılıs boladı* “yılan yılında ilerleme olur” derler. Kırgızlar ise, Yılan yılının kışı uzun ve soğuk, yazı da sıcak ve kurak olması nedeniyle meşakkatli bir yıl olacağına inanırlar. Fakat yılan yılında doğan çocuğun zeki, becerikli ve sezgilerinin güçlü, duyarlı olacağı söylenir. B. Soltonoyev, yılanın on iki hayvanlı yıl takviminde yer almasının doğrudan Kırgızlardaki yılan kültürüyle ilişkilendirilebileceğini kaydetmiştir (1991: 589). Ancak, bilindiği üzere içerisinde yılanın da yer aldığı on iki hayvanlı yıl takvimi sadece Kırgız, Kazak, Tuva, Hakas gibi Türk halklarında değil, Moğol, Çin, Japon gibi birçok doğu halkında da mevcuttur. Ayrıca bu takvimin çıkış tarihinin oldukça eski dönemlere dayandığı ileri sürülmektedir. On iki hayvanlı yıl takviminin Göktürk Kağanlığı döneminde de kullanıldığı Türklere ait en eski yazılı kaynaklar olan *Orhun Yazıtları*’nda görülmektedir. Örneğin, *Teñri Kağan Yazıtı*’nda: *bunça k(a)zg(a)n(i)p k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n [ı]t yıl on(u)nç (a)y (a)ltı ot(u)zka yog (e)rtürt(i)m* “bu kadar (çok) kazanıp babam Hakan Köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında vefat etti” (Tekin 2008: 69) ifadelerinde görüldüğü gibi. Burada yılan yılını “Türklerde on ikili yıllardan biri” şeklinde Kaşgarlı Mahmud’un kaydettiğini de belirtmek gerekir (Atalay 1999: IV, 783).

Kırgızlardaki yılanla ilgili halk arasında yaygın görülen inanç ve uygulamaları genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

– Kırgızlarda yılanın iyesi *Ak cılan* denilen bir ruhtur. Bu ruh aynı zamanda çoğu halk hekimlerinin (bakışların), bazı pınarların, göllerin, ırmakların, vadilerin, ormanların, dağların vb. koruyup kollayıcı ruhlarındandır.

– Diri yılanı demir dokundurmak yasaktır. Yılanı demir ile öldürmek tüm yılan topluluğuna ve onun koruyucu iyesine büyük saygısızlık olur. Yılan taşla öldürülür.

– Rüyada yılan görmek zenginliğin işareti sayılır.

– Altın olan yerde yılan olur. Yılanlar altını sever ve korurlar.

– Yılanı görünce öldürmek gerekir. Ancak sürü halinde dolaşan yılanı dokunulmaz.

– Eve gelen yılan öldürülmez, aksine ona saygı gösterip üzerine ayran, süt, kımız serperek evden uğurlamak lazım.

– Bazı yılanlar insanı görünce kafasını toprağa sokarlarmış. Eğer insan onu kuyruğundan çekerek kafasını topraktan çıkartabilirse yılanın tüm gücü insana geçer ve o insan itibar sahibi olurmuş. Ancak yılanın kafasını topraktan çıkartamazsa insanın gücü yılanı geçer, insan da hastalanarak halsiz düşermiş.

– Bulunan yılanın kılıfı uğur getirir.

– Yılanın boynuzunu bulmak saadettir.

- Yılan “ürkütmeseler de yanlışlıkla çocuğu sokmazsam” dermiş.
- Yılan kindardır. Küstürmemek gerekir.
- Yılan yılının kışı uzun ve soğuk, yazı da sıcak ve kurak olması nedeniyle meşakkatli bir yıl olur.
- Yılan yılında doğan çocuk zeki, becerikli ve duyarlı olur.

Ayrıca Kırgızistan’ın bazı bölgelerinde *Cılandı suu* (Yılanlı su), *Cılandı köl* (Yılanlı göl), *Cılandı kolot* (Yılanlı vadi), *Cılan arık* (Yılan ark), *Cılandı tör* (Yılanlı yayla), *Cılandı bulak* (Yılanlı pınar), *Cılandı koo* (Yılanlı çukurluk) denilen yerler bulunmaktadır. Bu yerlerde eskiden (Kırgızların göçebelik dönemlerinde) yılanların sürü halinde yaşadıkları bilinmektedir. Ancak günümüzde bunlardan bazılarının yakınında artık köyler, şehirler kurulması nedeniyle yılanlara rastlamak çok zordur. Buna rağmen bölge halkı bu bölgeleri mukaddes sayar, iyesinin yılan olduğuna inanırlar. Kimi hastalar kendisini tedavi eden halk hekimlerinin⁶ tavsiyesiyle bu yerleri ziyaret ederek kanlı kurban gerçekleştirirler.

3. Kırgız Halk Hekimliğinde Yılan

A. Sağlık-Hastalık Olgusu

Kırgızlar, günümüzde modern tıp alanının gelişmiş ve yaygınlaşmış olmasına rağmen uzun tarihleri boyunca uygulayageldikleri geleneksel tedavi yöntemlerine en çok başvuran ve bunun sonucu olmalı ki, toplumda da halk hekimleri çok yaygın görülen Türk boylarındandır. Kırgızlardaki sağlık-hastalık konusuyla ilgili son dönemlerde yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında, Kırgızların bugüne kadar hastalığın birçok türünü tespit ettikleri ve buna göre çeşitli tedavi yöntemleri geliştirdikleri anlaşılmaktadır (bk. Güngör 2006; Moldaliev 2010). Onların hastalıklara karşı geliştirdikleri bu tedavi yöntemlerinde özellikle geleneksel inanç sistemlerinin, çeşitli gözlem ve deneyimlerinin, dünya görüşlerinin büyük etkisini görmek mümkündür. Burada Kırgızlardaki sağlık ve hastalık olgusuyla ilgili kültürel etkileşimleri de göz ardı etmemek gerekir. Hiç kuşkusuz, Kırgız kültürünün oluşumunda başta İslam dini olmak üzere Budizm, Taoizm, Hinduizm, Lamaizm, Zerdüştlük ve Hıristiyanlık gibi dinlerin (dolayısıyla İran, Arap, Çin, Tibet, Hint ve Rus kültürlerinin) büyük tesiri olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Kırgızların tarihte bu din ve kültürlerden kısmen de olsa etkilendikleri, İslam dinini ise büyük çoğunluk olarak benimsedikleri bilinmektedir (Erşahin 1999: 405). Dolayısıyla Kırgızların gerek sağlık-hastalık olgusuyla ilgili düşüncelerinde gerek halk hekimliğinde bu dinlerin vasıtasıyla geçmiş Arap, Fars, Çin, Tibet, Hint tıplarının izlerine de rastlamak mümkündür.

Kırgızlar, hastalığı genel olarak *can oorular* veya *canduu oorular* (ruhsal, psikolojik hastalıklar) ve *ten oorular* (beden hastalıkları) olarak iki gruba ayırmış ve buna göre tedavi yöntemlerini geliştirmişlerdir (Bolot 2003: 6). Ayrıca bu yöntemlerle tedavi eden halk hekimlerini de hastalığı tedavi etme sırasında uyguladıkları yöntemlerine, kullandıkları tedavi malzemelerine veya hastalığın ismine göre *darımçı*, *emçi*, *domçu*, *tükürçü*, *dubakan*, *tamırçı*, *kançı*, *basmaçı*, *sınkçı*, *bakşı*, *bübü* vb. şekillerde adlandırdıkları bilinmektedir⁷.

Köse, Kırgızlardaki halk hekimliğine ilişkin tedavi yollarını genel olarak: 1) *Sihir ve büyüye dayanan tedavi yolları*; 2) *İlaçla tedavi edilen hastalık ve bunların tedavi yolları*; 3) *Hem ilaçla, hem de sihir ve büyüyle iyileştirilen hastalıklar* şeklinde üç gruba ayırmıştır (2004: 536). Bunlardan sihir ve büyüye dayanan tedavi yolları, genellikle *can ooru*’lar grubundaki hastalıkların tedavisinde, ilaçla tedavi etme yolları ise, daha çok *ten oorular* grubundaki hastalıkların tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak Kırgız halk

hekimliğindeki tedavi yöntemlerini yalnız bunlarla sınırlandırmamak gerekir. Kırgız hekimleri hastalığın türüne göre çok çeşitli tedavi yöntemlerine başvurmuşlardır. Örneğin, buhar, su, taş, buz, kül, tuz, ateş, duman, mezarın toprağı vb. gibi şeylerle tedavi etme, bazı kırık çıkıkları onarma, bazı okun kalıntılarını ameliyat yöntemiyle alma vs. gibi. Fakat bunlardan en yaygın kullanılanı, Köse'nin de belirttiğı üzere ilaçla tedavi etme yöntemidir. Kırgız halk hekimleri, en çok şifalı bitkileri, mineral maddeleri, bazı hayvanların etini ve iç organlarını ilaç (tedavi malzemesi) olarak kullanmışlardır (Moldobayev 1993: 103). Kırgızlarda özellikle bitkilerin tedavi amaçlı olarak bu kadar çok yaygın kullanılmasına Tibet tıbbının tesiri olabileceğı düşünölmektedir. Ayrıca Kırgızistan tabiatının da buna elverişli olması ve 9500'den fazla bitki çeşidinin bulunması (bunların büyük bir kısmı şifalı bitkiler)⁸ bitkisel tedavi yönteminin yaygınlaşmasını sağlamış olabilir. Öte yandan yukarıda da belirtildiğı üzere Kırgız halk hekimliğinde at, koyun, keçi, inek, deve, geyik, dağ koyunu, dağ keçisi, tavşan, tilki, kurt, dağ siçanı, ayı, porsuk, köpek, balık, karınca-böcek, kurbağa, yılan vs. gibi hayvan ve canlıların bazı organlarının (genellikle, derisi, eti, yağı, safra kesesi, karaciğeri, kemikleri, dişleri, tırnakları, boynuzları) yardımıyla tedavi etme yöntemi de yaygın görölmektedir. Bu yöntemin diğere bazı Türk halklarının dışında Moğol, Çin, Tibet halklarında da sık kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle yılanla tedavi etme yöntemi, Çin, Filipinler, Tayland, Singapur, Malezya gibi güneydoğı ölkelerinde daha yaygın görölen bir yöntemdir.⁹

B. Tedavi Malzemesi Olarak Yılan

Yılanın tedavi malzemesi olarak kullanılması bugün diğere çoğı Türk halklarında olduğı gibi Kırgızlar arasında da yaygın görölmektedir. Ancak doğadaki her yılan tedavi malzemesi için kullanılmadığı gibi, yılan herhangi bir mevsiminde yakalanan yılan da tedavi malzemesi olarak kullanılmaz. Son zoolojik verilere göre Kırgızistan'da yılanın 25 türü tespit edilmiştir (Usupbekova 2010). Tespit edilen bu türlerin içerisinde halkça bilinen yılanlar şunlardır: *sarı cılan*, *kara çaar cılan*, *ok cılan*, *suu cılan*, *ak cılan*, *kalkan baş cılan* vs. Kırgız halk hekimleri tedavi malzemeleri için bunların içerisinde genellikle *sarı cılan* (sarı yılan)'ı tercih ediyorlar. Buna bazı bölgelerde *may cılan* "yağılı yılan" da denir. Bunun dışında kimi hastalıklar için *karaçaar cılan* (siyah benekli, alaca yılan) da kullanılır. Kırgızistan'ın Narın şehrinde yaşayan halk hekimi K. Aytbayev, yılanları tedavi amaçlı kullanmak için ilkbaharda, havaların ısınmaya başlamasıyla yuvasından yeni dışarı çıktığında yakalamak gerektiğini söylüyor. Ona göre bu dönemdeki yılanlar, yazın topladığı yağ deposu boşalarak zayıflamış ve vücudundaki insan sağlığı için zararlı maddelerden yoksun, temiz olurlarmış. Ancak *sarı yılan* genellikle otun köküyle beslendiğı için yılın diğere mevsimlerinde de yakalanabilirmiş. Ayrıca K. Aytbayev, yılanı temizlemenin yani vücudundaki insan sağlığı için zararlı bazı maddelerden arındırmanın başka yöntemleri olduğunu da belirtiyor. Ona göre Kırgız halk hekimlerince yılanı temizlemenin en yaygın kullanılan yöntemi, onu yakaladıktan sonra bir bidona kıımız doldurup diri ya da ölü olarak bidonun içine atmak ve bu şekilde on iki gün bekletmektir. Hekimin anlattığına göre bu süre içerisinde kıımız yılanın vücudunun zararlı maddelerden temizlenmesini sağlamış (2000).

Kırgız halk hekimleri yılanın hemen hemen tüm organından (derisi, kılıfı, eti, yağı, kemiğı, dişi) yararlanırlar ve bu organ parçalarını hastalığın türüne göre kurutup ufalayarak, kaynatarak, kavurarak ya da çiğ olarak vb. çeşitli şekillerde kullanırlar. Örneğin, açılmış yaraların tedavisinde genellikle yılanın yağı yaranın üzerine çiğ olarak konulur ve sıkı bir şekilde sarılır. Halk hekimleri yılanın kafasını genellikle cam kırığı ile keserler ve derisini

çıkarttıktan sonra kimi serin bir yere kurutup ufalayarak, kimi ise ufak doğrayıp kavurma şeklinde kavurarak, kimi de suya kaynatıp çorba halinde hastaya içirerek tedavi ederler. Ancak bu yöntemler genellikle hastanın hastalığının türüne göre kullanılır. Kırgız halk hekimlerinden özellikle *tamırçı* (nabızcı)'lar hastanın nabzını tutarak muayene ettikten sonra genellikle *ıslık* (sıcak) veya *suuk* (soğuk) diye teşhis koyarlar. Onların *ıslık* (sıcak) diye teşhis koydukları hasta, yağlı, etli, sütlü yemeklerden uzak durarak genellikle 15-20 günlük bir süre içerisinde sadece kaynatılmış ılık su içerek tedavi olurlar. Eğer hastaya *suuk* “soğuk” diye teşhis konulursa, bu durumda hasta, soğuk içecekleri durdurup buhar ve süt, genç koyun ya da keçinin etinden yapılmış sıcak sulu yemeklerle beslenirler (bk. Moldaliev 2010: 13).

Kırgız halk hekimlerine göre yılan, *suuk* teşhisi konulan hastaların iyileşmesi için en iyi tedavi malzemelerindedir. Ayrıca, *emçiler* “ilaçla tedavi eden halk hekimleri” bu tür hastalığın tedavisi için hastaya yılanı kaynatıp süzgeçten geçirerek kemiğini ayıkladıktan sonra suyunu (çorbasını) içirirler. Onlar bu şekilde hastalığın birkaç türünü tedavi eder, özellikle kemik ağrıları, romatizma, sifilis, yılanlık hastalıkları ve bazı hayvan hastalıkları tedavisinde sık kullanırlar¹⁰.

Kırgız halk hekimleri kaynatıldıktan sonra süzgeçte kalan yılan kemiklerinden de onu döverek toz haline getirip *ak darı* (beyaz ilaç (*mec.* Hak ilacı)) denen bir çeşit tedavi malzemesi hazırlarlar. Halk arasında *ak darı*'nın bin bir çeşit hastalığa deva olduğu söylenmektedir. Halk hekimleri ise bu tedavi malzemesini genellikle iç hastalıkları için kullanırlar. Özellikle onların mide, bağırsak gibi sindirim organlarında meydana gelen ülser ve açılan yaraların tedavilerinde en çok başvurdukları ilaç *ak darı*'dır. Halk hekimleri *ak darı*'nın acı bir tadı olduğunu belirterek onun reçel ya da balla birlikte tok karına kullanılmasını tavsiye ederler.

Halk hekimleri yılanın kılıfını da çeşitli hastalıkların tedavisi için kullanırlar. Onlar yılanın kılıfıyla genellikle siğil, sivilce, mayasıl, uyuz, yara vb. gibi cilt hastalıklarını tedavi ederler. Tedavi sırasında kimileri kılıfı suya kaynatarak suyunu hastaya içirir, kimileri de nemli olarak ya da toz haline getirerek hastalığın bulunduğu yere sürer ya da serperler (Mambetkunov 1998).

C. Kırgız Halk Hekimlerinin Yılan İyesiyle Olan İlişkileri

Kırgız geleneksel inancında kimi insanların göze görünmeyen bazı üstün güçler tarafından koruyup kollandığına dair inanışlar yaygındır. Örneğin, 19. yüzyılda yaşamış Alay bölgesinin kraliçesi olarak adlandırılan Kurmancan Datka'nın kırmızı kaplan şeklinde bir koruyucu ruhunun olduğu söylenmektedir (Kasimbekov 1990: 230). Yine, bu dönemlerde yaşamış Bugu (Geyik) kabilesinin kahramanlarından olan Balbay Baatır'ın koruyucu ruhunun bozkurt olduğu belirtilmekte ve bununla ilgili hikâyeler halen halk ağzında dilden dile dolaşmaktadır. Kırgızlar bu tür insanlar için *arkaluw* (arkasında destekleyeni var) ya da *koldogonu bar* (koruyup kollayanı var) ifadelerini kullanırlar. Bu inanış unsuru Kırgız halk hekimleri için de söz konusudur. Özellikle *bakşı*'lar kendilerinin birden çok koruyucu ruhunun olduğunu söylerler¹¹. Bu ruhlar *bakşı*'ya genellikle köpek, yılan, kaplan, geyik, tavşan, çocuk, kurt ya da ataların ruhları şeklinde görünürmüş. Halk hekimi K. Aytbayev'in anlattığına göre, halk ağzında *közü açık*, *bübü*, *bakşı*, *darımcı*, *emçi*, *domçu* vb. olarak adlandırılan halk hekimlerinin herhangi bir hastalığı iyileştirip iyileştirememeye olayı, daha çok onlara bu özelliği veren, onları koruyup kollayan ve yönlendiren bu koruyucu ruhlarının kudretine bağlı gerçekleşiyormuş. Eğer koruyucu ruhları (*çımınları*) kuvvetliyse o halk hekiminin de hekimlik özelliği kuvvetli olurmuş.

Ayrıca bu ruhlar ara sıra yalnız kendisinin koruyup kolladığı insana görünürmüş. Eğer kendisinin koruyup yönlendirdiği insan ölürse o ruh çoğu zaman o bölgeyi terk eder ya da ölen insanın çocukları veya akrabalarından birine geçermiş. Kırgız halk hekimlerinin çoğu kendi koruyucu ruhunun *Ak cılan* (Ak yılan) olduğunu söylerler. Bu koruyucu ruh, kimi halk hekimlerinin anlattığına göre 4 ya da 6 metre uzunluğunda boynuzlu beyaz bir yılan olup genellikle geceleri koruduğu insanın ayaklarına sarılarak yatıyormuş. Böyle bir özelliğe sahip olan Kırgız halk hekimleri günümüz Altay ya da Buryat şamanlarında görüldüğü gibi koruyucu ruhlarını simgeleyen kıyafet (çuha, sicim vb.) giymiyorlar¹². Ancak onlar hastayı tedavi ederken özellikle kendi koruyucu ruhlarına ya da yılanın hamisine hitaben birtakım yakarışlarda bulunurlar. Bu yakarışlarda en yaygın kullanılan cümleler şunlardır:

Emçiler ötkön,

Emi bizge kalgan.

Domçular ötkön,

Domu bizge kalgan.

Menin kolum emes

Umay Enenin kolu...

Oy, toodon bir toogo uçkandar,

Oy, cılandan kamçı tutkandar...

Oy, Anciyanda Ak cılan meyman

Oy, Samarkanda nar cılan meyman

Özüñdön medet tileymin

Ey kardı salık kara nar

Tarpañ urup kele kör.

O, tel müyüzdü sur cılan,

Tegirçektey tegeren,

Tez kele kör cebeden

E, celden bütkön balban kız,

Eki emçegi salbañ kız,

Celip çıgıp kele kör,

Kelip cardam bere kör.

Kereç-kereç ker cılan,

Keregedey bir cılan.

Mayrıñ-tuyruñ bir cılan,

Mama celim kız cılan.

Üfürükçüler geçmiş

Üfürüğü bize kalmış.

Büyücüler geçmiş,

Büyüsü bize kalmış.

Benim elim değil,

Umay Ana'nın eli...

(*bk. Akmatalliev 2004: 334*)

Ey, bir dağdan diğer dağa uçanlar,

Ey, yılan kamçı tutanlar¹³...

Ey, Andican'da Ak yılan konuk.

Ey, Semerkan'da deve yılan konuk.

Kendinden yardım istiyorum.

(*bk. Akmatalliev 2003: 379*).

Ey, karnı sarkan siyah deve

Koşarak gelin buraya.

Ey, ince boynuzlu boz yılan,

Tekerlek gibi dönün,

Oktan daha çabuk gelin.

Ey rüzgârdan olan pehlivan kız,

İki memesi sallanan kız,

Rüzgâr gibi geliver,

Gelin de, yardım ediver¹⁴.

(*bk. Kasımbekov 2008: 305*)

Kereç kereç¹⁵ kahverengi yılan,

*Kerge*¹⁶ gibi bir yılan.

Eğri büğrü bir yılan,

Mama celim¹⁷ kız yılan.

Ubay cılan, çubay cılan,

Ok cılan, çok cılan.

Kara tonun boorunan ilek-ilek kelet

Kayıt cılan!

(*bk. Asanov ed. 2004: 75*)

Sürünen yılan, uzayan yılan,

Ok yılan, kor yılan.

Kara dağın bayırından leylek geliyor

Geri dön yılan!

Kırgız halk hekimliğinde yılanın hamisine hitap etme ve onunla ilişki kurmaya çalışma âdeti, ayrıca yılan sokan hastayı tedavi etme sırasında daha açık görülmektedir. Bu durumda genellikle *darımcı* “afsuncu” ya da *bakşı* hastayı sokan yılanın zehirli olup olmadığını inceler. Onların dediğine göre, eğer sokulan yerde birkaç ufak dişin izi kalırsa o zaman zehirsiz yılan sokmuş sayılır ve bu çok da tehlikeli sayılmazmış. Ancak vücuda derin batan iki büyük dişin izi kalırsa o zaman zehirli bir yılan sokmuş olup hemen müdahale etmek gerekirmiş. Bu durumda kimi *darımcı* (afsuncu)’lar sokan yılanın inini arayıp bulur ve kendine has birtakım *arboo* (afsun) sözlerini söyleyerek onu *arbaşma* (afsunlaşma)’ya çağırırlar. Ayrıca bu çağırma eyleminde de onu korkutmaya yönelik *çatırñdı buzbasam, tanabiñdi üzbööm, altı atañda doom bar, ayışamın beri çık* (çadırını bozacağım, iplerini koparacağım, altı ceddinde devam var, atışacağım buraya gel...) gibi birtakım sözler sarf ederler (*bk. Akmataliyev ed., 2004: 338*). İnanişçe göre, eğer yılan ininden çıkarsa, insan onun karşısına geçip gözlerine dik bakarak onun ismini bulabilmek için aklına gelen *altın, bakır, ayna, tarak, bıçak, makas, düğme* vs. gibi bütün nesnelere isimlerini söylemeye başlamış¹⁸. Bu sırada yılan da başını kaldırarak insana bir şeyler söylüyormuşçasına dilini çıkartarak hareketsiz kalmış. Bu *arbaşma* (afsunlaşma) esnasında insanın nefesi daralır, rengi solarak sanki boğuluyormuş gibi çok güçlük çekermiş. Aynı zamanda yılanın da karnı şişmeye başlamış. Eğer insan yılanın isminin ne olduğunu bulursa yılanın şişen karnı patlar ve ölür, onun soktuğu adam da iyileşirmiş. Kırgız halk inancında yılanın isminin *topçu* (düğme) olduğu söylenmektedir. Söylentilere göre bu *arbaşma* eylemi koyun ile yılan ve toygar ile yılanın arasında daha sık görülürmüş (*Akmataliyev 2003: 135*).

Bunun dışında bazı güçlü *darımcı*’lar yılan sokan adamı ya da hayvanı tedavi ederken bıçağın sapını yere batırarak *darım* sözlerini söylemeye başlayınca o bölgedeki bütün yılanlar *darımcı*’nın önüne gelip tek tek bıçağın ağzına sarılarak geçmeye başlamış. En sonunda adamı ya da hayvanı sokan yılan gelir ve bıçağa sarılarak geçerken ölür, hasta da iyileşirmiş (*Düşeyev 1995*).

Kimi hekimler yılan sokan insanı tedavi ederken ona yılanın etini yedirirler.

4. Sonuç:

Yılan konusu Kırgız halk inancı ve halk hekimliği açısından bir bütün olarak ele alınmaya çalışıldığı bu çalışmanın sonucunda özetle şunlar söylenebilir:

- Yılan, hem geleneksel inanç unsuru hem de tedavi unsuru özellikleri dolayısıyla diğer çoğu Türk halklarının kültüründe olduğu gibi Kırgız kültüründe de büyük öneme sahiptir.

- *Cılan* kelimesi günümüz Kırgızcasında esas anlamının dışında mecazî olarak her ne kadar olumsuz anlamlarda kullanılsa bile halk arasında onunla ilgili inanış ve yapılan uygulamalar, onun halkın gönlünde özel bir değeri olan saygın ve kutsal varlık olduğunu göstermektedir. Bu kutsallığın temel nedenlerinden biri bize göre Kırgız kültüründe

Yenisey’de yaşadıkları dönemlerden kalma eski bir yılan kültü (totemi)’nün izlerinin korunmasıdır. Ancak yılan Kırgız geleneksel inancında tamamen dokunulmaz değildir.

• Kırgızlar arasında yılan hakkında *tüşüñdö körsöñ kenç, öñüñdö körsöñ canç* (rüyanda görürsen zenginliktir, gerçek hayatta görürsen öldür) inancı yaygındır. Yılanı Kırgızlar genellikle tedavi amaçlı öldürürler.

• Kırgız halk hekimliğinde yılan sıradan bir tedavi malzemesi değildir. Yılan kemiğinden yapılan ilaç (ak darı) ilaçların en etkilisi, *miñdin biri* (bin bir çeşit ilacın içerisinde en iyisi) olarak kabul edilir.

• Ayrıca yılan halk hekimliğinde sadece tedavi malzemesi olarak kullanılmaz. O, aynı zamanda halk hekimlerini (*bakşı, közü açık, darımçı*) yönlendiren, onları koruyup kollayan, onların hastayı iyileştirmesini sağlayan iyi niyetli ruh olarak da hizmet eder.

• Halk hekimlerine göre (özellikle *darımçı* 'lar) yılan sokan hastayı iyileştirmenin en iyi yöntemi yılanların iyisiyle irtibat kurmak ve onu çeşitli yöntemlerle (kızma, korkutma, yakarma) etkileyerek zehrinin etkisini kaybetmesini sağlamaktır.

• Bilindiği üzere bazı Türk halklarında (örneğin Anadolu Türklerinde) ve Çin, Malezya vb. gibi diğer doğu ülkelerinde çeşitli hastalıklara karşı yılanın canlı olarak da kullanıldığı bilinmektedir (Başar 1978: 12). Ancak Kırgız halk hekimliğinde yılanın canlı olarak kullanıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bu makale Kırgız kültüründeki yılan konusu üzerinde yapılan ilk çalışmalardandır. Dolayısıyla Kırgız kültüründeki yılanla ilgili sunulacak bilgiler yalnız bunlarla sınırlı değildir. Halk arasında yılanla ilgili keşfedilecek daha pek çok birikimin olduğu kanaatindeyiz.

NOTLAR

¹ Özellikle en eski Türk destanlarından olan “Manas” destanında *Tüyünçaç, Alatkak, Uçmoyul, Sırası* denilen efsanevi yılan toplulukları, ejderhalardan bahsedilmektedir (bk. Orozbekov 1982: 217; Ögel 1995: 567).

² Bu durum sadece Kırgız edebiyatı için değil Kazak, Tatar, Başkurt vs. gibi diğer bazı Türk halklarının edebiyatları için de söz konusudur.

³ Bu mitlerin bir kısmının kökeni Zerdüştlük (Zoroastrizm), Mecûsilik (Mazdeizm), Maniheizm gibi dünyadaki en eski dinlere dayanmaktadır.

⁴ Z. Başar, ilkel topluluklarda yılanın kutsal tanındığını, Tanrı sayıldığını belirtmiş ve yılan kültürünün yılanın toprak altında ölü atalarla ilişkisi olduğuna ve onların ruhlarını taşıdığına inanılmasından kaynaklandığını kaydetmiştir (1978: 41).

⁵ Bu inanışın temelinde belki de eskiden hazinelerin yıkık dökük, viranlık yerlerde saklanması ve olası hırsızlık olaylarına karşı bu yerlerle ilgili yılan hikayelerinin oluşturulması bulunabilir. Ayrıca altının onu bulan insanlar için her zaman hayır, zenginlik, mutluluk getirmeyeceği, baba ile oğlun, kardeş ile kardeşin, en yakın arkadaşların bile yakınlık ilişkilerini bozabileceği inancıyla da metaforik anlamda “altın var yerde yılan var” ifadesinin kalıplaştığını söylemek mümkündür. Ancak sebebi hangi temele dayanırsa dayansın bu inanış unsuru Kırgızlar arasında çok yaygındır (bk. Stamov 1992: 85)

⁶ Bu halk hekimleri genellikle kendi koruyucu ruhunun *Ak cılan* olduğunu ileri sürenlerdir.

⁷ Ayrıntılar için bk. Moldalievva 2010: 11

⁸ Bk. Pyagay vd. 2005: 6

⁹ Bu ülkelerin bazılarında özellikle tedavi amaçlı kurulmuş yılan çiftliklerinin olduğu biliniyor.

¹⁰ S. Baybosınov, Kazak halk hekimlerinden Hamza Ceñişan'ın, yılan çorbasının kanser hastalığı için de çok faydalı olduğunu kaydetmiştir (2009).

¹¹ Ob–Uygurlardan olan Hanti ve Mensilerde, Şaman'ın mutlaka yedi tane yardımcı hayvanı (koruyucu ruhu) olması gerektiği söyleniyor (bk. Arslan 2007: 55). Ancak Kırgız *bakşı* 'larında böyle bir şart yoktur.

¹² Altay, Buryat şamanlarının giydiği kıyafetleriyle ilgili olarak bk. Arslan 2007: 71-75

¹³ Bakşılardan çimınları tören sıralarında çoğu zaman ata binen askerler, yaya askerler, kaplana binen devler, yılanı kamçı yapan olağan üstü varlıklar olarak gözükmüşlerdir. (bk. Abramzon 1999: 127). Ayrıca Başar da, ilk Yesevi halifelerinin eserlerinde yılan kamçı efsanelerinden söz edildiğini ve bunun ilkel çağlardan gelen bir inanışla ilgisi olduğunu kaydetmiştir (1978: 80).

¹⁴ Bakşılardan tören sırasında rüzgâr ruhunu çağırması, bize Göktürklerin türeyişi ile efsanelerde geçen Ni-shih-tou hakkındaki “öyle ki rüzgâr ve yağmuru devlet hizmetine çağırabilirdi. Yaz ruhunun ve Kış ruhunun kızları olduğu söylenen iki kızla evlendi...” anlatılarını hatırlatmaktadır (bk. Taşağıl 2012: 11).

¹⁵ Bu kelimelerin anlamı bilinmemektedir.

¹⁶ Çadırın kafes şeklinde olan ahşap duvarı.

¹⁷ Bu kelimelerin anlamı bilinmemektedir.

¹⁸ Buradaki yılan isminin nasıl bir isim olduğu (koruyucu iyesinin ismi mi ya da kendi ismi mi) bilinmiyor. Ayrıca onunla bu tür nesnelere arasında nasıl bir bağ kurdukları da henüz anlaşılabilir değil.

KAYNAKLAR

Sözlü Kaynaklar:

AYTPAYEV Koyçubay: (Derleme tarihi 2000). Halk hekimi. Kırgızistan'ın Narın bölgesinde Narın şehrinde yaşıyor. Ortaokul mezunu. 1950 doğumlu.

ÖMÜRALİEVA Turdubübü: (Derleme tarihi 2000). Emekli (Kolhozcu). Kırgızistan'ın Narın bölgesinde Kayıñdı köyünde yaşıyor. İlkokul mezunu. 1920 doğumlu.

MAMBETAKUNOV Kaseyin: (Derleme tarihi 1998). Emekli (Kolhozcu). Kırgızistan'ın Isıkköl bölgesinde Kurbu köyünde yaşıyor. Ortaokul mezunu. 1940 doğumlu.

DÜYŞEYEV Sultangazı: (Derleme tarihi 1995). Emekli (Çoban). Kırgızistan'ın Narın bölgesinde Taşbaşat köyünde yaşıyor. İlkokul mezunu. 1937 doğumlu.

Yazılı Kaynaklar:

ABDULDAYEV E.: (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*, Mektep Yay., Frunze.

ABRAMZON S. M.: (1999). *Kırgız Cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Soros Fondu Yay., Bişkek,

AKMATALİYEV Abdıldacan: (2003). *Kaada Salttar, Ak Batalar*, Kırgız Respublikası Uluttuk İlimder Akademiyası Yay., Bişkek.

AKMATALİYEV Abdıldacan: (2004). *Kırgız Adabiyatının Tarihi, I*, Kırgız Respublikası Uluttuk İlimder Akademiyası Yay., Bişkek.

ARSLAN Ahmet Ali: (2007). “Orta Asya ve Amerika Kızılderili Şamanlarının Giysileri”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni*, 16-17 Nisan, Hacettepe Üni., Ankara, s. 51-81

ASANOV Üsön (ed.): (2004). *Kırgız Adabiyatı Entsiklopediyalık Okuu Kuralı*, Mamleketтик Til Cana Entsiklopediya Borboru Yay., Bişkek.

ABCET Bakıt: “Türki Halıktarı Mifologiyasındagı Aydahar Beynesinin Tipologiyası” <http://www.abai.kz/node/205> (16.12.2008)

BAŞAR Zeki: (1978). *Halk Hekimliği ve Tıp Tarihinde Yılan*, Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Yayınları No: 3, Ankara.

BAYBOSINOV S.: “Yılan Etin Jeysiz be” <http://www.zamana.kz/component/content/article/1-latest-news/416-gilan.html> (12.12.2009)

BOLOT Mamat: (2003). “Kırgız El Meditsina Tarihına Sürtümdör”, “*Aalam*” gazetesi, S. 90, s. 6.

BUTANAYEV Viktor Yakovleviç: (2003). *Burhanizm Tyurkov Sayana-Altaya*, HGU (Hakas Devlet Üni.) Yay., Abakan.

ERŞAHİN S. (1999). “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, s. 393-438

GÜNGÖR Ahmet: (2006). *Kırgızca ve Türkçede Hastalık Adlarıyla İlgili Örtmece (Euphemism) Sözcükler*, (H. Karasayev Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi Türkoloji Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bişkek.

KASIMBEKOV Tölögön: (1986). *Kel-kele*, Kırgızstan Yay., Frunze.

KASIMBEKOV Tölögön: (2008). *Povester, Añgemeler*, Biyiktik Yay., Bişkek.

KÖSE Nerin: (2004). “Kırgızların Halk Hekimliğiyle İlgili Bazı Pratikleri Hakkında”, *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan*, Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Ankara, s. 535-542.

MOLDOBAYEV İ.: (1993). “Manas Eposundagı Eldik Meditsina”, *Manasçılar Kırgız Elinin Ruhaniy İnsandarı: Sagımbay Orozbakov 125-c.*, Bişkek.

MOLDALİEVA Nurgül: (2010). *Kırgız Türkçesinin Sağlıkla İlgili Söz Varlığı*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

OROZBAKOV Sagınbay: (1982). *Manas*, C. IV, Kırgızstan Yay., Frunze.

OSMONOVA C. - KONKOBAEV K. vd.: (2001). *Kırgız Tilinin Frazеologiyalık Sözdüğü*, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yay., Bişkek.

ÖĞEL Bahaeddin: (1995). *Türk Mitolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara.

POLAT Kemal: (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.

PYAGAY L. - vd.: (2005). *4. Modul – Cıgaç Emes Produksiya*, (çev.: I. Kadırov), KIRFOR Yay., Bişkek.

ROUX Jean-Poul: (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (çev.: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul

STAMOV Asanbek: (1992). *Cortuul*, Uçkun Yay., Bişkek.

TAŞAĞIL Ahmet: (2012). *Gök-Türkler I-II-III*, IV/A-1.1. Dizi, Sayı 21, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

USUPBEKOVA K.: (2010/Mayıs). “Cılandar”, *Super İnfо* gaz., S: 394, Bişkek.

YUDAHİN Konstantin Kuzmiç: (1985). *Kırgızsko-Russskiy Slovar'*, Sovetskaya Entsiklopediya Yay., Frunze.

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA TÜRK ROMANINDA KADIN
ÖĞRETMEN KİMLİĞİ: TANZİMAT VE CUMHURİYET DÖNEMİ
ROMANLARINA KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM**

**THE WOMAN TEACHER IDENTITY IN TURKISH NOVEL IN TERMS OF THE
SOCIETY GENDER: A COMPRASION APPROACH TO THE NOVELS OF
TANZİMAT AND REPUBLIC TERM**

**ТУРЕЦКИЙ РОМАН ОБ ОБРАЗЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЬНИЦЫ В ТУРЕЦКОМ
ОБЩЕСТВЕ: (СОПОСТАВЛЕНИЕ РОМАНОВ РЕСПУБЛИКАНСКОГО
ПЕРИОДА И ТАНЗИМАТА)**

Yrd. Doç. Dr. Şahika KARACA*

ÖZET:

Bu çalışmada Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi roman örneklerinden hareket edilerek kadın kimliğinin değişimi öğretmen kadın kahramanlar üzerinden verilmeye çalışılmıştır. Kadın kimliğinin öğretmen kimliğine dönüşüm sürecinde dönemler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar da analiz edilmiştir. Çalışmada kadın öğretmen kimliğinin çözümlemesine başlarken öncelikle kadınların kamusal hayata girişi ve öğretmenlik mesleğini tercih etmeleri süreci hakkında bilgi verilmiş, bunun Türk romanındaki yansımaları da gösterilmiştir. Sonrasında ise kadınların öğretmen olarak kamusal alana çıkış süreçlerinde iffet-iffetsizlik gibi kavramlar, cinsiyetsizleştirilen/erkekleşen/çirkin kadın öğretmenlerle yeni kıyafetler üretme ve erkek kıyafetlerine yönelmeleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Toplumsal Cinsiyet, Kadın Kimliği, Kadın Öğretmen Kimliği, Türk Romanı.

ABSTRACT:

In this work, it is tried to be given the changing of the woman identity consideration to teacher heroins starting to study with the novel examples of Tanzimat and Republic term. It is also analised that the similarities and differences between the terms in the changing period of the woman identity to the teacher identity. In this work, at the beginning of the analysing of the woman teacher identity, firstly, the knowledge about taking part in the public life of woman and the period of preferring the teaching as accupation, it is shown the reflection of this in the Turkish novel, too. After that, it is focused on notions like chastity-not chastity, production of new clothes and their tendency to the man clothes, with made genderless/masculine/ugly woman teachers in the arising period of the women's as teacher to the public area.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü,
skaraca@erciyes.edu.tr

Key Words:

Public Gender, The Woman Identity, The woman Teacher Identity, Turkish Novel.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются примеры в изменениях образа героев преподавательниц турецкого общества из романов республиканского периода и танзимата, проанализирована разница и аналогия трансформации личности женщины в личность преподавателя, процесс выбора женским полом профессии преподавателя в начале общественной деятельности, обращается внимание на нравственные и порочные стороны преподавателей в конце педагогической деятельности, усвоенные ими мужские манеры и склонность к мужской одежде.

Ключевые слова:

Общественный пол, личность женщины, личность женщины преподавателя, турецкий роман

Giriş

Tanzimat'ın ilan edilmesiyle hızlanan modernleşme sürecinde askerî, siyasi ve sosyal hayatta önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Ancak en önemli dönüşüm modernleşmenin simgesi haline gelen kadın üzerinden olmuştur. Tanzimat döneminde modernleşme yolunda atılan ilk adımlar arasında öncelikle eğitim ve kadınların eğitimi meselesi gelmektedir. Bu dönemde kadının eğitimi modernleşmenin simgesi hâline gelmiş ve kadınlara yönelik eğitim kurumlarının açılması hız kazanmıştır. Bir sonraki aşamada ise eğitimle donanmış kadının kamusal alanda kendisine yer açabilme çabaları gelecektir. Bu dönemde kadına en uygun görülen meslek ise anneliğin devamı niteliğinde değerlendirilen öğretmenliktir. Toplumsal alanda görülen kadınlıkla ilgili değişimler Türk romanında da yankısını bulur. Bilindiği üzere edebî eser toplumların geçirdiği büyük değişimlerde ihtiyaç üzerine asıl işlevi olan estetik hazzı bir kenara bırakarak toplumsal fonksiyon yüklenebilir. Tanzimat döneminden itibaren Türk romanında da modernleşmeye paralel olarak modernleşmenin getirdiği yeni toplumsal yapının çözümlemesi yapılmıştır. Bu çalışmada da kadın kimliğiyle öğretmen kimliğinin birleştirilerek dönem içerisinde kadınlıkla ilgili duyarlılığın vurgulandığı Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi roman örnekleri üzerinden hareket edilmiştir. Çalışmada Fatma Aliye'nin *Refet* ve *Udi*, Emine Semiye'nin *Muallime*, Halide Edip Adıvar'ın *Tatarcık*, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalılışu* ve *Acımak* isimli romanları kadın öğretmen kimliğinin çözümlemesi konusunda seçilmiş metin örnekleridir. Öncelikle kadınların çalışma hayatına girişi ve öğretmenlik mesleğini tercihlerindeki sebeplerin üzerinde durulması kadın öğretmen kimliğinin çözümlemesi açısından faydalı olacaktır.

1. Kadınların Çalışma Hayatına Girişi

Meşrutiyet'in ilanına kadar olan süreçte kadın, özellikle kent kadını toplumsal hayatta çok siliik olarak yer almıştır. Kadınlar artık kendilerine geleneksel düzen tarafından biçilmiş ev içi mekânlardan çıkıp erkeklerle eşit haklara sahip olabilecekleri kamusal mekânlarda görünür olmak isterler. Öncelikle ev kadınlığının devamı niteliğindeki öğretmenlik, hemşirelik, terzilik gibi işlerde istihdam edilirler. 1873'te ilk kadın öğretmen atanır.

1881’de okul töreni esnasında bir kadın ilk defa kamusal alanda konuşma yapar. Bütün bunlar kadınların kamusal alanda görünürlüğü ile ilgili ilk adımlar olması yönünden önemlidir. Ayrıca kadınlar bu dönemde ucuz iş gücü olarak görülmüş ve İstanbul Kibrit Fabrikası ve Bursa’daki ipek fabrikalarında çalışmaya başlamışlardır.

Cumhuriyet’in ilanına kadar olan süreçte kadınların çalışma isteği kamusal alanda kendilerine yer açarak özgür kimliklerini kurma çabalarından kaynaklanır. Böylece ataerkil sistem içerisinde edilgen bir kimliğe sahip olan kadın üzerinde, erkeğin hâkimiyeti biraz daha azalmış olacaktır. Nitekim dönem içerisinde kadın yazarların zaman zaman bu konuda fikirlerini belirttikleri görülmektedir. İlk kadın romancımız olarak kabul edilen Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye Hanım kadınlara verdiği konferanslarında bu konudaki fikirlerini şöyle dile getirir:

“Bazı zevçlerin zevcelerine adem-i sadakatle gözyaşı döktürmeleri, hırpalamaları hep onları sevmediklerinden değildir. Kadının temin-i maişet için bir medarı, ekme kazanacak bir sanatı olmadığından kendisini terk edemeyeceğini bildiği içindir.”¹

Fatma Aliye kadının kocasına karşı var olan konumunun toplumsal hayatta çalışarak elde edeceği sosyal mevkiyle dönüşüme uğrayacağını düşünür. Kadının çalışmaması toplumsal hayattan soyutlanmasını ve ev içi hayatla sınırlandırılmasını beraberinde getirir. Ev içi hayatla sınırlanan kadın ise hayatını devam ettirmek için gerekli olan ihtiyaçlarını temin etmek noktasında kocasına bağımlıdır. Bu konuda erkinin farkında olan erkek bunu kadına karşı kullanmak hakkını da zaman zaman kendisinde görür. Eğitimle donanmış kadın toplumsal hayatta kendisine yer açacak, böylece erkeğe olan bağımlılığından kurtularak bireyselleşecektir. Fatma Aliye’nin kendisinden iki yaş küçük kız kardeşi Emine Semiye Hanım da kadınların eğitimle birlikte hak ve özgürlüklerini kazanma noktasında bilinçleneceklerini vurgular. Böylece kadınlar iyi bir eğitimle ev içinden toplumsal alana çıkarak ekonomik özgürlüğünü kazanacak ve erkeklerin ataerkil düzen içerisinde var olan konumlarını sarsacaktır:

“-Ey nisvan-ı İslam.. Ey muhterem hemşirelerim! Çünkü kadınlar erkeklerden keskin olan zekâları sayesinde iyi okurlarsa çok öğrenecekler. Rabbimiz Teala’nın verdiği ve peygamberimiz efendimiz hazretlerinin (...) buyurduğu imtiyazlara akılları da erecek..² Ticarete, sanata süluk ederek nafakalarını kazanacaklar. Sonra erkeklerin başlarına indirmek istedikleri maddi ve manevi darbelere artık boyun eğmeyecekler!” (Emine Semiye 1909: 2).

Hayatını kendi gücüyle devam ettiren kadın artık toplumsal hayatın aktif öznesi olacaktır. Bu durum beraberinde kadının kocasına karşı konumunda da değişimi getirecektir. Cumhuriyet’in ilanını takip eden yıllarda ise kadının kamusal alanda var olması özgür kadın kimliğini kurmayı bir yana iterek ulusun kurtuluşuna hizmet eden ana, bacı gibi sembollerle birleşen yeni kadın tipini oluşturmak amaçlıdır:

“İlk kuşak Cumhuriyet kadınının meslek hayatına atılma ve kamusal alana açılma isteği feministlerinkinden tamamen farklıydı. Feministler kamusal alana salt kadınlar ve onların öncelikleri için çıkmayı ve bu alanda bir kimlik, kadın kimliği geliştirmeyi amaçlarken yeni Cumhuriyet kuşağı kadını ise kolektif kimliğin oluşumuna hizmet etti; ve bu hizmet anlayışı içinde kadın kimliğini ikincil duruma düşürdü. Kadınlar kendi kimliklerini ulusal kimlikle bütünleştirdiler; hatta ulusal kimlik içinde kendi kimliklerini kaybettiler.” (Çaha 1996: 121).

Cumhuriyet'in ilanıyla toplumsal yapı içerisinde din ikincil konuma düşerek Batılılaşma ön plana çıkmıştır. Bu süreçte Tanzimat'ın ilanıyla hızlanan Batılılaşma döneminde olduğu gibi kadın simge haline gelmiş ve toplumsal dönüşümün öznesi görevini yüklenmiştir. Modernleşme ideolojisinde Cumhuriyet döneminin yeni adamına yoldaşlık, eşlik yapacak yeni kadınları üretme çabası göze çarpmaktadır. Bu sebeple de Cumhuriyet döneminde Türk feminizminin doğuşu aslında Türk milliyetçiliğinin doğuşuyla eş zamanlıdır. *“Nihayet, Cumhuriyet'e geçişte kadınlar için yeni bir kimlik kurma -ya da kurtarma- girişimlerini görüyoruz: Kurtulmuş (ama iffetli) milliyetçi kadın kahraman.”* (Kandiyoti 1997: 137). Ancak bu süreç Türk kadınının bağımsız kimlik oluşturma sürecini olumsuz etkilemiş, kurtulmuş ama özgürleşememiş yeni kadın kimliği ortaya çıkmıştır.

2. Öğretmenlik Mesleğini Seçerken

Kadınlar kamusal hayata girerken öncelikle yine kadınlığın devamı niteliğindeki terzilik, hemşirelik gibi meslekleri tercih etmişlerdir. Ancak bu dönemde kadınlara en uygun görülen meslek öğretmenliktir. Modernleşme döneminde aydınlar kadının anne olması sebebiyle çocuğun ilk eğitiminin kadın öğretmenler tarafından verilmesini isterler. Şemsettin Sami *Kadınlar* risalesinde bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

“Cenâb-ı Hallâk çocuk büyütip terbiye etmek hassasını kadınlara vermiş olduğundan, çocuk, validesinin âğuş-u şefkatinde iken, aldığı iptidai ve esasi terbiyeden sonra, bir mektebe girmek mecburiyetinde bulunduğu vakit, o mektepte kendisini terbiye ve talim ve tedarik edecek muallimin bile kadın olması terbiyenin teshil ve tesriine medar olur.” (Şemsettin Sami 1879: 43-44).

Şemsettin Sami bu sözlerinden de anlaşıldığı üzere çocuğun sekiz yaşına kadar olan eğitiminin annesi, sekiz yaşından itibaren ilk eğitiminin ise kadın öğretmenler tarafından verilmesini önermektedir. Yazarın çocuğun ilk eğitiminin kadın öğretmenler tarafından verilmesini önermesi kadınların anne olmaları sıfatıyla ilişkilidir. Kadın öğretmen aynı zamanda annelik sıfatını taşıdığı için annesinin kucağından henüz ayrılmış olan çocuğun dilinden anlayabilecektir. Fakat çocuk, ilk eğitimini tamamlayıp çocukluktan çıktıktan sonra fen bilimleri ve benzeri ciddi ilimleri erkek öğretmenlerden almasını istemektedir.

Tanzimat döneminde kadınların öğretmenlik mesleğine yönlendirilmesi edebî eserlerde de yansımaları bulur. İlk dönem Türk romanlarında kadınların öğretmenlik mesleğini seçmesi genellikle kendi gücüyle toplumsal hayatta ayakta kalabilmeyi hedefleyen bir anlayışla verilir. Özellikle Fatma Aliye, Emine Semiye gibi kadın yazarların edebî eserlerinde bireyselleşme mücadelesi içerisinde olan kadın öğretmenlere rastlanır. Romanlarda kadınların öğretmenlik mesleğini yapması baba ya da kocalarının destekleri olmadan kendi ayakları üzerinde durarak hayatlarını devam ettirme isteklerinden kaynaklanmaktadır. Fatma Aliye *Refer*'te öğretmen olabilmek için genç bir kızın annesiyle birlikte verdiği mücadeleyi anlatır. Babası öldüğünde annesiyle birlikte ortada kalan Refet'in öğretmen olmak istemesindeki en büyük hedefi hayatını kazanmaktır. Annesiyle kendisine rahat hayat olanakları sağlayabilmek için çalışmak isteyen Refet öğretmen olmanın mücadelesini verir.

“Hayır! Anne hayır! Daha kaç sene böyle hizmetçilik edeceksin? Hem bir evin tekmil hizmeti hem de tahtaya, çamaşıra gitmek artık senin vücudunu harap etmekte olduğunu görüyorum. Bir yandan da dikiş dikiyorsun. Gayri zaaf-ı basardan da gözlerini kırıştırmaya başladın. Bir iğne geçirinceye kadar nice dakikalar geçiriyorsun. Bu yaşayış

senin vücudunu bitirdikçe benim de yüreğimi eritiyor. Bu kadar hevesle çalışmama sebep olan bana gayret veren şeyin çoğu da seni bu hâlden kurtarmaktır. Yoksa gidip gelmeye ayakkabı yetiştirmek, kitap parası, el işi masrafı, mektebe götürülecek yiyecek tedariki gibi şeyler bizim çalışmamıza en büyük mevanidendir. Fakat görüyorum ki senin sağlam ve iri vücudun bile şu yolda çalışmaya dayanamıyor. Ben bir an evvel diplomayı alsam da seni bu zahmetlerden kurtarsam diyorum.” (Fatma Aliye 1314/1: 26).

Refet kendilerine rahat bir hayat sağlayacak olan öğretmenliği seçer. Üstüne üstlük ilerleyen yaşlarında dahi bu işi yapabilecek, emekli maaşı da alabilecektir. Refet’in geleceğe dair bütün hayali öğretmenlik diplomasıyla elde edeceği haklarla baba ya da koca gibi herhangi bir hamisi olmadan hayatını devam ettirebilmektir.

Fatma Aliye’nin *Udi* romanında da kocası tarafından aldatılan Bedia’nın kendi sanatıyla ayakta durma mücadelesi göze çarpar. Bedia çocukluğundan itibaren müzik eğitimi almış ud çalma konusunda ise ustalaşmıştır. Udi Bedia bu eğitiminden eşi Mail tarafından aldatılana kadar yararlanmayı düşünmez. Mail’in düşmüş bir kadın olan Helvila’yla ilişkisini öğrendiğinde Bedia’nın kadınlık gururu yaralanır: “Beni sevmeyen, beni istemeyen bir adamla oturup kendimi ona bar etmek, onun başına musallat olmak istemem! Haysiyet-i nisvaniyemi ayaklar altına alamam. İşte bu kadar!..” (Fatma Aliye 1314/2: 138) Bedia yaralanmış kadınlık gururuyla Mail’in daha fazla geçimini temin etmesini istemez ve kocasının desteği olmadan hayatını devam ettirmek için sanatına sığınır.

“Beni hiçbir zamanda terk etmeyen, aguşumdan kaçmayan yâr ü vefakârım! Enis-i canım! Dertlerimi dinleyen, kalbimi alayan, sırdaşım! Bana daima refakat eden yoldaşım! Beni yalnız sen terk etmedin, benden yalnız sen geçmedin, bana hıyanet etmedin! Bir zaman badi-i tezzüz ve tezevvukum, eğlencem oldun, şimdi de medar-ı taayyüşüm, kasıb-ı nanımsın! Benim yârım, benim cananım, benim erkeğim sensin!..” (Fatma Aliye 1314/2: 227-228).

Bedia hayatının kalan kısmını müzik öğretmenliği yaparak geçirir. Bedia’ya göre kadın baba ya da kocasının desteği olmadan da ayakta durabilir. Fatma Aliye’nin hem *Refet* hem de *Udi*’de öğretmenliği kadının kendi başına sıkıntı çekmeden ayakta kalabileceği bir meslek olarak önerdiği anlaşılmaktadır. Emine Semiye’nin *Muallime* isimli romanında ise İdris Molla, öğretmendir ve kızı Bihbude’yi çok iyi eğitmiştir. Bihbude iftiraya uğrayarak eniştesinin evinden kovulduğunda bu eğitimin faydasını görür. Mahsul Bey’in konağında öğretmenlik yapmaya başlayarak genç bir kız olarak toplumsal hayatta kendisine yer açar.

Cumhuriyet döneminde de kadınlar Osmanlı’da olduğu gibi devletin ilerlemesindeki kimliğini korur. Ancak bu dönemde kadına iyi anne, iyi eş rolüne ilaveten ulusu eğitmek görevi de yüklenmiştir. Bu görev Cumhuriyet kadının en önemli özelliğidir.

“Gerçekte bu dönemde en prestijli meslek olan öğretmenlik mesleği içinde ‘muallime’ hanımların ayrı bir yeri ve statüsü vardı. Okumuş meslek sahibi kadınlara bu dönemde açılmayan kapı yoktur. Okumuş meslekli kadın kesimi içinde muallime hanımların yeri farklıydı. Onlar gerçekte Cumhuriyet’in sembolü olarak kabul edilmişlerdi.” (Çaha 1996: 120-121).

Reşat Nuri’nin *Çalığışu* romanı bu anlamda imparatorluktan millî devlete geçildiği yıllarda kaleme alınmış önemli edebî eserlerdendir. Reşat Nuri *Çalığışu*’nda millî bir romantizmle nişanlısı tarafından aldatılmış genç bir kızın Anadolu’ya öğretmenlik yapmak için gidişini anlatır. Feride düğününden önceki gün nişanlısı Kamuran’ın Avrupa’dayken

kendisini bir başka kadınla aldattığını öğrendiğinde her şeyi geride bırakarak Anadolu'ya öğretmenlik yapmak için gitmek ister. Bunun için ise en büyük desteği diplomasıdır. Feride için de diploma *Refet*'te olduğu gibi çok önemlidir.

“*Dolabımın bir köşesinde, kırmızı kurdelesıyla, ağır ağır solup sararmaktan başka bir şeye yaramayacak zannettiğim diplomam gözümde bir ehemmiyet almıştı. Bütün ümidim, pek makbul olduğunu söyledikleri bu kâğıt parçasındaydı. Onun sayesinde Anadolu vilayetlerinden birinde bir hocalık alacak, bütün hayatımı çoluk çocuk arasında, şen ve mesut geçirecektim.*” (Güntekin ty./1: 123).

Feride romantik duygularla Anadolu'ya gider. Ancak Anadolu'ya gittiğinde karşılaştığı manzara hayalindekinden çok farklıdır. O gittiği hiçbir yerde genç ve güzel bir kız olarak tutunmayı beceremez. Ve çareyi kaçmakta bulur. Aslında *Muallime*'nin öğretmen kahramanı Bihbude, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* romanındaki öğretmen tiplemesinin de prototipi sayılabilir. Çünkü her iki kadın da baş edemedikleri sorunlar karşısında çözümlü almış oldukları eğitim sayesinde öğretmenlik yapmakta bulurlar. Üstelik bunu yaparlarken buldukları yerlerden daha uzak mekânlara kaçarlar. Fakat burada yazarın vermek istediği mesaj kadınların çalışabilmeleri, kendi çalışmalarlarıyla hayatta kalabilmeleri fikridir.

Bihbude, iftiraya uğradığı için nişanlısı Süheyl tarafından terk edilir, Aziz Bey de onu konağından kovar. Böylece çaresiz kalan Bihbude Kastamonu'dan İstanbul'a giden bir kervana katılarak teyzesinin yanına gitmek ister. İstanbul'a ulaştığında teyzesinin ölmüş olduğunu öğrenir. Bu defa da onun oğlu Macit Bey'in evinde kalmaya başlar. Bihbude, Macit Bey'in çocuklarının eğitimini üstlenerek eğitimi sayesinde bir sığıntı gibi yaşamaktan kurtulur. Burada sekiz yıl kalan Bihbude, Macit Bey'in kendisine âşık olması ve evlenme teklif etmesi üzerine kaçar. Bundan sonra da Mahsul Bey'in kızı Refah'ın öğretmeni olur.

Çalığışu'nun kahramanı Feride de nişanlısı Kâmuran'ın kendisini bir başka kadınla aldattığını öğrendiğinde evden kaçarak soluğu Anadolu'da almıştır. Ancak öğretmenlik yaptığı yerlerde güzelliği nedeniyle birçok âşığı olur. Feride de karşılaştığı her güçlükte tıpkı Bihbude gibi başka mekânlara kaçar. Ancak Feride ile Bihbude arasında iki fark söz konusudur. Öncelikle Bihbude bir Anadolu şehri olan Kastamonu'dan İstanbul'a kaçar, Feride İstanbul'dan Anadolu'ya kaçar. Reşat Nuri 1920'lerde imparatorluktan millî devlete geçilmesi sürecinde iyileştirilmeye muhtaç Anadolu'ya aydınların ilgisini çekebilmek için tezli romanlar kaleme almıştır. *Çalığışu* yazarın bu türdeki romanlarından. Bu yüzden *Çalığışu*'nda Feride, yazarın tezi doğrultusunda İstanbul'dan Anadolu'ya giderken *Muallime*'de Bihbude Anadolu'dan İstanbul'a geçer. Bihbude ile Feride arasındaki ikinci fark ise Bihbude'nin çirkin bir kızken Feride'nin güzelliğiyle gittiği Anadolu şehirlerinde birçok erkeğin gönlünü çalmasıdır. Feride, Bihbude'ye göre cinsiyeti daha çok vurgulanmış bir kişiliktir. Bu yazarların tercihlerinden gelen bir özelliktir.

Acımak'ta da Zehra küçük bir kızken annesini kaybeder ve babası Mürşit Efendi tarafından yatılı bir okula verilir. Babasından da haber alamayan Zehra okulunu bitirdikten sonra Anadolu'nun küçük bir kasabasında öğretmenlik yaparak hayatını kazanır. *Tatarcık*'ta ise Lale babasının vefatıyla evin geçimini üstlenir. Bir yandan baba mesleği balıkçılığı devam ettirirken diğer yandan eğitimini tamamlar. Özel dersler verir, İngilizce öğretmenliği yapmaya başlar. Lale “*Kendi kuşağından olan herhangi Türk kızının ayrı ayrı ve biraz da aykırı yönlerini kendinde toplamış bir yaratıktır.*” (Adıvar ty.: 11). Cumhuriyet'in yeni kadının örneği olan Lale son derece çalışkan, kendine güvenen,

sportmen bir kızdır. Hem Zehra hem de Lale sadece okuldaki öğrencilerini değil tüm kasabayı eğitmeyi hedeflemişlerdir. Zehra çocukların eğitimlerinin yanı sıra onların ahlakî yönleriyle de ilgilenir, geçerli sebepleri de olsa disiplinsizliğe asla izin vermez. O sadece çocukların değil yaşadığı kasabanın da ahlak koruyuculuğunu yapar. Lale de sadece öğrencilerinin değil tüm Poyrazköy halkının eğitimini üstlenmiştir. Lale köyde ünlenmesini de sağlayan bisikletiyle halkı eğitmeye çalışır. Tatarcık yolun ortasından yürüyen köy halkının üzerine bisikletini sürerek onları yolun sağını kullanmaları konusunda eğitmek ister. Romanda Kör İsmail’le Tatarcık arasında geçen konuşmadan da onun eğitimiyle halkı eğitmeyi hedeflediği anlaşılabilir:

“ - Arkamda ne çingir mığır edip duruyorsun be çocuk? Yandan dünya kadar yol var. Geçsene!

- Seni yaya kaldırımında yürümeye alıştıracam İsmail Ağa...

- Burasını Divanyolu mu sandın? Burada yaya kaldırımı ne arar?

- Sokağın yanları kaldırım olsun olmasın yayalara mahsustur, ortası araba, bisiklet, otomobil içindir.

- Amma yaptın ha Hanım abla! Dört yol ağzına polis yazılsan nasıl olur? Orada âleme, buradan gel, şuradan git, diye yürümek talimi yapıyorlar.

- Orada yeterince polis var. Oradan geçen halk zaten nereden geçeceğini bilir. Burada yolun neresinden yürüyeceğini bilmeyen yayalara yol öğreteceğim. Niçin okula, üniversiteye gittim zannediyorsun?

- Ben de şimdi onu düşünüyordum.

- Sizin gibi köhne kafaların içini gençleştirmek, sizi medenileştirmek için...”
(Adivar, ty.: 28-29).

Lale’nin bu tavrı Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte batılılaşma ideolojisinin hız kazanması ve bu ideolojinin toplumsal hayatta da uygulanması isteğinden kaynaklanmaktadır. Hem Lale hem de Zehra’nın toplumu eğitmekteki hassasiyetleri kadın öğretmenlerin Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte ulusun kurtuluşunda önemli bir fonksiyon yüklendiklerini göstermektedir. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Tanzimat’la birlikte kadınların öğretmenlik yapmaktaki istekleri kadınlıkla ilgili bir duyarlılık taşımaktayken Cumhuriyet döneminde kadın haklarını geride bırakarak ulusun kurtuluşuna hizmet eden bir anlayışı içermektedir.

Yazarlar edebî eserlerinde kadının çalışma fikrini verirken bir yandan da devirle de alakalı olarak bir takım endişelerini alttan alta dile getirirler. Kadının kamusal alana çıkmasıyla ataerkil sistemin işleyişinin bozulacağı en büyük korkulardandır. Bu sebeple romanlarda yazarların en çok üzerinde durdukları konulardan biri fitne olarak tanımlanan kadın bedeninin denetlenmesidir.

3. Fitne Korkusu

Kadın bedeni çoğu zaman toplumsal hayatın önemli dinamiklerinden birisi olan dinî anlayış içerisinde fitne çıkarıcı bir unsur olarak görülür. Bu sebeple kadın bedeni ataerkil düzen içerisinde sürekli denetlenir. Kadın ev içi mekândan kamusal alana çıkarken erkekler için baştan çıkarıcı olan cinsel kimliğini bastırmalıdır.

İlk dönem romanlarımızda iffet kavramı kadının toplumsal hayata girişini denetlemek amacıyla başvurulan bir unsurdur. Henüz devlet kurumlarında öğretmenlik yapmayan kadınlar evde özel ders vererek mesleklerini yaparlar. Bütünüyle kadınlara uygun görülen ev içinden/özel alandan çıkmamış kadınların başkalarının hanelerinde ya da kendi evlerinde

ders verirken cinsel kimliklerini bastırmaları beklenir. *Udi* romanında Bedia için iffet kavramı son derece önemlidir. Bedia'ya göre iffet dairesinde bir kadının en iyi yapabileceği işlerden birisi öğretmenliktir. Bedia'nın kocasının âşığı Helvila'yla arasında geçen konuşmasından öğretmenlik mesleğini kadınlara uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Helvila hayatını tıpkı annesi gibi erkek meclislerinde şarkı söyleyip dans ederek kazanır. Ona göre çocuklu dul bir kadın ancak kadınlığını sergileyerek para kazanabilir. "*Kadın kazanmaya mecbur olduğundaysa handelerinden, gamzelerinden başka satacak ne sermaye ve meta bulabilir?*" (Fatma Aliye 1314/2: 112). Bedia ise Helvila'nın bu düşüncesine karşı çıkarak "*Bohçacılık da edilir, dikiş de dikilir, çamaşıra da gidilir.*" (Fatma Aliye 1314/2: 112). cevabıyla ücreti düşük de olsa kadının namusunu kaybetmeden çalışması gerektiğini vurgular. Helvila ise bu işlerden kazanılacak parayla geçimlerini sağlayamayacaklarını belirterek, annesinin bu yolla kazandığı parayla kendisini okula dahi gönderebildiğini söyler. Bunun üzerine Bedia Helvila'ya cinselliğini sergileyerek para kazanmak yerine öğretmenlik yapmasını önerir: "*İyi ya! Validen de okumak yazmak bilir. Evinize o kadar erkekleri dolduracağınıza civarınızdaki komşularınızın çocuklarına okumak öğretmek için hanenizde ders de veremez miydiniz?*" (Fatma Aliye 1314/2: 113). Bedia iffetini kaybederek çok para kazanmaktansa soğuktan, açlıktan ölme ihtimali olsa bile iffetle sürdürülmüş bir hayatı tercih eder. Nitekim Bedia kocasının kendisini aldatması üzerine ağabeyine sığınır. Ağabeyinin de vefat etmesiyle hayatta bir başına kalır. Üstelik Bedia annesi de kendisini doğururken ölmüş olan ağabeyinin hastalıklı kızı Mihriban ve hizmetkârları Rüstem'in de bakımını üstlenmiştir. Bedia hamisiz ve parasız olarak bir evin geçimini sağlar. Önce evdeki değerli eşyaları satarak geçimlerini temin eder. Ancak bir müddet sonra evde satılmaya değer eşya kalmayınca iffet dairesinde çalışmaya karar verir:

"Bu vücudun handelerinden, işvelerinden değil sayından istifade etmeli, Helvila'nın söylediği metalarını değil, Nauma gibi sazını sesini de değil, asar-ı sayını satmalı! Kırtarak, süzülerek, işvebazlık, dilşikarlıkla "Ya leyli"leri değil! Ciddi tavırla, tünt çehreyle namus dairesinde "do re mi fa sol" satmalı! Namus dairesinde kazanmalı!" (Fatma Aliye 1314/2: 216).

Görüldüğü üzere aslında hem Helvila hem de Bedia müzikle uğraşmaktadır. Ancak Helvila müziği kadınlığını sergilemek için bir vasıta olarak kullanırken Bedia müzik dersleri vererek müziğin sanatsal işlevini ön plana çıkarır. Böylece romanda Bedia-Helvila eksenlerinde iffet-iffetsizlik kavramları vurgulanarak kadının hangi şartlarda çalışabileceğinin ölçütü belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde de kadının kamusal alana çıkışı yine ailenin namusu, şerefi gibi unsurlarla denetlenmiştir. Cumhuriyet dönemi romanlarında iffet kavramını kadın öğretmen etrafında ön plana çıkaran romanlardan birisi de *Çalığışu*'dur. Romanda Feride güzelliği nedeniyle toplumsal mekanizmalar tarafından sürekli denetlenmiştir. O aldatılmış genç bir kız olarak Anadolu'ya giderken burası hakkında bildikleri sadece duyduklarından ibarettir. Feride Anadolu'ya giderken hayaller kurar ancak onun Anadolu'ya geçtiğinde karşılaştığı manzara hayalindekinden çok farklıdır. Yoksul ve cahil Anadolu insanına eğitim neferliği yapmaya çalışan Feride'nin önündeki en büyük engel ise güzelliğidir. Teyzesinin evinden düğününden önceki gün kaçan Feride annesinin dadısı Gülmisal Kalfa'nın evine sığınır. Anadolu'ya öğretmenlik yapmak için gitmeye karar veren Feride'nin Maarif Nezareti'ne öğretmenlik başvurusunda bulunduğu gün giyindiği kıyafetle kamusal alana girme çabası göze çarpmaktadır.

“Ertesi gün mektubumu elimle postaya verdikten sonra, doğru Maarif Nezareti’ne gittim, arkamda Gülmisal Kalfa’nın bol çarşafı, yüzümde onun kalın peçesi vardı. Böyle yapmaya mecburdum. Çünkü, hem sokakta kendimi kimseye tanıtmamak lazımdı hem de Maarif Nezareti’nin, açık gezen kadın hocalara pek ehemmiyet vermediğini işitmiştim.” (Güntekin ty./1: 128).

Ancak Feride’nin bol ve peçesi kalın bir çarşafa bürünmesi dahi onun güzelliğinin fark edilmesine engel olamaz. Maarif müdürü Feride’nin yüzünü gördüğünde “*Ancak sen dışarı gidemezsin. Senin için hayli tehlike var.*” (Güntekin ty: 132). diyerek onun kamusal alana çıkışını devletin önemli bir mekanizması olarak denetler. Romanda Feride’nin gittiği her yerde bu denetim yoğun bir şekilde hissedilecektir. Feride ilk görev yeri olarak B... vilayetinin Merkez Rüştüye’ sine atanır. Burada kaldığı yerin çalışanlarından Hacı Kalfa sık sık Feride’nin güzelliğini vurgular: “*Yollar maşallah emindir, amma ne olur ne olmaz, peçeni kapa. Senin suratın öyle her yerde açılacak suratlardan değildir, anladın mı efendim?*” (Güntekin ty: 170). Feride’nin sıra dışı güzelliği toplumsal alanın düzenini bozacak bir unsur olarak görülür. Bu sebeple bedeni ve yüzü hep kapatılması gereken bir nesneymiş gibi algılanır. Hacı Kalfa kızı gibi gördüğü Feride’yi kendince birtakım nasihatlerle korumaya çalışır.

“*-Avuç içi kadar yer, dedi. Nerede bulursun o taşına toprağına kurban olduğum İstanbul’u. Orada olsam kim kime, dum duma. Buranın dedikodusu boldur. Bunu, böylece bilmiş olasin. Benden sana nasihat; kâmil ol, uslu ol. Öyle çarşıda pazarda yüzü açık gezme. İmdi: Sana bir kısmet de çıkar inşallah. Burada bir hocanım vardı. Arife Hocanım. Ceza Reisi kendisine nikâh etti. Şimdi, bir eli yağda, bir eli balda. Darısı senin başına.*”

Aman güzel diye mi? Ne gezer! İffetli diye, ağırbaşlı diye. İmdi dünyada namustan kıymetli şey yoktur insan için.” (Güntekin ty./1: 149).

Feride’nin dış mekâna çıkması birtakım kurallarla denetlenmeye çalışılmaktadır. Bilindiği üzere ataerkil sistem içerisinde çarşı, pazar gibi toplumsal alanlar eril mekânlar olarak kabul edilmiştir. Kadının ev içi mekândan eril mekâna çıkışı ise kurallar dâhilindedir. Hacı Kalfa’ya göre baba ya da koca gibi herhangi bir hamisi olmayan Feride’nin kurtuluşu evlenerek kocasının koruması altına girmektir. Bunun içinse gerekli olan şey iffetin korunmasıdır. Reşat Nuri’nin tavrı kadının kamusal alana çıkmasını destekler niteliktedir. Ancak eril olan bu alanda kadınların erkeklerle ilişkilerinde dikkatli davranmaları ve kendilerine uygun eşlerle evlenmeleri gerekmektedir.

Romanda Feride kamusal alana çıkarken cinsiyet vurgusu içermeyen kıyafetleri tercih eder ancak yine de sıra dışı güzelliği nedeniyle bütünüyle bu vurguyu silemez. Feride’ye takılan isimler dahi cinsel kimliğini çağrıştırmaktadır. Yaramaz bir çocuk olduğu için Dame De Sion’da bir öğretmen “*Bu çocuk insan değil, çalığısu!*” (Güntekin ty./1: 22). diye bağırarak onun bu isimle anılmasına yol açmıştır. Feride çocukluğunda karakter özelliklerini ön plana çıkartan bir isimle anılırken genç kızlığında cinsel kimliğini ön plana çıkaran isimlerle anılır: “*- ‘İpekböceği’ benim yeni isimim. Çalığısu bitti. Şimdi ‘İpekböceği’ çıktı. Hem daha fenası, büyük talebelerim yüzüme karşı da böyle ‘İpekböceği’ demekten çekinmiyorlar. Vallahi, adeta izzetinefsime, muallimlik vakarıma dokunuyor.*” (Güntekin ty./1: 262). Feride bu adlandırmayı içine sindiremez. Çünkü *ipekböceği* takma adıyla anılması Feride’nin cinsel kimliğinin öne çıkarılarak öğretmen kimliğinin geri plana atıldığına göstergesidir. Yine bir başka öğretmenlik yaptığı şehirde *gülbeşeker* olarak adlandırılması onun için utanç vericidir: “*Nasıl, ben mi? Demek gülbeşeker dedikleri, o sokak delikanlılarının ekmeklerine sürüp yemekten bahsettikleri... Eyvahlar olsun!*”

Utancımдан iki elimi yüzüme kapadım. Demek ben böyle kocaman bir kasabanın diline düşmüştüm, ne ayıp, Yarabbi!” (Güntekin ty./1: 286). Feride'nin önce çalığı, sonra da cinsel kimliğini vurgulayan ipekböceği ve gülbeşeker isimlendirmeleri baba ya da koca gibi bir hamiyet sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Baba ya da koca korumasından uzakta bir kadın olması onun cinsel kimliğini belirginleştiren isimlendirilmelere maruz kalmasına neden olmuştur. Reşat Nuri'nin de romanını isimlendirirken gülbeşeker ya da ipek böceği yerine çalığı tercih etmesi anlamlıdır. Yazarın romanı için çalığı isimlendirmesini tercih etmesi öğretmen kimliğinden cinsel kimliği ya da daha özel anlamda kadın kimliğini uzaklaştırma isteğini düşündürmektedir. *Tatarcık*'ta ise Lale babası Osman Kaptan'ın lakabı olan *Tatarcık* ismiyle anılır. Tatarcık köyde tutunamamanın, yabancılaşmanın sembolüdür. Osman Kaptan öldükten sonra Lale babasının kimliğine büründüğü gibi lakabıyla da anılmıştır. Kadının fitne olarak kabul edilen bedeninden duyulan korku romanlarda öğretmen kadınların cinsiyetsizleştirmeleri ya da eril kimliğe bürünmeleriyle giderilmeye çalışılmıştır.

4. Cinsiyetsizleştirilen/Erkekleşen/Çirkin Kadın Öğretmenler

Geleneksel toplum düzeni içerisinde kadınlardan erkeklere ait kamusal alana girebilmeleri için bir yandan iffetleriyle çalışmalarını beklenirken diğer yandan da yine iffetin muhafazası için cinsel kimliklerini dışlamaları ya da dönüştürmeleri beklenir. Böylece kamusal alana kadının girişinden duyulan endişeler de azalacak ve ataerkil sistem tarafından oluşturulmuş mevcut düzen sekteye uğramayacaktır. Bunun için seçilen yol ise kadının cinsel kimliğinden sıyrılmasıdır. Fatmagül Berktaş ataerkil sistemin kamusal alanda kadına cinsiyetsizleştirme politikasıyla yer açtığını belirtir.

“Kadını esas olarak bir cinsel nesne sayan ve dolayısıyla onun aile ve topluluk (cemaat) şerefini zedeleme potansiyeline takıntı derekesinde önem veren geleneksel/dinsel ataerkillik, kadının ‘sınırları yıkma’ olasılığında duyduğu korkuyla baş edebilmek için onu özel alanla sınırlıyor, dışarı çıktığında da gene özel alana ait olduğunu hep hatırlatacak biçimde örtünmeye zorluyordu. Ama artık kadının da kamusal alana çıkmasına izin veren yeni toplumsal yapıda, süre giden bu korkuyla baş etmenin yolu, bir yandan onu kamusal alanda cinsiyetsizleştirmek, diğer yandan da ailenin ve toplumun “anası” rolünü benimsemesini sağlamaktır. Böylelikle kadınlar, kendilerine dayatılan bu kimlik kalıbı içinde ehlileştirilmiş, erkek egemenliği de önemli bir tehlikeyi bertaraf etmiş oluyordu.” (Berktaş 1998: 3-4).

Hem erkek hem de kadın yazarların eserlerinde kamusal alana kadının çıkışında cinsiyetsizleştirme politikasıyla hareket ettikleri göze çarpmaktadır. Bunun için yazarların başvurdukları yollardan birisi de romanlarda kadın öğretmenlerin çirkin olmasıdır. Fatma Aliye *Refet*'te öğretmen olma mücadelesi içerisinde olan Refet'i cinsel kimliğinden dışlar. Refet küçüklüğünde bakımsızlıktan dolayı geçirdiği hastalıkların da etkisiyle çirkin bir kızdır.

“Evet! Keşke ben de güzel olaydım diye hatıra gelmemek mümkün değil! Lakin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak istiyorum. Bir zevç yüzünden, ev bark bulmak için güzelliğim yoksa alınımın teriyle ev bark idare edebilmek servet ve güzelliğe nispet vermek istiyorum. Herkes kendini sevdirmek, herkes tarafından hürmet görmek yalnız güzellik ile olmayıp çalışmakla, kazanmakla, talim ile tefennün ile de olacağını göstermek istiyorum.” (Fatma Aliye 1314/1: 29).

Aslında Refet cinsel kimlikle gerçekleştirilmiş evlilik ve bu evliliğin sağladığı imkânlarla karşılık kendi emeğiyle hayatını devam ettirme isteğindedir. Bu sebeple o rüştiyeyi tamamladıktan sonra Darümuallimat'a devam eder. Bin bir sefalete rağmen okulunu birincilikle bitirir. Mezuniyet töreninde Refet birincilik diplomasını alırken orada bulunanların

“ ‘Güzel değil fakat ne kadar halavetli kız!’ ve ‘Gözlere bak gözlere, zekâsını nasıl gösteriyor. Tevekkeli birinci olmamış,’ deniliyordu. Bazı taraftan da ‘Yüzü hiç güzel değil ama yürüyüşü, duruşu, tavrı, bakışı ne kadar latif! Ne edibane bakış ve duruş! Kendi güzel değil ama hâl ve tavrı güzel,’ deniliyordu.” (Fatma Aliye 1314/1: 114).

Refet'in zekâsı ve eğitimi güzelliğinin önüne geçmiştir. Muallime'nin öğretmen kahramanı Bihbude de çirkin bir kızdır. Ancak zekâsı sayesinde onun çirkin olan yüzü insanlara güzel görünmektedir. Romanda Bihbude'nin çirkin olan cismiyle güzel olan ruhu betimlenirken cismani çirkinliği ruh güzelliğinden çok daha geride kalmıştır.

“Ağzı biraz büyücek olduğundan gözleri yere matuf iken zayıf ve çirkin bir çehre enzara çarpıyorsa da gözlerini kaldırıncaya ruhunda gizlenen letafet ve sabahat sanki niğahından dökülerek bir çehre için mazbut olan beyazılık meydana çıkıyor, burnu şedit zekaya dal olduğu ağzına açıldıkça inci gibi dişlerini gösterdiği için kusurlu addolunup heyet-i mecmuasında fevkalade bir şirinlik hasıl oluyordu!” (Emine Semiye, O6 MK. Yz. A 4583: 15-16).

Muallime'de kadın örnekleri üzerinden çirkinlik-güzellik eksenlerinde cinsel kimlik sorgulanır. Romanda Saadet Hanım, Meşhude ve Macit'in karısı güzellikleriyle dikkatleri çekerler. Öyle ki bu kadınlar kadının değerini de güzelliğiyle ölçerler. Saadet Hanım kızı Refah'ın eğitimi için öğretmen ararken dahi güzel olmasını ister: “Pardon yek nazarda sizi çirkin sanmıştım da beğenmemiştim. Ne yapayım elimde değil! Çirkinlerden hazzetmem!” (Emine Semiye, O6 MK. Yz. A 4583: 13). Meşhude'nin ise âşığı Süheyl'e “-Değmez! Güzel olmayan bir kadını insandan bile saymamalı! Sonra işte adama budala derler!...” (Emine Semiye, O6 MK. Yz. A 4583: 276). söylediklerinden kadınlığı cinsel kimlikle örtüştürdüğü anlaşılmaktadır. Macit'in oğlu Tahsin ise eğitilmiş bir genç olarak tam tersi bir anlayışla annesinin güzel olması yerine akıllı olmasını tercih eder: “- Allah'ım! Budalalık ne müşkil dert imiş!... Ne olurdu Rabbim anacığımıza bu kadar güzellik bahşedeceğine daha çirkin yarata idin de ona bedel nimet-i zekâ ihsan buyura idin.” (Emine Semiye, O6 MK. Yz. A 4583: 384). Romanda bir erkeğin kadında cinsel kimliği dışlayarak akıl güzelliğini ön plana çıkarması ve yine aynı yaklaşımla kadınların cinsel kimlikle kadını örtüştürmesi de ilginçtir. Emine Semiye'nin kadın kahraman yerine erkek kahraman üzerinden kadınlıkla ilgili fikirlerini vermesi kadınlıkla ilgili sorunların çözümünde keskin bir söylem yerine ılımlı bir tavrı tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece kadınların bedenleriyle örtüştürülen nesnel kimlikler yerine eğitimle şekillenen öznel kimliklere dönüşümündeki süreç daha hızlı olacaktır. Buradan da anlaşıldığı üzere kadın kimliklerinin güzellik ve cazibeleriyle değil eğitimleriyle ilgi çekmeleri, hatta güzelliklerinden çok eğitimleriyle hayatlarını sürdürmeleri beklenmektedir.

Reşat Nuri'nin *Acımak* isimli romanında da öğretmen Zehra güzel bir kız değildir.

“Zehra, otuz yaşlarında vardı. Ufak tefekti. Fakat kuvvetli bir irade sahibi olduğu ve etrafındakilere çok tatlı muamele etmekle beraber emretmeyi de bildiği anlaşılıyordu. Güzel değil, donuk esmer bir çehresi, irice bir burnu, çıkık elmacık kemikleri, kuvvetli bir

çenesi vardı. Dişleri bembeyaz ve sağlamdı. Yalnız iki tanesi ağzını kapadığı zaman üst dudağını hafifçe şişirecek derecede büyüktü.” (Güntekin ty/2: 14).

Zehra da hayatta bir başına kalmış geçimini öğretmenlik yaparak sağlayan genç bir kızdır. O kasabaya geldiği andan itibaren genç kız kimliğiyle değil de kurallara sıkı sıkıya bağlı, ahlakçı ve tüm bunları gerçekleştirirken de acıma duygusu olmayan öğretmen kimliğiyle tanınır. Zehra romanda ufak tefek, kara kuru bir genç kız olarak anlatılır. Onun tek güzelleştiği an ise öğrencilerinden söz ederkenki hâlidir. *“Bilhassa sevdiği çocukların sözü olurken küçük siyah gözleri canlanıyor, yüzü hemen güzelleşiyordu.”* (Güntekin ty/2: 14). Romanda Zehra'nın öğretmen kimliğinin öne çıktığı sahnede güzelleşmesi cinsiyet vurgusunun öğretmen kimliği içerisinde eritildiğini göstermektedir. Böylece kadın bedeni eğitim yoluyla ulusun kurtuluşunu hedefleyen bir fonksiyon yüklenmiştir. Cumhuriyet dönemi romanlarımızda kadınların kamusal alana çıkışında cinsel kimliğin bir başka dönüşümü ise kadınlığı çağrıştıran kıyafetlerden uzaklaşmak hatta erkek kıyafetlerine bürünmek şeklindedir.

5. Yeni kıyafetler üretme ve erkek kıyafetlerine yönelme

Cumhuriyet dönemi romanlarımızda kadın öğretmenlerin cinsiyetsizleştirilmesi için başvurulan yollardan biri de kadın kıyafetlerinden cinsiyet vurgusunun uzaklaştırılmasıdır. Böylece kamusal alana kadının girişiyle endişe edinilen iffetin korunması için gerekli şartlarından biri de oluşmuş olmaktadır. Kadın cinselliğinin bireysel olarak değil de kolektif olarak denetlenmesi kadın cinselliğinde devletin de cinsiyet politikalarını üretmesini beraberinde getirmiştir. Bu sebeple ataerkil sistem kadının eril mekânlara çıkışını bir takım kurallara tabi kılmıştır:

“Hane dışındaki mekânlara girmenin ve bu mekânları kullanmanın koşullarıysa asıl olarak kadınlarca değil, erkekler ve onların oluşturdukları bir kurum olan devlet tarafından belirlendi. Kadınların dış mekâna girişine, genellikle, denetimin çeşitli biçimleri aracılık etti. Dış mekâna nereden, ne zaman ve hangi şekille -giysiyle- gireceği kurula tâbi kılındı.” (Çakır 2009: 78).

Cumhuriyet dönemi romanlarımızda da bunun izleri görülmektedir. *Çalkuşu*'nda B... Darümuallimat'ının müdürü Recep Efendi Feride'yle ilk karşılaşmalarında onun derse yüzünü yıkayarak girmesini ister. Feride şaşırır ve *“-Yüzümde bir şey mi var efendim? Dedim.*

- Kızım, kadın kısmının süs ve altına tutkusu bir yaradılış eğilimidir. İlle muallim kısmının öyle yüzü, gözü boyalı sınıfa girmesi caiz değildir.” (Güntekin ty./1: 249). Feride'nin kamusal alana attığı ilk adımda karşılaştığı bu durum kadın kimliği üzerinde devlet kurumunun denetimini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Müdürün tavrı resmi söylemde belirlenmiş öğretmen kimliğine kadınlığı çağrıştıran herhangi bir unsurun yüklenmesinden duyduğu endişeyi göstermektedir.

Kadınların kamusal alana çıkışında cinsiyetsizleştirme hatta bir adım ötesinde erkek kimliklerine büründükleri görülmektedir. Cinsiyet rollerinin kesin çizgilerle ayrıldığı bir toplumda kadınların erkeklere ait alanlara girmeleri ancak kadın cinselliğinin denetim altında tutulmasıyla mümkündür. Kadınlar da bu kolektif denetimin farkındadırlar ve kendilerini cinsel kimliklerinden sıyırmaya çalışırlar.

“Cumhuriyet'in peşesiz 'yeni kadın'ı, kimliğine yeni sınırlar çizen davranış kuralları benimsedi: Koyu renkli kostüm, kısa saç ve makyajsız yüz. Bu yalnız kendilerini çalışma

hayatına adanmış kadınların süse ayıracak zamanlarının olmadığını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda güçlü bir sembolik zırh görevi de görüyordu.” (Kandiyoti 1997: 179).

Çalığısu'nun kahramanı Feride de daha çalışacağı okula adımını atar atmaz müdürün tavriyla resmi söylemin belirginleştirmeye çalıştığı kadın öğretmen kimliğine yakışır tarzda giyinmeye özen gösterir:

“Ben, mektep hocası olduktan sonra, kendime bir kıyafet düşünmüştüm. Fikrime göre bir hoca vazife başında başka kadınlar gibi giyinemezdi.

İcadım çok sadeydi. Dizkapaklarıma kadar siyah parlak satenden bir gömlek, belde kayış bir kemer, kemerin altında mendil ve not defteri için iki küçük cep.

Yalnız bu siyahlıkları açmak için beyaz ketenden geniş bir yaka. Ben, uzun saçı hiç sevmem, fakat hoca olduktan sonra başımı böyle bırakamazdım. Bir aydan beri, saçlarımı uzatmaya başladığım halde, henüz omuzlarıma inmemişti.” (Güntekin ty./1: 185).

Feride öğretmen kimliğinden kadın kimliğini dışlayarak yeni kıyafet üretme çabası içerisindeydi. Böylece o kamusal alanda mevcut ataerkinin istediği kadın öğretmen kimliğine de bürünmüş olur. Okulda Feride'nin kıyafeti çok beğenilir ve diğer kadın öğretmenler hatta öğrenciler arasında da yayılmaya başlar. Bu durum kamusal alana çıkan kadınların ataerkinin güçlü etkisini üzerlerinde hissetmeleri ve dış kıyafetlerini kendiliğinden düzenleme yoluna gittiklerinin göstergesidir. Romanda Feride kıyafetiyle ilgili bir başka düzenlemeyi de Zeyniler köyünde yapmıştır. Zeyniler köyündeki ilk dersine girerken saçlarını kapatmamıştır. Ancak romanda geleneğin güçlü taşıyıcısı olarak değerlendirilebilecek Hatice Hanım Feride'ye başına örtmesi için kıyafetlerine uygun olmayan yeşil bir tülbent verir. Feride bu tülbentle başını örterek ayanın karşısına geçer ve kıyafetinin üzerinde çok tuhaf duran tülbente bakarak gülmek için kendisini zor tutar. Feride'nin bu tepkisinden genç bir kız olarak güçlü bir şekilde dinî etkiyi de taşıyan geleneksel düzene karşı mücadele etmek yerine içten içe gülüp geçerek toplumsal sistemin mekanizmalarına uyum sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. *Tatarcık*'da Lale de babasını kaybettikten sonra hayatını kazanabilmek için babasının kıyafetlerini giyer.

“Bir defa sabahları, şafak sökmeden Osman'ın hantal kayığıyla muhakkak Karadeniz Boğazı'na balığa çıkardı. Ayağında rahmetlinin yelken bezinden bol paçalı pantolonu, arkasında el örmesi çizgili fanila, kolları sıvalı, çıplak ayaklarında şıptık terlik yerine bir çift sandal... Bu sandallar olmasa babasının genç bir örneği. Yağmurlu günlerde sırtında Osman'ın kocaman muşamba gocuğu arkasında, iki yana yalpa vura vura gidişini, kollarını sallayışını, kukulete içindeki başın öne doğru eğilişini görenler, Osman'ı dirilmiş sanabilirlerdi. O kadar ki, aynı zamanda balığa çıkan Kör İsmail 'Süphanallah! Tatar Osman galiba hortlamış' derdi.” (Adıvar ty: 23).

Tatarcık'ın kadın kimliğini dışlayarak erkek kıyafetine hatta hamisi olan babasının kıyafetine bürünmesi toplumsal hayatta çalışan bir kadın olarak kendisine yer açabilmek içindir. Görüldüğü üzere Feride öğretmen kimliğinden cinsiyet vurgusunu dışlayan bir kıyafete, Lale bir adım daha ileriye giderek erkek kıyafetlerine bürünmüştür. İlk dönem romanlarımızda ise kıyafet dönüşümüne yönelik ayrıntılar göze çarpmamaktadır. Bu durum Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerinin değişen toplumsal yapısıyla alakalıdır. Tanzimat'la birlikte hızlanan modernleşme sürecinde gündelik yaşantı içerisinde kadının yeri sorgulanmaya başlar. Ancak henüz kadının dış kıyafetine yönelik büyük dönüşümler söz konusu değildir. Cumhuriyet döneminde mevcut geleneksel düzen içerisinde dinin etkisi azaltılmaya çalışıldığı için kadınların dış kıyafeti de bu dönem romanlarında önemli bir

ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple hem Reşat Nuri hem de Halide Edip kadın kahramanlarını dış mekâna çıkarırken yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı içerisine girmişlerdir.

SONUÇ

Modernleşmeyle birlikte kadının kamusal alana çıkışı birtakım kurallar dâhilinde olmuştur. Bunun için öncelikli şart ailenin şerefiyle özdeşleştiren kadın bedeninin fitne çıkarıcı fonksiyonunun kadın kimliklerinden uzaklaştırılmasıdır. Bu çalışmada yararlanılan hem Tanzimat hem de Cumhuriyet dönemi romanlarında belirginleşen örnekler üzerinden hareket edilerek kadın öğretmen kimliği üzerinden değişen ve dönüşen kadın kimliği de yansıtılmaya çalışılmıştır. Her iki dönem romanlarında da cinsiyet vurgusunun kadın öğretmen kimliğinden uzaklaştırılarak kamusal alanda kadının var olabilmesi için gerekli şartların öne sürüldüğü görülmektedir. Bunun için ön görülen şartlar ise kadının toplum düzenini bozacak iffetsizliğe neden olmadan namusuyla çalışmasıdır. İffetin korunması için ise eril olarak nitelendirilen ev dışı mekânlara çıkarken kadın kimliklerinden cinsiyet vurgusunun uzaklaştırılması hatta erkek kimliklerine dönüşmeleri beklenmektedir. Yazarlar bu dönüşümü kadın öğretmen kahramanlarını çirkinleştirerek ya da *Çalılıkuşu*'nda olduğu gibi kadın güzelliğinin öğretmen kimliği için olumsuzlanan bir fonksiyonla göstermişlerdir. Bir adım ötesinde ise Cumhuriyet devri romanlarında kadınların erkek kıyafetlerine büründükleri/eril özelliklerle donandıkları da görülmektedir. Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi romanlarında kadın öğretmen kimliklerinde görülen en büyük fark ise Tanzimat dönemi romanlarında kadın kahramanların öğretmen kimliğine bürünmesinde kadınca bir duyarlılıkla öznel kimlikler olarak toplumda yer alma çabalarından kaynaklanırken Cumhuriyet döneminde tüm toplumun eğitimle kurtuluşunu amaçlayan ulusun anaları, bacıları fonksiyonu yüklenmiş oldukları dikkatleri çekmektedir. Bu durum feminizmin Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği değişimle de paraleldir.

Bu çalışmada hem Tanzimat hem de Cumhuriyet dönemi roman örnekleri üzerinden hareket edilerek kadınların kamusal alana öğretmen kimliğiyle çıkarken geçirdikleri dönüşümlerle iki dönem arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonrasındaki süreçlerin de toplumsal değişim pratiklerinin kadın öğretmenler üzerindeki etkisini görebilmek açısından araştırılmayı bekleyen önemli konulardan olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA:

ADIVAR, Halide Edip: (ty). *Tatarcık*, Özgür Yayınları, İstanbul.

BERKTAY, Fatmagül: (1998). "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak", *Yetmiş Beş Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 1-12.

BERKTAY, Fatmagül: (2000). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 2.baskı, Metis Yayınları, İstanbul.

ÇAHA, Ömer: (1996). *Sivil Kadın*, Vadi Yayınları, Konya.

ÇAKIR, Serpil: (2009). "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller", *Cins Cins Mekân*, Der. Ayten Alkan, Varlık, s.76-101.

Emine Semiye, *Muallime, Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, S. 143-146, 21 Kânunuevvel 1316/3 Ocak 1901-25 Kânunusani 1316/7 Şubat 1901. Devamı *Hanımlara Mahsus Gazete*,

KARADENİZ

(Black Sea-Черное Море) Yıl 4 Sayı 15

S. 99/301-109/311, 15 Şubat 1316/ 28 Şubat 1901-2 Mayıs 1317/15 Mayıs 1901; Millî Kütüphane, O6 MK. Yz. A 4583.

Emine Semiye, “Yeni Nizam Darbeleri”, *Yeni Gazete*, S.404, 24 Ramazan 1327, 26 Eylül 1325, 9 Ekim 1909, s.2.

Fatma Aliye: (1314/1). *Refet*, İstanbul.

Fatma Aliye: (1314/2). *Udi*, İstanbul.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri: (ty./1). *Çalkuşu*, 44. Baskı, İnkılâp, İstanbul.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri: (ty./2). *Acımak*, 25. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

KANDİYOTİ, Deniz: (1997). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul.

Şemsettin Sami: (1879). *Kadınlar*, Mihran Matbaası, İstanbul.

Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/3 Nolu belge.

NOTLAR

¹ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/3 Nolu belge.

² Metinde ‘edecek’ şeklinde geçmektedir.

**YURTTA KALAN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN
BESLENME ALIŞKANLIKLARI*****THE NUTRITIONAL HABITS OF THE UNIVERSITY STUDENTS
LIVING IN DORMITORIES*****ПРИВЫЧКИ СТУДЕНТОВ ИЗ УНИВЕРСИТЕТСКИХ
ОБЩЕЖИТИЙ****Arş. Gör. Yahya ÖZDOĞAN* -Dr. Hülya YARDIMCI******Prof. Dr. Ayşe Özfer ÖZÇELİK*******ÖZET**

Bu çalışma, yurttta kalan üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını belirlemek amacıyla planlanıp yürütülmüştür. Araştırma Ankara Emniyet Yükseköğrenim öğrenci yurtlarında kalan, yaşları 17-39 arasında değişen, 243'ü kız, 126'sı erkek toplam 369 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Veriler anket formu kullanılarak karşılıklı görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Değişken olarak cinsiyet alınmıştır. İstatistiksel analiz olarak Khi-Kare testi kullanılmıştır. Öğrencilerin %73.7'sinin Beden Kütle İndeksine (BKİ) göre vücut ağırlıkları normaldir. Öğrencilerin %13.6'sı herhangi bir sağlık sorunlarının olmadığını, %24.1'i sigara içtiğini, %33.1'i alkol kullandığını beyan etmişlerdir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %52.6'sı günde üç, %41.2'si iki, %6.2'si bir ana öğün tüketmekte olup; ara öğün tüketenlerin oranı %79.1'dir. Her üç ana öğünde de zayıflamak için öğün atlayan kız öğrencilerin oranı, erkek öğrencilerden daha fazladır. Gece geç saatlerde her zaman veya bazen bir şeyler yiyenlerin oranı %50.7'dir. Araştırmaya katılan öğrencilerin ana ve ara öğün sayılarının yetersiz olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Beslenme alışkanlıkları, besin, üniversite öğrencisi, yurt, Ankara

* Ankara Üniversitesi, Ev Ekonomisi Yüksekokulu, Beslenme Bilimleri Bölümü-Ankara/TÜRKİYE

** Ankara, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü-Ankara/ TÜRKİYE

*** Ankara, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü-Ankara/ TÜRKİYE

ABSTRACT

This research is planned and conducted in order to determine the eating habits of the university students who stay at dormitories. This research is conducted on 369 students consisting of 234 females and 126 males whose ages range between 17 and 39 years and living at Emniyet dormitory in Ankara. The research data were collected through a questionnaire and face to face interviews. Gender was considered as variables in the study. Data were evaluated by using Chi-Square Significance Test (X^2). Body weight of 73.7% of the students were found to be normal according to Body-Mass Index. 13.6% of the students stated that they do not have any health problems, 24.1% of them stated that they smoke and 33.1% of the students implied that they use alcohol. 52.6% of the students who took part in the research consume three main meals while 41.2% of those consume two main meals and 6.2% consume only one main mail in a day. The percentage of the students who have a snack during a day is 79.1%. The percentage of the female students who skip a meal out of three main meals was found to be more than those of male students. The ratio of female students who skip all the main meal to lose weight higher than male students. The percentage of the students who always or frequently eat something late in the night was found to be 50.7%. The number of main meals and the snacks of the participant students was found to be inadequate.

Key Words:

Nutrition habits, food, university student, dormitory, Ankara

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются привычки студентов из университетских общежитий на примере студентов Анкаринского высшего полицейского училища в возрасте от 17 до 39 лет. Из них 243 женского и 126 мужского пола, всего 369 студентов. Анкетные данные были собраны методом взаимного обсуждения. Разница между анкетами определяется с указанием пола. Для статистического анализа применён тест Khi-Kare. Вес 73,7% студентов соответствует индексу веса туловища (ВКІ), 13,6% студентов не имеют проблем со здоровьем, 24,1% курящие, 33,1% принимают алкоголь. Из опрошенных студентов 52,6% в день три, а 41,2% в два и 6,2% в день один раз принимают пищу. 79,6% студентов принимают пищу в промежутках между завтраком, обедом и ужином. Студенты женского пола, по сравнению с мужским полом, с целью похудения пропускают одну из очередей приёма пищи. 50,7% студентов иногда получают пищу и в ночное время. Исследование показывает, что опрошенные студенты принимают недостаточно калорийную пищу.

Ключевые слова:

Привычки питания, продукты, студенты университетов, общежитие, Анкара.

1. Giriş:

Büyüme, gelişme ve sağlıklı olmak için temel besin gruplarının yeterince ve dengeli bir şekilde alınması gereklidir (Şaşmaz vd. 2000; Açık vd. 2003). Günlük alınan besinler yaşam süresince büyüme ve gelişmeyi destekleyecek gerekli tüm besin öğelerini karşılamamanın yanı sıra, enerji harcamasıyla dengeli olarak enerji alımını da sağlamalıdır. Yeterli ve dengeli bir beslenme ile sağlığın korunması, geliştirilmesi ve kronik hastalıklar riskinin azaltılması mümkündür (Ergün 2003). Vücuda alınan besinlerin sindirilmesi ve vücut tarafından kullanılması besinlerin bileşimlerine ve öğünler arasında geçen süreye göre farklılık göstermektedir (Anonim 2004). Beslenmede dikkat edilecek en önemli nokta günlük alınacak besin gruplarının üç öğüne dengeli olarak dağıtılmasıdır (Baysal 2006). Beslenme alışkanlıkları okula devam edenler arasında, çevrenin etkisi ile daha az sebze-meyve ve süt grubu besinlerin tüketimi, daha çok hazır besin ya da dışarıda yemek yemeye bağlı artan yağ, şeker tüketimi ile vücutta yağ birikimine dolayısı ile ağırlık artışına neden olmaktadır (Triches ve Giugliani 2005). Yaşamın erken dönemlerinde oluşan şişmanlığın, çeşitli sağlık sorunlarının doğrudan ya da dolaylı nedeni olduğu bilinmektedir (Arslan ve Mendeş 2004). Öğrencilerin beslenme eğilimlerinin belirlenmesi erişkin dönemde beslenme alışkanlıklarının düzenlenmesi, yetersiz ve dengesiz beslenmenin neden olabileceği sağlık sorunlarının önlenmesi açısından önemlidir (Mazıcıoğlu ve Öztürk 2003). Araştırmalar öğünlerde yenilen besinlerin türü, öğün atlama, öğünler arası sürenin uzun ya da kısa oluşu, bir öğünde fazla besin tüketimi gibi alışkanlıkların metabolizmada dolayısı ile insan sağlığında etkin olduğunu göstermektedir (Arslan vd. 2004). Bireyin günlük enerji ve besin öğeleri gereksinimleri düzenli öğünler şeklinde ve her öğünde yeterli ve dengeli besin örneği ile karşılanmalıdır (Budak vd. 2005). Bu çalışma, yurtdışı kalan üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını belirlemek amacıyla planlanıp yürütülmüştür.

2. Gereç ve Yöntem:

Ankara’da çeşitli üniversitelerde öğrenim gören, Emniyet Yükseköğrenim Yurdunda kalan, yaşları 17-39 arasında değişen 369 kişi (243 kız, 126 erkek) araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırma verileri anket formu kullanılarak karşılıklı görüşme yöntemi ile toplanmıştır. Anket formu öğrenciler hakkında genel bilgiler ve beslenme alışkanlıklarını içeren iki bölümden oluşmuştur. Öğrencilerin vücut ağırlığı ve boy uzunlukları öğrenilmiş Beden Kütle İndeksleri [$BKİ = \frac{\text{Vücut Ağırlığı (kg)}}{\text{Boy Uzunluğu (m}^2\text{)}}$] hesaplanmıştır. Ondokuz yaş ve altı için BKİ percentil değerleri kullanılmış; “<5. percentiller yetersiz beslenme”, “≥5.-<15. percentiller zayıf”, “≥15.-<85. percentiller normal”, “≥85.-<95. percentiller hafif şişman olarak değerlendirilmiştir. Yirmi ve daha büyük yaşta kişiler için ise “<18.5 kg/m² zayıf”, “18.5-24.9 kg/m² normal”, “25.0-29.9 hafif şişman”, “30.0-34.9 kg/m² I.derece şişman” olarak sınıflandırılmıştır (Pekcan 2008). Araştırma sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS 16.0 for Windows (Statistical Package for the Social Science) paket programı

kullanılmıştır. Değişken olarak cinsiyet alınmıştır. Araştırma verileri mutlak ve yüzde (%) değerler ile çizelgeler halinde gösterilmiş, gerekli yerlerde aritmetik ortalamalar ile standart sapma değerleri ($\bar{X} \pm S$) alınmıştır. Verilerin istatistiksel değerlendirilmesinde Khi-Kare Önemlilik Testi (X^2) kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma:

Araştırmaya katılan öğrencilerin %65.9'u kız, %34.1'i erkektir. Öğrencilerin ortalama yaşı; 21.4±2.22 yıl (kız; 21.38±2.27 yıl, erkek; 21.63±2.13 yıl), boy uzunluğu 1.70±0.09 m (kız; 1.65±0.06 m, erkek; 1.79±0.06 m), vücut ağırlığı 64.7±13.5 kg (kız; 58.56±9.06 kg, erkek; 76.58±12.64) ve BKİ; 22.1±3.07 kg/m² dir (kız; 21.33±2.75 kg/m² erkek; 23.61±3.10 kg/m²).

Tablo 1. Öğrencilere ait genel bilgiler

Özellikler	Kız (n=243)		Erkek (n=126)		Toplam (n=369)	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yaş grubu (yıl)						
≤19	38	15.6	12	9.6	50	13.6
20-24	188	77.4	103	81.7	291	78.8
≥25	17	7.0	11	8.7	28	7.6
	$X^2=2.82$ sd= 2 p>0.05					
Vücut ağırlığı						
Zayıf	32	13.2	1	0.8	33	8.9
Normal	181	74.5	92	73.0	272	73.7
Hafif şişman	30	12.3	30	23.8	61	16.5
I. derece şişman	-	-	3	2.4	3	0.9
	$X^2=22.5$ sd= 3 p<0.05					
Sağlık sorunu						
Var	44	18.2	6	4.8	50	13.6
Yok	199	81.8	120	95.2	319	86.4
	$X^2=12.6$ sd=1 p<0.05					
Sigara						
İçen	53	21.8	36	28.6	89	24.1
İçmeyen	190	78.2	90	71.4	279	75.9
	$X^2=4.4$ sd= 2 p>0.05					
Alkol						
Kullanan	69	28.4	53	42.0	122	33.1
Kullanmayan	174	71.6	73	58.0	247	66.9
	$X^2=8.9$ sd=2 p<0.05					

Tablo 1 incelendiğinde de görülebileceği gibi öğrencilerin genel örnekleme %78.8'i 20-24 yaş aralığındadır. Öğrencilerin vücut ağırlıkları BKİ'ne göre değerlendirildiğinde kızların %74.5'i, erkeklerin %73.0'ü normal vücut ağırlığına sahiptir. Kızlarda zayıf olanların oranı %13.2, erkeklerde %0.8; hafif şişman olan erkeklerin oranı %23.8, kızların oranı ise %12.3'tür. Zayıf olan kızların oranının erkeklerden fazla olması, üniversite dönemindeki kızların vücut imajlarını daha fazla önemsemelerinden kaynaklanmış olabilir. Kız ve erkek öğrencilerin vücut ağırlıkları arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak önemli bulunmuştur (p<0.05). Üniversite öğrencilerinde yapılan bazı çalışmalarda da genellikle kızların erkeklere göre daha zayıf oldukları belirlenmiştir (Von Bothmer ve Fridlund 2005, Davy vd. 2006, Ozdogan ve Ozelik 2010).

Araştırmaya katılan kızların %21.8'i, erkeklerin %28.6'sı sigara içtiklerini belirtmişlerdir. Yapılan bir çalışmada öğrencilerin %36.7'sinin (Vançelik vd. 2007), diğer bir çalışmada erkek öğrencilerin %43.4'ünün ve kız öğrencilerin %23.6'sının sigara kullandıkları saptanmıştır (Mazıcioğlu ve Öztürk 2003). Bir araştırmada üniversite öğrencilerinin yaklaşık 3/4'ünün sigara kullandığı ve erkeklerin sigara içme oranının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Memiş 2004).

Kız öğrencilerin %28.4'ü, erkek öğrencilerin %42.0'si alkol kullandıklarını ifade etmişlerdir. Alkol kullanma durumunun cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Yapılan bir araştırmada üniversite öğrencilerinin alkol kullanma oranı %11.9'dur (Vançelik vd. 2007).

Kızların %18.2'si, erkeklerin %4.8'i doktor tarafından tanısı konmuş sağlık sorunları olduğunu ifade etmişlerdir. Belirtilen sağlık sorunları arasında en çok görülen sindirim sistemi ve solunum sistemi hastalıklarıdır.

Tablo 2'de de görülebileceği gibi öğrenciler %52.6'sı günde üç, %41.2'si iki ve %6.2'si ise bir ana öğün yemek tükettiklerini belirtmişlerdir. Günlük ana öğün sayısının cinsiyete göre değişmediği saptanmıştır ($p>0.05$). Özyazıcioğlu ve ark. (2009) yaptıkları çalışmada kızların %56.6'sının, erkeklerin %54.7'sinin, Sakamaki ve ark. (2005) %79.0'unun günde 3 öğün yemek yediklerini bildirmişlerdir.

Tablo 2. Öğrencilerin öğün düzenleri

Öğünler ile ilgili bilgiler	Kız		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ana öğün sayısı						
1	16	6.6	7	5.6	23	6.2
2	106	43.6	46	36.5	152	41.2
3	121	49.8	73	57.9	194	52.6
	$X^2=2.2$ $sd=2$ $p>0.05$					
Ara öğün durumu						
Tüketen	206	84.8	86	68.3	292	79.1
Tüketmeyen	37	15.2	40	31.7	77	20.9
Toplam	243	100.0	126	100.0	369	100.0
	$X^2=13.7$ $sd=1$ $p<0.05$					
Ara öğün sayısı						
1	88	42.7	41	47.7	129	44.2
2	85	41.3	33	38.4	118	40.4
3	33	16.0	12	13.9	45	15.4
Toplam	206	100.0	86	100.0	292	100.0
	$X^2=0.6$ $sd=2$ $p>0.05$					
Ana öğünleri tüketme sıklığı						
Her gün	162	66.8	62	49.2	224	60.7
Bazen	47	19.3	43	34.1	90	24.4
Genellikle	30	12.3	18	14.3	48	13.0
Hiç	4	1.6	3	2.4	7	1.9
	$X^2=12.08$ $sd=3$ $p<0.05$					
Öğle						
Her gün	71	29.2	60	47.6	131	35.5
Bazen	103	42.4	33	26.2	136	36.9
Genellikle	60	24.7	26	20.6	86	23.3
Hiç	9	3.7	7	5.6	16	4.3
	$X^2=15.06$ $sd=3$ $p<0.05$					
Akşam						
Her gün	197	81.1	119	94.4	316	85.7
Bazen	16	6.6	3	2.4	19	5.1
Genellikle	30	12.3	4	3.2	34	9.2
Toplam	243	100.0	126	100.0	369	100.0
	$X^2=12.15$ $sd=2$ $p<0.05$					

Monneuse ve ark. (1997) üniversiteye devam eden erkek ve kız öğrencilerde günlük öğün sayısı üç olanların oranını sırası ile %71.2 ve %66.8 olarak bulmuşlardır. Önder ve ark. (2000) erkek öğrencilerin %66.0'sının, kız öğrencilerin %54.0'ünün üç öğün besin tükettiğini tespit etmişlerdir. Bu çalışma ve diğer çalışmaların sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun günde 3 öğün tükettikleri saptanmıştır.

Kız öğrencilerin %84.8'i erkek öğrencilerin %68.3'ü ara öğün tüketmektedir. Ara öğün tüketen öğrencilerin %44.2'si bir, %40.4'ü iki, %15.4'ü ise üç ara öğün tükettiklerini belirtmişlerdir. Ara öğün tüketime durumu cinsiyete göre değişmektedir ($p<0.05$). Özyazıcıoğlu ve ark. (2009) yaptıkları çalışmada, kızların %77.9'unun, erkeklerin %63.2'sinin öğün aralarında atıştırdıklarını belirlemişlerdir. Yapılan diğer bir çalışmada da kız öğrencilerin %71.4'ünün erkek öğrencilerin %62.5'inin ara öğün tükettikleri saptanmıştır (Bodur ve Çatalkaya 1995).

Araştırmaya katılan öğrencilerin %60.7'si sabah, %35.5'i öğle, %85.7'si ise akşam öğününü her gün tüketmektedirler. Günün en önemli öğünü olan sabah kahvaltısını hiç yapmayan kızların oranı %1.6, erkeklerin oranı ise %2.4'tür. Bu durum sevindirici olmakla birlikte genel örnekleme de öğrencilerin %24.4'ünün bazen kahvaltı yaptıklarını söylemeleri de göz ardı edilmemelidir. Özdoğan ve ark. (2010) üniversitede öğrenim gören kızlar üzerine yaptıkları çalışmada hergün kahvaltı yapanların oranını %44.1 olarak bildirmişlerdir. Sakamaki ve ark. (2005) kızların %82.3'ünün, erkeklerin %66.8'inin düzenli kahvaltı yaptıklarını tespit etmişlerdir. Öğle öğününü hiç tüketmeyenlerin oranı %4.3 olup, akşam öğününü tüketmeyen öğrenci yoktur. Bu çalışmada öğle öğününü hiç tüketmeyenlerin oranı sabah öğününe göre daha yüksektir. Bunun nedeni öğrencilerin okula devam ettikleri zaman içinde öğle yemeği yemeye zaman ayıramamaları olabilir. Cinsiyete göre ana öğünleri tüketim sıklıkları arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0.05$).

Öğrencilerin ana öğünleri atlama nedenleri tablo 3'ten incelendiğinde; %59.6'sının geç kalktığı, %22.3'ünün zamanı olmadığı için sabah kahvaltısını atladığı görülmektedir. Bu oran kızlarda %37.1, erkeklerde ise %65.5'tir. Öğrencilerin %35.3'ü kendilerini aç hissetmedikleri için, %34.0'ü zamanı olmadığı için, %9.7'si ise zayıflamak için öğle öğününü atlamaktadırlar. Öğle öğününü atlayan erkek öğrencilerin oranının kız öğrencilerden daha az olduğu görülmektedir. Gençler, sağlıklı beslenme önerilerini yeterince önemsememekte; sağlıklı beslenme engelleri arasında yeterli zamanlarının olmamasını, okul kantinlerinde yiyecek çeşitlerinin az olmasını neden olarak göstermektedirler (Croll vd. 2001).

Tablo 3. Öğrencilerin ana öğün atlama nedenleri ve öğünlerin genellikle tüketildiği yer

	Sabah						Öğle						Akşam					
	Kız		Erkek		Toplam		Kız		Erkek		Toplam		Kız		Erkek		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kendini ac hissetmediği için	16	19.8	6	9.4	22	15.1	61	35.5	23	34.8	84	35.3	10	21.7	2	28.7	12	22.6
Zayıflamak için	5	6.2	1	1.6	6	4.1	17	9.8	6	9.1	23	9.7	16	34.8	1	14.2	17	32.0
Geç kalktığı için	30	37.1	42	65.5	72	59.6	12	7.1	-	-	12	5.0	1	2.2	1	14.2	2	3.8
Zamanı olmuyor	19	23.4	13	20.3	32	22.3	52	30.1	29	44.0	81	34.0	4	8.7	1	14.2	5	9.4
Sabah yemekten hoşlanmıyor	9	11.1	1	1.6	10	6.9	-	-	-	-	-	-	1	2.2	-	-	1	1.9
Uygun yiyecek bulamıyor	1	1.2	1	1.6	2	1.3	17	9.8	1	1.5	18	7.6	7	15.2	-	-	7	13.2
Ekonomik nedenler	1	1.2	-	-	1	0.7	13	7.7	7	10.6	20	8.4	7	15.2	2	28.7	9	17.1
Toplam	81	100.0	64	100.0	145	100.0	172	100.0	66	100.0	238	100.0	46	100.0	7	100.0	53	100.0
	$X^2=15.0$		$sd=6$		$p<0.05$		$X^2=13.0$		$sd=6$		$p<0.05$		$X^2=7.2$		$sd=7$		$p>0.05$	
Öğünlerin genelde tüketildiği yer																		
Yolda ayaküstü	24	9.9	13	10.3	37	10.1	16	6.5	3	2.4	19	5.1	1	0.4	1	0.8	2	0.5
Yurt	191	78.6	99	78.5	290	78.5	9	3.7	8	6.3	17	4.6	210	86.4	118	93.6	328	89.0
Pastane	3	1.2	1	0.8	4	1.1	8	3.4	3	2.4	11	3.0	3	1.2	2	1.6	5	1.3
Okul kantini	17	7.0	7	5.6	24	6.5	100	41.1	40	31.7	140	38.0	3	1.2	-	-	3	0.8
Restorant	1	0.4	-	-	1	0.3	26	10.6	18	14.3	44	12.0	19	7.8	3	2.4	22	6.0
Okul yemekhanesi	3	1.3	3	2.4	6	1.6	75	31.0	47	37.3	122	33.1	7	3.0	2	1.6	9	2.4
Tüketmiyor	4	1.6	3	2.4	7	1.9	9	3.7	7	5.6	16	4.2	-	-	-	-	-	-
Toplam	243	100.0	126	100.0	369	100.0	243	100.0	126	100.0	369	100.0	243	100.0	126	100.0	369	100.0
	$X^2=1.8$		$sd=6$		$p>0.05$		$X^2=8.8$		$sd=6$		$p>0.05$		$X^2=7.0$		$sd=5$		$p>0.05$	

Öğrencilerin %32.0'si zayıflamak, %22.6'sı kendilerini aç hissetmedikleri, %13.2'si ise uygun yiyecek bulamadıkları için akşam öğününü atladıklarını belirtmişlerdir. Her üç öğünde de zayıflamak ve kendilerini aç hissetmedikleri için öğün atlayan kız öğrencilerin oranı, erkek öğrencilerden daha fazladır. Sabah ve öğle öğünü atlama durumu cinsiyete göre istatistiksel olarak önemlidir ($p<0.05$).

Yapılan bir çalışmada öğrencilerin öğün atlama nedenleri arasında sabah öğünü için vakit yetersizliğinin öğle ve akşam öğünleri için iştahın olmamasının ilk sırada geldiği belirlenmiştir (Ozdoğan ve Ozcelik 2010). Aytekin ve Memiş'in yaptığı çalışmalarda da benzer şekilde vakit bulamamak ve isteksizlik öğün atlama nedenleri arasında ilk iki sırada yer almıştır (Memiş 2004, Aytekin 1999).

Öğrencilere ana öğünlerini genellikle nerede tükettikleri sorulmuş; sabah (%78.5) ve akşam (%89.0) öğününün en fazla tüketildiği yerin yurt, öğle öğününün ise okul kantini (%38.0) olduğu belirlenmiştir. Saygın ve ark. (2011) yaptıkları çalışmada, öğrencilerin %79.8'inin öğünlerini yaşadıkları yerde, %9.5'inin fast food ve %4.3'ünün ev yemekleri yapan restoranlarda, %6.4'ünün ise diğer işletmelerde öğünlerini tükettiklerini bildirmişlerdir.

Tablo 4. Öğrencilerin diğer bazı beslenme alışkanlıkları

Haftada 3-4	61	26.6	25	21.4	86	24.8
Seyrek	76	Kız 33.2	43	Erkek 36.6	119	Toplam 34.4
Toplam	Sayı229	%100.0	Sayı17	%100.0	Sayı346	%100.0
Gece bir sevel tüketme durumu	$X^2=1.3$ sd=3 $p>0.05$					
Tüketir	29	11.9	34	26.9	63	17.1
Bazen tüketir	86	35.4	38	30.2	124	33.6
Tüketmez	128	52.7	54	42.9	182	49.3
	$X^2=13.3$ sd=2 $p<0.05$					
Yemek yeme hızı						
Hızlı	71	29.2	48	38.1	119	32.3
Normal	136	56.0	66	52.4	202	54.7
Yavaş	36	14.8	12	9.5	48	13.0
	$X^2=4.0$ sd=2 $p>0.05$					
Günlük su tüketimi (su bardağı=200 mL)						
≤ 3	42	17.3	14	11.1	56	15.2
4-6	105	43.2	55	43.7	160	43.4
7-9	57	23.5	27	21.4	84	22.7
≥ 10	39	16.0	30	23.8	69	18.7
	$X^2= 5.0$ sd=3 $p>0.05$					
Fast-food tüketimi						
Tüketen	229	94.3	117	92.9	346	93.8
Tüketmeyen	14	5.7	9	7.1	23	6.2
Toplam	243	100.0	126	100.0	369	100.0
	$X^2=0.2$ sd=1 $p>0.05$					
Fast-food tüketme sıklıkları (n=346)						
Her gün	19	8.3	9	7.8	28	8.1
Haftada 1-2	73	31.9	40	34.2	113	32.7

Tablo 4’de araştırmaya katılan öğrencilerin diğer bazı beslenme alışkanlıkları verilmiştir. Araştırma kapsamına alınan öğrencilerin %17.1’i gece kalkıp bir şeyler tükettiğini, %33.6’sı bazen tükettiğini, %49.3’ü ise tüketmediklerini söylemişlerdir. Gece yemek yiyen kız öğrencilerin oranı %11.9 iken, erkek öğrencilerin oranı %26.9’dur. Öğrencilerin geç saatlere kadar ders çalışmaları gece bir şeyler yemelerinde etkili olabilir. Gece yemek yeme ile cinsiyet arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Öğrencilerin kendi beyanlarına göre %54.7’sinin yemek yeme hızı normal, %32.3’ünün hızlı, %13.0’ünün ise yavaştır. Öğrencilerin %93.8’i fast-food tükettiklerini belirtmişlerdir. Özdiç de (2004) yaptığı çalışmada benzer şekilde üniversite öğrencilerinin %87.7’sinin fast-food tükettiklerini saptamıştır. Fast-food tüketen öğrencilerin %34.4’ünün seyrek, %32.7’sinin haftada 1-2 kez, %24.8’inin haftada 3-4 kez, %8.1’inin her gün fast-food tükettikleri tablo 4’ten görülmektedir. Özdiç’in yaptığı çalışmada hergün fast-food tüketenlerin oranı %16.2 olarak bulunmuştur (Özdiç 2004).

Öğrencilerin günlük su tüketimlerine bakıldığı zaman günde 2 litre ve daha fazla su içen öğrencilerin oranının düşük (genel=%18.7, kız=%16.0, erkek=%23.8); en yüksek su tüketim oranının günde 4-6 su bardağı tüketenlerde olduğu (%43.4) görülmektedir. Öğrencilerin günlük ortalama su tüketiminin 6 ± 2.8 su bardağı olduğu tespit edilmiştir. Su ve diğer içecekler vücut su dengesinin korunmasında önemlidir. Hücrelerin yaşamsal faaliyetleri ve bu sayede vücut fonksiyonlarının yerine getirilmesi vücudun su dengesinin korunması ile mümkündür (Anonim 2004). Suyun vücut için elzem olduğu ve günlük vücuttan atılan sıvı miktarının yaklaşık 2.5 litre olduğu düşünüldüğünde araştırmaya katılan öğrencilerin su tüketiminin yetersiz olduğu görülmektedir. Arslan ve Mendeş (2004) yaptıkları çalışmada üniversite öğrencilerinin günlük ortalama su tüketiminin 913 ± 9.27 mL olduğunu saptamışlardır.

Sonuç ve Öneriler:

Öğrencilerin %52.6’sının günde 3 ana öğün tükettiği, en çok atlanan öğünün öğle öğünü (%64.5) olduğu, fast-food tüketiminin sık ve su tüketiminin az olduğu belirlenmiştir. Veriler öğrencilerin beslenme alışkanlıklarının istenildiği gibi olmadığını göstermektedir. Bu durumun iyileştirilmesi için yaşam koşulları da göz önüne alınarak, çeşitli etkinliklerle yeterli ve dengeli beslenme konusunda eğitim verilmelidir. Öğrencilerin beslenme ile ilgili yanlış tutum ve davranışlarının değişmesi, yaşam kalitelerinin yükselmesini ve ileride oluşabilecek beslenmeye bağlı sağlık sorunlarının azalmasını sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- AÇIK Y, Çelik G, Ozan AT, Oğuzöncül AF, Devenci SE, Gülbayrak C.: (2003). Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları. *Sağlık ve Toplum*, 13(4): 74-80.
- ANONİM: (2004). *Türkiye’ye Özgü Beslenme Rehberi*. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara. 2004. p. 71.
- ARSLAN C, Mendeş B.: (2004). Üniversitelerin Farklı Bölümlerinde Okuyan Erkek ve Kız Öğrencilerin Sıvı Tüketimleri ve Bilgi Düzeylerinin Araştırılması. *F.Ü. Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(3): 163-170.
- ARSLAN P, Karaağaoğlu N, Duyar İ, Güleç E.: (1993). Yüksek Öğrenim Gençlerinin Beslenme Alışkanlıklarının Puanlandırma Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 22(2): 195-208.

AYTEKİN F.: (1999). *Üniversite Öğrencilerine Verilecek Beslenme Eğitiminin Beslenme Davranışlarına Olan Etkisinin İncelenmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara; Gazi Üniversitesi.

BAYSAL Ayşe: (2006). *Beslenme*. Hatiboğlu Yayınları:93, Ankara, Şahin Matbaası.

BODUR S, Çatalkaya Ç.: (1995). İnternlerin Beslenme İle İlgili Tutumları ve Diyet Tedavisi Bilgi Düzeyleri. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 2(4): 53-57.

BUDAK N, Özer E, Kovalı S, İnceiş N.: (2005). Kahvaltının Öğrencilerin Beslenmesine Katkısı ve Akademik Başarıya Etkisi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 32(1): 47-54.

CROLL JK, Neumark-Sztainer D, Story M.: (2001). Healthy Eating: What Doesit Mean To Adolescents? *J Nutr Educ*, 33: 193-198.

DAVY SR, Benes BA, Driskell JA.: (2006). Sex Differences İn Dieting Trends, Eating Habits and Nutrition Beliefs of A Group Of Midwestern College Students, *Journal of The American Dietetic Association*, 106(10): 1673-1677.

ERGÜN C.: (2003). *Sağlıklı Beslenme Kavramı ve Tüketici Algısı Üzerine Bir Araştırma*. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara; Hacettepe üniversitesi, p. 3-6.

MAZICIOĞLU MM, Öztürk A.: (2003). Üniversite 3 ve 4. Sınıf Öğrencilerinde Beslenme Alışkanlıkları ve Bunu Etkileyen Faktörler. *Erciyes Tıp Dergisi*, 25(4): 172-178.

MEMİŞ, E.: (2004). *Üniversite Öğrencilerinde Şişmanlık (Obezite) Durumu ve Diyet Ürünleri Kullanmaları Üzerinde Bir Araştırma*. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Ankara; Gazi Üniversitesi, p. 112.

MONNEUSE MO, Bellisle F, Koppert G.: (1997). Eating Habits, Food and Health Related Attitudes and Beliefs Reported By French Students. *European Journal Of Clinical Nutrition*, (51): 46-53.

OZDOGAN Y, Ozçelik AO. Sürücüoğlu MS.: (2010). The Breakfast Habits of Female University Students. *Pakistan Journal of Nutrition*, 9(9): 882-886.

OZDOGAN Y, Ozçelik AO.: (2010). Nutrition Habits Of Students Who Attend Sports Academies. *E-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 5(3): 247-258.

ÖNDER FO, Kurdoğlu M, Oğuz G, Özben B, Atilla S, Oral SN.: (2000). Gülveren Lisesi Son Sınıf Öğrencilerinin Bazı Beslenme Alışkanlıklarının Saptanması ve Bunun Malnütrisyon Prevalansı İle Olan İlişkisi. *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni*, 1: 1-5.

ÖZDİNÇ İY.: (2004). Üniversite Öğrencilerinin Fast-Food Tüketim Alışkanlıkları ve Tüketim Noktası Tercihlerini, Etkileyen Faktörler. *Anatolia:Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15(1): 71-79.

ÖZYAZICIOĞLU N, Çınar GH, Buran G, Ayverdi D.: (2009). Uludağ Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(2): 34-40.

PEKCAN G.: (2008). *Beslenme Durumunun Saptanması*. Eds.: Baysal A, Aksoy M, Bozkurt N, ve ark. İn: Diyet El Kitabı. Yenilenmiş 5. Baskı, Ankara. Hatiboğlu Yayınevi, s. 69-77.

SAKAMAKİ R, Toyama K, Amamoto R, Cuhuan-Jun L, Naotaka S.: (2005). Nutritional Knowledge, Food Habits and Health Attitude of Chinese University Students A Cross Sectional Study. *Nutrition Journal*, 4(1): 1-5.

SAYGIN M, Öngel K, Çalışkan S, Yağlı MA, Has M, Gonca T. ve ark.: (2011). Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları. *S.D.Ü. Tıp Fak. Dergisi*, 18(2): 43-47.

ŞAŞMAZ T, Tanır F, Demirhindi H, Karaömerlioğlu Ö, Akbaba M.: (2000). Adana İlköğretim Okullarındaki Öğretmenlerin Çocuk Beslenmesi ve Beslenme Eğitimi Hakkındaki Bilgileri. *Sağlık ve Toplum*, 10(2): 40-44.

TRICHES RM, Giugliani ERJ.: (2005). Obesity, Eating Habits and Nutritional Knowledge Among School Children. *Rev Saude Publica*, 39(4): 1-6.

VANÇELİK S, Önal S, Güraksın A, Beyhun E.: (2007). Üniversite öğrencilerinin beslenme bilgi ve alışkanlıkları ile ilişkili faktörler. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(4): 242-248.

VON BOTHMER MI, Fridlund B.: (2005). Gender Differences In Health Habits and In Motivation For A Healthy Lifestyle Among Swedish University Students. *Nursing Health Sciences*, 7(2): 107-118.

THE EUROPEAN UNION’S BLACK SEA REGION POLICY****AVRUPA BİRLİĞİ’NİN KARADENİZ BÖLGESİ POLİTİKASI*****ПОЛИТИКА ЕВРОСОЮЗА К ЧЕРНОМОРСКОМУ РЕГИОНУ****Assist. Prof. Dr. Haydar EFE******ABSTRACT**

After Romania and Bulgaria entrance in to the EU, the Black Sea region has become very important for the European Union. First of all, stability and security in the Black Sea region is important for the EU. This region is also a main concern for the European Union regarding of preventing the spread of organized crime and terrorism. On the other hand, this region is an important hub for energy and transport flows for the EU.

The EU is an important economic and trading partner for the Black Sea countries and makes many efforts to stimulate democratic and economic reforms and supports regional development of the whole region. In this context, “Black Sea Synergy” Programme as an EU initiative was launched in 2007, and finally in May 2009, the EU adopted the “Eastern Partnership” a plan to foster closer political and economic ties with these countries of the region.

Key Words:

European Union, Black Sea region, Black Sea Synergy, Eastern Partnership

ÖZET

Bulgaristan ve Romanya’nın AB’ye girmesinden sonra, Karadeniz bölgesi Avrupa Birliği için çok önemli hale geldi. İlk olarak, Karadeniz Bölgesinde istikrar ve güvenlik AB için önemlidir. Bu bölge organize suçlar ve terörizmin yayılmasını önlemede Avrupa Birliği için bir endişe kaynağıdır. Öte yandan, bu bölge AB için enerji ve ulaşım için önemli bir terminaldir.

AB Karadeniz ülkelerinin önemli bir ekonomik ve ticari ortağıdır ve tüm bölgede bölgesel kalkınmayı desteklemekte ve demokratik ve ekonomik reformları teşvik etmek için çok çaba harcamaktadır. Bu kapsamda, 2007’de “Karadeniz Sinerjisi” Programı bir AB girişimi olarak başlatıldı ve sonuç olarak AB bölge ülkeleriyle yakın siyasi ve ekonomik bağları teşvik etmek için “Doğu Ortaklığı” planını benimsedi.

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Birliği, Karadeniz Bölgesi, Karadeniz Sinerjisi, Doğu Ortaklığı

* This article is an expanded version of one was presented in “IV. International Symposium: Conflict and Cooperation”, 6th-7th October 2011, Giresun-Turkey.

** Kafkas University, Economics and Administrative Faculty – Kars / TURKEY

РЕЗЮМЕ

После вступления Болгарии и Румынии в ЕС, черноморский регион приобрёл особое значение для Европейского Союза. Впервые для ЕС безопасность и стабилизация в черноморском регионе стал важнейшим фактором. Этот регион для ЕС является источником опасения на пути предотвращения организованной преступности и распространения терроризма. С другой стороны, он для ЕС значительный терминал энергоносителей и транспортирований.

ЕС важный партнёр государств черноморского региона в сферах экономики и торговли, он поддерживает их на пути развития демократических и экономических реформ. В рамках этого проекта в 2007 году по инициативе ЕС началась программа “Черноморское синержи” и в итоге ЕС принял план “Восточное партнёрство” для поддержания близких политических и экономических связей со странами черноморского региона.

Ключевые слова:

Европейский Союз, черноморский регион, черноморское синержи, восточное партнёрство

Introduction:

The Black Sea region – defined as the land from Balkans to the Caucasus and from the Ukrainian steppe to Anatolia- is once again squarely within the field of view of European policy makers. Nowadays, the European Union and NATO border the Black Sea on the west (King,2009:2). This region includes Greece, Turkey, Bulgaria, Romania, Moldova, Ukraine, Russia, Georgia, Armenia and Azerbaijan. Though Armenia, Azerbaijan, Moldova and Greece are not littoral states, history, proximity and close ties make them natural regional actors (European Commission, Black Sea Synergy Initiative, 2007). On the other hand, the Black Sea region is heterogeneous politically, economically and culturally and in shapes and sizes of its countries. It is said that the Black Sea is a region with little in common except the sea that divides it (Emerson,2008a:257).

According to King, for most of the last two centuries, the strategic position of the Black Sea zone has been shaped by the interaction of three factors: The shifting balances of power among European and Eurasian states and empires; the political ambitions of smaller states and peoples directly affected by the actions of these powers and the status of the region as a transit point for goods on global east-west and north-south trade routes. In many ways, these factors continue to define the issues and interests in the Black Sea region today(King,2009:5). Nowadays, the Black Sea has often been labelled a playground of geopolitical competition where Russia, the US and the EU are the main actors that struggle for leadership (Najslova 2010: 29).

Since 1990s, the European Union has greatly increased their involvement in the region. Having been almost exclusively focused on bilateral technical assistance in the 1990s, the Union’s policy acquired a more political dimension in this decade and a stronger regional dimension. Conflict resolution was not on the EU’s political agenda during the 1990s. However throughout this decade it become more visible both in conflict transformation and resolution(Fischer 2009: 344).

The EU's engagement in the Wider Black Sea region was initiated in the 1990s through the framework of the TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of the Independent States) Programme which was established to promote the transition to a market economy and to reinforce democracy and the rule of law in the partner states in the Eastern Europe, Black Sea Region, South Caucasus and Central Asia.

Parallel to TRACECA and a part of the TACIS framework, the International Oil and Gas Transport to Europe (INOGATE) Programme was initiated to foster and an international economic cooperation between the European Union, the littoral states of the Black Sea and Caspian Sea and their neighbouring countries.

The 2004 and 2007 waves of enlargement have brought the EU to the shores the Black Sea. After Bulgaria and Romania entrance in to the EU, Black Sea region for Europe become more important. It is situated at the crossroads of trade and energy transit ways from Central Asian and Caspian Sea to Europe (Nechayeva 2010: 211). Therefore, the prosperity, stability and security of EU's these neighbours around the Black Sea are important for the EU. Because, this region's security and stability increasingly impact to the EU. On the other hand, all countries of the Black Sea region want to be a member of the EU.

Nowadays, the EU having multiple formal relationship with the Black Sea region: many policies co-exist and address diverse priorities such as security, conflict resolution, economic cooperation, energy and democratization (Henderson and Weaver 2010: 1). In addition to the ENP, most important initiative of the EU towards the Black Sea region is "Black Sea Synergy". Furthermore, in spring 2009, the EU launched a new policy towards its Eastern neighbours.

Importance of the Black Sea Region for the EU and the EU's Interests in the Region:

The Black Sea region is a distinct geographical area rich in natural resources and strategically located at the junction of Europe, Central Asia and the Middle East. The region is an expanding market with great development potential and an important hub for energy and transport flows. But, it is also a region with unresolved frozen conflicts, with many environmental problems and insufficient border controls thus encouraging illegal migration and organised crime. A dynamic regional response to the issues can greatly benefit the citizens of the countries concerned as well as contribute to the overall prosperity, stability and security in Europe (European Commission, Black Sea Synergy Initiative 2007).

As Arbatova notes, the heterogeneity of the Black Sea region in terms of security arrangements and membership in different international organizations, the presence of regional and external players with conflicting interests and troubled relations, the existence of so called frozen conflicts, and the growing importance of the Black Sea- Caspian region as an energy transport route mean that instability in this area can have significant ramifications not only for regional security, but for security of the EU (Arbatova 2008: 293).

According to Cornell, the EU's interests in the region can broadly be defined along four categories: These are promoting long-term stability and conflict management; promotion of democratic institutions and rule of law; securing a stable energy supply for Europe and combating organized crime and terrorism, including concerns over migration and border controls. On the other hand, the EU's enlargement has brought the unresolved

frozen conflicts closer proximity of the EU. Therefore, building regional stability is an important priority for the EU. Moreover, building the rule of law and democratic institutions in its neighborhood constitutes a major interest on the part of the EU (Cornell et al 2006: 6).

One of the key external relations priorities of the European Union is to promote prosperity, democracy, peace, stability and security in its near regions. These aspirations are more urgent for Wider Black Sea region not only because of the political, economic, administrative, ecological and social challenges with which the basin is faced but also in view of instability in the region of the EU's eastern flank (Shelest 2012).

As Cornell and Jonsson notes, the main focus of EU strategies to support democratization in Wider Black Sea region has been on achieving free and fair elections, while a secondary focus has been on the building of civil society. However, the focus on elections and civil society has often been excessive, and overshadowed the deeper and equally important question of building functioning state institutions (Cornell and Jonsson 2008: 239).

All post-Soviet states in the Black Sea region share governance problems, corruption and political instability. State weakness and political instability prevent sustainable development and foster regional fragmentation and undermine the development of the economic and trade potential of the region. This fragmentation and polarization keep complicating regional cooperation among the Black Sea littoral states (Fischer 2009: 337).

Eastern enlargement has increased EU interest and activity in the region. On January 1, 2007, with the accession of Bulgaria and Romania, the European Union officially entered the Black Sea. Until then EU institutions had been very reticent over expressing any interest in the Black Sea as a region of policy relevance (Emerson 2008a: 253). But, today regional cooperation and integration is seen by the EU as an important tool to foster stability and supportive environment for sustainable economic development and democratization (Fischer,2009:341).

The EU currently has three sets of strategies toward the Black Sea Region: EU membership (Bulgaria and Romania) and EU accession (Turkey); European Neighborhood Policy (all other Black Sea countries, except Russia) and 'Four Common Spaces' (economic and environmental issues; freedom, security and justice; research, education and external security) bilaterally agreed with Russia (Cornell et al 2006: 113).

All Black Sea littoral states are interested in cooperation with EU. But the Black Sea region contains several countries –Georgia, Moldova and Ukraine especially- that are disappointed at not being granted by the EU a “membership perspective”. According to Emerson, lack of Europe's mega-incentive for a transformative Europeanization is a serious weakness for the European Neighborhood Policy. A Black Sea initiative could be seen as seeking to bolster the ENP and to compensate is some degree for the disappointment of the Black Sea states aspiring to membership (Emerson 2008a: 258).

The European Union has already made major efforts to stimulate democratic and economic reforms, to project stability and to support development in the Black Sea area through wide ranging cooperation programmes (European Commission, Black Sea Synergy Initiative 2007). In this framework, the EU has a Black Sea regional policy, through regional sectoral initiatives and programmes in key areas of regional cooperation in the region. Therefore, EU has taken part in initiating and funding a number of regional cooperation initiatives connected to the Black Sea region, especially in the field of

transport and energy(Cornell et al 2006: 112). The multilateral cooperation of the Black Sea countries with the EU is largely confined to sectoral initiatives (Astrov and Havlik 2008: 139) such as the INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) programme and multilateral agreement, the TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) and the Black Sea PETrA (Pan-European Transport Area) programmes on transport, and the DANBLAS (Danube-Black Sea Environmental Task Force) initiative, to mention the most important (Mecar et al 2011).

TRACECA was initiated in 1993 and constituted a visionary project aimed at building a network of roads, railroads and ferry connections, linking Europe and Central Asia through Turkey and the Caucasus. The Transport Corridor Europe-Caucasus-Central Asia (TRACECA) programme provides technical assistance covering road, rail, aviation and maritime transport connections from Central Asia to Europe. Programme was originally a Community programme but since 1999 it is regulated by a multilateral agreement with intergovernmental structures (European Commission, Black Sea Synergy Initiative 2007). On the other hand, INOGATE, was launched by the EU in 1995, is another regional cooperation initiative which provides technical assistance and some investment support for the building of new pipelines in the region, aimed at integrating oil and gas pipeline systems in Eastern Europe and Central Asia, thus enhancing EU's supply security(Cornell et al 2006: 113).

Furthermore, throughout the 1990s, the EU concluded Partnership and Cooperation Agreements (PCAs) with all post-Soviet littoral states of the Black Sea. PCAs are mixed agreements focused on the regulation of economic cooperation, trade and EU technical assistance to economic and political reform.

Black Sea Basin Joint Operational Programme 2007-2013 is a programme under the European Neighborhood and Partnership Instrument (ENPI) of the EU. It aims to contribute to a stronger and sustainable economic and social development of the countries of the Black Sea Basin (www.blackse-cbc.net 2012). Other important initiative is a "Baku Initiative". The Baku Initiative is a policy dialogue between the EU and the Black Sea and Caspian Basin, established in 2004. This initiative is an international initiative of the European Union. It is a policy dialogue on energy and transport cooperation between the European Union and the littoral states of the Black Sea, Caspian Sea, undertaken as part of the INOGATE energy and TRACECA transport programs.

European Neighborhood Policy:

The European Union established its European Neighborhood Policy (ENP) in 2004. With the ENP, main objective of the EU is to help countries that do not accepted to the EU's enlargement process. The main aim of this policy is to support stability, security and economic developments in the countries neighboring the Union.

As Kempe notes, the concept of a European Neighborhood Policy emerged from the process of EU eastern enlargement and the awareness of the need to avoid a new dividing line that might burden the relations between the member states and other Central and Eastern European countries that would lie outside of the EU's new eastern borders. The European Neighbourhood Policy is targeted to creating security and stability beyond the EU's external borders and avoiding a new dividing line as a potential negative side effect of enlargement. The overall goal would be transition towards democracy, market based economy and European values. But, the ENP does not offer any kind of institutional ties.

The ENP includes “sharing everything but institutions”, which is the most important difference between the ENP and the option of membership (Kerme 2008: 4).

ENP offers a privileged relationship, built upon a mutual commitment to democracy and human rights, the rule of law, good governance, market economy principles and sustainable development. The ENP goes beyond existing relationships to offer a deeper political relationship and economic integration and does not offer an accession perspective, implying that its potential as a carrot is clearly weakened (Cornell et al 2006: 24).

The EU prefers differentiation in the application of the ENP to its partner countries. Bilateralisation is perceived as beneficial in that it allows the EU and its partners to adapt their cooperation individually to the needs of different countries. It does, however, also state the importance of regionally fostering closer cooperation both between EU countries and among neighboring countries themselves (Cornell et al 2006: 113).

“Black Sea Synergy”:

The Black Sea Synergy, adopted by the European Commission in May 2007 after the accession of Romania and Bulgaria, is the only EU initiative that explicitly addresses the Black Sea as a region. Unlike the ENP, its focus is on the development of cooperation within the Black Sea region and also between the region as a whole and the European Union (Fischer 2009: 341).

The EU has developed a programme, “Black Sea Synergy”, with a number of concrete initiatives looking at areas like transport, energy, the environment, maritime management, fisheries, migration, the fight against organised crime, the information society and cultural cooperation. The EU seeks to increase cooperation among the countries surrounding the Black Sea. Specifically it aims to: stimulate democratic and economic reforms; support stability and promote development; focus on practical projects in areas of common concern; respond to opportunities and challenges through coordinated actions in a regional framework; develop a climate more conducive to the solution of conflicts in the region. The EU has also established a new cross-border cooperation programme involving local authorities in the countries around the Black Sea, and supporting the activities of civil society organisations (Black Sea Synergy, <http://ec.europa.eu> 2010).

The Commission’s Black Sea Synergy paper thus announced the opening of a new Black Sea policy for the EU. It follows the path of a familiar logic of action in response to the EU’s territorial enlargement, namely to construct a certain regionalism around the EU’s newly extended periphery. This has been seen already in three cases: to the South in the Mediterranean with the Barcelona process, to the South-east with the Stability Pact for the Balkans, and to the North around the Baltic Sea under the name of the “Northern Dimension” (Emerson 2008b: 257).

The primary task of the Black Sea Synergy is the development of cooperation within the Black Sea region and also between the region as a whole and the European Union. EU’s support to Black Sea regional cooperation is aimed at producing tangible results in a number of priority areas. This includes the development and interconnection of transport, energy and communication infrastructure, responding to increasing trade, investment, traffic and information flows as well as rapidly evolving transit needs. It also promotes the dialogue between energy producers, consumers and transit countries aimed at ensuring fair access to energy resources and markets, enhancing energy security and environmental

sustainability (Joint Statement of Ministers of foreign affairs of the EU and of the Wider Black Sea Area,<http://ec.europa.eu>) .

The emergence of democratic political systems in the Black Sea region is thought to help create supportive conditions for internal and external peace and, ultimately, to bring political stability and economic prosperity to the region and to Europe (Fischer 2009: 339). In this framework, Ferrero-Waldner said she hoped that the “Black Sea Synergy” Initiative would “contribute to creating a better climate for the solution of the “frozen conflicts” in the region (<http://www.euractiv.com> 2007).

The Black Sea Synergy benefits from the European Neighborhood Policy and other EU policies applied in the relationship with countries of the region (Joint Statement of Ministers of foreign affairs of the EU and of the Wider Black Sea Area, <http://ec.europa.eu>). On the other hand, it contributes to better coordinating specific environmental programmes, notably those focusing on task relating to water quality. It also invigorates the dialogue on Black Sea maritime policies and facilitate efforts to establish regional fisheries management cooperation in order to ensure sustainable use of Black Sea fishery resources. Black Sea regional cooperation also provides a framework for building capabilities to cooperate in combating climate change and in preventing and managing natural and man made disasters in the region (Joint Statement of Ministers of foreign affairs of the EU and of the Wider Black Sea Area,<http://ec.europa.eu>).

Increased EU engagement in Black Sea regional cooperation has the potential to bring benefit also in the field of trade, science and technology, research, culture and education as well as employment and social affairs (Joint Statement of Ministers of foreign affairs of the EU and of the Wider Black Sea Area,<http://ec.europa.eu>).

There are significant opportunities and challenges in the Black Sea area that require coordinated action at the regional level. These include key sectors such as energy, transport, environment, movement and security. Enhanced regional cooperation is not intended to deal directly with long-standing conflicts in the region, but it could generate more mutual confidence and could help remove some of the obstacles that stand in the way. Given the influence of cultures in the Black Sea area, growing regional cooperation could also have beneficial effects beyond the region itself (European Commission, Black Sea Synergy Initiative 2007).

The Black Sea initiative adds a multilateral regional dimension to the Eastern branch of the European Neighborhood Policy (ENP), which since 2004 had so far been entirely built around bilateral activity with Moldova, Ukraine and the three South Caucasus countries (Emerson 2008a: 254).

At the outset, Black Sea Synergy would focus on those issues and cooperation sectors which reflect common priorities. Consequently, Synergy formulates a number of short- and medium-term tasks related to these areas. Democracy, respect for human rights and good governance, managing movement and improving security, the “frozen” conflicts, energy, transport, environment, maritime policy, fisheries, trade, research and education networks, science and technology, employment and social affairs and regional development (European Commission, Black Sea Synergy Initiative 2007).

While Russia is formally outside the ENP, it has a bilateral programme with the EU for deepening four ‘common spaces’ in ways that bear some resemblance to the ENP action plans. The Black Sea Synergy would thus be bringing the EU closer together with both the ENP states and Russia. Moreover the EU has a relatively positive experience of

cooperation with Russia now in the Baltic Sea region with the Northern Dimension cooperation, and would like the same to develop in the Black Sea (Emerson 2008a: 254).

Ministers of Foreign Affairs of the Member States of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) -Albania, Armenia, Azerbaijan, Bulgaria, Georgia, Greece, Moldova, Romania, The Russian Federation, Serbia, Turkey and Ukraine met in Kyiv, on February 14, 2008. They discussed the perspectives for the development of a mutually beneficial cooperation between BSEC and the EU, respecting the interests of both sides. Ministers consider BSEC-EU interaction as an integral part of overall European economic, scientific and environmental cooperation. Their aim is to achieve proper synergies by coordinating the efforts with various integration and cooperation formats, international organizations and institutions, in particular financial ones, acting in the BSEC area (Declaration of Ministers of Foreign Affairs of Member states of the Organization of Black Sea Economic Cooperation on BSEC-EU enhanced relationship, www.mid.ru 2008).

Foreign ministers of the countries of the European Union and of the Wider Black Sea identified significant challenges and opportunities in the Wider Black Sea area which may require coordinated action at the regional level. They agreed that greater involvement by the European Union can increase the potential of Black Sea regional cooperation. They have also seen the Black Sea Synergy Initiative of the European Union as an important tool to achieve this goal. On the other hand, they agreed that the primary task of the Black Sea Synergy is the development of cooperation within the Black Sea region and also between the region as a whole and the European Union (Joint Statement of Ministers of foreign affairs of the EU and of the Wider Black Sea Area, <http://www.eeas.europa.eu> 2011).

Black Sea Synergy Initiative is complementary to the ENP, the enlargement policy for Turkey and the Strategic Partnership with the Russian Federation. EU supports to Black Sea regional cooperation is aimed at producing tangible results in a number of priority areas, notably environment; maritime policies and fisheries; energy; transport; communication; managing movement and improving security; research; science and education networks; employment and social affairs; migration; trade; democracy, respect for human rights; good governance; law enforcement and the fight against organised crime and settlement of the frozen conflicts (Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy, <http://ec.europa.eu> 2008).

The European Union's Eastern Partnership Policy:

The EU needs a particular “European” approach towards East European countries, including Russia. In this framework, the EU aims at expanding the area of common rules and standards to its East European neighborhood. As Duleba and Bilcik notes, this does not mean automatically, however, that all European countries in the end will be EU members (Duleba and Bilcik,<http://fes.sk> 2011).

The European Council of June 2008 invited the Commission to prepare a proposal for an “Eastern Partnership” (EaP), emphasising the need for a differentiated approach respecting the character of the ENP as a single and coherent policy framework. And Commission prepared a communication which set out proposals for an Eastern Partnership. On 7 May 2009, at its Prague Summit on, the EU adopted the Eastern Partnership initiative, a plan to foster closer political and economic ties with six former Soviet republics –Armania, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine(EU eyes greater influence in Black Sea region” <http://www.euractiv.com> 2010).

The EaP brings a lasting political message of EU solidarity, alongside additional, tangible support for their democratic and market-oriented reforms. This serves the stability, security and prosperity of the EU, partners and indeed the entire continent. On the other hand, the EaP is based on mutual commitments to the rule of law, good governance, respect for human rights, protection of minorities the principles of the market economy and sustainable development (Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, Eastern Partnership 2008).

The partners do not have identical objectives for their relationship with the EU, but they all share a common wish to deepen relations. In this context, Association Agreements (AAs) can provide a response to partners' aspiration for a closer relationship and create a strong political bond and promote further convergence by establishing a closer link to EU legislation and standards. The EaP adds a new multilateral framework to the EU's relations with its partners. It also supports progress in partners' bilateral relations with the EU, provides a forum to share information and experience of partners' steps towards transition, reform and modernisation and facilitates the development of common positions and joint activities. On the other hand, there is substantial complementarity between the EaP and the Black Sea Synergy and other regional and international initiatives (Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, Eastern Partnership 2008).

Russia and the EU are also in disagreement regarding the Eastern Partnership, which Russia sees as an attempt to expand the EU's sphere of influence. But, EU views the Eastern Partnership as a tool to share its common values and standards with its Eastern neighbours since their implementation leads to their economic and social modernization and contributes to security and stability of the whole European continent (Duleba and Bilcik <http://fes.sk> 2011).

As Najslova notes, the Eastern Partnership is an opportunity for achieving progress in the EU's eastern neighborhood, or "wider Black Sea Region" (Najslova, 2010: 30). As a result, the European Union has a vital interest in seeing stability, better governance and economic development at its eastern borders. At the same time, countries in the Black Sea region all seek to intensify their relations with the EU. Therefore, the EU's policy towards the Black Sea region must be proactive and unequivocal: In this context, the EU gives strong support to these partners in their efforts to come closer to the EU, and gives all necessary assistance with the reforms this entails, through a specific Eastern dimension within the European Neighborhood Policy (Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, Eastern Partnership 2008).

Importance Stability and Security in the Black Sea Region for the EU and "Frozen Conflicts":

There is a political poison in the region stemming from the frozen conflicts, which involve every country of the region. Frozen Conflicts presence and activation in the region effect negatively stability of the European continent. Relations between Russia, Ukraine and Moldova are troubled by the Transdnistria conflict, between Russia and Georgia by Abhazia and South Ossetia conflict, and between Azerbaijan and Armenia by the Nagorno Karabakh conflict (Emerson 2008a: 258).

On the other hand, none of these Frozen Conflicts in Karabakh, Abhazia, South Ossetia, Transnistria or Chechnya has not been resolved and continue to feed profitable criminal activities, terrorism and further migration. Therefore, political stability in the region cannot be guaranteed while these conflicts remain unresolved. The European Union

is seen as more profitable peacekeeper in the Black Sea region than the US, as at least, it will not bring so big oppression from the Russian side. Finally, peaceful settlement of the Black Sea states conflicts with advance role of the European Union will strengthen its hand in the world affairs (Shelest 2012).

The EU's enlargement to include Romania and Bulgaria will bring the Frozen Conflicts of the Wider Black Sea region in closer vicinity of the EU. These conflicts constitute a central security problem in the Wider Black Sea region in terms of direct threats to regional stability. They are, however, also closely connected to problems of transnational crime, state weakness and democratic development in the Black Sea states. The resolution of these conflicts is therefore key to the eventual achievement of security, stability and democracy in the region (Cornell et al, 2006: 60-61). But, the EU is reluctant to become involved in conflict resolution in the Black Sea region. Therefore, EU's involvement in attempted mediation efforts in the four "frozen conflicts" is low profile. But, the geographical approximation with EU enlargement and progress in the development of ESDP both created the conditions for the EU to take steps in this direction (Fischer 2009: 343).

The EU's ambitions lie primarily in the field of soft security rather than military security. Combating the ever-increasing flow of human and drug trafficking is a priority task for the EU in the Black Sea region (Cornell et al 2006: 60-61). Because, the Black Sea Region is evolving as one of the most important regions in Europe for the trafficking in human beings. On the other hand, the smuggling and trade in small arms and heavy weaponry is another feature of organized crime around the Black Sea.

On the other hand, since end of the Cold War, Russia has sought to maintain an influence over its near abroad, using the unresolved conflicts as tools exert leverage on states like Georgia and Moldova, in order to weaken them and restrain their ambitions of integrating with European and Transatlantic institutions (Cornell et al 2006: 66).

EU's Energy Diversification Policy and The Black Sea Region:

After the US and China, the EU is the third biggest energy consumer in the world. The biggest partner of the EU on the energy import is Russia who supplies 50 percent of the EU's gas and 30 percent of its oil. Therefore, the EU has to diversify the energy resources. In this framework, energy, is a key area within the EU's Neighborhood Policy. Moreover, The EaP also aims to strengthen the energy security of the EU and of the partners with regard to long term energy supply and transit. In this framework, the Black Sea region is increasingly viewed as key to securing reliable oil and gas deliveries to European market. The Black Sea region a major transit route for oil and gas coming to Europe from Russia and Central Asia, is of strategic importance for EU energy supply security.

As above noted, the Black Sea region is a production and transmission area of strategic importance for EU energy supply security. This region offers significant potential for energy supply diversification and it is therefore an important component of the EU's external energy strategy. Energy supply diversification is in the interest of countries of the Black Sea region, as well as the EU. The EU is working closely with regional partners to enhance energy stability through the upgrading of existing and the construction of new energy infrastructure. In this context, the Commission is developing, in cooperation with its partners, a new trans-Caspian trans-Black Sea energy corridor. This corridor will include several technical options for additional gas exports from Central Asia through the Black Sea region to the EU (European Commission, Black Sea Synergy Initiative 2007).

As Mangott and Westphal notes, countries of this region share the EU's interest in diversifying energy supplies and reducing their dependency on Russia. For those countries, the EU is the strategic partner to modernize and reorganize their energy systems. On the other hand, the EU has an interest not only in linking the this region's energy export infrastructure to the EU, but also linking the region politically and economically to the EU through shared governance structures. International energy trade is related to issues of geography, distance and proximity, pipeline routes and other infrastructure. Since energy infrastructure constitutes a long lasting link between regions and countries (Mangott and Westphal 2008: 154).

The existence of mostly Western based multinational oil companies in the Caspian Basin, at the eastern end of the Black Sea region, indicates the increase Western interest in gaining access to Caspian oil and gas through the Black Sea. What happens in the Black Sea region affects EU's interests. While the possibility of transferring oil and gas from large-scale deposits to the Europe raises hopes for regional development and prosperity, at the same time, it gives substance to "the belief that whoever secures the major share of oil pipeline transit will gain enhanced influence not only throughout the Black Sea and Caspian Sea regions but also on a global political scale. Especially, Turkey's energy corridor role between Caspian and Central Asian energy resources and the EU will make the Black Sea are a pivotal energy route for the EU (Shelest 2012).

Recent EU efforts to diversify energy supplies in particular to reduce the EU's dependence on Russia, which is not only major supplier of natural gas to Europe, but also controls a bulk of transit from Caspian energy-rich countries notably, Kazakstan and Turkmenistan- explain the rising the interest in the Black Sea region and the resulting rivalry between the EU and Russia (Astrov and Havlik 2008: 139). In this framework, the building of the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline (BTC) has brought an important development to prospects of reinvigorating the transportation links linking Europe to Central Eurasia through the Wider Black Sea region (Cornell et al 2006: 91).

Given the Union's growing dependence on external energy suppliers, increasing concerns regarding supply security, its troubled relations with Russia and the resulting desire to diversify energy imports, the Black Sea has acquired considerable strategic importance for the EU's energy security (Fischer 2009: 339).

When, as a result of the January 2006 Ukrainian-Russian natural gas dispute, Europe's confidence in Russia's supply was shaken, the European Union renewed its search for non Russian sources of energy and non Russian export routes (Savietz 2009: 95). Diversifying its energy supply, particularly as concerns natural gas, is hence of paramount importance for Europe. As the main substantial source of natural gas not controlled by Russia that is available in Europe's neighborhood, the Caspian region is of vital importance. The oil and natural gas reserves in Azerbaijan, Turkmenistan and Kazakhstan are thus crucial to Europe's future energy supply and access to these significantly adds to the strategic importance of the Wider Black Sea Region (Cornell et al 2006: 7).

The EU can ensure its energy security only by diversifying its suppliers and supply routes through the Black Sea region, particularly Georgia and Turkey. But, Russia is a most important determining factor for the formulation of appropriate strategies towards the Black Sea littoral countries. Nabucco Project for instance, is being undermined by the combined effort of Russia's Gazprom and individual EU member states to support the alternative South Stream Project (Hamilton 2008: 325). Russia has two strategic objectives

in the Black Sea Region: to prevent EU access to central Asian gas, particularly Turkmen and Kazakh gas; and to build new pipelines which bypass Ukraine, undermine the economic and financial viability of EU pipeline plans such as Nabucco and monopolize gas supplies for southeast Europe (Mangott and Westphal 2008: 159).

On the other hand, Nabucco Project will stabilize European gas supplies and strengthen EU's relations with the Black Sea countries and the Central Asia. And direct connection to Turkmenistan gas would contribute to the alleviation of EU's energy dependence on Russia as well as bolster Turkish designs to serve as an energy hub for Europe and region (Kuchins and Petersen 2009: 72).

Consequently, the EU has become more pro-active in order to widen and deepen its energy dialogues with neighbouring countries and regions. But these energy dialogues underline the need for a coherent and coordinated external policy for energy in Europe (Umbach 2010: 1237).

Conclusion:

The Black Sea region is an area rich in natural resources and it has great potential as a transit corridor between South Caucasus-Central Asia and Europe. Moreover, the EU is an important economic and trading partner for the Black Sea countries. Last EU enlargement have brought the countries of the Black Sea region closer to the EU. EU's main objective in its vicinity is to promote a ring of well-governed countries to the east of the European Union. In this framework, with the European Neighborhood Policy (ENP) launched in 2004, the EU intends to provide stability and security in adjacent areas. The EU supports peace, democracy, security, stability, regional cooperation and sustainable prosperity in this region. In this framework, the Black Sea Synergy is another useful means to strengthen the democracy and respect for human rights and to foster civil society. It also aims at developing regional cooperation around the Black Sea. On the other hand, by encouraging cooperation between the countries surrounding the Black Sea, The Black Sea Synergy offers a forum for tackling common problems while encouraging political and economic reform. In 2009, a further initiative the Eastern Partnership (EaP) was launched. Main objective of Eastern Partnership is to bring the partner countries closer to the EU. EaP also promotes stability, security and economic and political cooperation in the Black Sea region.

Maintaining peace and security within the Black Sea is one of EU's key policy goals for the region. But, there are risks that the problems emanating from the Wider Black Sea region have potential to spill over in to the EU. The risks negatively affects the EU's economic and political stability. In order to feel secure within its new borders, The EU should form the concrete foreign policy toward the Black Sea region. Furthermore, the EU has to foster stability and democracy in this region and play more pro-active role in the settlement of these frozen conflicts.

REFERENCES

ALEXANDROVA-ARBATOVA Nadia, "Troubled Strategic Partnership: The Black Sea Dimension of Russia's Relations with the West", *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) pp. 293-318 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Cited on 09.09.2011)

ASTROV Vasily - Peter Havlik, “Economic Development in the Wider Black Sea Region”, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) pp. 121-145. <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Cited on 09.09.2011)

CORNELL Svante - Anna Jonsson - Niklas Nilsson - Per Haggström: (2006), “The Wider Black sea Region: An Emerging Hub in European Security”, *Silk Road Paper*, Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, http://www.silkroadstudies.org/new/docs/Silkroadpapers/0612Blacksea_P.pdf (Cited on, 02.11.2011)

CORNELL Svante - Anna Jonsson, “Expanding the European Area of Stability and Democracy to the Wider Black Sea Region”, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) pp.225-250 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Cited on 09.09.2011)

Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, Eastern Partnership, SEC (2008) 2974, COM (2008) 823 final

Communication From the Commission to the Council and the European Parliament, Black Sea Synergy-A new Regional Cooperation Initiative 11.04.2007 http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com07_160_en.pdf (Cited on 03.09.2010)

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy, Brussels, 19.06.2008 COM (2008) 391 final, http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/eastern_partnership/document/eastern_partnership_communication_from_the_commission_to_the_european_parliament_and_the_council_en.pdf (cited on 30.10.2011)

ÇELİKPALA Mitat, “Security in the Black Sea Region” Policy Report II, www.blackseacom.eu (Cited on 29.10.2011)

“Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of the Member States of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation on a BSEC-EU enhanced Relationship”, (Special Meeting of the BSEC Council of Ministers of Foreign Affairs, Kyiv, 14 February 2008), <http://www.mid.ru> , (Cited on 30.10.2011)

DULEBA Alexander - Vladimir Bilcik: (2010). “Toward a Strategic Regional Framework for the EU Eastern Policy”, *Policy Paper*, Bratislava, <http://www.fes.sk> , (Cited on,09.09.2011)

EMERSON Michael: (2008a). “The EU’s New Black Sea Policy”, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Cited on 09.09.2011) pp.253-276

EMERSON, Michael: (2008b). “the EU’s New Black Sea Policy What kind of regionalism is this?” *CEPS Working Document*, No. 297/July, <http://www.ceps.eu> , (Cited on 01.10.2011)

“EU seeks stronger energy ties with Black Sea nations”, 12 April 2007, <http://www.euractiv.com/energy/eu-seeks-stronger-energy-ties-black-sea-nations/article-163093> , (Cited on 05.05.2012)

“EU eyes greater influence in Black Sea region”, 25 February 2010, <http://www.euractiv.com/regional-policy/eu-eyes-greater-influence-black-sea-region-news-283987> ,(Cited on 01.06.2012)

HAMILTON Daniel, “A Transatlantic Strategy for Wider Black Sea”, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) pp.319-336 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Cited on 09.09.2011)

HENDERSON Karen - Carol Weaver: (2010). *The Black Sea Region and EU Policy: The Challenge of Divergent Agendas*, Ashgate Publishing.

Joint Statement of the Ministers of Foreign Affairs of the Countries of the European Union and of the Wider Black Sea Area, http://www.eeas.europa.eu/blacksea/doc/joint_statement_blacksea_en.pdf (Cited on 30.10.2011)

KEPME Iris: (2008). “The EU and its Neighbours: In Search of New Forms of Partnership”, *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, Vol. XVII, No. 4, pp. 3-19

KING Charles: (2009) “The Wider Black Sea Region in the Twenty First Century”, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) pp.1-19 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Cited on 09.09.2011)

KUCHINS Andrew C. - Alexandros Petersen: (2009). “Turkey, Russia, The Black Sea, The Caucasus and Central Asia”, *Turkey's evolving Dynamics Strategic Choices for US- Turkey Relations* (Director: Stephen J.Flanagan) pp. 61-72 http://csis.org/files/media/isis/pubs/090408_flanagan_turkeyreport_web.pdf (Cited on 03.03.2011)

MANGOTT Gerhard - Kirsten Westphal, “The Relevance of the Wider Black Sea Region to EU and Russian Energy Issues”, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) pp.147-176 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Cited on 09.09.2011)

MECAR Miroslav - Marcel KORDOS - Nad'a STEFKOVA, “EU and Black Sea Regional Cooperation: Current Prospects of BSEC”, http://www.mfa.gov.tr/eu-and-black-sea-regional-cooperation_-current-prospects-of-bsec-tr.mfa (Cited on 28.10.2011)

NAJSLOVA Lucia: (2010). “The EU Wider Black Sea Region: Clumsy but Attractive?”, *The Black Sea Region and EU Policy: The Challenge of Divergent Agendas*, Ashgate Publishing, pp. 29-43.

SHELEST Hanna, “The Black Sea Region and the European Union Enlargement”, http://niss.academia.edu/HannaShelest/Paper/336262/The_Black_Sea_Region_and_the_European_Union_Enlargement (Cited on 06.06.2012)

“The Black Sea Basin Joint Operational Programme 2007-2013”, <http://www.blacksea-cbc.net> , (Cited on 05.05.2012)

TIBOLD Andrej - Vincent Cillesen - Marcel de Haas (-ed-2006) *Geo-strategy in the South Caucasus Power Play and Energy Security of States and Organizations*, Clingendael Institute,

<http://www.centralasia-southcaucasus.com/pdf/061100%20Clingendael%20-%20Geo-strategy%20in%20the%20South%20Caucasus.pdf> (Cited on 02.02.2011)

UMBACH Frank: (2010). “Global energy security and the implications for the EU”, *Energy Policy* 38, pp.1229-1240

WIRMINGHAUS Rainer Freitag, “Prospects for Armenia and Azerbaijan between Eurasia and the Middle East”, *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, (Ed. Daniel Hamilton and Gerhard Mangot) pp. 53-86 <http://www.ceps.be/book/wider-black-sea-region-21st-century-strategic-economic-and-energy-perspectives> , (Cited on 09.09.2011)

МОТИВЫ И ФОРМЫ ПРОЩАНИЯ С ЖИЗНЬЮ У ИРАНОЯЗЫЧНЫХ НАРОДОВ В ДРЕВНОСТИ

MOTIFS AND FORMS OF LIFE'S FAREWELL OF THE ANCIENT IRANIAN PEOPLES

ESKİ İRANLI HALKLARDA HAYATA VEDANIN MOTİF VE FORMLARI

Людвиг Алексеевич ЧИБИРОВ*
(Prof. Dr. Lyudviğ Alekseyeviç ÇİBİROV)

РЕЗЮМЕ

В древних религиях одряхление и смерть боготворимого царя воспринимались как реальная угроза жизнеспособности всего коллектива людей.

У индоевропейских племён (скифы, массагеты) отцеубийство существовало как узаконенное явление. Со временем обычай смягчился, но немощные старики у алан не пользовались почтением, о чём убедительно свидетельствует нартовский эпос (сказание «Пир Урузмага» и др.).

В честь бога войны Ареса скифы приносили в жертву пленных; им отрубали правое плечо и бросали прочь (Геродот). Обычай унаследовали сарматы и аланы, нашёл широкое отражение в устном народном творчестве (сказания, сказки, песни) и традициях осетин.

Самое большое достижение в жизни скифа – отрубание головы врагу – нашло непосредственное отражение в нартовском эпосе и в лексике осетинского языка. Мы находим в сказаниях и унаследованные со скифских времён обычай скальпирования, использование черепов в качестве чаш и др.

Приведённые выше примеры из архаики – излишнее свидетельство этногенетической, преемственной связи, идущее от далёких скифов до современных осетин.

Ключевые Слова:

Отцеубийство. Судьба стариков. Жертвоприношение. Пленные. Правая рука. Отсечение головы. Чаша.

* Rusya Bilimler Akademisi V. İ. Abayev Kuzey Osetya İnsan ve Toplum Araştırmaları Enstitüsü Etnoloji Bölümü - Vladikavkaz / RUSYA FEDERASYONU

ABSTRACT

In ancient religions, decrepitude and death of revered king perceived as a real threat to the viability of the whole people.

Indo-European tribes (Scythians, Massagets) existed as a parricide institutionalized phenomenon. The custom relented, as the time passed, but the frail elderly have not enjoyed the respect Alan, what is convincing evidence Nartovian epic (story "Uruzmag's Feast" etc.).

In honor to the war god Ares Scythians sacrificed prisoners of war, they cut off his right shoulder and thrown away (Herodotus). The tradition inherited Sarmatians and Alans, widely reflected in the oral folklore (tales, fairy tales, songs) and the traditions of the Ossetians.

The biggest achievement in life Scythian – cutting off the head to the enemy – has found a direct reflection of the epic Narta Sage in the Ossetian language vocabulary. We find in the legends and legacy from the time of the Scythian scalping custom, the use of skulls as bowls, etc.

The above examples of archaic – evidence of excessive ethnogenetic, continuity of communication, from the far-reaching of the Scythians to the modern Ossetians.

Key Words:

Parricide. The fate of the elderly. Sacrifice. Prisoners of war. Right hand. Beheading. Bowl.

В древних религиях высоко котиrowался царь, наделённый сверхъестественными способностями. Одряхление и смерть царя-богочеловека воспринимались как реальная угроза жизнеспособности всего коллектива людей. Чтобы облегчить уход одряхлевшего, вместо него избирали псевдоцаря, которого предавали смерти вместо настоящего. Точно так же поступали скифы – болезнь скифского царя влекла за собой смерть другого человека.

У тех же скифов счастливым считался тот, кто испускал дух в сражении; немощного убивали, издевались над ним. По свидетельствам Плиния и Помпея Мела, от стариков требовалось покончить собой, бросившись в море с некоей скалы. Обреченного на смерть старца выводили за ворота и убивали, или же спускали с моста. Отцеубийство совершалось у них по закону. Один скиф в Афинах сбросил 60-летнего отца с моста, и его обвинили в отцеубийстве. Он говорит, что сделал это по обычаю своего племени (Латышев 1949: 991). Жестоким насмешкам подвергали того, кто умирал от случайных болезней. Родственные скифам массагеты совершали ритуальное убийство стариков. «Никакого предела для жизни человека они не устанавливают. Но если кто из них доживет до глубокой старости, то все родственники собираются и закалывают старика в жертву... Так умереть – для них величайшее блаженство» (Геродот I 1972: 216). Недостойных же такой высокой чести хоронили в землю. Отдаленный отзыв этого дикого нрава слышен и в нартовском эпосе. Принеся отрубленную правую руку врага, нарт обращается к

матери: «Ты разговей ею свой долгий по мне *барысчыи* (т.е. пост)» (Вариант о нарте 1925: 106).

В аланское время обычай смягчился: стариков больше не убивали. Согласно одному фольклорному материалу, когда на глазах обреченного на сбрасывание со скалы отца сын плёл корзину, отец посоветовал сыну сплести еще одну, которая в нужное время понадобится самому. Это предложение всерьез заставило задуматься сына, и он отказался от затеи. Однако немощный старик не пользовался у алан почтением, какие бы заслуги у него ни были перед обществом. «По давним традициям алан, – пишет Г. Рид, – не существует никаких упоминаний об их великом вожде с тех пор, как он более не мог командовать на поле боя, никаких посмертных речей – просто безмолвный уход в забвении» (Рид, 2005: 237). Характерна для примера судьба Гоара – военного вождя и предводителя части алан, обосновавшихся после распада гуннского племенного союза (У в.н.э.) в районе г. Орлеана. Г. Рид считает Гоара историческим прототипом легендарного героя, короля Артура. В действительности Гоар успешно управлял аланами в течение 44 лет. Будучи талантливым военным предводителем, он ни разу не терпел поражения в битвах. За свои выдающиеся заслуги был причислен к лику святых католической церковью; его имя до сих пор носят небольшие города во Франции (Сент-Гоар) и Германии (Гоар-Хаузен). С течением времени, когда Гоар состарился, и силы пошли на убыль, его заставили отречься, заменили более молодым Сангибаном, и о нем... практически забыли. Многие народы управлялись Советами старейшин, а аланы презирали своих старших. «Здесь нет уважения к мудрым старцам, присущего кельтским и германским сказаниям», – восклицает Рид (Там же). Когда же Гоар скончался (450 г.), его похоронили как рядового алана, даже пару слов не сказали на похоронах о его больших заслугах перед родичами (Там же: 237, 244). Приведенное выше – свидетельство сильной приверженности алан к старым обычаям, которые со скифских времен смягчились, но сохраняли свой суровый характер.

Нарту, достигшему старческого возраста, устраивали последний пир. Такой пир устроили нарты своему старейшине, мудрому Урузмагу, в его доме. Сам Урузмаг возглавил застолье, наелся и выпил вдоволь. Когда он вышел во двор, большой орёл запустил свои когти в старую шубу Урузмага и унёс его. Старик плакал и стонал, приговаривая: «О старости моей узнали даже и орлы-стервятники и стали надо мною шутить; что я сделал Богу, почему меня постигло это несчастье?» (Пир Урузмага 1927.С.8). В другом сказании, опасаясь бесславного конца, Урузмаг решил приблизить день своей смерти. Собрав нартов на ныхас, он сказал им: «С детства и до самой старости все силы разума своего отдавал я вам. Теперь я состарился, и старая моя голова стала для вас обузой. Потому прошу я вас: сколотите большой и крепкий сундук, положите меня в него и бросьте в море. Нельзя мне быть похороненным на кладбище нартов» (Осетинские нартовские сказания 1948: 60–61). Нарты сколотили сундук (варианты – зашили в шкуру быка, посадили в плетенную корзину и скатили с обрыва), положили туда Урузмага, дали ему на неделю еды, плотно закрыли и бросили сундук в море. В адыгском эпосе после предсмертного пира от неминуемой гибели нарта Узурмеса спасает Сосуко; он раскидал нартов, а Узурмеса выбросил из окна и отправил к Сатане. Судя по сказанию, после этого инцидента и был отменен обычай (Шортанов 1982: 208).

Убийство стариков происходило не из нелюбви и неуважения к старшему поколению. Оно было вызвано тяжелыми условиями кочевого образа жизни, когда больные и немощные старики становились обузой при непрерывных передвижениях и боевых столкновениях со всеми вытекающими негативными последствиями; лишение старожил жизни становилось объективной необходимостью (Там же).

У соседних народов ритуальное убийство одряхлевшего предводителя сохранилось в адыгских нартовских сказаниях и совершалось также на специально организованном пиршестве (Гутов 2009: 47). У них же обязанность сбрасывать своего отца с горы лежала, как и у осетин, на сыне (по-видимому, во избежание преследования, кровной мести).

Там, где такое суровое отношение сложилось у алан к жизни собственных родителей, нетрудно представить насколько жестоко могли обращаться с недругами эти дети эпохи военной демократии. Следует помнить, что это было время, когда ценилась лишь физическая сила, когда человеческая жизнь ни во что не ставилась. Просто убить человека, лишить его жизни не имело никакого эффекта. Казнить его снесением головы или отсечением правой руки, или же ударом меча лишить его части черепа – вот действия, которые котировались в обществе, подчеркивали храбрость и неукротимость воина, его мужество.

Важнейшие органы на теле человека – руки – несут неодинаковые по степени сложности и важности функциональные нагрузки; разнятся и их религиозно-мифологическое значение. Исходя из биологической основы, значимость и практическая деятельность рук – самых активных элементов человеческого тела – разная, и клонится в пользу правой руки. Сопоставление правой и левой рук идёт от древности, и было присуще многим народам, в том числе осетинам.

Интерес к правой руке был особый. Правой рукой мужчина держал меч, убивал врага. Именно правой рукой держал рог осетин, вознося молитву, где бы он этого ни делал; именно правой рукой он дотрагивался до надочажной цепи и молился покровителю путника Уастырджи, если собирался в дальнюю дорогу. Во имя защиты от козней злых сил, в дни празднования Тутыр, детям пришивали красные крестики именно на правой стороне рубашки. Примеры можно продолжить.

Дом делился на правую (мужскую) и левую (женскую) стороны; при этом особое значение имела мужская половина. Здесь восседали старейшины, принимали пищу, возносили молитвы и т.д. Левыми же считались непутёвые, шаловливые, непослушные младшие (галиу), всякие неприличные действия.

Правая рука человека – десница – активная. Ею совершаются наиболее сложные трудовые и боевые операции. Только по необходимости приходит ей на помощь левая рука, но по качеству выполненной работы левая значительно уступает правой.

По большому счету, правая рука – и кормящая, и наступающая, и одновременно защищающая сила. В определенной степени руки человека можно сопоставить с братьями – старшим и младшим. Когда младший брат подросток, старший выполняет роль опекуна; на нём лежат все функции добывания средств существования, защиты от нападения и т.д. При этом, младшие должны во всём слушаться старших и прислуживать им, находиться в зависимом от них положении, быть исполнителями их воли. Они бесправны, подвластны, к их голосу не

прислушивается никто. Как установлено В.И.Абаевым, на сакском языке младший (*кастæр*) означало еще и ничтожный (Абаев 1949: 589).

Другое отношение в семье и обществе к младшему, но уже взрослому брату. На общественных пиршествах он уже достаивается плечевой кости (*базыз*), что, по сути, означает дарить ему правую руку – десницу. Таково отношение к правой руке, в равной степени и предельно почтительное, и предельно оскорбительное, унижительное для личности человека.

В честь бога войны Ареса скифы, наряду с закланием животных, убивали пленных: «Из каждой сотни пленников обрекают в жертву одного человека, но не тем способом как скот, а по иному обряду. Головы пленников сначала окропляют вином, и жертвы закалываются над сосудом. Затем несут кровь на верх кучи хвороста и окропляют ею меч (Ареса. – Л.Ч.). Кровь они несут наверх, а внизу у святилища совершается такой обряд: у заколотых жертв отрубают правые плечи с руками и бросают их в воздух; затем после заклания других животных оканчивают обряд и удаляются. Рука же остается лежать, где она упала, а труп жертвы лежит отдельно» (Геродот IV 1972: 62). Обычай, зафиксированный античными авторами, находит подтверждение и в археологии. В погребениях скифского времени отчлененная правая рука лежала отдельно, рядом с железным мечом. (Русяева 1996: 159–161). В районе г. Николаево, среди скифских древностей была обнаружена скифская антропоморфная стела; на ней изображена правая рука, прижимающая к телу рог (ритон) (Елагина, 1959: 169). Захоронения правой руки археологи обнаружили и в могильниках сарматской эпохи (Прохорова 1993: 49–50). Отчленённая кисть правой руки обнаружена в могильниках, принадлежащих сарматам, жившим на Северном Кавказе (I в. до н.э. – III в. н.э.). В Зубровском кургане (Закубанье) была найдена сарматская золотая фибула рубежа нашей эры. На ней – усатая мужская голова, левее – отрубленная правая рука с предплечьем, сжимающая другую отрубленную голову (Яценко 1992: 78). Отметим также, что женщины, савроматки и амазонки, прижигали свою правую грудь. Нарт Батрадз пригрозил своей матери (Сатане) отрезать у нее грудь, если она не откроет ему убийцу отца. Правая рука высоко котировалась и у скандинавов. Лугайд, персонаж ирландских саг, мстя за смерть своего отца, снес голову Кухулину. Когда же выпавший из руки Кухулина меч отсекает руку Лугайда, последний отрубает правую руку Кухулина (Грисвар 2003: 54–69).

В нартовских сказаниях герой-победитель отрубает у врага правую руку и приносит её в виде трофея своей матери (или тётке). Несколько иллюстраций. В сказании «Как Батрадз отомстил за смерть отца» Батрадз после расправы (отсечения головы противника) рассуждает: «А ведь нарты могут не поверить, что я убил его, и...отрубил правую руку убитого, и принес в нартовское селение. Убедившись в совершённом возмездии, Сатана советует Батрадзу: «Но грешно и не подобает тебе такого человека, как Сайнаг-алдар, отправить в Страну мёртвых с обрубленной рукой». И просила: «Ступай и приложи эту руку к телу. Не в обычае нартов хоронить известных людей в искалеченном виде» (Осетинские нартские сказания 1948: 325–326). Батрадз относит руку в селение Сайнаг-алдара, и погребение его врага состоялось.

Еще один близкий к приведенному выше аналог из эпоса. В одном из вариантов сказаний «Созырько и Тотрадз», находящийся в Стране мертвых Тотрадз просил Владыку мёртвых Барастыра: «Позволь мне отправиться отсюда, чтобы отомстить

Созырыко. Он сильно обидел мою мать». Барастыр отпустил его на сутки. Явившись к матери, он просит у нее доспехи отца и обещает поднести ей правую руку насильника. Тотрадз сразился с Созырыко, убил его, отрезал правую руку и принес матери. Мать сказала: «Да съест *Ана* твои болезни, ты отплатил Созырыко со славою для своего знаменитого рода из Нартов Алимбековых. От нынешнего же дня я перестану тебя оплакивать, – и добавила, – недостойно обращаться с ним как с жертвой, каким бы ненавистным врагом ни был Созырыко, руку надо вернуть, приложить к телу и похоронить, как полагается по обычаю. Он сделал, как велела мать, и после этого оправился в своё место к мёртвым» (Вариант о нарте Созырыко 1925: 105–106).

Вышеприведенному обычаю скифов Геродот противопоставляет аналогичные обычаи соседних народов (не уточняя, каких), которые тоже лишали врага правой руки, но из содранной с вражеских трупов кожи правой руки вместе с ногтями изготовляли чехлы для своих колчанов (Геродот IV 1972: 64). Не является ли это отдаленным напоминанием обычая формы расправы с кровником в старой Осетии – отрубания правой руки или кисти (Цагараев 2000: 242)?

Мотивы отрубания руки врага и принесения её в качестве доказательства отмщения встречаются и в исторических песнях. В песне о Гегки герой приносит отцу убитого Туали руку убийцы, ударяя ею свою голову. В легенде «Ларс и Хуха» в неравной борьбе с грабителями пастух Ларс был убит, а его табун угнан. Узнав об этом, брат сраженного Хуха поскакал к месту происшествия и вступил в смертельную схватку с многочисленными врагами: «Подобно демону смерти носился он среди врагов, и, как подкошенные, падали они один за другим... Табун был отбит, брат отомщен. Крик радости вырвался из груди брата... Только теперь почувствовал Хуха страшную усталость и обратил внимание на свои раны. Он закачался в седле и едва слез с коня. Смерть уже одним крылом коснулась его лица, и, почувствовав её веяние, он собрал весь остаток сил, подошёл к трупу убитого предводителя врагов и отрубил ему правую руку по локоть. Затем он привязал отрезанную руку к седлу своей лошади и ударил её нагайкой со словами: «Ступай и доставь эту руку домой, пусть знают, что Хуха отомстил за брата!» (Ирон таурагъта 1989: 368–373).

Правая рука проходит в эпосе как самая драгоценная часть тела: «Пусть бы нарты съели мою правую руку!», – восклицает Сослан, узнав о том, что Уархаг забрал все три чаши (Сказания 1981: 104). В эпосе имеет место эпизод о вывешивании отрубленных рук и голов неудачливых сторожей у нартовского дерева (Цагараев 1997: 138).

И в осетинских народных сказках есть сюжеты об отрубленной у врага правой руке. Согласно нартовскому эпосу, речь идет о тех частях тела, которые специально отрезались у убитых врагов, чтобы лишить их полноценных похорон (циклы Сослана и Батрадза). Обращает на себя внимание и то, что «отрубалась не любая, а именно правая рука грозного воина, способная передать на благо обществу сокрытую в своей сакральной зоне большую силу (Там же: 242). Правая рука и голова считались наиболее ценными трофеями. Совершая жертву в честь бога Ареса, скифы сначала отрезали голову пленного, а затем отделяли правую руку от туловища, поделив тем самым тело на три части: голова, правая рука и туловище. Так же поступали и персы. Как передаёт Плутарх, Артарксеркс также отрезал у своего убитого брата-венценосца Кира правую руку и голову (Грантовский 1981: 73). Такое символическое

расчленение человека на три части некоторые исследователи связывают с тремя космическими зонами модели мира (небо, надземная атмосфера и глубины земли), которые были характерны для иранских народов (Цагараев 2000: 234). Отрубленные части, особенно голова, использовались и в других целях – для приношений и возлияний богам (Геродот IV 1972: 62, 66; Яценко 1992: 78). Уаиг Схуалы убил нарта Бцега, отрезал ему уши и унёс их. Нарты вынуждены были выпрашивать отрубленные части тела Бцега: ведь нельзя же покойника похоронить изуродованным. И лишь после их возвращения, Бцега предали земле (Сказания о нартах, 1981: 307). Из сказанного становится ясно: предки осетин считали большим позором хоронить человека без какой-нибудь части его тела. Прежде всего, это правило распространялось на правые части тела человеческого тела: нога, глаз, лопатка. В одном фольклорном сюжете суровый и грозный Тутыр, разозлившись на завистников, отрывает у них правые глаза и правые ноги (Шарашидзе 2004: 17). А вот к суровому Тыхосту верующие осетины обращались с просьбой покровительствовать новобрачным и вырвать правый глаз и правую ногу тому, кто им завидует (Гатиев, 1987: 164). И на охоте, подстрелив дичь, нарт (по «установкам» Афсати) должен был отдать мясо с правой лопатки (*рахиз сгуы*) первому встречному (Сказания о нартах, 1981: 104). Афсати говорит Сослану: «При удаче на охоте, если убьешь зверя, правую лодыжку отдай первому, кто тебе встретится» (Там же: 88).

У скифов было собственное имя – Базук (варианты – *Бызык, Бадзыга*).

Между тем, «базыг» – *осет.* рука от плеча до кисти, плечевая кость. В грузинских летописях сохранились имена двух осетинских (аланских) предводителей II в. н.э., имена которых – Базук и Амбазук (Абаев, 1958: 242).

В традиции осетин – внимательное отношение к младшим. Одно из подтверждений – преподношение им во время пиршества почётной части – *базыг*, подразумевающую правую плечевую кость, десницу. До сих пор нередко можно услышать от родителей – «*мæ рахиз цонг*», «*мæ рахиз къух*» – моя правая рука, моя десница, так обычно называют одного из детей (Джусойты 2006: 64). Правой рукой клянутся: «*Мæ рахиз цонгы стæн*», т.е. клянусь своей правой рукой.

Таким образом, становится понятным, почему намеренно изуродованных пленных скифы не хоронили в могилах. Отсечение правой руки считалось у них признаком позорной смерти (Дюмезиль 1976: 45). Это понимание через нартовский эпос пережиточно сохранилось и в суеверных представлениях осетин.

Самым большим подвигом скифа-воина считалось отрубание головы противника. По ним скифы как бы отчитывались на общественных пирах, которые устраивали в каждом округу. Даже название одного из сарматских племён – *саераттар* (букв. «отруби голову») говорит само за себя.

И у нартов отсечение головы врага считалось высшей доблестью воина, ибо эта часть тела считалась наиболее ценной. Насильник Елынаты Елой расправился с нартом Бзаром, отсек ему голову и упрятал её. Когда труп без головы привезли в селение, нарты возмущенно сказали: «Если голову Бзара оставим в руках его врага, тогда мы сами должны считать себя мертвецами. Не может быть большего позора для нас, чем похоронить его изуродованным» (Сказания о нартах 1981: 375).

В сказаниях не раз встречаются выражения такого рода: «Ацамаз в походе отрубил голову у волка и дикого человека», «Батрадз отрубил голову великана» и т.д.

Выражение: «*Да ссэр дын атсехын кендзынсан*» – да сделаю так, чтобы слетела твоя голова (да лишу тебя головы) – сохранилось в лексиконе осетин.

Скифам ничего не стоило выпотрошить животное и наполнить его брюхо сеном. «Нарт снял кожу с рогами с козла и затем эту кожу надел на себя и обманул великана», – говорится в сказании «Урузмаг и Кривой уаиг» (Сказания о нартах, 1981: 51). Судя по нартовскому эпосу, этим искусством сполна владели и нарты. В критический момент Сослан зарезал одного быка, выбросил его внутренности и вошел туда, хитростью проник в крепость Гур и победил неприятеля (Войска крепости Гур, 1927: 46). Отрубив противнику голову, нарты снимали с него кожу и надевали её на себя (Нарты 199: 40).

Из голов убитых в бою скифы шили шубы, изготовляли плащи, утиральники. Сдирание кожи с головы скифы производили следующим образом: «На голове делают кругом надрез около ушей, затем хватают за волосы и вытряхивают голову из кожи. Потом кожу очищают от мяса бычьим ребром и мнут её руками. Выделанной кожей скифский воин пользуется как полотенцем для рук, привязывает к уздечке своего коня и гордо щеголяет ею. У кого больше всего таких кожаных полотенец, тот считается самым доблестным мужем. Иные даже делают из содранной кожи плащи, сшивая их, как козьи шкуры (Геродот IV 1972: 202, 64). Этот древний обычай Марцеллин фиксирует позднее у алан, которые «ничем так не хвастаются, как убиением какого-нибудь человека, и в виде славных трофеев навешивают вместо украшения на своих боевых коней кожи, содранные с отрезанных голов убитых» (Античные источники о Северном Кавказе 1990: 163). По справедливому замечанию Э.А. Грантовского, указанное сообщение Марцеллина как бы служит связующим звеном между данными скифской эпохи и осетинского эпоса о нартах (Грантовский 1981: 73), доказывающим одновременно реальность перехода некогда «живого обычая», бытового явления в фольклорный мотив и его сохранение, «консервацию» в этом качестве. Перед нами скифо-алано-осетинская параллель, сохранившаяся в фольклоре осетин. Отзвук обычая находим и в кельтских легендах об Артуре. Король Риенте задумал «оторочить свою мантию бородой Артура. Великан украшает свой плащ бородами пятнадцати (убитых им). Автор «Истории бриттов» Голфрид Монмутский (XII в.) упоминает великана Ритона, который «из бород убитых им королей сделал себе меховой плащ и повелел Артуру», чтобы он тщательно выщипывал свою бороду и выщипанные им волосы доставил ему, и, так как Артур одолел других государей, то, воздавая ему почет, он уложил волосы с его бороды поверх всех остальных. В разыгравшемся поединке победу одержал Артур, который «захватил бороду своего противника вместе с добычей» (Гаглойти 2010: 591).

Этот обычай скифов и алан нашел яркое отражение в Нартиаде. Созырыко и Батрадз скальпируют своих врагов, как это делали скифы. По одному из вариантов Батрадз бросился на нартов, убил всех, а затем с трупов начал сдирать усы, отнёс их Сатане, чтобы она сшила из них шубу Урузмагу (Как нарты хотели опохить Урузмага 1925; 73).

Нартовское сказание «Шуба Сослана (Созырыко)» имеет два варианта. Задумав сшить себе шубу из человеческих бород, Сослан убивал человека, сдирал его бороду, таким образом, он собрал на шубу из человеческих голов. Когда принёс этот «материал» к женщинам-мастерицам, то они опознали среди голов убитых своих родичей. Желая отомстить Сослану, девушки, по совету Сырдона, сказали ему, что

не хватает материала для воротника, для чего предложили заполнить золотую бороду Омара. По одному варианту, он хитростью победил Омара, и ему сшили нормальную шубу (Шуба Сослана 1927: 55–57), а по другому, Сослан сразился с великаном Мукара, победил его, отрубил ему голову, сдёрнул кожу с головы и посыпал её лекарствами. Сослан принес кожу домой, и нартовские девушки и невестки сшили из этой кожи воротник для его шубы (Нарты кадджыгæ 1990: 173). Есть в эпосе и другие подобные сюжеты (Миллер I 1992: 31–37). Аналогичный сюжет имеется в балкарских нартовских сказаниях (Мизиев 1986: 58). В одном вайнахском сказании Нарт-орстхоец просит девушку сшить для него шубу из скальпов убитых им семи её братьев (Эльмурзаев 1968: 78). В другом некий Ачамаз угнетал народ, убивал многих, а затем задумал сделать себе шубу из людских бород, и поэтому у каждого встречного сдирал бороду вместе с кожей. Как полагает Ю.С. Гаглойти, «сравнение нарт-орстхойских и осетинских нартских сюжетов о скальпировании, не оставляет никаких сомнений в существовании двух национальных версий одного и того же этнического мотива, являющегося отголоском скифо-аланского обычая скальпирования врагов (Гаглойти 2010: 365).

Таким образом, вышеприведенные материалы о скальпировании подтверждают мнение ученых о том, что в нартовском эпосе немало скифо-аланского наследия, но, вместе с тем, эпос уводит нас и в кавказский мир (Далгат 1957: 155). Подтверждается сказанное уникальной находкой Б.В. Техова в Тлийском могильнике – бронзовые пояса с живописными изображениями. На одном из них двое мужчин трапезничают за низким круглым столом, на другом – всадник с привязанным к поясу луком и колчаном со стрелами гонит перед собой оленей и коней, а на уздечке коня висит скальп с головы человека (Техов 1964: 283, 287, 293). По мнению археолога, такие погребальные памятники в Кобанском и Тлийском могильниках были оставлены племенными группами, входящими в ираноязычную этнокультурную общность и генетически связаны со скифским этносом (Техов 2006: 231).

Итоги военного предприятия скифы подводили один раз в году по округам: правитель устраивал обширный пир. Доблесть воина проверялась в походах и войнах. Наиболее счастливым оказывался тот, кто испускал дух в сражении. На добычу имел право только тот, кто убил врага. Поэтому головы убитых врагов скиф приносил царю, ведь только принесший этот трофей получает свою долю добычи (Геродот IV 1972: 64).

Когда принимались за трапезу, старшим подавали наполненный вином Кубок почёта. Как пишет Геродот: «Из этого сосуда пьют только те, кто убил врага. Те же, кому не довелось еще убить врага, не могут пить вина из этого сосуда и должны сидеть на стороне как опозоренные. Для скифов это постыднее всего. Напротив, тем, кто умертвил много врагов, подносят по два кубка, и те выпивают их разом» (Там же).

О высоком ритуальном значении чаши свидетельствует известная легенда о наличии её среди золотых предметов, упавших на скифскую землю.

У скифов и сарматов легендарная чаша служила символом жречества и *фарна*. Чаши, окладки которых украшались, напоминали сюжет о страшном драконе *Залиаг калм* с золотым тазом на голове (Чибилов 2008: 174).

Почётным сосудом у скифов была чаша из верхней части черепа; «бедняк обтягивает череп только снаружи сыромятной воловьей кожей и в таком виде пользуется им. Богатые же люди сперва обтягивают череп снаружи сыромятной кожей, а затем ее покрывают внутри позолотой. И употребляют вместо чаши. Так скифы поступают даже с черепами своих родственников, если поссорятся с ними...» (Геродот IV, 1972: 65). Параллели уводят в древнеиндийский мир. Индра делает себе чашу из черепа побежденного им дракона Вритры, а в систанской легенде Рустам убивает Белого Дива... и делает из черепа чашу для вина (Грантовский 1981: 74).

Использование черепов скифами и аланами в качестве чаш находит отзвук и в нартовском эпосе. В одном из сказаний говорится: «Раньше все нарты могли свободно снимать свои черепные крышки и затем ставить их обратно» (Сказания о нартах 1978: 85). Нарты оставались живы и после снесения черепа. Победив в схватке Челехсартага, Сослан снёс ему полчерепа. Челехсартаг поднялся на небо, и Курдалагон сковал ему из меди новую крышку черепа (Сказания о нартах 1981: 151).

Обычай подачи почетного бокала жив и по сегодняшний день, только круг людей, который удостоивается этой чести, расширился: почётные и вообще гости, победитель трудового соревнования (*зиу*), члены свадебной свиты и др. Что касается самой чаши, то в фольклоре осетин не сохранилось даже упоминания о том, что когда-то её могли изготавливать из человеческого черепа.

ЛИТЕРАТУРА

Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т.1, М.–Л., 1958.

Абаев В.И. Нартовский эпос // ИСОНИИ. Т.Х. Вып.1, Дзауджикау, 1945.

Абаев В.И. Осетинский язык и фольклор, М.–Л., 1949.

Античные источники о Северном Кавказе, Нальчик, 1990.

Вариант о нарте Созырыко и маленьком Тотрадзе // ПНТО. Вып.1, Вл., 1925.

Войска крепости Гур // ПНТО. Вып. 2, Вл., 1927.

Гаглойти Ю.С. Избранные труды. Т.1, Цхинвал, 2010.

Гатиев Б. Суеверия и предрассудки у осетин // ППКОО. Кн.3, Цх., 1987.

Геродот. История в девяти книгах. Перевод и примечания Г.А.Стратановского, Л., 1972.

Грантовский Э.А. О некоторых материалах по общественному строю скифов // Кавказ и Средняя Азия в древности и средневековье, М., 1981.

Грисвар Ж. Мотив меча, брошенного в озеро: смерть Артура и смерть Батрадза // Эпос и мифология осетин и мировая культура, Вл., 2003.

Гутов А.М. Народный эпос: традиция и современность, Нальчик, 2009.

Далгат У.Б. К вопросу о нартовском эпосе у народов Дагестана // Нартовский эпос, Ордж., 1957.

Джуссоев Н.Г. Осетинское застолье и скифо-нартовское общество // Евразийская Скифия.

Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология, М., 1976.

Елагина Н.Г. Скифские антропоморфные стелы Николаевского музея // СЭ, 1959. №2.

Ирон таурæгътæ / Сост. Ш.Ф. Джикаев, Ордж., 1989.

История, культура и язык древнеиранских кочевников Евразии, Вл., 2006.

Как нарты хотели опить Урузмага // ПНТО. Вып.1, Вл., 1925.

Латышев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе // ВДИ, 1949. №3.

Мизиев. И.М. Шаги к этнической истории Центрального Кавказа, Нальчик, 1986.

Миллер В.Ф. Осетинские этюды. Ч. I–III, Вл., 1992 (ротапринтное издание).

Мифологический словарь, М., 1991.

Нарты кадджытæ, Дзауджикау, 1995.

Нарты кадджытæ, Ч.1, Вл., 1990.

Осетинские нартские сказания, Дзауджикау, 1948.

Пир Урузмага // ПНТО. Вып.11. Вл., 1927

Прохорова Т.А. Некоторые аспекты идеологии сармато-алан (по материалам кургана 10 Кобяковского могильника // Античная цивилизация и варварский мир. Материалы 2-го археологического семинара. Ч. II, Новочеркасск, 1993.

Рид Г. Артур – король драконов. Варварские истоки величайшей легенды Британии, Вл., 2005.

Русяева М.В. Интерпретация изображения на Сахновской золотой пластине // Материалы международной конференции «Жречество и шаманство в скифскую эпоху», СПб., 1996.

Сказания о нартах – осетинский эпос, М., 1978.

Сказания о нартах, Ордж., 1989.

Сказания о нартах, Цхинвал, 1981.

Техов Б.В. Бронзовые пояса Центрального Кавказа // ИЮОНИИ. Вып. XIII, 1964.

Техов Б.В. Об археологическом подтверждении одного сообщения Геродота на бронзовом поясе из с. Тли // Евразийская Скифия. История, культура и язык раннеиранских кочевников Евразии, Вл., 2006.

Туаллагов А.А. Скифо-сарматский мир и нартовский эпос осетин, Вл., 2001.

Цагараев В.А. Золотая яблоня нартов, Вл., 2000.

Цагараев В.А. Золотая яблоня нартов // Дарьял, 1997, №1.

Чибиров Л.А. Традиционная духовная культура осетин, М., 2008.

Шарашидзе Ж. Индоевропейская память о Кавказе, Вл., 2004.

Шортанов А.Т. Адыгская мифология, Нальчик, 1982.

Шуба Сослана // ПНТО. Вып.2, Вл., 1927.

Эльмурзаев С.Ч. Общее и специфическое чечено-ингушского нарт-орстхойских сказаний в кавказском эпосе // ИЧИНИИ, Грозный, 1968.

Яценко С.Я. О преемственности мифологических образов ранних средневековых алан // ПЭО. Вып.2, Вл., 1992.

Сокращения:

Вл.– Владикавказ

ВДИ – Вестник древней истории

ИСОНИИ – Известия Северо-Осетинского научно-исследовательского института

ИЮОНИИ – Известия Юго-Осетинского научно-исследовательского института

ИЧИНИИ – Известия Чечено-Ингушского научно-исследовательского института

М. – Москва

ПНТО – Памятники народного творчества осетин

ППКОО – Периодическая печать Кавказа об Осетии и осетинах

ПЭО – Проблемы этнографии осетин

Ордж. – Орджоникидзе

СЭ – Советская этнография

ЭО – Этнографическое обозрение

KAYNAKÇA

Abaev V. İ. İstoriko-etimologičeskiy slovar osetinskogo yazıka. T.1, M.-L., 1958

Abaev V. İ. Nartovskiy epos // İSONİİ. T.H. Vın.1, Dzauđjikau, 1945

Abaev V. İ. Osetinskiy yazık i folklor, M.-L.,1949.

Antichnie istočniki o Severnom Kavkaze, Nalçık, 1990.

Variant o narte Soziriko i malenkom Totradze // PNTÖ. Vın.1 VI., 1925.

Voiska kreposti Gur // PNTÖ. Vın. 2, VI., 1927.

Gagloyti Yu. S. İzbrannie trudi. T.1, Tsinval, 2010.

Gatiev B. Sueveriya i pređassudki u osetin // PPKÖÖ. Kh.Z, Tsh., 1987.

Gerodot. İstoriya v devyati knigah. Perevod i primečaniya G. A. Stratanovskogo, L., 1972.

Grantovskiy E.A. O nekotoryh materialah po obšestvennomu stroyu skifov // Kavkaz i Srednyaya Aziya v drevnosti i srednevekovye, M., 1981.

Grisvar J. Motiv meça, brošennogo v ozero: smert Artura i smert Batradza // Epos i mifologiya osetin i mirovaya kultura, VI., 2003.

Gutov A. M. Narodniy epos: traditsiya i sovremennost, Nalçık, 2009.

Dalgat U. B. K voprosu o nartskom epose u narodov Dagestana // Nartski epos, Ordj., 1957.

Cussoev N.G. Osetinskoe zastolye i skifo-nartskoe obšestvo // Evraziyskaya skifiya.

Dyumezil J. Osetinskiy epos i mifologiya, M., 1976.

Elagina N.G Skifskie antropomorfnie steli Nikolaevskogo muzeya // SE, 1959. №2.

İron taurægtæ / Sost. Ş. F. Cikaev, Orc., 1989.

İstoriya, kultura i yazık drevneiranskih koçevnikov Evrazii, VI., 2006

Kak nartı hoteli opoit Uruzмага // PNTÖ. Vıp.1 VI., 1925

Latışev V.V. İzvestiya drevnih pisateley o Ckifii i Kavkaze // VDİ, 1949. №3.

Miziev. İ. M. Şagi k etniçesкой istorii Tsentralnogo Kavkaza, Naçık, 1986

Miller V.F. Osetinskie etyudı. Ç. I-III, VI., 1992 (rotaprintnoe izdanie).

Mifologičeskii slovar, M., 1991.

Nartı kadcıtæ, Dzaucıkau, 1995.

Nartı kadcıtæ, Ç.1, VI., 1990.

Osetinskie nartsie skazaniya, Dzaydjıkau, 1948.

Pir Urazмага // PNTÖ. Vıp. 11., 1927

Prohorova T. A. Nekotorie aspektı ideologii sarmato-alan (po materialam kurgana 10 Kobayakovskogo mogilnika // Antiçnaya tsivilizatsiya i varvarskiy mir. Materialı 2-go ariologičeskogo seminarı. Ç. II. Novoçerkassk, 1993.

Rid G. Artur – korol drakovov. Varvarskie istoki veliçayşeylegendı Britanii, VI., 2005.

Rusaeva M. V. İnterpretatsiya izobrajenie na Sahnovskoy zolotoy plastine // Materialı mejdunarodnoy konferentsii “Jreçestvo i şamanstvo v skifskuyu epohı”, SPB., 1996.

Skazanie o nartah – osetinskiy epoh, M., 1978.

Skazanie o nartah, Ordj., 1989.

Skazanie o nartah, Tsınval, 1981.

Tehov B. V. Bronzovie poyasa Tsentralnogo Kavkaza // İYUONİİ. Vın. XIII, 1964.

Tehov B. V. Ob arhiologičeskom podtverjdenii odnogo soobşeniya Gepodota na bronzovom poyase iz s. Tli // Evraziyskaya Skifiya. İstoriya, kultura i yazık ranneiranskih koçevnikov Evrazii, VI., 2006.

Tuallagov A. A. Skifo-sarmatskiy mir i nartovskiy epos osetin, VI., 2001.

Tsagaraev V. A Zolotaya yablonya nartov, vl., 2000.

Tsagaraev V. A Zolotaya yablonya nartov // Daryal, 1997, №1.

Çibirov L. A. Traditsionnaya duhovnya kultura osetin, M., 2008.

Şaraşidze J. İndoevropeyskaya pamyat o Kavkaze, VI., 2004.

Şortanov A. T. Adıgskaya mifologiya, Naçık, 1982.

Şuba Soslana // PNTÖ. Vıp.2, VI., 1927.

Elmurzaev S. Ç. Obşee i spetsifiçeskoe çeçeno-ınguşskogo nart-orsthoyskih skazaniy v kavkazkom epose // İÇİNİİ, Groznıy, 1968.

Yatsenko S. Ya. O preemstvennosti mifologičeskikh obrazov rannih srednevekovıh alan // PEO. Vın.2 VI., 1992.

Kısaltmalar:

VI. – Vladikavkaz

VDİ – Vestnik Drevney İstorii

İSONİİ – Severo – Osetinskogo Nauçno – İssledovatelskogo İnituta

İYUONİİ – İzvestiya Yugo – Osetinskogo – İssledovatelskogo İnituta

İÇİNİİ – İzvestiya Çeçeno – İnguşskogo Nauçno – İssledovatelskogo İnituta

M. – Moskva

PNTÖ – Pamyatniki Narodnogo Tvorçestva Osetin

PPKOO – Periodičeskaya Peçat Kafkaza ob Osetii i Osetyah

PEO – Problemi Etnografii Osetin

Ordj. – Orconikidze

SE. – Sovetskaya Etnografiya

EO. – Etnografiçeskoye Obozraniye

Ceviri _____ :

ALTAY TÜRKLERİNDE AVCI İNANÇLARI VE GELENEKLERİ*

L. P. POTAPOV

(Çeviren: Atilla BAĞCI**)

Altay Türklerinde yabancı hayvan avı çok eskiden beri iktisadi faaliyette çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum, onların manevi-ruhani yaşamlarında yansımaları bulmuş, sonuçta yabancı hayvan avı derin dinsel bir çevre ve kendine özgü bir avcı ritüeli oluşturmuştur. Yerlilerin bu faaliyetle olan ilişkisi, kendilerine çok yakın olan komşuları Rusların bu faaliyete karşı olan ilişkilerinden keskin şekilde farklılık göstermektedir. Bu faaliyetin dini yönü o kadar yaygındır ki, yerlilerin nazarında (tasavvurunda) o kutsal bir eylemdir. Bundan dolayı da hiç bir zaman bu konuda övüngelelik yapılmaz, yalan söylenmez ve alay edilmez. Hatta bazı hallerde avcı ava çıktığında, akrabaları da dâhil olmak üzere, seyahatinden kimseye bahsetmez, kimseyle konuşmaz. Ava giderken temiz olmak gerekir. Altaylılarda ava gitme öncesinden kadınla cinsel ilişkiye girilmez. Bu âdet, Şorlarda ve Kumandinlerde mevcuttur. Çele boyunda (Şorya) doğum yapan kadına, doğumdan sonra bir hafta mühletince yabancı hayvan eti verilmez, zira bu zaman zarfında temiz değildir ve kocası avda başarısız olabilir. Kadın, av silahına ve samur avlamak için kullanılan ağa dokunmamalıdır. Av silahlarına ve giysilere karşı yerliler fevkalade saygılı davranırlar. Ne silah, ne ağ, ne de kapan gelişi güzel atılmaz, onlar sessiz ve itinalı olarak bir yere asılır veya avcı giysileriyle birlikte konularak ambarda saklanır, eve getirilmez.

Altay Türkleri yabancı hayvanlara, özellikle de ayıya karşı saygılı ve özel davranırlar. Daha günümüze değin onlarda, ayıyı takdis etme kültürünün kalıntılarının canlı şekilde muhafaza edildiği görülmüştür. Tarafımızdan bu konuya özel bir makale adanmıştır.¹ Altay Türklerinin tasavvurlarına göre yabancı hayvanlar, özellikle değerli olanları, insanların konuşmalarını duyabilirler ve anlayabilirler, bundan dolayı da yerliler avda iken yabancı hayvanların olduğu yerde (önceden tespit edilmiş, kararlaştırılmış) gizli bir dil kullanırlar, aynı şekilde bazı av malzemeleri de gizli dil ile isimlendirilir: daha çok tasvir edici, betimleyici bir dildir bu. Şorlar avda iken “samur’a” - “kiş” yerine “albaba” (gelir-kazanç)², Tubalar: “aldı” (“vahşi-yabancı hayvan”); Kalarlar: “kara jubırtı” (“kara (siyah) koşan”); Altaylılar: “albuba” (“tatlı su levreği”) derler. Veya Şorlar “geyiği” - “alaş” (ağaçkakan), “palartsı” - “taştıj aktıg” (“taş tırnaklı”) diye adlandırlar. “Sincap’ı” “parbak”, “çırbak” (parmak), “şarbakı” (“sivri-keskin tırnaklı”) diye adlandırlar.³ “Silah” - “küze” (“damat, enişte”), “ayı kurşunu” - “kolamçı”, yani damat tarafından geline verilen hediye demektir.

* Çevirisi yapılan makalenin orijinali şöyledir: L. P. Potapov, “Ohotniçi Poverya i Obırayadı u Altayskih Turkov”, *Kultura i Pismennost Vostoka*, Baku 1929, 5. Kitap, s. 123-149.

** Bilim Uzmanı - Ankara / TÜRKİYE

Bu şekilde Altay’ın yerlileri yabancı hayvanı şaşırtırlar ve hayvan da yaklaşan tehlikeyi hissetmez.

Diğer taraftan bütün yabancı hayvanlar, sadece vahşi-yabancı hayvanların dolaştıkları ormanların ve dağın iyesi ruhlara (“äzi”) aittirler. Tayganın bütün canlı hayatı bu ruhların emri altında bulunmaktadır. Yerliler için av sonucu dağ ruhlarının iradesiyle tayin olur. Dağ ve yer ruhlarının bu kategorisi, dini düşüncenin gelişmesinin oldukça ilkel etabında saygı görmüş olmalıdırlar, zira burada bu varlıklardan ayrı, onların iradesi dışında, tabiatta bir şey gerçekleşmez ve onlar özel isimlere sahip değildirler. Üstelik yerli halkın tasavvurlarına göre onlar antropomorf şekildedirler (insan biçimlidirler) ve bazen genç kız, aynı şekilde, erkek suretinde avcılara görünürler, buna dair Kuzeyli ve Güneyli Altaylılarda sayısız hikâye mevcuttur. Şunu belirtmek gerekmektedir ki, animizm merhalesi öncesinde, Şorlarda yaratılış merhalesi çok daha erken dönemlerde çarpışma (çatışma) yaşamıştır, ancak ruhların yaratıldığı zamandan bahsedilemez. Dağın kendisi canlıdır, o bir başka dağa misafir olarak gider, şarap içer.

Altay Türkleri tarafından son günlere değin yabancı hayvan avı sırasında kabul edilen sempatik bağlara ait tedbirler, dini düşüncenin, animizm öncesi ve daha da erken merhalesine aittir. J. Frazer’ın tespit ettiğine uygun olarak sempatik bağ, “gomeopatik” (bir şeyden benzeri çıkar, sonuç – sebebe benzer) ve “kontagioz” (bulaşıcı, etkileyici) alt kısımlara ayrılmaktadır; temelinde bizim ilk durumda sahip olduğumuz benzerlik veya aynılık kuralı değil, temaslar ve bulaşmalar kuralı yatmaktadır. Bulaşıcı bağın özündeki herhangi bir maddi obje üzerine yapılan her hareket (eylem) kişisellik bedeninin bir parçası veya yabancı olan nesneden bağımsız olarak, bu nesneye defalarca temas eden kişisellikte tekrarlanmaktadır.⁴

Daha sonra problemi bizim sempatik bağın her iki şekliyle açıklamamız gerekecek.

Avcı gerçekten dağın veya tayganın iyесinin varlığını, ormanda, kendi yakınında hissetmektedir. Geceleri bu iye (“äzi”), avcı barakalarının yanına kadar gelir, bazen kapılarını çalar, kimi zaman konuşur, ancak avcılar, onun sesine kulak verip de çadırlarından dışarı çıkmamalıdırlar. Geceleyn ormanda aniden birinin şarkı söylediği duyulabilir, tayganın iyesi ruh eğlenmektedir. Ya da çadırın yanında oynamaya başlar, kişiyi kendi adıyla üç kere çağırır. Bu durumda susmak gerekir, aksi halde kişinin ruhunu almış (“kuddu alparça”) ve o zaman eve dönüp, kamlık ayini yaparak, aldığı ruhu geri vermesi için yalvarmak gerekmektedir. Eğer tayganın iyesi ruh, “balagan’ın” (derme çatma baraka) yanına gelip ve “*sizin sabah ve akşam ikramınız benim hoşuma gitti, ben de sizi memnun edeceğim*” derse, o zaman av başarılı olacak demektir. Eğer iye bir şeyden dolayı hiddetlenirse, o zaman sadece “*taygaya gidiniz*” – “*taybada çörkıla*” der. Şorlar: “Ne kadar sıkıntı çekilirse çekilsin, o zaman bu taygada hiç bir şey avlanılamaz” derler. Eğer avcı avda, rüyasında birisi ile kavga ederse veya birine vurursa, bu, tayganın iyесinin çok kızdığına ve avcının hastalanacağına delalettir. Eğer avcı birini balta veya silah taşıırken görürse, kamlık yapılmadan o avcıya yaklaşılmaz, zira tayganın iyesi onun ruhunu çalmıştır. Eğer rüzgâr veya vahşi hayvanlar balagan’ı yıkarsa, o zaman böyle durumlarda bir süreliğine eve gitmek daha iyi olur, zaten her halükarda av ganimeti olmayacaktır.⁵

Avcılar taygada iyeye, onun taleplerine karşı her zaman gayet ihtiyatlı olarak muamele ederler. Avcıların anlattıkları hikâyelere göre dağ iyesi sükûneti sever ve o taygada gürültüyü, çığlığı, sövüşmeyi, şarkı söylemeyi, aynı şekilde yanmış et kokusunu, çorap kokusunu sevmez, onlardan hazzetmez. Bu gibi hallerde o, çok hiddetlenir “*Altayın ili taykanın äzi çuguldap yat*” – yerliler böyle derler ve iye, onların başarısını kısıtlarmış. Bu

tasavvurun özünde vahşi hayvanın organlarının fonksiyonunun yattığını görmek zor değildir. Eğer yüksek sesle gülünürse veya tartışılırsa, tayga veya dağ iyesi, buran (boran – kar fırtınası) çıkarır.

Bunun yanında, arkadaşlar arasındaki tartışmalar ve övüngenlik de başarısızlığa sebep olur. Avcılar için olan bu tür yasakların, onları äzi'nin öfkesinden koruma gibi bir anlamı da vardır, demek ki başarısızlıkta ilgi çekici bir gelenek mevcut. Bu gelenek, daha çok av ganimeti kazanmak ve äzi'yi etkilemek için avda hikâyeye anlatmaktır; äzi, hikâyeler dinlemeyi çok sever. İşte onun hakkında Altaylıların anlattığı: “İki erkek kardeş yaşarmış: “Kösmökçi” – “kâhin, gaipten haber veren” ve “Kayçı” – “hikâyeci”. Onlar zenginlermiş, her zaman başarılı av yaparlarmış, çünkü tayganın iyesi onlara lütf gösterirmiş. Kardeşler bir keresinde avlanırlarken, Kayçı gece dağ ruhları hakkında hikâyeye anlatmış, onların kampına dağın iyesi gelmiş, dikkat ve büyük ilgiyle hikâyeyi dinleyerek, görünmeden onun omzuna oturmuş. Kayçı son hikâyesinin son sözünü söyleyip bitirdiğinde ayrılmış ve demiş ki: “Hikâyeyi dinleye dinleye kendimden geçtim ve şimdi benim aygırım ölecek”. Bunu gören ve söylediklerini duyan “Kösmökçi (“kâhin kardeş”), dağ iyесinin nasıl aygırı olabileceğini anlamamış. Sabah olunca kardeşler kendi “aya”yı (kapan, dipçikli yayı) kontrol etmeye gitmişler. Kapanların hepsi değerli yabancı hayvanlarla dolu imiş. Kapanlardan birinde ise bir tane ağaçkakan - “Kara-Tas” varmış, Kösmökçi kardeş, bunun tayganın iyесinin aygırı – “aybır”ı olduğunu anlamış. Bunun başka bir varyantında ise dağ iyeleri üç tanedir. Onların hepsi de çıplak kız suretindedirler. Kayçı hikâyeyi anlatmaya başlar, onun kâhin kardeşi ise takip etmeye başlar. Kızlar hikâyecinin omzuna oturmuşlar, bir tanesi de onun yanına çömelmiş. Kâhin kardeş, onun duruş pozuna yüksek sesle gülmüş. Bundan dolayı kızlar kaçışmaya başlamışlar, ancak rüşvet verip kurtulmaya karar verdikten sonra tekrar yaklaşıyorlarmış. Sabah olunca kardeşler maral⁶ öldürmüşler. Şor hikâyesinde yeni bir element ortaya çıkıyor. Burada avcılar, üç erkek kardeştir: hikâyeci, kâhin ve “şoorçı” (melek otu dalından yapılan düdük çalabilen). Kardeşler, akşamları geceleme yerinde toplanırlar. Şoorçı hemen düdüğünü almış ve flüt sesine benzeyen sesiyle onu çalmaya başlamış, hikâyeci telli balalaykası melodisi eşliğinde hikâyesini anlatmış, kâhin de dinlemiş. Kâhin bir süre sonra Şoorçı'ya iki tane dağ iyесinin yaklaştığını görmüş. Onlardan biri, burnunun köküne oturmuş ve ayaklarını aşağı salmış, diğeri de omzuna oturmuş. Bu halde onun çalgısını dinlemişler. Bu olanlar kâhine komik gelmiş, o seslice gülünce dağ iyeleri sinirlenmişler ve orayı terk etmişler. Şoorçı, kâhinin kendisine güldüğünü düşünerek düdük çalmayı kesmiş. Giderken dağ iyelerinden biri demiş ki: “Sırtı yaralı bir atımız var, onu bu adama vermek gerekir” demiş ve Şoorçı'yı göstermiş. Sabah o hastalanmış.

Kumandinlerde bu hikâyenin bir kaç varyantı vardır. Baş kişilikler: düdük çalan - “Şoorçı” ve kâhin – “köspükçi”. Bütün olaylarda dağ veya orman iyeleri, çoğunlukla genç kız suretindedir, ancak yaşlıları da vardır. Çok sayıda dağ iyeleri toplanır, onların arasında körler ve topallar vardır. “Köspükçi” de onlarla alay etmiş, “Şoorçı” de kendisiyle alay ettiğini sanmış ve çalmayı kesmiş. Daha sonra avcılar bu enstrüman çalmalarının ödülü olarak, tuzakları, tayganın iyесinin karşılıksız olarak verdiği yabancı hayvanlarla dolmuş.⁷

Şorlar ve Altaylılar şimdi avda akşamları hikâyeler anlatırlar. Bunun için de yanlarına özel hikâyeci ihtiyar alırlar.

Avda hikâyenin öncelikli manası, muhtemelen Çukçaların geleneklerine benzer şekilde, Prof. Bogaroz tarafından ortaya konulduğu gibi okuyup, üflemedir.⁸

Her türlü yabani hayvanı, hatta en küçüğünü bile avcı ancak tayganın iyesinin izniyle avlayabilir. Bu, daha çok da büyük ve değerli hayvanlarla ilgilidir. Bundan dolayı samur (en değerli hayvan) öldürdüklerinde, avcılar öldürülen hayvanı öldürdüğü yerde bırakırlar ve dağın veya tayganın iyesine derler ki:

Ababispa pis kældibis – Babalarımızla biz geldik,
Ponu pãrdin, ababis aşkaş – Babalarımıza bunu verdin,
Ak taskıl pãr uluş⁹ – Ak taygada üç pay ver.

Samur avı, bazı yasaklar ve sınırlamalarla çevrilidir. Şorlar, samur avına giderken yanlarına peksimet almazlar, “an yolu kuru polar” - “hayvan yolu kuru olacak”, yani “kar kuru olacak ve samur izi onun üzerinde fark edilmeyecek” derler. Bu kural, *gomeopati* (bir şeyden benzeri çıkar) bağdan çıkmaktadır. Avcılar yanlarına kuru ekmek alarak kuru karları riske ederler. Avcılar evvelden kurdukları çadıra kızakla gelince kızıağı, geldikleri yön istikametinde yatırılırlar, kürek veya sopaları da yanına bırakılırlar. Eğer şalaşa (çadır) daha önceden birileri yerleşmiş ise, yeni gelenler, onlardan hangi tarafta başka boş çadır olduğunu sorarlar. Söz konusu yere (şalaş) yerleşen avcılar, hemen yiyecek hazırlama işine başlarlar. Bir kişi yiyecek hazırlar, diğerleri ona müdahale etmez. Her grubun kendine ait sacayağı (“askış”), kaynaması için kazanı astıkları tahta sopası vardır. Başkasının “askış”ına dokunulmaz, aksi halde başarılı av olmaz. Eğer odun hazırlamak, toplamak gerekirse, o zaman iki kişi gider. Mümkün olduğunca gürültü çıkarmamaya özen gösterilerek sessizce çalışılır. Odunlar mutlaka batı yönüne doğru atılır.

Av döneminde sadece samuru değil, aynı şekilde atı, ineği, koyunu da kendi adıyla çağırarak yasaktır. Onları tasvir edici şekilde çağırırlar: “sızı burun” – uzun burun, “şabır-karak” – patlak, fırlak göz.

Dağ iyelerinin avcılara karşı olan duyguları, hisleri farklı şekil ve nesnelere telakki edilir, aynı şekilde rüyada görülürler, onların gerçekliği hakkında hiç bir şüphe mevcut değildir. Bu bağlamda Altaylıların nesnelere karşı olan bu tür tavırlarını – ilişkilerini karakterize eden, illüstrasyon mahiyetinde kafi derecede örnek göstermek mümkündür. Kyuma nehrinin yukarı bölgesinde yaşayan, yaşı oldukça geçkin meşhur avcı Pastagaş, bunların var olduğuna çok samimi şekilde inanarak dedi ki: “Rüyada, avda inek veya at hediye eden birini görmek, keçi veya maral öldürmek demektir. Eğer bir kişi, birine kırküne hediye ederse, o zaman ayı avında sakın – itidalli olacak demektir.” Rüyada insan suretinde görünenin, dağ iyesi olduğuna inandığını ifade etti. Bir şey kaybetmek, ateşte bir eşyanın, özellikle de eldivenlerin yanması, bunlar da kötü karakterli belirtilerdir, böyle bir durumdan hemen sonra Pastagaş, bir süre sonra ava geri dönmek üzere eve gitmek gerektiğini söylüyor. Bu durumu biz, bulaşıcı-etkileyici ağa örnek verebiliriz. Eğer avcının yanındaki bir nesne kötü bir duruma uğrarsa, avcıyı da bu durum bekliyor demektir. Buna benzer hallerde bazı avcılar yulaf unundan “potko” yaparlar, bunu merhamet için ruhlara sunarlar. Bundan sonra eğer yine bir başarısızlık olursa, yine eve dönerler, zira başarıya olan bütün inançlarını kaybederler ve biraz zaman geçmesi için evlerine dönerler. Avcı Pastagaş, büyük bir ikna edicilikle bu tür bilgiler vererek, kendi yaşantısı boyunca yüzden fazla maral öldürdüğü Başkausı nehrinde yaşayan avcılarının başından geçen bir olayı anlattı: Avda olduğu bir sırada rüyasında kendisini, tanımadığı bir tabuna ait iki tane süslenmiş at üstünde görmüş. Sabah uyanınca iki maral öldürmüş. O gece yine rüyasında kendisini, yine bu tabundan at çalarken görmüş. Ama bu sefer kendisini tanımadığı birisi yakalamış, sert tarzda sormuş: “Sen neden benim tabunumdan bu kadar çok at çalıyorsun?”

Adam bunun gözünün üstüne şiddetli bir yumruk atmış ve gözünün ağrısından uyanmış, gözünde sancı hissetmiş. O zamandan beri adamın gözleri kördür. Onun, äzi ile işi olmuş. Bu hikâyede yabancı hayvanların, özellikle de büyük hayvanların öldürülmesinin yasak olması fikri verilmektedir, çünkü bunlar dağ ruhlarının daha değerli varlığını oluşturmaktadırlar. Diğer bir avcı Pilimen (Filimon), o da yine Kyuma nehri kıyısında yaşamaktadır; o da çok inanmış şekilde gördüğü rüyasını anlatmaktadır; arkadaşlarıyla beraber taygada 27 gün uğraşmışlar, bir şey öldürememişler ve eve dönmek istemişler. Pilimen, ansızın bir rüya görmüş: İhtiyar biri ona bir aygır hediye etmiş. Ertesi günü bir maral öldürmüş. Pilimen, rüyada koç veya inek görmenin mutlaka keçi, at ise – maral öldürüleceğine delalet ettiğini kabul etmektedir. Diğer işaretlerden o, özellikle olayın özünün, görülen hayvanların dış görüşünde olduğunu ifade etti. Bu tür hayvanların kürklerinde beyaz şeritler, keçilerin veya maralların boynuzlarında yünler ya da nadiren de kulaklarında delikler olmaktadır. Bu tür hayvanları öldürmek, “erdenë” – “maddi saadet, diğer deyişle çok zengin olmak” demektir. Bunun gerçekliğine şüphe yoktur, çünkü o yakında yaşamış ve yünlerinde beyaz şeritli ölü bir maral getirdikten sonra çok zengin olmuş ve şimdilerde ölmüş olan Arıko’u çok iyi tanımaktadır. Onun tanıdığı, Elikmonara nehri yukarısında yaşayan avcı ise ihtiyacını bilmeden, o zamandan beridir de hep boynuzlarında beyaz işareti olan maral öldürmüştür.

Kumandinlerde ve Şorlarda, rüyada hayvancılık veya tarım kültürü ürünleri görmenin avda başarısızlık anlamına gelmesi oldukça ilginçtir: Örneğin, pişmiş ekme, un, buğday, değirmen, süt, süzme yoğurt, tereyağı, Rus votkası, inek, koç, domuz organları vd. gibi. Buna karşılık kuş avlamak, çizmenin veya ayakkabının altına konularak ayağa sarılan ot yerine, ayakları sarmak için kamış dalı koparmak, dağ servisi fıstığı toplamak – bütün bunlar kesin başarı kazandırır. A. Novikov, Kumandinlerde, onlarla hemhudut olan Tubalarda ve Şelkanlarda her yerde, rüyada kişinin kendisini insan dışı ile kirlenmiş görmesi, av başarısını bildirmektedir. Avda başarıyı dolaylı işaret eden bir rüya daha vardır: kadınla cinsel münasebete girmek. Bu rüyanın anlamına biz bütün Altay kabilelerinde rastladık. Kadın suretinde avcının rüyasına girenin, dağ veya tayganın iyesi olduğunu tahmin ediyoruz, çünkü Altay Türklerinin hikâyelerinde dağ iyeleri fevkalade sık şekilde kadın suretine bürünmektedir. Şu halde bu rüya tamamen haklılık kazanıyor. Biz bu çalışmamızı hazırlarken, Kumandinlerde kadın suretinde dağ iyesi ile avcının cinsel ilişkiye girdiği hakkındaki anlatılan belirgin hikâyenin bir kaç varyantını derlemiş olan A. Novikov’dan bizim tahminlerimizi kuvvetlendiren deliller edindik. Biz bu varyantlardan birinin özetini burada vereceğiz.

Üç kardeş, Aktaban dağı (Biy nehri) yakınında avlanmışlar. Bir keresinde onlardan biri bir mağara bulmuş, orada bir kıza rastlamış ve onunla cinsi münasebete girmiş. Avcı kızla yaşadığı iki yıl mühletince avlanamamış, fakat her gün onların yiyecek etleri oluyormuş. Bu zaman zarfında avcı, o kızdan iki tane oğul sahibi olmuş. Bir keresinde avcı, karısının eti nereden ve nasıl elde ettiğini öğrenmek için onu takip etmeye karar vermiş ve avcı, kadının koynundan bir parça et kesip kazana koyduğunu görmüş. Avcı “ne yapıyorsun?” – diye bağırmış. Kadın, onun bağırmasından korkup yere düşmüş ve demiş ki: “Size daha fazla yiyecek olmayacak, bu son, yiyeceğini ye! Oğullarını da alarak buradan git” – demiş. Bu sözleri söyledikten sonra kadın ölmüş. Bu kadın – dağın iyesiymiş.

Altay Türklerinde şans/saadet anlamına karşılık bir kaç tane terim vardır: “ırıs” veya Kuzey Altaylılardan (Şorlar) telaffuzu “rıs”, “yerdënë”, “kastak”.

“İris” veya “rıs”, bu av başarısıdır. “İris” sahibi olmak demek, avda başarılı olmak, keskin nişancı olmak, sık sık yabancı hayvana rastlamak demektir. “İris”i tanıtmak zordur, o soyuttur. Onun maddi bir formu yoktur, fakat aynı zamanda içinde yaşadığı tencereden suda yüzerek ayrılabilir. Altaylılar bundan dolayı “rıs”ın kaybolacağından korkarak, nehirden suyu tencere ile almazlar, kâse/fincan ile doldururlar. Telengitler ve Kumandinler içinde yemek olan tencerenin yeniden kaynamamasına özen gösterirler, aksi halde “rıs” ateşe gidebilir. Tubalar ve Şorlar, hiç bir zaman tencerenin dibinde kalan yemeği atmazlar, onun yerine onunla köpeği beslerler. Kalarlar (Şorya’da boy) tencereye vurmaktan korkarlar.

“İris”, ilk yabancı hayvanını (avını) öldürmesiyle avcıya gelir, bundan dolayı da ilk yabancı hayvanı (avı) kimseye göstermemek, hiç kimseye ondan bahsetmemek gerekir. Altaylılar, ilk öldürülen maral etini tuzsuz olarak kaynatırlar ve dağın iyesine kurban olarak sunarlar.

“Yerdene”¹⁰- bu terim Altaylılarda kullanılmaktadır- zenginleşmek anlamına gelmekte ve maddi şans, saadet demektir. O çeşitli maddi formlarda cisimlenebilir. Yukarıda işaret edildiği gibi kâh bu işaret bir yabancı hayvanın derisindedir, kâh avcı, boynuzu olan bir maralı öldürebilir (patolojik bir olay), kâh o bir ceset ya da maral kafatası bulur; bu da çok nadir bir olaydır, çünkü “Koguldey’in takibinden üç maral gökyüzüne kaçmış ve orada yan yana durmuşlar (Orion takımıyıldızı – L.P.). Böyle bir kahramanlıktan sonra onların dünyevi kızkardeşleri dünyada ölmeyip, yaşlılık hallerine geldiklerinde, Tanrılara gidip gökyüzünde yerleşecekler. Bundan dolayı Altaylılardan hiç bir kimse, ölen bir maralın ne cesedini ne de kemiğini göremez.¹¹

Şorlar ve Kalarlarda talih/şans hakkındaki düşünceler, Güney Altaylılardaki gibi parçalanmamaktadır. “Yerdene” terimi onlarda yoktur. Eğer şans maddi bir form alırsa, örneğin, bir sincap suretinde (albins) ve bu şekilde insana gelirse, o kişi zengin olur, bu da her halükarda “rıs” anlamına gelmektedir.

“Kastak” terimine, Altaylı Türkler tarafından iyi ve doğrunun alameti anlamı yüklenmektedir.¹² Altaylılar iyi bir rüya gördüklerinde “kastak-tuş” derler ve sabah bir fayda olacağına inanırlar. Ateşten kömür parçası fırlarsa, Şorlar ve Kalarlar onu alıp ocağın yanına koyar ve “kastak” geldi derler.

Altaylı ve Şor avcılarının av zamanında sonuca karşı olan sakin dış yaklaşımları, ayırt edici bir özelliktir. Onlar, değerli bir av yaptıklarında heyecanlarını belirten tepkilerini hiç bir zaman dışarı yansıtırmazlar, aynı şekilde başarısız olduklarındaki kızgınlıklarını ve kendine özgü dramatik halini de yansıtırmazlar. Bu, özellikle kolektif avda açık şekilde görülür. Avda bulunan avcı arteli, av olduğu (örneğin, sürekle avı) zaman bütün avcılarının bir araya toplanması talep edilerek her sabah farklı yönlerde dağılır. Gece çökünce bütün avcılar, yaptıkları ufak av ganimetlerini beraberlerinde getirerek geceyecekleri yere toplanırlar, avladıkları değerli ve büyük avları ise beraberlerinde getirmeyerek, yakın bir yere saklarlar. Böyle değerli bir av yakalayarak kampa dönen avcı fevkalade suskun durur. Onun hareketleri daha ağırdan ve ölçülü bir karakter taşır, bununla da suskunluğuna işaret eder. Bunu ansızın diğerleri anlarlar ve canlanırlar. Merakları uyanan arkadaşları, bu meraklarını hemen gidermezler ve sadece süratle yiyeceklerini hazırlarlar. Daha sonra yemek sırasında onlardan herhangi biri, şanslı avcıya o avı nerede bulunduğu sorusunu yöneltir, o ise fazla önemsemiyor edasıyla elini sallayarak avın olduğu yönü işaret eder. Bundan sonra sohbet normal seyrine döner ve birkaç kişi işaret edilen yere gider, yabancı hayvanı getirir.

Avcının değerli bir hayvanı öldürdüğü Altaylılarda, bu geleneğin başka bir varyantı daha mevcut, avcı kasti olarak geceleme yerine geç gelir. Kampa geldikten sonra, tabii yine yanında avladığı hayvan olmadan, diğer arkadaşları onu soruyla karşılarlar: “Atını almak gerekir mi?” Bu soruya o da tasdik edici cevap verir. Onun atı hakkındaki sonraki tasasını arkadaşları üstlenir, o avladığı avın nerede olduğunu arkadaşlarına gösterdikten sonra oturur, akşam yemeğini bekler. Eğer avcı geceleme yerine kasti olarak gecikmemiş ise, o durumda yapılan öneriye cevap vermez ve atını kendisi yemler. Şorlarda ve Kalarlarda yabancı hayvan öldüren avcı, başarısı hakkında yine aynı şekilde hiçbir şey konuşmaz. Ona sorulması da yasaktır. Akşam yemeği sırasında kendisi söyler.

Altay Türklerinin tasavvurlarına göre, insanlar gibi yabancı hayvanlar da tensel ruha sahiptirler. Onun beslenme yeri hayvanın burnudur. Kalarlar: “O burnu ile her şeyi bilir, tensel ruh orada oturur” – derler.

Altaylılar bunu şu şekilde ispat ediyorlar: eğer yabancı hayvanın burnuna kurşun değerse, “hiç biri yaşayamaz, küçük yabancı hayvanın burnuna bir darbe vurulunca hayvan hemen yere düşer” derler. İşte bundan dolayı Çeyleyler (Orta Altay’da yaşayan Çeley boyu) kolonok’un (zerdeva-sansargillerden küçük, kürkü değerli hayvan –ç.n.) burnunun ucunu keserek, bu yabancı hayvanın ruhuna sahip olduklarını düşünerek eve getirirler. Kalarlar ve Şorlar, ölü samur ve tilkinin burun ucunu evde kutu içinde muhafaza ederler. Burada biz, tekrar *kontagioz* (bulaşıcı-etkileyici) bağ ile karşılaşıyoruz.

Belki bölge ile bağlıdır, Altaylılarda öldürülen keçi veya maralın böbreğini çiğ olarak yeme geleneği vardır. Telengitler de maralın kuyruğunu çiğ şekilde yerler. Hayvanın yüreğini kaynatırlar ve dağlara kurban olarak sunarlar (serperler). Kumandinler, keçinin yüreğini çiğ olarak, henüz sıcakken yerler.¹³

Hayvanın ölmesiyle hayvanın varlığı nihai olarak bitmez. O tekrar dirilebilir. Şorlar kolonok’un gövdesini, önceden belkemiğine dokuz kez bıçakla vurduktan, onu takdis ettikten sonra taygada bırakırlar. Kalarlar da aynı şekilde yaparlar, sadece onlar üç kere vururlar. Sonradan bu kolonok’un avcıdan kaçabilmesi zor olacaktır. Altaylılar samur gövdesini özel bir tepe (Taskabaş) üzerinde, dört kazık üzerine koyarlar ve üstünü dallarla kapatırlar. Telengitler yabancı hayvanın etini gözleriyle birlikte kaynatmazlar; Altay, onu diğer yabancı hayvanlara versin diye taygada bırakırlar. Cinslerin (hayvanların) sayılarının çoğalması için büyüsel tedbirler uygularlar. İşte bundan dolayı arpa unundan maral ve keçi figürleri yaparlar ve Altay’ın onları canlandıracağına inanarak taygaya bırakırlar. Bu *gomeopatik* bağ sonucudur: bir şeyden benzeri çıkar, sonuç – sebebe benzer.

Bizzat Altay adı, yerliler için sadece sıradan bir coğrafik ad olmayıp, onların tasavvurlarında bizzat canlı, güçlü bir varlıktır; velinimet olmayı dileyen, insan veya başka bir canlı organizma formuna sahiptir ve çeşitli emareler taşımaktadır. Dağlar ve sular, ormanlar ve kayalıklar, vadiler ve boğazların arasında, onları ruhu ile canlandıran, birbirlerinden ayrılamaz kılan Altay’ın özü vardır. Bazı şarkı ve dualardan anlaşıldığı üzere Altay geometrik şekle sahiptir: “Eğer sana yukarıdan bakarsam, sen üç köşelisin Altay Han. Eğer sana yandan bakarsam dokuz köşelisin Altay Han”. Bu tasavvur oldukça eski tiptir ve yine erken dönem animizmine aittir.

Bulutlardan sincaplar verdiği tasavvuru da oldukça ilginç ve kadimdir, benzer tespitlere literatürde de rastlanılmaktadır.¹⁴

Şimdi, avcılık ritüelinin özüne geçelim. Ritüel, avcılığın bir parçası gibi kanalize olmuştur. Her bir avcı, aynen avcı artelleri gibi mutlaka ona uyar. Burada yerlilerin dini inanışları, kendine özgü ve takip edilebilen bir ritüel formu kazanmıştır. Dini uygulamayı

tam ve şaşmadan, irticalen okunan duayla yerine getirmek, yerliler tarafından büyük bir inançla avda başarı sağlayacağına inanılır. Avcılar için sonuçlar o kadar önemlidir ki, bunun için ölmüş atalarının ve diğer iyi kişiliklerin yüksek ruhlarına başvururlar, çünkü onların lütfkârlık göstermeleri, kişisel esenlik sağlar. Bundan dolayı av arifesinde henüz evde iken, yerliler bazı dini uygulamalar, ritüeller yaparlar. Onun özünde et, şarap, un sunusunda bulunurlar ve dileklerin ifade edildiği dualar okurlar. Ayinler daha ziyade muhtelif koruyuculara yönelme ile başlar: Altaylılarda - “Ak yayık’ – “Ülgen ile insanlar arasındaki iyi aracı”; Tubalarda –“Kara-Kuşu”¹⁵ – “yani kartal, kara-kuş”tur.

Ayin yurt içinde icra edilir ve şarap serpilir ve kısa dua okunur.

Ak-Yayık’u’ya Yakarma (Yönelme)

Ak-yayık azık töluk perzin! - *Ak yayık yiyecek versin!*
Altayka çıkayzın - *Geniş taygaya (Altayka) çıktığında,*
Kazık perzin! - *Dayanak versin! (Harfiyen-bağ için kazık)*
Agan suda kegkeyzin, - *Akan sudan ne zaman geçeceksin.*
Üleş perzin! - *Pay versin!*
Kan taykadan, kandu perzin, - *Han taygadan su samuru versin*
Kaptargadan üleş perzin! - *Avcı çantasından pay versin!*
Ak-yayık paş bolzin! - *Ak-yayık’ı selamlıyorum, baş olsun!*

Aynı günün akşamında, başka bir gelenek icra edilir, bu ilkinden biraz farklıdır, kan veya boy ruhlarına adanmıştır: Kaçı Kam’a, Sanzak’a, Tayada’ya vd. Saygı duyulan ataları Kaçı-Kam’a beyaz koç kurban ederler. Kurban, açık gökyüzü altında boğazlanarak (öldürülerek) gerçekleştirilir, bu sırada dua okurlar:

Tönön aştu tepşilu - *Üç yaşındaki aygır etiyle*
Tös pakandı palındu - *Kurban sunu yeri kurulmasıyla*
Attu-çaptu Kaçı-Kam! - *Saygıdeğer Kaçı-Kam!*
Kök poro atta köçkölü - *Kurdeleli gök-bura atta*
Kök korımda köçkölü - *Gök rengi serpmeye kurdeleli*
Ak poro atta köçkölü - *Kutsal Ak – bura atta, kurdeleli*
Ak korımda kölkölü - *Beyaz serpilmiş kurdelelerle*
Ak palında yermektü - *Temia kurban sunağıyla*
*Attu çaptu Kaçı-kam!*¹⁶ - *Saygıdeğer Kaçı-Kam!*

Kurban edilen hayvanın etini orada pişirirler ve avcılar büyük bir kaşık yardımıyla etrafa kaynamış etin suyundan serpiştirirler, dua ederler:

Kara kamdu töjoktu - *Kara su samurundan döşekli,*
Kaltar kumdus yakalı - *Kara kunduz yakalı,*
Kara yılan kamçılı - *Kara yılan kamçılı*
Konor yılan kolondu - *Yılandan arkadaşlı,*
Attu çaptu Kaçı Kam! - *Saygıdeğer Kaçı-Kam!*

Piştirilen et, avcının ailesi ve akrabaları tarafından yenir. Eklem yeri kemiklerini özel olarak, üstü yapraklarla kaplı, dört sıruk üzerinde bir yükseltide (palın) saklarlar ve onu yakarlar.

Sanzak ataya yönelme ayını de Kaçı-Kam'a yapılanla aynı özelliğe sahiptir, çok küçük bir farkla, ayın yurt içinde gerçekleşir ve haşlanmış et suyu serpmeye yerine sadece dua okurlar.

Kurban edilen hayvanın kemiklerini yakmazlar, ilk önce onları bir gün yurttan (çadırda) tuttuktan sonra geleneksel düşünceye göre bunu açıklayarak - "eskiden ihtiyarlar böyle yaparlardı" diye atarlar.

Ava gitmenin hemen öncesinde avcılar son olarak yurttan dua okuyarak Ak-Yayık'a, Kaçı-Kam'a ateşe şarap "çaçılğı" (sıçratma, serpmeye, saçı) icra ederler:

- Paştan turban Paynam* - *Hâkim olan benim (tinsel) ruhum!*
Pajındı pilgen yanı! - *Büyük başlangıcı bile!*
Altaykada til alışsan! - *Engin taygayla konuşan!*
Agın suda kol alışsan! - *Akan suyla anlaşabilen!*
Azık tölükten suraşsan - *Bol yiyecek ver.*
Attu çaptu Kaçı-kam! - *Saygıdeğer Kaçı-Kam!*

Şorlar ava gitmeden önce ritüelini, ateşe sunu serpmeye sınırlarlar. Kumandinler ava gidiş esnasında (Novikov'un bildirdiğine göre) derler ki:

- Altayka bazır kerek* - *Engin taygaya gitmek gerek,*
Kuday berer - *Kuday verir.*

Av yolunda avcılar dinsel içerikli belirli eylemleri sırayla yaparlar. Her şeyden evvel yolda karşılaştıkları her şeye: dağlara, taygalara, kayalıklara şarap serperler. Aynı kaptan farklı dağlara serpilmez.

Şorlar yüksek dağlar yanında dururlar ve şunları söyleyerek abırtka serperler:

- Purungu ababis çurgen* - *Eskiden atalarımız, dedelerimiz gelmişler,*
Em pis çaş uren kaldıbis - *Şimdi bi,z genç kuşak kaldık (geldik).*
Ailandıbis pis çaş olbanar - *Biz genç kuşaklar döndük*
Aylanbanda arınman odur - *Sen döndüğünde yorulma*
Aylandıra terlep çurgen - *Dönerek terleyene*
Kijige (an-nalınpa) pir - *İnsana kendi av hayvanlarından*
İrine körguzen... - *Bir tane bari göster...*
Albiş perebis¹⁷ - *Alkış (şükran) veririz.*

Avcılar, sıradağları aşarak kendilerine ladin ağacı dallarından çit yaparlar ve kendilerine esenlik vermelerini dileyerek Taglar'a, Suglar'a yönelirler.¹⁸

Altaylılar yüksek dağları geçişlerinde, dağ boğazlarında dağa özel, "oboo"¹⁹ adı verilen ve müşterek atılmış kayalardan oluşmuş kaya yığını şeklinde bir kurban sunarlar, avcılar buraya bir kurşun atarlar. Yüksek dağ geçitlerinden, insan psikolojisini etkileyen hakikaten devasa muhteşem bir manzara şeklinde büyük bir arazi uzandığı görülmektedir, avcı Altaylılar Altay'a un ve şarap sunusu yaparlar (Un su ile karıştırılır). Bu kurban sunumu uygun dua okunuşuyla birlikte Altay'ı ululamak maksadıyla yapılır, çünkü o (Altay)

insanlara yollarda ormanların, dağların ve nehirlerin esenlikle geçit vermesinde yardımcı olmaktadır.

Altay'a Başvurma (Ululama)

Ustunen körgöndö uç toloktu Kan Altay - Yüksekten bakınca üç köşelisin Han-Altay.

Kuy uzunan körgöndö kamçı sındı - Yandan bakınca kamçıya benzersin

Kan Altay - Han-Altay!

Suzup içken agın su - Akan suyun içilir

Sütten tadıp pergey pedi? - Süt tadı verir mi?

Sunup paskan altayka - Su basmış (fakirleşmiş²⁰) geniş tayga.

Üle tadıp pergey pedi? - Lezzet verir mi içerken?

Telengitler Altay'a şu duayı okurlar:

Altay äzi kan örgö! - Altay'ın iyisi Kan!

Agaş äzi kan taskıl! - Ormanın iyisi beyaz Kan (dağın karlı zirvesi)

Andık bukten bay Altay! - Yabani hayvanları bol zengin Altay

Aş beretten bay Altay - Aş (yiyecek) veren zengin Altay!

Mingen at budurulbes - Giden atın ayağı takılmaz (sürçmez)

Putken poyı surlebes - Onun boyu ölçülemez

Ene yan biy Altay! - Ana, büyük başkan Altay!

Şarbayın çıkkın agajı - Onun yapraklı ağaçları

Yalاک polgan ene Altay! - Her şeyi koruyan Altay ana!

Şarla agan tanay... - Şarıltılı akan ak nehir...

Arjan polgan Altay! - Şifa kaynağı Altay!

Bu dua okunduktan sonra avcı-Altaylılar atalarının (tinsel) ruhuna, örneğin, Kaçı-Kam'a şu sözlerle yönelirler:

Paştap turgan Payna - Hâkim olan iyi (tinsel) ruh!

Pajındı pelgen yayaganım! - Kendi başlangıcını yaratan!

Attu, çaptu Kaçı-Kam! - Saygıdeğer Kaçı-Kam!

Altayka çıkkanyazım - Geniş taygaya çıkmak için

Azık tölük surazın! - Senden zengin yiyecek dilerim.

Ataş sunu serpmek için mutlaka ateş yakılır, ancak avcının çeşitli sebepten dolayı (geç kalma, kötü hava koşulları vb.) ateş yakamayacağı hallerde, o zaman kuru otlar, ateşe benzetilerek yığılır, ateş sembolize edilir.

Ava gidiş esnasında yerlilerin uydukları bazı kurallar, alametler vardır. Şorlar evden çıkarken geri dönüp bakmazlar. "Nereye gidiyorsun?" – sorusuna asla cevap vermezler. Birine rast gelirse, konuşma esnasında karşılaşılan kişiye sırtını dönmeyi daha iyi sayarlar. Ava giden bir avcının yolunun enine kesilmesine (önünden geçilmesine) kimseye müsaade edilmez. Avcılar, "eğer evden çıkarken şakalaşırsan, o zaman, iyi şey bekleme" – derler. Avcılar ciddiyetlerini ve adaba uygunluklarını muhafaza etmeye çalışarak sessizce giderler. Şorlar, Kumandinler ve Tubalar eğer yollarını keserek bir kadın önlerinden geçerse, o zaman geri dönmek gerektiğine inanırlar: Altaylılar bundan başka yollarından

eğer yılan sürünerek geçerse, bunu da kötü bir emare sayarlar; Ulagan Teleütleri ise yollarını enlemesine kesen tavşana ateş etmek için silahları doldurulmuş olarak evden çıkarlar. Kalarlar, yabancıya ait kızak izlerinin üzerinden enlemesine geçmezler. Tubalar, yurtlarının çevresini güneş yönünde dolaşırlar.

Avcının yolunun kesilmesiyle bağlantılı bütün bu alametler, *kontagioz* bağ prensiplerinden çıkmaktadır. Av yolu, av sürecinin bir parçası olarak kabul görür. Yolu enlemesine kesmek – yolun engelidir. Bu bağ (büyü) prensibi ile ilişkili olan bizzat avda da çeşitli engeller oluşturmaya teşebbüs edebilir.

Belirli av bölgesine geldikten sonra avcılar “bay barak” – “zengin, dallı budaklı ağaç” adı verilen, genellikle de çok sık dalları olan büyük bir ağacın altına kamp (barınak – çadır) kurarlar, ağaca un serperek onu ulularlar. Altaylılar onun yakınına, her birinde 1-3 taneye kadar kurdele bağlanmış bağ (ip) asarlar, bunu genellikle dağ servisi veya akağaca bağlarlar; bu bağların güneş yönünde olmasına da özen gösterirler. Avda doğu yönü özellikle ululanır. Bu yöne doğru işenmez.

Tubalar üç renkte kurdele asarlar: mavi, sarı ve beyaz. Onları aralarında beyaz tavşan veya yaz sincabı derisi bağlarlar, bazen de çalı horozu başı ve kuyruğu asarlar. Tubaların açıklamalarına göre varlık temizdir, çünkü toprak altında yaşar, bundan başka işaret edilen renklere de uygundur. Bunun ardından tayganın iyesine yönelinilir:

<i>Altı kırılı Altayka!</i>	- <i>Altı köşeli geniş tayga!</i>
<i>As yakalı</i>	- <i>Kakım kürkü yakalı!</i>
<i>Enem bolup emisken</i>	- <i>Göğsüyle besleyen ana gibi...</i>
<i>Adam bolup azraan</i>	- <i>Yetiştiren (koruyan) baba gibi</i>
<i>Yapır yuklas barakım barak</i>	- <i>Yağmur için sık-geçirimsiz yapraklı ağaç!</i>
<i>Yau tıgınbas kuyafanım...</i>	- <i>Düşmandan korunaklı sığınma yerim...</i>
<i>Miner attan yayılbas</i>	- <i>Atla giderken düşmeyelim.</i>
<i>Kierkepten çeçilbes</i>	- <i>Giydiğim elbise çözülmesin.</i>
<i>Yayan turarı kandıytit?</i>	- <i>Onun yaratılışı nasıl olacak?</i>

Şelkanlar da (Baygol nehri boyunca yaşarlar) kamplarının yanına kurdeleler asarlar.

Şorlar kurdele asmazlar, av yerine gelerek etraftaki karları temizlerler, laden ağacı veya dağ servisinin yanında çadırlarını kurarlar ve orada abırtka serperek bu ağaca yönelirler:

<i>Pay torum salbodur</i>	- <i>Zengin kozalaklarıyla büyü,</i>
<i>Parak paştın pay kuzuk</i>	- <i>Gür dallarıyla dağ servisi.</i>

Artelin en yaşlısı, tekrar abırtka karıştırır ve dağın iyesine sunuda bulunur; Tag-äzi'ye serperek:

Amır yurerge neme tabarga - Esenlikle gezip bir şeyle kazanmak,

Bazıları der ki:

<i>Pajına kuş konzın</i>	- <i>Başına kuşlar konsun, gecelesin</i>
<i>Tözine bis konar</i>	- <i>Altında biz geceleyelim.</i>

Kalarlar, un ile onu kutsayarak ağaca yönelirler:

Şok, bay barak! - *Çok zengin dallı budaklı!*

Burada şunu göstermek gerekir ki, kurdele sadece avda değil, Altay'da Moğolistan'a sınır olan bölgelerde genel olarak dinsel kültlerde fevkalade yaygındır; Altay'a bu bölgelerden geçmiştir. Özellikle Burhanist Altaylıların dinsel geleneklerinde kurdele kullanımı gözle görülür şekilde belirgindir, bilindiği gibi bu dinin kökeni Budist Moğolistan'a bağlıdır.

Ağaca ve tayganın veya dağın iyesine yönelme ritüelinden sonra, şalaş içinde ateş yakarlar ve ateşin iyesine (“ot içezi”) abırtka sunarlar.

Taygaya geldikten sonra ertesi sabah av başlar. Altaylılar ve Tubalar evvela dağ iyesine un ile sunuda bulunurlar. Şorlar kurban ile ateşe yönelirler. Bu andan itibaren avcı zorunlu dinsel seremonisini tamamlamış olur, avdan eve dönüncüye kadar daha sonra ortaya çıkabilecek bir durum karşısında, onun ruhsal haline uygun dinsel hareket yapar. Örneğin, değerli bir hayvan öldürmesinden dolayı şükran duygusuyla veya fena bir şey karşısında korku duyması halinde kurban sunusunda bulunur. Avcıların avda yaptıkları ayinlerde yüksek bir maneviyat yaşaması ve Altaylıların özel bir ifadeyle “edim ezip yat” (“iç ateşle vücudum yanıyor”) diye ifade ettikleri özel bir ekstaz durumuna geçmeleri, ilginç ve karakteristiktir. Dua esnasında böyle bir coşkunluk hali, şüphesiz başarıları haber vermektedir.

Eğer avın ilk gününde samur avlanırsa – av başarılı olacak demektir.

Avda ateşe özel saygı duyulduğunu söylemek gerekiyor. “Ateş, uzun diliyle insanlar ile tanrılar arasında aracılık görevi yapar. Ateş, sunulan kurbanları çeşitli ruhlara geçirir (iletir).”²¹

Kalarlar: “Ateşe ne verersen, o da hepsini dağın iyesine verir” – derler. Eğer kazanılmış bir başarı varsa, buna teşekkür mahiyetinde karşılık olarak, ateşe akşam kurban sunmanın daha iyi olduğunu kabul ederler. Avda “ateşe saygı duyma”, bütün Altay Türklerinde mevcuttur. Hazırlanan bir yemekte, ilk sıra ateşe verilir. Şorlar ateşe, koyun, inek ve domuz yağı vermekten kaçınırlar. Bazı avcılar, at etinin de bu amaç için uygun olmadığını kabul ederler. Yabani hayvan yağı, bu durum için en uygun olanıdır. Ateşe büyük bir saygıyla yaklaşırlar. Ateşin üzerinde adım atarak geçilmez, hiç bir şey ateşe atılmaz. Ateş için en çok kullanılan epithetler şunlardır: “otus baştu ot ene” (“otuz başlı ateş ana”), “Altın tondu ot ene” (“altın donlu (kürklü) ateş ana”), “yaan kannıg çarg alıg” (“mahkemenin büyük hakimi”). Yerliler, evde ateşle ocak tasavvurunu birleştirirler, evin ve ailenin esenliğini, varlığını ocak'a bağlayarak daha bir dikkatli yaklaşırlar, avda iken ise ateşi sacayağı ve onu karıştırdıkları değnek (sopa) ile birleştirerek tasavvur ederler. Her avcının kendisine ait sacayağı (“askış”) olmalıdır. Eğer bir şey pişmediği halde sacayağı ateşte bırakılırsa, bu durumun “cinsel güçsüzlüğe neden olacağı” inancı, Altaylılarda gayet yaygındır. Şorlarda da aynı şekilde düşünmektedirler. Kalarlar buna, “kadın başka bir adamla gider” şeklinde ilavede bulunurlar. Bu tasavvur, içinde benzer toplumsal düşünce oluşturan yalan uygulamalar olan *gomeopatik* bağ ile bağlantılıdır. Sacayağı avcının şahsına ait maldır, yanlış olarak onun üreme organıyla benzerliği çağrışımını vermektedir. Benzer şeyler benzer şeylerden türerler, sacayağının ateşten bozulduğu düşüncesinden hareketle, gerekmediği halde o kullanılmamalıdır (ona hiç bir şey bağlı değilken), bu avcının üreme organına geçmektedir (çağrıştırmaktadır). Eğer bu düşünce adilane ise, o zaman kadının kocasını aldatmasında (değiştirmesinde) şaşırtıcı bir şey yoktur, çünkü cinsel güçsüzlük, yerlilerde kadını değiştirmenin (bırakmak) haklı dayanağı vazifesi görmektedir. Burada bir şeyi belirtmek gerekir ki, sempatik bağ prensiplerine uygun olarak avcının cinsel gücü, avın “üremesi” için sağlam bir teminat görevi görmektedir. Cinsel güçsüzlüğe uğrayan avcı,

sempatik yolla tabiatı ve tabiatta kökleşmiş yabancı av hayvanlarını etkileyemez. Altay Türklerinde bu dünya görüşü daha ileri gitmiş ve karmaşıklaşmıştır. Cinsel güç, avcının, kadın suretinde olan tayganın iyesi ile cinsel birleşme yapabilmeye için gereklidir, avda çok başarı kazanmasını sağlayacaktır.

Av bitiminde Şor avcıları tayganın iyesine ve ateşe şükranlarını sunarlar. Tayganın iyesine şu sözlerle olağan sunu serpmeye gerçekleştirilir:

Ababis oşkaş ak taskıl purunan - Eğer atalarımız beyaz zirveleri daha önce geçtilerse,

Bere çurğan, ababis ebire - Eğer atalarımız çevirdiyse,

Ürgünüp nannıp oturğan - Ve mutlu olarak eve döndüler

Pis keldibis edök ürgündürdün - Bizler de geldik, sen bize de ver,

Kuday saga algış perzin! - Kuday sana alkış versin!

Evin ateşi (onun iyesi – “ot içezi”), canlı parıltısı ve çıtırtısıyla ev halkına avcının dönüşünü haber verir. Avcı yurda girerek ateşe kurban sunar.

Kumandinler, dönüşlerinde şöyle sözler söylerler:

Keçe kuday berde - Tanrı geçit verdi,

Çolum çakşı boldı! - Benim yolum çok güzel oldu!

Abır enzu çan keldim! - Esenlikle geri döndüm!

Kirig kuday mal berde - Küçük tanrı “sığır (hayvan)” verdi!²²

Avcı erkekler avda avlanırlarken, evdeki kadınlar ve diğer kalanlar da bilinen kurallara uymalıdır: neşelenilmez, oyun oynanmaz, tartışılmaz (küfürleşmek-sövüşmek), yüksek sesle gülünmez, aksi halde sincaplar avcıya gelmezler. Kobur-su’da (nehir) iki aile, gençlerden birinin elinde balalayka ile yurdun sahibi avda iken diğerinin yurduna gelmesinden dolayı tartışmışlar ve küşüşmüşler.²³ Bu kurallar da büyü (bağ) prensiplerinden çıkmaktadırlar. Sempatik etki, önemli mesafeleri etkilemektedir.

Şorlarda avdan dönüş anına ait bazı hususiyetler vardır. Örneğin, avcı elde ettiği av ganimetini hemen eve getirmez ve kendisi de “teri kuruyana kadar” oraya gitmez. Bu süre zarfında karısıyla konuşması yasaktır. Kadın, avdan dönen kocasını karşılayamaz. Bu belki yabancı hayvan öldürmesinden sonra bir nevi kendine özgü temizlenme geleneği olabilir. Altaylılarda avdan dönüş biraz farklıdır. Avcı kendi koruyucu (tinsel) ruhlarına karşı kendini sorumlu hisseder, esenlik duası okuyarak ve sunu serperek kısa bir ayin icra eder: “Ak-yayık’a ve koruyucu atama.” Bundan sonra o, yurdun kapısının sol tarafına asılmış olan avcıların koruyucusu Sarı-Han’ın kolonok derisiyle yapılmış kurdeleli tasvirini selamlar. Bunun için o “saba” – “braga” (undan yapılmış içecek) kullanır. Avdan sonra yapılan duanın meşhur özelliğini göstermek için avcının keçi veya maralı çok nadir şanslı nişane -“kulağında delik olması”- ile getirdiği durumu söylemek gerekir. Bu tür hayvanın eti pişirilir ve tahtadan yapılan табаğa konur. Avcı dizüstü çöker, kan bağı atası – koruyucusuna, örneğin Kaçı-Kam’a özel bir ayin kabul ederek onunla yurdun ön köşesine yönelir.

Ak parılga, altı karılga saldım - Temiz sunu altı sap üstüne koydum,

Ayak tepşi olerge kün yelen yadım - Kap ve tabaktan sizi kutluyorum

Altayka til alış - Engin taygayla anlaştık.

<i>Agık suda kol alış</i>	- <i>Akan suyla anlaşma yaptık.</i>
<i>Altayka andan çıkısa</i>	- <i>Geniş taygaya avlanmaya gideceğim zaman</i>
<i>At pajında tuştadıp-tur</i>	- <i>At üstünde (yabani hayvanlara) rast geleyim!</i>
<i>Aldıma yol utkurut</i>	- <i>Önümdeki yolumu aç</i>
<i>Attu çaptu Kaçı-Kam!</i>	- <i>Şan şöhret kazanmış Kaçı-Kam!</i>
<i>Altay bile yakışı yarajıp-tur</i>	- <i>Altay ile barış içinde yaşa!</i>

Avcı, iyi avdan dolayı ona şükranlarını sunmada yavaş davranmaması, özel ilgi göstermesinden dolayı, gelecek av seferinde başarı sağlayacağından o kadar emindir. Kan bağı olan tinsel ruhlar arasında Sanzak'a saygı duymada, onun şerefine avcı bir koyun veya aygır öldürür ve şarap ve un serpmesiyle ayin (gelenek) icra eder.

Avcı inançları geleneklerinden açıkça görüyor ki, böyle geleneklerin Altay Türklerinin tamamında mevcut olduğu açıkça görülmektedir. Her kabilenin, bazen hatta her boyun, bazı değişmeler olsa da, hepsi de ortak büyüsel ve animizm esasına dayanmakta olduğu doğrudur.

Altaylılarda avcı gelenekleri karmaşıktır ve Moğol kültü elementleri (kurdele asma, "obo") ile kesişen Şamanizm etkileriyle beslenmektedir. Şorlarda onlar daha basittir ve daha eski olmalıdır.

Altaylılarda her boy ortak koruyucu "tos-ya" – avda kendilerine yardım eden atası (dedesi) vardır; örneğin, "Oçi" boyunda -"Sanzak-Kam"; "Çaptı" boyunda -"Kaçı-Kam"; "Todoş" boyunda "Tostogoş-Kam"; "Komdoş" boyunda "Tayada-Kam" v.d. gibi. Bütün bu atalar (dedeler) ölmüş Şamanlardır. Bu koruyuculara karşı yapılan duaların şekli ve özelliğine dair bilgi verilmişti.²⁴ Ancak bütün boyların kabul edip saydığı, avcıları koruyan genel av-avcı koruyucu ruhlar vardır. Bunlar ölmüş atalar-dedeler olmayıp, bütün tayganın iyisi olan özel varlıklardır; belirli bir surete ve ada sahiptirler ve bununla da dağlar, ırmaklar vd. gibi yer iyelerinden kesin bir şekilde ayrılırlar. Bunlar Tubalarda – "Şanır" veya diğer söylenişleriyle "Çanır", Katuna'nın sağ kıyısı Altaylılarında – "Kudan-Biy", sol kıyısı Altaylılarında – "Sarı-Han", Çiysk Telengitlerinde – "Sanay". Bütün bunlar kökenlerini dağın tinsel ruhlarına dayandırmaktadırlar, çünkü "Altaylılar ruhları müstakil kategoriye ayrılmaktadırlar: bu ruhların ne Ülgen, ne de Erlik ile hiç bir ilişkileri yoktur".²⁵ "Altaylıların her boyu (seok) kendi boyunun koruyucusu olarak, temiz "Tos'em" ("Aru-Tos") olarak adlandırdıkları şu veya bu dağa, nehre, kayalığa veya göle sahiptirler. Bütün seokların boy Tos'larının miktarı oldukça çoktur, onların yayıldıkları bölge Altay ve Moğol (Sumer-Ulan) sınır bölgelerinde, Kemçik nehrinde (Alaş, Sut-Kol) ve Yenisey'in daha kuzey yerleşim yerleridir (Kanım)".²⁶

Tubalarda Şanır veya Çanır adı, avcının taygadaki av başarısını temin eden tinsel ruh tasavvuruyla bağlantılıdır. Avcı ona saygı göstererek av zamanında yardımını almayı gözetir. Şanır taygada yabani hayvanların yaşadıkları ve üredikleri yerde yaşar. Onun dış görünüşü, ayinde Şamanlar tarafından insan suretinde resmedilir: aksakallı, sarı akasya dalından bastonu vardır ve hızlı bir marala biner.

Avcının ona gerekli saygı ve önemi göstermediği hallerde, o da avcıları çeşitli deri hastalıklarıyla (uyuz, çiban vb.) hasta ederek cezalandırır ve av zamanında yabani hayvanları avcıların kurşunlarından demir pençesiyle korur. Şanır, taygayı kurutma, onu yangınla yok etme gücüne sahiptir. İşi nehri vadisindeki "Çaptıgan" dağı bir kaç yıl mühletince yanan ağaçlar nedeniyle hoş olmayan bir görüntüye sahip olmuştur. Yerli halk bunun güçlü Şanır'ın işi olduğuna çok kati tarzda inanmaktadırlar.

Avcının muvakkat olarak avı bırakmasına sebep olan avcı çadırının yangın sebebiyle yok olması, Tubalar tarafından avcının kötü bir işinden dolayı olduğu, Şanır'ın hiddetlendiği ve bu hiddetin bir etkisi olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Bundan dolayı avcılar eve dönünce ona "saba" (braga – ev birası) kurban sunusunda bulunarak Şanır'ın merhametini kazanırlar ve tekrar ava giderler. Avcı kampı (çadırı) yakınında Tubalar, beyaz tavşan derisiyle kurdeleler asarlar ve un karıştırılmış "ortko" (Altayca "potko") serperler. Tubaların geleneklerine göre Şanır'a 3, 5 veya 7 kova miktarında "saba" (arpa unu ve malt karışımıyla yapılan içecek) sunu-kurban edilmesi gerekir. Bu miktar, sunu yapanın gayretiyle belirlenir. Kurban sunusunu Şaman icra eder. Şaman misteryası (misteriya- dinsel konulu drama –ç.n.), avcılarının doğaçlama dualarıyla kıyaslandığında daha canlı ve uzundur.

Şanır tasvirine ("tar") kurban sunusu olan braga serperler. Bundan sonra orada hazır bulunanlar braga içerler, "tar"a serpikleri şarabı da içerek bitirirler. Bu ayini (dua) her avcı üç yılda bir kez, özellikle av öncesinde sonbaharda yapar. Av dönüşünde ise Şanır'a dua edilmez. İki tane Şanır tasviri vardır. Birincisi "tar" diye adlanır. O akağaç kabuğundan dört köşeli, iki tane küçük plakanın bir birine sınıksı dikilmesiyle oluşmaktadır. İçine 9 adet arpa tanesi koyarlar. Tasvirin alt kısmına arı akasyadan (çapkın), hanımeliinden (Altaylılarda – taya) ve kenevir (kendir)den şeritler bağlarlar. Bütün bu parçalı kısımlar sadece akağacı süslemek amacıyla asılmış olmayıp, bunlar av ile saygı duyulan ruhlarla bağlantıyı sembolize etmektedirler; çünkü ilk iki şerit (kurdele) silahın fitili hazırlanmasına malzeme olarak hizmet eder, kendir ise namluyu temizlemek için kullanılır. Yerine göre bu şeritler tamamen akasya ağacından yapılır. "Tar" Şanır belde (uylukta) taşınır: "tar"ın alt kısmına sarı akasyadan bir değnek (sopa) bağlanır, bu "tayak" – Şanır'ın bastonu, koltuk değneğidir. Avcılar "tar"ı, kendi koruyucusuna yapacağı dua (ayın) zamanında çıkarttığı yabani hayvan postunun muhafaza edildiği ambarda saklarlar. "Tar"ın ikinci adı da – "Nyançık"tır, torba-çoval demektir.²⁷

Diğer tasvir ise "mançak" (Altayca – manyak) adını alır, devamlı olarak yurdun başköşesinde büyük bir tahta kütükte asılıdır. O biraz daha uzun ölçülerde (10-12 verşok) sarı akasya, hanımeli ve bir tane de kumaş şeritten yapılır. Onun da akasya'dan "tayak"ı vardır. Avcılar ava gitmeden önce her yıl Çanır'a saygı gösterirler ve mançak'a akasyadan üç tane yeni şerit (kurdele) bağlarlar. Yerlilerin söylediklerine göre bazen kadın beraberinde çeyiziyle beraber "mançak" da getirmiş, eğer avcı ise kocası da bu ruhu benimser. Bundan dolayı Çanır'a karşı ilişki iki manalıdır. Eğer o boy ruhu ise, yani erkek tarafından ise – ona kurban - "saba" sunmak gerekir ve kendi "tös"ü olarak adlandırırılar. Eğer kadın tarafı ruhu ise, o zaman ona bu ailede "saba" sunmazlar (ködürbës), normal şarap serperler.

Şanır'a Dua (Ayin)

<i>Sarı çapkan tayaktu</i>	- <i>Sarı akasyadan sopalı</i>
<i>Sarı tiin ilulu</i>	- <i>Sarı sincap bağlanmış</i>
<i>Yalan yerde turlulu</i>	- <i>Açık yerde yabani hayvanların durağı,</i>
<i>Koço sığın aydıglu</i>	- <i>Maralla gelen</i>
<i>Teke yunma aydıglu</i>	- <i>Dişi geyikle gelen – dağ keçisi.</i>
<i>Sarı sablak sallu</i>	- <i>Sarı sakallıyla</i>
<i>Ku kirbiktu</i>	- <i>Solgun kaşlarıyla</i>
<i>Saskan yetpes sarı yalan</i>	- <i>Saksağanın uçarak üstünden geçemeyeceği</i>

sarı açık yer (ova)

*Kuskun yetpes ku yalan
ovası*

Kızıl yalkın kamçılı

Yalan yerde ölüştü

Ağın suglu keçigliğ

- Karaganın uçarak üstünden geçemeyeceği solgun

- Kızıl şimşekten değnekli

- Açık alanda ölen

- Akan suda geçidi olan

II

Ağın suga keçü pojostın

Altaykada aju pojostın

Yalan yerde üleş surazın!

Tayka taşı kulpı!

Tezen le çödön-ber

Yilinme kudalap ber!

El üleşti yayap ber!

Altın tepşi yayanın tur!

Yele koyon paçılı

Aygır koyon ililug

Adam Şanır, biy Şanır!

Sarı nyançıktu

Yanala keçer bolzo soltpo!

Altaykanı örtöbö;

Çok, kayrakan!

- Akan suda geçit vermeni istiyorum

- Geniş taygada geçit vermeni istiyorum

- Alanda pay (ganimet) istiyorum

- Kayalık dağları değiştirme

- Diz üstüne kalkiver

- Bahsederek (Tanrıyı anarak) ver!

- Halk payını ver!

- Altın tepsiye dayanıp dur!

- Sırıktaki kesilmiş tavşanla

- Asılmış dişi geyikle, tavşanla

- Babam Şanır, Bey Şanır!

- Sarı çuvalı olan

- Bol (ebedi) suları geçersen kurutma

- Geniş taygayı yakma!

- Çok, saygıdeğer! (Kayrakan)

III

Parçan adazı bay Şanır

Altay yerine sağın turgan!

Alançıktı Karap turgan!

Parçanı adazı bay Şanır!

Sarı tandak yurtu

Sarı manzas attu

Ku manzas attu

Ejikterin kelgeyli!

Sarı kaaş ödöktü

Sarı çapkın tayaktu

Ağın sundı sooltıp

Sayna bastan ulus

Altaykanı örtöp

- Şanır- tüm zenginlerin babası, Şanır!

- Koruyucu Altay!

- Evlere karakolluk yapan!

- Herkesin babası, zengin Şanır!

- Sarı kızıl yerde yurtu olan

- Sarı (hezen arısı) sinekli atı olan

- Solgun(hezen arısı) sinekli atı olan

- Senin kapıların gelmeye değer!

- Sarı ayakkabılı²⁸

- Sarı akasyadan sopalı

- Akan suları kurularak

- Halk sana ayak basacak

- Geni taygayı yakarak

Kokine bastan ulus - *Külüne halk ayak basacak*²⁹
Adan Kudan biy Kudan! - *Babam Kudan, Başkan Kudan!*
Enem Küü, bay Köbul! - *Anam Kuu! Zengin Köbul!*

Altaylılarda saygı duyulan av hamisi, Kudan-Biy'dir. Avcılar onu “tayka-tös” diye adlandırır. Şaman ideolojisi ona fevkalade önem kazandırmıştır. Kudan, akşam güneşin kaybolduğu yönde, Altaylıların karakteristik olarak ifade ettikleri “yar tenere sapsılğan” (“gökyüzü ve toprağın (ufuk çizgisi) sallandığı”) yerde yaşamaktadır. Orada titrek kavaklar büyürler. Yazın Kudan-Biy taygaya taşınır/yerleşir. Her avcı üç veya yedi yıl mülhetinde ona kurban sunmalıdır. Kurban olarak, koyun, dağ keçisi, at (3 yaşından büyük olmamalı) ve “saba” olabilir. Kurbanlık hayvan mutlaka sarı olmalıdır. Ayin (dua) mutlaka Şaman'ın katılımıyla olmalıdır, yüzünü batıya dönerek ayini icra eder. Avcının kendisi böyle bir ayini icra edemez. Kudan-Biy'e yapılan Kamlık ayini, uzunluğu ve iki bölüme ayrılmasıyla farklılık gösterir: uzun bir misterinin görüldüğünde yurtta yapılan, uzakta bütün gece kurbanın bekletildiği akşam ayini ve ikincisi ise kurbanın sunulduğu süreç olan sabah ayini. Bu yurdun önündeki özel kurban sunu yerinde icra edilir. Kurban sunağının yapımında sadece titrek kavak kullanılır. Kurban sunağının olağan modeli, mutat sunak tipinden küçük farklılık gösterir ve şimdi titrek kavak ile değişmiş olan parlak yeşil akağacın yokluğu göze çarpar. Yere dikilmiş olan düz titrek kavaklarının önünde yapraklı, üst kısmında iki titrek kavak çatalı bulunur. Onlara da değerli şeyler, örneğin, yabancı hayvan derisi, kıymetli kürkler, kumaşlar vb. gibi şeyler astıkları iki tane titrek kavak sığı (sopa) koyarlar. Bu “tolu” – rehin (fidye)dir. Bu iki titrek kavak arasına, üzerine koyu sarı renkte ortasına sincap derisiyle 9 tane kurdele (şerit) asılmış olan bir bağ gererler (Kudan tasviri). Bu yapının önünde dua okuyarak kurban sunusunu gerçekleştirirler. Kurban edilen hayvanın postu (derisi) çürüyüp gideceği yer olan ağaçtaki sığığa takılır.

Buna benzer ayin sonbaharda av öncesinde kurban sunularak icra edilir.

Kudan Biy, avcılarını durumlarını sıkı şekilde takip eder ve kendisine karşı bir yanlışlık (eksiklik) görünce, onlara musibet gönderirmiş. En yaygın ceza avdaki başarısızlıktır; bundan başka ceza sığırları telef eden büyük kurt sürüsünün gönderilmesidir.

“Kudan-Biy'in hangi kategori ruhlar: iyilere mi, kötülere mi ait olduğu?” sorusuna, Altaylı avcı – Pelemen (Kuyüm nehri) Rusça olarak “sredniy” – “orta” cevabını verdi. Eğer avcı gerekli ihtimamı gösterir, ona elbete ki parlak renkli at kurban ederse, gerçekten de Kudan-Biy, avcılara yardım edermiş. Aksi halde sığırları telef eden kurt sürüsü gönderir. Bir başka nokta ise onun evi-meskeni ne yerde, ne de gökte olmayıp, her ikisinin birleşme çizgisindedir. Ancak cehennem dünyasına kapı vazifesi gören “dünyanın (toprağın-yerin) ağzının” bulunduğu batı ufkunda, sürekli karanlığın olduğu yerdedir. Kudan Biy'in emir verme kudretine sahip olduğu yabancı hayvanlar oldukça farklıdır. Onların arasında Altaylıların inanışlarına göre kötü kategori ruhların hizmetçiliklerini yapan hayvanlar (ayı, porsuk) bulunmaktadır. Bunun dışında Kudan Biy'in kendi sureti uçar - sincap derisiyle 9 kurdeleden (şerit) oluşmaktadır; bu kurdeleler belki de gökyüzü sakinlerine karşı onun düşmanca ilişkisini karakterize eden bir işarettir, çünkü G.N. Potanin³⁰ tarafından Altaylılar arasında yapılan derlemelere göre, uçar-sincap gökyüzünün barış yapılmayan düşmanıdır. Efsanede “Yaratıcı onu yerde acı ve keder içinde bırakarak gökyüzüne yerleşmiştir”,³¹ uçar-sincap - Şaman, yaratıcı tarafından lanetlenmiştir. Böylece iyi koruyuculuk ve kötü düşmanlık elementleri Kudan Biy'e bağlanmaktadır. Burada sanki kötü kategori ruhlarına ait emareler üstünlük sağlamaktadır. Bununla birlikte o, tamamen de kötü – acımasız bir varlık olarak kabul edilememektedir. Ona kurban sunumu çok nadir olarak gerçekleştirilir

(3 veya 7 yılda bir defa) ve kurban edilen parlak tüylü hayvan da buna karşılıktır. Her şeye rağmen o; dağların, toprağın ve suyun ruhları kategorisine yakındır. “İnsan onlarda kendi esenliğini, refahını görür ve tepeleme olarak bereket, yarar, kazanç elde eder, çünkü kendisine saygı gösterilmemesi halinde onlara hastalıkları gönderir.³² Bu tinsel ruhlara da yine parlak tüylü bir hayvan kurban sunarlar.

Aynı şeyleri Şanır hakkında söylemek mümkün. Yukarıda zikredilen Sarı Han ve Sanay – koruyucu ruhlar da bu kategoridendir.

	Kudan Biy’e Ayin (Dua)
<i>Adan Kudan biy kiji</i>	- <i>Babam benim, başkan Kudan!</i>
<i>Yaman Kuştı elçilu</i>	- <i>Elçi yaman (hüdhüd) kuş sahibi</i>
<i>Kök taygılı³³ agıtkan...</i>	- <i>Kurtu bırakan (salan)...</i>
<i>Maldı yizin-dep!</i>	- <i>Malı yesin-deyip!</i>
<i>Uç üyelü bay terek</i>	- <i>Üç eklemli zengin kavak</i>
<i>Üyde salgan Kurdan Biy</i>	- <i>Evler yaptın Kudan Biy!</i>
<i>Ül pörüktü yaman kuş</i>	- <i>Üç perçem şapkalı yaman kuş (Hüdhüd)</i>
<i>Yayap bergen!</i>	- <i>Yaratan verdi</i>
<i>Kuş pöüktü Kudan Biy</i>	- <i>Şapkasında kuş teleği olan Kudan Biy!...</i>

II

<i>Sarı tandak yurtagan</i>	- <i>Kızılılıkta meskeni olan</i>
<i>Sarı magas attular</i>	- <i>Tırıs giden hezen arısında</i>
<i>Sarı çöldö yarış etken</i>	- <i>Sarı steplerde koşu (yarış) eden</i>
<i>Yer tözinde kaygılı³⁴</i>	- <i>Yerin (dünyanın) temelinde şaşırtıcı!</i>
<i>Yetti manas yaraştı</i>	- <i>Yedi tane hezen arısı sahibi Bey</i>
<i>Yer sapsılğan oynıdu</i>	- <i>Dünyanın sallanan ufkuyla oynayan</i>
<i>Adam Kudan Biy kiji!</i>	- <i>Babam benim başkan Kudan!</i>
<i>Altayka çıkıyızın</i>	- <i>Geniş taygaya girmem için,</i>
<i>Azık tölük yayap berettön!</i>	- <i>Bol yiyecek (avdan) yaratıcı verdi.</i>
<i>Agın sudı keçkeyzin</i>	- <i>Akan sudan benim geçmem için!</i>
<i>Altın üleş yayan beretten</i>	- <i>Altın pay (üleş) verecek yaratan</i>
<i>Attu çaptı Kudan Biy!</i>	- <i>Saygı değer Kudan Biy!</i>

Şorlarda da avda yardımcı olan ruhları bulmaktayız. “Çeley” boyu avcıları, her sonbaharda “kapının iyesi” – “eşik äzi”ye kamlık ayini yaparlar; bu ruh Ülgen’in oğludur ve insanın evinin koruyucusudur. Ona arpadan yapılan “braga” – “ortko” sunarlar. Ayini Şaman icra eder. Bu koruyucuyu karakterize eden Şaman’ın “ejik äzi”ye yaptığı duadan bir kesim:

<i>Sarı sapkın tayaktu</i>	- <i>Sarı akasyadan değneklı</i>
<i>Peli yok peldiniş</i>	- <i>Sallanan ince belli</i>
<i>Sarı tıyın sagalu</i>	- <i>Sarı sincap sakallı</i>
<i>Ak Ülgeni çargalıg...</i>	- <i>Ulu Ülgen’den talimatlı...</i>

Bu tasvir; Şanır, Kudan Biy, Sanay'ın tasvirlerine çok uygun düşmektedir. Ejik äzi'ye saygısızlık kötülükler getirir: avcı ya hastalanır ava gidemez veya avda hastalanır ve başarılı olamaz. Kalarlar av öncesinde "Panya"ya kamlık yaparlar. "Panya" önceden insan imiş. Ona saygı duyan avcılar av zamanında onun kişisel yardımını alırlar. Saygı duyulmazsa – başarısızlık olur. Kamlık ayinini Şaman icra eder. Kurban olarak "söktöş" – malt ve un karışımı serperler (sunarlar). "Söktöş"ü 7-9 kova miktarında akağaçtan yapılan kapta – "kuspak"ta karıştırırlar. Ona samur yakalamak için ağ ve akağaç dalı bağlarlar. Kamlayinin büyük kısmı sabah yapılır. O günün gecesinde yapılan dua (ayin-yakarma) ile tamamlanır.

Şorlarda Kondom nehrinin aşağılarında avın koruyucusu "saras" veya "kolonak"tır. Onun tasviri, kolonok derisi yerine geçen beyaz keten bezindendir. Bu da diğer ev (tinsel) ruhlarıyla birlikte muhafaza edilir ve ava çıkmadan önce sunu (ikram) da bulunurlar. Avın başarısı ona bağlıdır. Onun avcı ile birlikte koştuğuna ve yolu enlemesine geçerek onu (avcıyı) engellediğine inanırlar. Onun yabancı hayvanı kovalamada yardımcı olarak sessizce gitmesi için av öncesinde onun müsamahasını kazanmak gerekir. Kolonok tasviri genellikle ambarda bir yerde veya yurttan çatı altında saklanır. Av öncesinde onu yurda veya izbeye getirirler, tavandaki bir kirişe veya deri bağ ile peykeye sokulmuş sırığa asarlar. Kolonok'un sahibi araka (şarap) serper. Araka serpme sırasında eğer deri (post) kırırdanır, o zaman avda başarı olmayacaktır. Bazen de ev sahibinin avda olduğu zaman post (kürk) burada devamlı asılı kalır. Ava giderken evden çıkışın hemen öncesinde avcı ateşe araka serper ve ona bir parça yağ sunarak şöyle der:

Ömnün elere taykıga pajal otur

- Evin sahibini taygaya götür

An yok çerden saba tartıp otur

- Yabancı hayvanların olmadığı yere götürme

Anbar çerge orta payap otur³⁵

- Yabancı hayvanların olduğu yere doğrudan

götür.

Aşağıdaki dua parçacığı da Kolonak'a yönelmeye bir örnek mahiyetinde olabilir:

Kara kundus çakalig

- Kara kunduz (postun)dan yakalı

Talay kan ulı?

- Deniz Kağan'ın oğlu!

Mras-su nehrinin orta akıntısında aynı şekilde Tom nehrinin yukarılarında avcı (tinsel) ruhu – "kannatıg" – "kanatlı"dır. Onun tasviri ortasına paçavra (çaput) bağlanmış iki çatallı akağaç dalından oluşmaktadır. O çaputa iki tane yabancı (çalı) horozu teleği dikilmiştir. Ona da av öncesinde sunu da bulunurlar. Kannatıg'a saygısızlık karın hastalıklarına sebep olur ve avcılarının gözlerine görünüp kaybolarak yabancı hayvanlara nişan almalarına engel olur.

N. P. Drenkova'dan öğrendiğimiz bilgilere göre Mras-su nehrinin aşağılarında Kannatıg'a benzeyen bir tasviri "Uçugat-Han" diye adlandırılmaktadırlar. Avcılarda ve tüccarlarda o tasvir vardır. Uçugat Han'a yağ ve tuzsuz kaşa sunarlar. Onun tasvirini evde muhafaza ederler. Uçugat Han, saygı gösterilmemesini göz ve kulak hastalıklarıyla cezalandırır. Mras-su nehrinin yukarılarında ve Şorların yerleşmiş olduğu Minisun bölgesinin batı kısmında avcı ruhu – "Taygam"dir. Taygam tasviri tahtadan oyulur ve bakır düğmelerden gözleri olan surata sahiptir.³⁶

A. Novikov'un öğrencisinin bildirdiğine göre Kumandinlerde avcılığın koruyucusu, yine "Taygam" ya da diğer telaffuzuyla "Taygım"dir. Onun buradaki tasviri farklıdır. Dörtgen şekilde iki tane akağaç kabuğunun dikilmesiyle olup Tubalardaki Şanır tasvirine ("Tar") benzemektedir, ancak bunda iki tane kese (torba) vardır. Onların her birinde arpa tanesi bulunur: üstte 9, altta 7 tane tahıl bulunur. Her iki kese de yarım arşın uzunluğunda

kuşkirazı dalından bir sopaya takılır. “Taygam” tasviri izbenin tepesinde (çatısında) saklanır. Kamlık ayını sırasında onu alıp izbeye getirirler ve arpadan yapılan braga – “ortka” serperler. 3-5 yıl sonra yeni bir tasvir yaparlar. Taygam’a normal boyutta olan tahta bir ok ile kamlık yaparlar. Kamlayinden sonra bu ok izbeye asılır.

Biy bölgesi Solton yöresi Kumandinlerinde Kondom nehri orta akıntısı Şorlarında ve Şelkanlarda avcılar, av öncesinde “Şalıba”ya yönelirler (saygı gösterirler). Onun tasvirini ağaçtan oyarlar, sincap kuyruğundan sakalı ve zeytinden gözleri olur.

Yerlilerin anlattıkları hikâyelere göre Şalıg, önceden utanmaz ve mutsuz bir insan imiş. O hiç kimseyi çağırılmamış ve üç kapı kırdığı Erlik’e gitmiş. Erlik onu cezalandırmaya karar vermiş. Dipçikli yay kurmuş. Şalıg bu kapana yakalanmış. Yay, onu ayağı ve dilinden yaralamış. Bundan dolayı o şimdi iyi konuşamaz ve topallamaktadır. Şalıg sık sık avcılara hastalık musallat ederek, kemiklerini kırarak eziyet eder. Ona “salamat” (“kaşa”) kurban sunarlar.

Aşağı ve yukarı Kumandinleri hakkında detaylı bilgiler derleyen A. Novikov, step Kumandinlerinde ve Şorlarla sınır komşusu olarak yaşayan Kumandinlerde “Şalıg”ın “Urgen äzi” diye adlandırıldığına dikkat çekmektedir. Başka yerlerde de “Sarı-şalıg” (Kumandinler ve Çelkanlar), “çartı Saalıg” (Şorlar – Çeley boyu), “Sarıgan” (boylar: çabat, oro Kumandı; Şelkanlar, Tubalar) adıyla bilinmektedir. Novikov’un Kumandinlerde derlediği efsanelerden birinde “Ulgen” (Ülgen), torunu olan “Şalıg”ı izbenin başköşesinde yaşaması, onları kötü ruhlardan koruması, avda yardım etmesi ve esenlik temin etmesi için insanlara göndermiş olduğu anlatılır. Sarı Şalıg, göz hastalığının iyileşmesinde de yardımcı olur. Eğer o hiddetlenirse o zaman avcılarının cinsel organlarını yakalar ve sırt hastalıklarıyla onu cezalandırır. Nispeten daha az yaygın bir diğer inanışa göre Şalıg, Ülgen’in yeğeni veya küçük oğludur ve güneşin doğduğu yönde yaşamaktadır. Şalıg, taygadaki bütün yabancı hayvanları kontrol (idare) etmektedir. Avcılar bazen hikâyelerle onun dikkatini yabancı hayvanlardan uzaklaştırır. Şalıg, görünmek formda taygada avcılara eşlik eder. Kumandinler avcı çadırını kurduktan sonra cıvık halde arpadan kaşa (tuzsuz) hazırlarlar ve altına çadırı kurdukları ağaca serperler. Bu kaşa, Şalıg’a tahsis edilmiştir. Bunun hakkında derler ki:

Çok, çoka bolzın sööktür!

- Çok, çoka mutlu ol!

Çok çoka bolza mentür!

- Çok çok merhamete gel, sakın ol!

Şalıg’ın dış görünüşü Tubalarda “Şanır”ın veya Şorlarda Çeley boyunda “ejik äzi”nin görünüşünden biraz farklıdır; sarı sincap sakallı, sarı akasyadan koltuk değnekli, sallanan ince bellidir.

Şalıg’a yönelme (ayın yapma) örneği olarak burada ava çıkış öncesinde yapılan duadan bir bölüm alıyorum (A. Novikov tarafından derlenmiştir):

Sarı şapkın tayaktıg

- Sarı akasyadan değnekli

Sarıgan piyim!

- Sarıgan Bey’im!

On kösün körörsime

- Sağ (adaletli) gözünle bakarsın

On yargan berersime

- Doğru karar verirsin

Eki korba abır bolar ba?

- İki akran (kızaklar) sağ selamet olacak mı?

Yalbak şanıım yarış tarıp

- Benim geniş kızaklarım rekabet (yarış) eder,

Taş oşok taykıl bolor ba?

- Taş ocak kaygan (nazik) olacak mı?

Talkın kül soobıs bolor ba?

- Soğumuş talkın külin olacak mı?

As taykaarıg üleş yapıp berer-sime? - Küçük tayga temiz payı (üleş) verecek mi?

Konuyu kapatırken tayganın avcı koruyucularının, farklı adlara sahip olmalarına rağmen, yakın benzerliklere ve aynı kökene sahip oldukları tespit edilmektedir.

NOTLAR

¹ L.Potapov, “Perejitki kulta medvedya u Altayskih Turkov”. Etnograf-İssledovatel, No: 2-3, Leningrad Devlet Üniversitesi Yayınları.

² Mukayese ediniz. Alabuga-tatlı su levreği (avda – samur) Verbitskiy, Slovar Alt. i Alad. Nareçiy, Kazan 1884.

³ N. P. Direnkova'nın bildirdiğine göre Şorlar şu gizli isimleri de kullanmaktadırlar: sincap – “abaş kurtu”, orman kurtçuğu veya “abaş şışkanak” – orman sıçanı, çatalboynuzlu – “uzun azak ak tizek” – beyaz dizli uzun bacaklı; Verbitskiy'nin sözlüğünde: “kolonok” (kürkü değerli, sansargillerden bir hayvan) – “saras” yerine “kulunak”, “kunuçak” (avda) (s. 150, 151). Kokarca – “koj aım”, “koj anyı” – tüccar (s.139), samur – “askır” –aygır (s.30), tavşan – “koj an” yerine “jirik” (s. 94).

⁴ James Frezer. Zolotaya Vetv (“Altın Dal”), 1, “Bağ ve Din”, Moskova 1928, s. 37.

⁵ N. P. Direnkova tarafından bildirilmiştir.

⁶ Maral – geyik türü, maral, meral.

⁷ A.Novikov'un materyallerine göre.

⁸ Leningrad Devlet Üniversitesi Etnografya Bölümü'nde 1928 yılında sunulan, Dini İnanışların Evrimi dersi.

⁹ N. P. Direnkova tarafından bildirilmektedir.

¹⁰ Verbitskiy'nin sözlüğünde “Yerdine” – çok kıymetli anlamındadır, s. 50; Aynı anlamla Radloff'ta da geçmektedir: Opit Slovarya Türkskih Nareçiy, I, s. 795. Türklere ve Moğollara Budizm vasıtasıyla geçmiş olan Sanskritçe kelime (A. N. Samoyloviç).

¹¹ Verbitskiy, Slovar, s. 417.

¹² Kostak – menfaat, gelir, fayda. Radloff, Opit Slovarya Türkskih Nareçiy, II, s. 356.

¹³ A.Novinkov tarafından haber vermiştir.

¹⁴ A.N.Borzenko, Kedrobıy i zverovıy promisel vı Biyskom imeni Alt. Okrugı, s. 28; N. Y. Nikiforov, Anoskiy Sbornik, Omsk, 1915, s. 172 (Ak Boka oğlu Han... hikâyesi).

¹⁵ Tubalar kendilerini “iş-kiji” (orman insanları) diye adlandırdılar; onlar taygada Telets gölünün kuzey-batı kıyısında, Kara Kokşi ve Sarı Kokşi nehirleri havzasında yerleşmişlerdir.

¹⁶ Çeviri A.V.Anohin'e aittir.

¹⁷ Dağlara sunu serpmeye geleneği Tungus avcılarında da vardır, onlar da av öncesinde ateşe sunu da bulunurlar, rüyalara ciddi anlamlar yüklerler, ormanın iyisinin varlığına inanırlar. Avcının karısı ile ilişkiye girdiği rüyanın anlamı, bütün Altay kabilelerinde olduğu gibi başarıya alamettir (bkz. “Tayga i Tundra” dergisi, No.1, 1928, Leningrad Şarkiyat Enstitüsü Kuzey Fakültesi'nde Kuzey Dairesi Yayını, s. 44, 45, 46).

¹⁸ N.P.Direnkova tarafından bildirilmektedir.

¹⁹ Şorlarda “oboo”ya rastlanmamaktadır.

²⁰ Altaylılar Rusların gelişleriyle bağlantılı olarak kendi bölgelerini fakirleşmiş sayarlar.

²¹ N. Dırenkova, “Kult Ogniya u Altaytsev i Teleut”, Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii, VI, s. 71.

²² A.Novikov tarafından bildirilmektedir.

²³ N.P.Dırenkova tarafından bildirilmektedir.

²⁴ Bkz. ayrıca A.V.Anohin, Materialı Po Şamanstvu u Altaytsev, Leningrad 1924, s. 111, 123, 129.

²⁵ İbid, 14.

²⁶ İbid, 16.

²⁷ Verbitskiy'nin sözlüğündeki “nançık” – tütün kesesi ile karşılaştırmız, s. 209.

²⁸ Tubalar boğaz kısmı keten bezinden deri ayakkabılar giyerler. Şanır da böyle ayakkabı giyer.

²⁹ Burada yine Altay'ın değiştiği hakkındaki fikir ifade edilmiştir. Tayga yanıyor ve yok oluyor, akabinde de bazı nehirleri suyu kuruyor.

³⁰ Erke, Kult sına neba vı Severnoy Azii, Tomsk 1916, s. 24.

³¹ G. M. Tokmaşev tarafından derlenmiştir.

³² A. V. Anohin, Materialı Po Şamanstvu u Altaytsev, Leningrad 1924, s. 14.

³³ Masallarda kurt için kullanılan mecazi isim.

³⁴ Kaygalıg – hayrete değer, şaşırtıcı. Verbitskiy, Slovar, s. 116.

³⁵ N. P. Dırenkova tarafından bildirilmiştir.

³⁶ İ. D. Starınkeviç'in bildirdiğine göre, Keçin ulusu Şorları, av öncesinde “Taygam”a kamlık yaparlar. İzbede duvara silah asarlar; Kam, ona abırtka serper.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ Yayın İlkeleri ❖

- 1) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.
- 2) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi'nde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olacaktır.
- 3) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi'nde yayımlanacak yazılar metin olarak en fazla 20 sayfa; resim, belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler mevcut ise bu eklerle birlikte en fazla 23 sayfa olacaktır.
- 4) Türkiye Türkçesi ve Türk Dilinin diğer şiveleri ile yazılan yazılara Türkçe Özet (ortalama 70 kelime), İngilizce veya Rusça Özet, Anahtar Kelimeler (ortalama 5 kelime) ve bunların İngilizce veya Rusça karşılıkları eklenecektir.
- 5) Yabancı dillerde yazılmış yazılara, yazının Türkçe başlığı ve Türkçe özeti eklenecektir.
- 6) Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde yazı gönderilebilir.
- 7) Yazılar, disket/CD kaydı ile birlikte dört nüsha halinde ve üç nüshasında yazar adı belirtilmeden yazışma adresine gönderilecektir.
- 8) Yazılar, Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle, tek satır aralığıyla yazılacaktır.
- 9) Metin içinde yapılacak göndermeler ad, yayın yılı ve sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. (Köprülü 1989: 9). “Dip notlar” yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve “Son not” olarak metnin sonunda Times New Roman yazı karakterinde 10 punto ile yazılacaktır.
- 10) Yazılarda yararlanılan kaynaklar yazının sonundaki Kaynaklar bölümünde alfabetik olarak verilecektir.
- 11) Çalışmanın “Kaynaklar” bölümünde yararlanılan eserler (kitaplar için) KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., 11 b. (makale ve bildiriler için) ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V (49), s. 44-45. örneğindeki sisteme uygun biçimde belirtilecektir.
- 12) Yayın kuruluna gönderilen yazılar, hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir.
- 13) Dergiye gönderilecek yazılarla birlikte www.karadenizdergi.com adresinde yer alan “Makale Sunum Formu” doldurulup gönderilecektir
- 14) Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
An International Journal of Social Sciences

❖ Publication Principles ❖

- 1) Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) is a quarterly journal of social science subject to international peer review.
- 2) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should be original contributions, meaning that they should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.
- 3) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should have a maximum text length of 20 pages, to be extended to 23 pages in the case of articles containing photos, documents, drawings, maps or similar materials.
- 4) With regards to articles written in Turkish (as it is spoken in Turkey) or other Turkish dialects, a Turkish, English or Russian abstract (average 70 words) and Key Words (average 5 words) in all three languages should be provided.
- 5) With regards to articles written in foreign languages, titles and abstracts of the articles should be submitted in Turkish.
- 6) Articles written only in Turkish, English and Russian are accepted to our journal.
- 7) All articles should be submitted in a CD/floppy disk with four written samples, three of which should be sent to the given correspondence address without stating the writer's name.
- 8) All articles should be written in Times New Roman, size 11pt with one lined space.
- 9) References in the text should be signified in brackets as name, publication year and page number. (Köprülü 1989: 9). "Foot notes" should be used only for statements and should be written in Times New Roman font and 10 font size at the end of the text as a "Last Note".
- 10) References used in articles should be given under the title References at the end of the article in an alphabetical order.
- 11) Literatures in the "Bibliography" section of the study should be indicated as in the example of the system "KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., 11 b." (for the boks) and "ASAN Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik", *Cem*, V (49), s. 44-45." (fort he essays and papers).
- 12) All articles submitted to the publisher's board will be, firstly, sent to two different experts concerned with the subject in the referee committee. Then, they will be published according to the reports taken from these two referees or sent back to the owners of the articles for editing/reviewing if needed.
- 13) When sending the articles to the journal, also, "Article Presentation Form" which can be found in the website www.karadenizdergi.com should be filled and sent.
- 14) The owners of the articles are fully responsible for their published writings.

KARADENİZ

BLACK SEA – ÇERHÖE MOPE

Ежеквартальный международный журнал общественных наук

❖ Основные положения журнала и требования к статьям ❖

- 1) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.
- 2) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – издание, в котором будут печататься нигде до этого времени неопубликованные статьи. Если же статья уже выходила в свет, в нашем журнале она может быть опубликована на другом языке.
- 3) Объем статей для журнала Karadeniz (Black Sea – Черное море), должен составлять не более 20 страниц. Если в статье имеются дополнения в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов, объем статьи может увеличиваться до 23 страниц.
- 4) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 70 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.
- 5) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.
- 6) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, английском и русском языках.
- 7) Статьи на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.
- 8) Статьи должны быть набраны в программе Times New Roman, кегль -11, межстрочный интервал - 1.
- 9) Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Köprülü, 1989: 9). Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.
- 10) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке.
- 11) Список литературы в разделе «Библиография» представлен по образцу системы “KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., 11 b.” (для книг) и “ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V (49), s. 44-45.” (для эссе и прочих документов).
- 12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки.
- 13) При отсылке статьи в журнал также должна быть заполнена и отослана «Форма Презентации Статьи», которую можно найти по ссылке www.karadenizdergi.com
- 14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

❖ **Abone Sartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 5732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatırarak ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 5732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 5732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

15 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abone Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖

50 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
70 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)